
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 355 164

HD

HUN
960
HEG

**HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY**

Hungary

2239

96

A

MAGYAR KÖZJOG

ALAPVONALAI.

GRÓF CZIRÁKY ANTAL MÓZES NYOMÁN

IRTA

HEGEDÜS LAJOS KANDID.

HARMADIK BŐVITETT KIADÁS.

~~Arca 10-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000~~

PEST. PRINTED IN HUNGARY

KIADJA H. KENAST GUSZTÁV.

MDCCLXXII.

Heckenast Gusztáv

könyvkiadó-hivatalában (Pesten, egyetem-utca 4-ik szám alatt) megjelentek és minden hiteles könyvárusnál kaphatók:

Apáthy István, dr. A magyar váltójog kézikönyve. Az 1840: XV. T. cz. I. r. és az 1844: VI. T. cz. nem különben az ezeket kiegészítő rendeletek alapján, különös tekintettel a felsőbb törvényszékek elvi megállapodásaira. (Nagy 8-r., XVI. 340 lap) füzve 2 frt. 40 kr.

Apáthy István. Polgári törvénykezési rendtartás, az 1868: LIV, T. cz., ugy az ezt módosító és kiegészítő törvények s rendeletek alapján, egyenlő tekintettel az elmélet és gyakorlat igényeire, (532 lap, nagy 8-rét) füzve 3 frt.

Bozóky Alajos A római jog institutióinak tankönyve. Marezoll, Müller, Puchta és más hasonczimű műveinek nyomán. (8-r., 508 l.) füzve 3 frt.

Bozóky Alajos, dr. Az egyházi jog tankönyve. (8-adrét, XVI, 508 lap) füzve 3 frt. 60 kr.

Carey Henrik. A társadalmi tudomány kézikönyve. A szerző „principles of social science“ czimű munkájának átdolgozata. Angolból fordította Halász Imre. (Nagy 8-rét, XVI, 575 lap) füzve 4 frt. 50 kr.

Dr. Degen Gusztáv. A váltó történelme a legrégebb időktől korunkig. Különös tekintettel a váltó-elméletekre. A váltótudomány kedvelői számára. (8-rét, 242 lap) füzve 2 frt. 60 kr.

Grosz Henrik Károly. Bölcsészeti jogtudomány, vagy természetjog. Az eredeti után Greguss Ágost. (8-rét, 179 lap) füzve 1 frt. 30 kr.

Hajnik. Imre Magyar alkotmány és jogtörténelem.

I. füzet. **Bevezetés a magyar alkotmány és jogtörténelembe.** 8-rét, 38 lap füzve 40 kr.

II. füzet. **Az ősmagyar nemzeti szervezet és ennek előzményei hazánkban** (8-rét, 46 lap) füzve 50 kr.

III. füzet. **A szent István-féle alkotmány. I. rész. Alakulási és virágzási korszak.** (8-rét. 111 lap) füzve 1 frt. 10 kr.

VI. füzet. **A szent István-féle alkotmány. II. rész. Hanyatlási korszak.** (8-rét, 80 lap) füzve 80 kr.

Hajnik Imre. Magyarország az Arpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa. Állam- és jogtörténelmi kísérlet a magyar álladalmi és társadalmi élet alapzatainak és fejlődési irányainak feltüntetésére. 1867. (115 lap, nagy 8-rét) füzve 1 frt.

Henfner János, dr. Római magánjog többnyire Haimberger és Schilling Bruno után. Három kötet. Első kötet: **Személyjog.** Második kötet: **Dologbani jogok.** Harmadik kötet: **Dologhozi jogok.** (296; 310; 272 lap, nagy 8-rét). Második kiadás. Füzeve 4 frt.

A

MAGYAR KÖZJOG ALAPVONALAI.

PRINTED IN HUNGARY

92

x c

A

MAGYAR KÖZJOG

ALAPVONALAI.

GRÓF CZIRÁKY ANTAL MÓZES NYOMÁN

IRTA

HEGEDŰS, LAJOS KANDID.

HARMADIK BŐVITETT KIADÁS.

PEST.

PRINTED IN HUNGARY

KIADJA HECKENAST & FUSZTÁV.

1872.

For Tr
H

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Guszidondl.

Előszó a második kiadáshoz.

Közjogunk, mint minden élő jog a fejlődés nagy törvényének lévén alávetve, hol gyorsan s nagyszerű vonásokban, hol lassan s észrevétlen, de szakadatlanul változik s átalakul; hasonló a százados tölgyhöz, melyet nemzedékről nemzedék egyformának látni vél, holott nem létezett hosszú életében egy percz sem, melyben egyik vagy másik része, sőt mondhatni egész valója kisebb nagyobb mérvben nem változott volna. Vannak mindazáltal minden működő szervezet s így hazai alkotmányunk életében is bizonyos időpontok, melyek míg egy leélt s betöltött korszak véghatárát jelzik, egyuttal egy szebb s jobb kor kiindulási pontjául szolgálnak.

Ily vál- és sarkpontokat képez közéletünkben az 1847/8 s az 1865/8 évi törvényhozás, melynek feladata volt, egyrészt alkotmányunkat egy nagy lendülettel a XIX. század uralkodó eszméinek színvonalára emelni, másrészt hazánknak az európai államrendszerben azon állást s nyomatékos befolyást biztosítani, mely azt földirati helyzete, fiainak életrevalósága, dicső multja, s ha Isten úgy akarja, nagy jövőjénél fogva megilleti.

Az 1848, 1861 és 1868. évi országgyűlések korszakot alkotó határozatai által alkotmányunkban s közjogunkban, sőt egész polgári s társadalmi állapotainkban létre jött nagyszerű változtatásokat, az eredetileg az 1847. alapon készült mű keretébe felvéve, helyről helyre olyképp igyekeztem feltüntetni, hogy közjogunk egyes intézményeinek fejlődése vagy időszerinti hanyatlása, a mennyire a tér szűke engedé, nyomról nyomra követhető legyen.

Mennyiben sikerült a célt, mely előttem lebegett, megoldanom vagy csak megközelítenem is, azt a nyájás olvasó kegyes ítéletére bízom.

1868. karácson havában.

Mióta e sorok megjelentek, — közjogunk az új bírósági szervezet életbe léptetése, a törvényhatóságok s községek rendezése által ismét lényeges változást szenvedett, de azért ujjászületésének nagy műve még nem tekinthető befejezettnek. Adja az ég, hogy míg e szerény dolgozat harmadik kiadása is elfogyand, ősi alkotmányunk minden irányban a jelen kor igényeinek megfelelően kiépítve, a nemzetnek hon boldogságot, künn elismerést biztosítson,

Pesten, 1871. karácson havában.

A szerző.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	1
ELSŐ KÖNYV. A magyar területről.	
1. Fejezet. Az anyaország területéről	25
2. " A magyar terület tartozékairól	26
3. " A határjogról s az ország fenálló igényeiről	41
4. " Magyarország felosztása	43
MÁSODIK KÖNYV. Az uralkodóról.	
1. Fejezet. Az uralkodásnak szerzési módja hazánkban	45
2. " A király koronázásáról	52
3. " A koronajelvényekről	65
4. " A magyar királyokról	68
5. " A királyi gyermekekről	70
6. " Az ország igazgatásáról a király kiskorúsága alatt	72
7. " A kormánytársról	74
8. " Az uralkodói hatalom megszűnéséről s ennek módjáról	77
HARMADIK KÖNYV. Az ország lakosairól.	
1. Fejezet. Az országos karok és rendekről általában	78
2. " A nemesi jogokról és kiváltságokról	83
3. " Az ország rendeiről, különösen: a főpapokról	96
az ország bárók s az országnagyokról	100
5. " A nemesi rendről	125
6. " A szabad királyi városokról	134
7. " A nemesi kiváltságokkal bíró egyéb közönségekről	139
8. " A papnemesek s szabadosokról	144
9. " A jobbágyok állapotáról	149
NEGYEDIK KÖNYV. A felségi jogokról.	
1. Fejezet. A felségi jogokról általában	156
2. " A királynak személyes jogairól	159
3. " A kormányzási jogokról általában	170

	<i>Lap</i>
4. Fejezet. A törvényhozó hatalomról	180
5. " A végrehajtó hatalomról	184
6. " A bírói hatalomról	217
7. " A birói hatalomról	220
8. " A legfőbb felügyeleti jogról	226
9. " A vallási ügyekre vonatkozó királyi jogokról	236
10. " A királynak nevelési ügyekrei jogáról	249
11. " A hivatalok és méltóságok körüli jogról	252
12. " A fegyverjogról s a rendes hadseregről	256
13. " A rendkívüli haderőről	262
14. " A közjövödelmek forrásairól s a királyi javak- ról különösen	273
15. " A királyi harminczad jogról	276
16. " A só körüli jogról	280
17. " A bányák iránti királyi jogról	284
18. " A pénzverési királyi jogról	286
19. " Az adóról	290
20. " Egyéb közjövödelmekről	294
21. " Az adórendszer átalakulása korunkban	296
22. " A kitünö jogról	302
23. " A külkormányzati jogok	304
24. " Az uralkodási és kormányalak Magyarországon	309
ÖTÖDIK KÖNYV. Az ország közigazgatásáról.	
1. Fejezet. A közigazgatásról általában s a központi kor- mányatról különösen	313
2. " A magyar királyi helytartótanács	320
3. " A helytartótanácsnak alárendelt egyéb közin- tézetekről	325
4. " A felelős ministeriumról	327
5. " Az ország köztörvényhatóságairól	338
6. " A megyei közigazgatásról	345
7. " A közigazgatás a szabad királyi városokban s a többi törvényhatóságokban	372
8. " A pénzügyi intézetekről	384
9. " Az igazságügyről	388
10. " A hadügyi intézetekről	405
11, " Az országban divó nyelvek használatáról	407

B e v e z e t é s.

I.

Jog tárgyilag s alanyilag véve.

Jog, tárgyilag véve az emberek társadalmi szabadságkörét meghatározó szabályok összegét, alanyilag pedig az azoknak megfelelő cselekvési szabadságot jelenti.

Alapjára nézve ész vagy természeti és tételes jogra osztatik, a mint a társadalmi szabadság szabályai az ész általános elvein alapulnak vagy történeti tényekben gyökereznek.

Tárgyát tekintve a jog magán (jus privatum) és köz vagy nyilván (publicum) jogra szakad, amaz az emberek egymás iránti társas viszonyaira, emez az álladalomra, mint testületre vonatkozó jogelveket tartalmazza *).

II.

Magyar köz- és magánjog.

Állam (ország) alatt emberek társulatát értjük, kik saját területükön, közös főhatalom (imperium)

---

*) L. Pauler: Bevezetés az észjogtanba 3.

alatt élnek. Minden állam alkatrészeit a terület, lakosai s főhatalma (kormány) képezik. Az államra vonatkozólag pedig jog alatt azon törvények összegét értjük, melyek valamely állam sajátját képezik; akár magán, akár közjog legyen.

III.

Az államjog alatt tágabb értelemben, valamely országnak mind magán, mind közjogát értjük; szorosabb értelemben azonban csak az utóbbit. A köz (állam vagy nyilván) jog, ismét bel- vagy küljog, a mint azon viszonyokra vonatkozik, melyek az állam területén belül, vagy azokra, melyek azon kívül keletkeznek.

IV.

A közjog tárgyai.

Magyarországot illetőleg ide tartozik mindaz, mi a király, az ország, egyes rendek s honpolgárok törvény és szokás által szentesített jogaira s kötelességeire vonatkozik. Miért is azon törvények, melyek az uralkodás alakját és gyakorlatát határozzák meg s az egész jogéletnek alapjául szolgálnak, alaptörvényeknek (leges fundamentales), az ország közigazgatására vonatkozóak pedig köztörvényeknek (leges publicae) neveztetnek.

V.

Magyarország mindenkor saját törvényeivel élt.

Ámbár Magyarország királyai az Árpád nemzetiség kihaltától kezdve más, többnyire szomszéd orszá-

gok uralkodói is valának, s noha 1526 óta a magyar királyok, csekély időközöktől eltekintve, római választott, majd ausztriai örökös császárok lévén, hazánk s a legfelsőbb uralkodóház egyéb királyságai s országai között a török elleni százados harcok s az uralkodó közössége folytán előbb tetteleg, 1723 óta pedig jogilag is a kül- és bellellenség elleni ótalomra irányzott kapcsolat (Unio) keletkezett: Magyarország mindazáltal minden időben saját törvényeivel s szokásaival élt, külön kormánysszékekkel, bíróságokkal s közjogi intézményekkel birt. — Magyarországnak önállóságát számos törvényeken kívül az 1790/1 : 10. t. cz. határozza meg, mely szerint „Magyarország kapcsolt részeivel szabad ország s kormányzatának egész törvényes alakzatára nézve (oda értve minden kormánysszékeit is) független, azaz: semmi más országtól vagy néptől nem függő, hanem tulajdon megállással és alkotmánynyal bíró.“

Ugyanez elvet megerősíté az 1867 : 2. t. cz. 1. §-a, 3. t. cz. 2. §-a, 12. t. cz. 3. §-a.

IV.

Az ország alkotmánya.

Mit kelljen alkotmány (constitutio) alatt érteni, az iránt a jogtudósok véleményei elágazók; némelyek ez alatt a kormányalakot, mások az első alávétési (hódolási) szerződést, vagy az ország alaprendszerét, mások ismét ezeket együttvéve értik. Helyesebben

1*

alkotmány alatt értendő azon intézmények összesége, melyek által a legfelsőbb hatalom (suprema potestas) módja, hatósága és ennek határai szabályoztatnak, melyek szerint az uralkodás különböző irányban gyakoroltatik.

VII.

Kormányalak.

Kormányalak (forma gubernationis) azon eszközök összege, melyek által a főhatalom főrészeiben gyakoroltatik. Ideszámítandók a gyűlések, főkormányhatóságok, főbb bíróságok s egyéb törvényes tisztségek intézete. Ide az országnak megyékrei fölosztása, a főispánok tekintélye s hatásköre, a közjövödelmek meghatározása, kivetése és beszede, ide a hadügy. Ezek együttvéve a kormányformát képezik, s az alkotmánynyal ugyan a legszorosabban összefüggnek, mindazáltal mint mód a lényegtől különbözök.

VIII.

Magyarország keletkezése.

A magyar állam keletkezése s eleje, kétségtelenül azon ősi frigyben keresendő, melyben eleink Ázsia fensíkjairól az ígért hazába bevándorlásuk előtt magukat egy közös hatalom alá vetvén, egy nemzettestté egyesültek; mint ezt régi írók nevezetesen biborban született Constantin császár s Béla király névtelen jegyzője elbeszéli. — Ezek szerint a laza szövetségben álló magyar törzsek (gentes) hét hadat alakítván, őshazájukból kiköltözésük előtt társadalmi szerződést (contract social) kötöttek s Álmosban, majd

fia, Árpádban fővezért (fejedelmet) választván, hatalmának magukat alávetették.

IX.

Az alkotmány eleje.

Azon föltételek, melyek alatt a hét vezér egyesült s Álmosnak, mint fejedelemnek s fővezérnek hódolt, Béla király névtelen jegyzője szerint a következő öt pontba föglaltattak :

1. „Hogy míg éltek tart, mind magoknak, mind maradékaiknak is fejedelmük mindig Álmos nemzetiségéből legyen.

2. Valami jót munkájokkal szerezhetnek, senki közölk ki ne legyen zárva belőle.

3. Hogy azon főszemélyek, kik Álmost szabad akaratjokból választották urokká, se magok, se fiaik soha a fejedelem tanácsából és az ország tisztjéből egyáltalában ki ne rekesztessenek.

4. Hogy ha valaki utódaik közül hűtlenné lenne a fejedelem személye ellen és meghasonlást mivelne a fejedelem és rokonai közt, a vétkesnek vére ontásék, mikép az ő vérök omlott az esküben, melyet Álmos fejedelemnek tettek.

5. Hogyha valaki Álmos fejedelem és a fejedelmi személyek utódaiból esküjök állapotjait meg akarná szegni, átok alá legyen vetve mindörökké.“

Mely öt pontban az uralkodási alak egyeduralmi jellege, a kormánynak szabad szellemű néphez illő bölcs mérséklése, az uralkodónak tartozó tisztelet, hű-

ség és engedelmesség megállapittatván, meg lön vetve azon alkotmány alapja s vázolata, mely idővel bővebben kifejlődvén, a nemzeti léttel egy ezredév folytán összeforrt.

X.

Alkotmányunk kétségtelenül még Árpád s a honalapítás korából származik, bárminő volt légyen is; okosan u. i. senki sem teheti föl, hogy egy nagy számú s harczai tetteiről híres nép, melynek fegyveres kézzel sikerült oly terjedt országot elfoglalni, mindenütt ellenségektől környezve, egy egész századon túl, minden törvény nélkül, vadcsoportként bolyongott volna, s Európa ellenséges népei között Sz. István koráig képes lett volna minden kormányzati mód nélkül oly nagy országot, mint Magyar- és Erdélyország, hatalmában tartani.

De világos ez Béla király névtelen jegyzőjének következő helyéből is: „Árpád vezér pedig s vitézei, u. m., győzelmük után — — jövének egy tócsához, melynek neve Kurtuelto (körtvélytó) — — s ott a vezér s nemesei szabályozták az ország szokásos törvényeit, s annak minden jogát; mint szolgáljanak a fejedelemnek s előbbkelőknek, vagy minő büntetést szabjanak minden elkövetett büntetetre, s a hely, hol mind ezek lőnek szabályozva, a Magyarok saját nyelvükön szer-nek nevezték, mely rendet jelent — azért mert ott rendeztetett az ország összes dolga *)“.

---

*) Lásd Anon. Cap. 40.

XI.

A magyar alkotmány a királyságnál régiebb.

Kétségtelenül tévednek, kik Sz. Istvánt, mint az ország első királyát, egyszersmind alkotmánya szerzőjének tekintik, állítván, hogy ő az országot egészben a Frankok birodalmi szervezetének módjára rendezte; ámbár tagadni nem lehet, hogy a törvények nem csekély része, névszerint a rendőriek, onnan kölcsönöztek, a mennyiben ezt az új vallás s a nép akkori erkölcsi szükségessé tették. Örökös kegyelettel tartozunk azonban viseltetni honunk első apostoli királyának, hogy ősi alkotmányunkhoz, mely addig csak szokásban élt, az ország egyházi s világi nagyjainak közbejárásával, azon korhoz alkalmazott egyházi, világi s katonai törvényeket adott, s királyi tekintélyével a nemességnek s az ország egyéb lakosainak szabadságait és jogait gyarapította s biztosította. Majdnem kétségtelenné válik ez azon szabadságokra való szakadatlan hivatkozás által, melyeket őseink, apáról fiura származó kegyeletes hagyomány szerint, Sz. Istvánnak tulajdonítottak.

XII.

A magyar közjog saját és közös forrásai.

A magyar közjog, mint önálló tudománynak részint saját, részint közös forrásai vannak. Saját forrásaihoz számítandók, az ország alaptörvényei, saját és külföldi népekkel kötött szerződések és egyezségek. Majd a közpolgári törvények, helyhatósági szabályok

(statuta), kiváltságok (privilegia) vagy egyes honpolgároknak vagy azok egész rendjeinek adott jogok és előjogok; királyi rendelvények s rendszabályok; s az ország szokása.

XIII.

A) Alaptörvények.

Vannak némelyek, kik az ország alaptörvényeihez azon szövetségi öt pontot is számítják, melyeket a névtelen jegyző szerint őseink Pannoniába lett bevándorlásuk előtt alkottak; még pedig helyesen, a mennyiben azok tartalma vétetik tekintetbe, mely az ország alapszerződését foglalja magában, de helytelenül, ha valamely államtörvény kellékeit s lényeges megkivántatóságait vesszük tekintetbe; mint-hogy ezek nem egyes történetiró hitelességén, hanem egyedül valamely törvényhozó hatalom köztekintélyén alapulhatnak.

XIV.

a) Az arany bulla.

Ősi alkotmányunk ezen első, az angol „Magna chartával“ majdnem egykoru, s a rajta függő pecsétől (bulla aurea) arany bullának nevezett palladiumát, II. András királynak 1222-ben kelt s 31 cikket magában foglaló szabadságlevele képezi *).

---

*) Szerencsétlen hadviselései s rosز gazdálkodása folytán keletkezett zavaroknak véget vetendő adta ki András király

XV.

Az arany bulla országgyűlési törvény.

Országgyűlési törvény (Decretum comitale) alatt, hazai alkotmányunk szerint oly határozat érte-
említett szabadságlevelét 1222-ben hét példányban, melyek közül egyik a római pápa, másik a király, harmadik az esztergami, negyedik a kalocsai érsek, ötödik a vránai sz. János vitézek, hatodik a magyar templomosok és a hetedik a nádor levéltárába tétetett le, s azon példány, mely a királyé volt, a koronával együtt őriztetett. De ezek közül egyetlen sem jutott reánk; hiteles másolatban azonban birjuk I. Lajos, I. Mária és Mátyás király megerősítő leveleiben. Ily másolat alapján vétetett föl hazai törvénykönyvünkbe is. Habár az arany bullát ép úgy, mint a földnélküli János angol király által 1215. június 15-kén Runingmedi mezőn (Windsor mellett) kiadott Magna chartát (the great charter) azon kornak, melyben keletkeztek, hűbéries szelleme lengi át, mindazáltal nem szabad feledni, hogy e kiváltságlevelé a sokszor ócsárlott, de még többször irigylett magyar alkotmány alapját képezi.

Áll bevezetésből, 31 cikkből s a berekesztésből.

Bevezetésében a bulla keletkezésére szolgált körülményeket felemlítvén, 31 cikkjében különböző köz- és magánjogi, fenyítő és pénzügyi intézkedéseket tartalmaz.

Az első 30 cikk főbb rendeletei: hogy a király évente sz. István ünnepét Székes-Fejérváratt megülje s a panaszlókat vagy személyesen vagy helyette a nádor meghallgassa; hogy a nemesek idézés és törvényes elmarasztalás nélkül ne tartóztassanak, se javaiktól meg ne fosztassanak; hogy az országos és pap nemesek adómentesek legyenek; hogy a nemesek az országban kívül csak a király költségén, ha azonban sereg

tik, melyet a király az országgyűlésre egybegyűlt rendek kérelmére s előterjesztésére alkot. Már ha a későbbi, névszerint I. Lajos és I. Máriának az arany jönné az országra, mindnyájan menni tartozzanak; hogy a nádor az ország minden emberei fölött, főben és birtokban járó ügyekben azonban csak a király tudtával, szintugy az udvarbíró, míg az udvarban van, mindenki fölött törvényt szolgál-tasson; tisztos külföldiek is az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek; főispánok, kik tisztos-ségesen nem viselik magukat avagy várnépüket nyomorgat-ják, méltóságoktól megfosztassanak; egész megyék vagy más méltóságok magántulajdonul örökbe ne adományoz-tassanak; az új pénz esztendeig legyen érvényes husvétől husvétig; a pénzek kamara grófjai, a só- és vámtisztek neme-sek legyenek; izmaeliták és zsidók ilyenek ne lehessenek; fekvő birtok külföldieknek ne adományoztassék, s az idegen kézre kerültek megváltassanak; hogy a nádor és bán, a király és királyné udvarbiráján kívül két hivatalt ki se viselhessen. Ezenkívül a középkor szelleme szerint több rendbeli fenyítő, rendőri, magánjogi vagy időleges ren-deleteket is foglal magában, mint a leányegyedről, hitberről az oldalrokonok s a kincstár örökösödéséről, a tizedek termé-szetben kiszolgáltatásáról stb. A 31 szakasz a fentérintett szabadságok írásba foglalását rendelvén el, a nádort azok órévé avatja fel s kötelességévé teszi, „hogy az írást minden-
kor szemei előtt tartván, sém ő ne tévedjen le a felebb mondottak valamely pontjáról, sem a királyt vagy a nemeseket vagy másokat ne engedjen letévedni.“
— Végpontját képezi a híres „Qodsi vero“ szavakkal kez-dődő, ugy nevezett ellentállási záradék, mely szerint, ha András király vagy utódai ezen kiváltságlevélben foglalt tartalma ellen vétene, a püspököknek, más uraknak és nemesek-

bullát megerősítő törvényeinek hasonlatosságát, annak bevezetését és befejezését vesszük tekintetbe, nem lehet okszerűn annak országgyűlési törvénycikk voltát tagadni, miért is Werbőczy azt Decretumnak nevezni nem is átalotta.

XVI.

Tanusítja ezt továbbá annak világos tartalma; névszerint a bulla adományozójának II. András királynak következő szavai: „Mi tehát, tartozásunkhoz képest az ő kérelmeknek mindenben eleget tenni akarván, kivált mivel közöttünk és közöttük ez alkalommal (hac occasione) már többször nem csekély keserűségek támadtak — — — megadjuk mind nekik, mind országunk egyéb embereinek a szent királytól megadatott szabadságot; és országunk állapotának javítására tartozó egyéb dolgokat is üdvösen rendelünk eképen“*). Világos, hogy csak az országgyűlésre egybesereglett rendek terjeszthették elő kérelmeiket a

---

nek szabadságot ad, hűtlenség vétke nélkül, ellenállani s ellenmondani örökre. — Minthogy azonban ezen záradék félre magyaráztatván, belvillongásokra és pártütésekre ürügyül szolgált, az 1687: 4. t. cz. által véglegesen eltöröltetett. Az arany bulla a magyar alkotmányosság alapját képezvén, minden magyar király által felavatásakor királyi esküvel megerősítetett, a mostidézett törvénycikk idejétől számítva azonban csak a „Quodsi vero nos“ egész „in perpetuum facultatem“ záradék világos kirekesztésével.

*) L. Toldy: A magyar birodalom alaptörvényei. Buda 1861. 8. lap.

királynál olyképen, hogy ez alkalommal közöttük s a király között nem csekély keserőségek keletkeztek.

XVII.

Vannak, kik azt állítják, hogy az arany bulla jogtalan erőszak által lévén kicsikarva, a fejedelmet eredetileg sem kötelező; ezek azonban feledni látszanak, hogy az alattvalóknak szabadon s önkényt adott hit, minden körülmény között megtartandó, s felelik, hogy azon kérelmek és könyörgések, melyeket András király maga fölemlit, jogtalan erőszaknak nem tekinthetők. Azok, kik az arany bullát azért, mert hazai törvénykönyvünkben álló szövege egyes szavakban későbbi hiteles másolatoktól (transumtis) eltér, hamisítottnak állítják, hasonlóan tévednek s állításukat kétségbeesztően nem bizonyíthatják, miután egyrészt az ily eltérések a leírók gondatlansága vagy sajtóhibák által könnyen keletkezhetnek, másrészt pedig számos hiteles másolat (csak I. Lajos idejéből hiteredet maradt fen, melyekben száz huszonhat év múlva általa II. András urnak arany bullájával erősített, minden kifogás nélküli s e szerint eredetében is felmutatott oklevelei, megerősítettnek.*)

XVIII.

Némelyek, nevezetesen Gustermann, az arany bulla erejét megtámadják azon oknál fogva, mert több oly pontot foglal magában, melyeket megtartani a

---

*) L. Knauz II. Endre szabadságlevelei 90. k. lap.

királynak lehetetlen; hogy tehát az arany bullára megesküvő király lehetlenségekre hittel köteleztetik. — E kifogás azonban magától megdől, ha tekintetbe vesszük, miszerint némelyek ugyan is az idő folytában vagy későbbi határozat által világosan megváltoztattak, mások ismét gyakorlatból kijöttek, melyek hasonló esetekben újra fölélednének. Ily korlátozással vétették fel a királyi eskübe; s kétséget nem szenved, hogy azon pontok, mik jelenleg ugyan használaton kívül vannak, de oly határozottan meg sem szüntettek, mint az arany bullának az ellentállási jogról (de facultate resistendi) szóló hirhedett 31-ik czikke, — mindörökre erejüket veszttetteknek nem mondhatók*).

XIX.

b) A koronázási hitlevél.

Magyarország kormányalakjának ismertetésére szolgál a koronázási hitlevél (Diploma inaugurale), mely által királyaink magukat az uralkodásnak bizonyos módoni gyakorlatára esküvel kötelezik, s mely pecsétjükkel ellátva, az ország karainak s rendei-

---

*) Az ellenállási jogra vonatkozó s hazánkban számtalan beháborúra alkalmat s ürügyet szolgáló záradéka az arany bullának, mely külföldi írók által mint minden törvényes uralkodást lehetlenítő intézkedés, a magyar alkotmány ócsárlására felhasználott, nem áll egyedül a történetben, sőt az angol Magna chártán kívül, még számos középkori szabadságlevelekben, s a wesztfáli békekötés 17. cz. 6. §-ban is benfoglaltatik.

nek, az esküformával együtt a törvénykönyvbeli beczikelyezés végett átadatik.

XX.

c) A bécsi és linzi békekötések s az 1791:26. és 27. t. czikkek.

Az ország alaptörvényeihez számítandók a bécsi és linzi békekötések, melyek kötött szerződéseként az 1608:1 s az 1647:5. t. czikkekbe iktatvák, s más országos törvényeken kívül, mindkét felekezeti evangélikusok szabad vallásgyakorlatát biztosítják; ezek együtt véve képezik az 1791:26. t. cz. alapját, mely által a szabad vallásgyakorlat Magyarországon újra biztosított és bővebben értelmezett, míg az 1791:27. t. cz. a görög nem egyesült vallás követőinek állami jogait biztosítja.

XXI.

d) Az 1723:1., 2. és 3. t. cz.

Az ország alaptörvényeihez sorolandók az 1723-ik évi országgyűlésen hozott, 1., 2. és 3-ik törvényczikkek, melyek által Magyarországnak a felső uralkodóház egyéb tartományaihoz való viszonya, az uralkodó háznak Magyarország s kapcsolt részeire vonatkozó örökösödési joga, névszerint a fiág kihaltával a nőági örökösödés szabályoztatott, az ország minden felosztását eltöltő örökösödési rend megállapított, fentartván azonban az országnak király-választási joga mindkét ág kihalt esetére; az ünnepélyes felavatás s a koronázási eskü letételének szüksége kimondott, végre az ország és a kapcsolt részek karainak és rendjeinek minden jogai, szabadságai s kiváltságai, az

utódokra átszármazó kötelezettséggel újra fentartattak s biztosítottak.

XXII.

e) Az 1791-i országgyűlés némely törvénycikkei.

Nemcsak céljukat tekintve, de a törvényhozó világos nyilatkozata szerint is az 1790°/₁. országgyűlés, 10., 12., 13. és 19. törvénycikkelyei alaptörvényeket képeznek. Ezek elseje az ország függetlenségét határozza meg; a második és harmadik a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlatáról, az országgyűlés tartásának módja és ideje iránt rendelkezik, az utolsó végre az adó és segedelmi ügyet az országgyűlési tárgyalásoknak tartja fön.

XXIII.

Az 1847°/₈. évi országgyűlés közjogi törvénycikkelyei.

Az 1847/8-dik évi sz. Györgyhó 11-dik napján d. e. V. Ferdinand magyar király ő Felsége által szentesített törvények, a mennyiben a közjogra vonatkozó, nem időleges intézkedéseket tartalmaznak s a mennyiben későbbi törvények által részben módosítást nem szenvedtek, jelesen a magyar felelős független miniszterium alkotásáról szóló III-dik, az országgyűlési követeknek népképvisélet utján választását rendelő V-dik, Erdélynek Magyarországgal egyesülését elhatározó VII-dik, a közös teherviselés elvét kimondó VIII-dik, a sajtószabadságot szentesítő XVIII-dik, végre a földtehermentesítésre vonatkozó IX, X és XII-dik törvénycikkelyek, alaptörvényekül annál inkább

tekintendők, minthogy általuk a szabad föld, szabad sajtó s jogegyenlőség magasztos elvei törvényes szentesítést nyervén, a magyar nemzet zöme az alkotmány sáncaiba befogadtatott, s az ország összes alkotmánya szélesebb s biztosabb alapra is fektettetett.

XXIV.

Az 1865/7. évi országgyűlésen a közös ügyek tárgyában hozott XII-dik törvényczikk.

Az 1848: 3. t. cz. 13. §-ában érintett közös érdekekből folyó közös ügyek tüzetesen meghatározva nem lévén, miután időközben Ő Felségének a magyar szent koronához nem tartozó államai is alkotmányos jogokkal felruháztattak, a Magyarország s ő Felségének többi országai közötti közös ügyek s azok tárgyalási módjának meghatározása szükségessé vált; mi is az 1867: 12. t. cz. által eszközöltetett.

Ezen határozatok Ő Felségének a magyar sz. koronához nem tartozó országainak törvényhozása által is elfogadtatván, az 1867:12. törv. czikk, mint két szabad állam között kötött örök szerződés s a pragm. sanctio, valamint az 1848: 3. t. cz.-ből folyó, azt magyarázó s kiegészítő törvényes intézkedés alaptörvényül méltán tekintendő.

XXV.

A hármas könyv I. részének 9. czime alaptörvénynek tekintendő-e?

Hazai jogtudósaink közül némelyek, névszerint Schwartner, Werböczy hármas könyve első részének a

nemesség sarkalatos kiváltságait tartalmazó 9-ik címét (a hires primae nonust) az 1723-ik évi 8-ik t. cz. tekintélyére hivatkozva, az ország alaptörvényei közé sorolják, mert abban az ország lakosainak személy- és vagyónbiztonsága önkényes cselekvények ellenében legvilágosabban kimondatik. Mások más nézetben vannak s az idézett törvényt inkább a nemesség sarkalatos szabadságainak kívánnák nevezni, mert általa a létező gyökeres jogok inkább felszámítatnak, mintsem megállapítatnak. Alaki szempontból felfogva alaptörvénynek alig tekinthető.

XXVI.

B) Közpolgári törvények.

A magyar közjog másik forrását képezik a közpolgári törvények (*leges publicae civiles*), melyek mind nemre, mind gyakorlatra, felette különbözök. Fordulnak elő egyháziak s világiak, nyilván- és magánjogiak, büntetők s polgáriak, sőt olyanok is, melyek inkább a közigazgatás, mint a jog körébe vágnak. Nem csekély számmal vannak közöttük ideiglenes erejűek, mások gyakorlatból kijöttek, mások ismét későbbi törvények által megváltoztattak s meg is szüntettek.

XXVII.

C) Werbőczy István hármaskönyve.

Werbőczy István hármaskönyve (*opus tripartitum*) szinte a magyar közjog forrásául tekintendő. Vannak ugyan, kik törvényes érvényének, a királyi megerősítés bizonytalanságát s az ünnepélyes

kihirdetés elmaradását vetik ellene; de bárminő suly tulajdonittassék is ezen körülményeknek, Werbőczy hármaskönyvének szakadatlan bírósági használata s azon hivatkozás, mely reá három század törvényhozása által tétetett, azt hallgatagon bár, de kétségtelesenül országos törvény erejével ruházta fel*).

XXVIII.

D) Helyhatósági szabályok s kiváltságok.

Az országos törvényekhez számítandók a kapcsolt részek, egyes megyék, szabad kerületek, királyi városok, káptalanoknak királyi jóváhagyás által megerősített helyhatósági szabályai (statutumai) is. Ezen kívül a magyar közjog bő forrását képezik a különféle ügyekben keletkezett oklevelek, mint alapítványlevelek, méltóságokat, szabadalmakat osztogató királyi levelek. Ezek gyakran a kétséges törvénycikkek értelmezésére felette használhatók, melyekkel azonban nagy elővigyázattal kell élni, nehogy félreértésekre alkalom adassék.

---

*) Werbőczy Kerepecz István korának s kivált honunknak egyik legjelesebb jogásza, mint ítélőmester 1507-ben a rendek által, az akkor életben lévő törvények és törvényes szokások alapján készítendő nyilván- és magánjogi törvénykönyv irásával bizatván meg, munkáját a Dózsa-féle zendülés után 1514-ben tartott országgyűlésen be is nyújtotta. „Decretum Tripartitum juris consvetudinarii inelyti regni Hungariae“ czim alatt legelőször Bécsben 1517-ben került sajtó alá, később németre s magyarra is lefordittatván, számtalan kiadást ért. — L. Horváth Magy. tört. II. köt., 322. lap.

XXIX.

E) Békekötések és államszerződvények.

Közszerződvények, külhatalmakkal létrejött szövetségek, az egyháziak körüli jog iránt a római sz. székkal kötött egyezmények, az ország határszéleit szabályzó egyezségek, kereskedelmi s egyéb közokmányok, hasonlólag s közjog forrását képezik.

XXX.

F) Egyes tárgyakban kelt királyi rendelvények.

Azon ügyekben, melyek elintézése a Felségnek különösen fentartvák, azon királyi rendelvények szolgálnak zsinormértékül, melyek ez ügyek szabályozása iránt kibocsáttattak; ilyenek a bánya, pénz, só, harminczad, pósta ügyben kiadott rendtartások, az ugynevezett Regula mentum militare, a politikai s pénzügyi kormányhatóságoknak, a bíróságok, nem különben a főispányoknak kiadott utasítások, a köznevelési rend, (Ratio educationis publicae) stb., melyek mindegyikéből közjogi ismereteket merithetni.

XXXI.

G) Az országos szokás.

Eleinktől eredő s tartós gyakorlat utján reánk háramlott jogszabályt szokásnak (consuetudonak) nevezünk, mely a nemzet törvényalkotó erejének gyümölcse s nyilvánulása lévén, mindaddig, míg irott törvény vagy később ellenkező szokás által

2*

meg nem szüntetik, a hazai jog legeredetiebb forrását képezi. Minthogy pedig ennek érvénye a törvényhozó hallgatag bár, de folytonos jóváhagyásán alapul, oly egymáshoz hasonló cselekvények, melyekből a király s a nemzet beleegyezése nyilván kiderül, az irott törvényekkel egyerejűeknek tekintendők, s azon régi jó és jóváhagyott szokások közé sorolandók, melyekre nemcsak irott törvényeink gyakran hivatkoznak, de melyeknek megtartását a király a koronázási oklevélben esküvel is fogadja.

XXXII.

Hasonlagosság.

Hasonlagosságnak (analogia) jogi értelemben azon eljárást nevezzük, midőn sem törvény sem szokás által meg nem határozott kétes eset hasonló vagy ellenkező esetből, a hasonlatból vagy ellenkezésből következtést vonva, döntenek el. A közjog terén gyakran használtatik, mindazáltal éles értelem s gyakorlott ítélő tehetség szükséges arra, nehogy könnyelmű okoskodások folytán téves következmények vonassanak.

XXXIII.

A közjog közös forrásai.

a) Az általános közjog.

Hazai közjogunk általános forrásai közé sorolandók: az általános közjog (jus publicum universale), a nemzetközi jog (jus gentium) s az egyházi jog (jus canonicum).

Az általános közjog, mely minden tételes jognak alapja, hazai közjogunk általános forrásai között első sorban említendő. Mások a segédtudományok közé sorolják, még pedig nem ok nélkül, minthogy több rendű ismereteinket, melyeket semmiképen sem nélkülözhetünk, innen kell hogy merítsük, s a tételes jog által el nem döntött kérdéseket nem másból, mint a természeti (általános) közjogból lehet felderíteni, mely minden nemzeteknél egyformán őriztetik s mintegy Istentől rendelve, állandó és változhatlan.

Mindamellett az általános közjogban ép oly jártasnak, mint annak alkalmazásában óvatosnak kell annak lennie, ki a tételes jogok tanulmányozásával vagy gyakorlatával foglalkozik; mert valamint az általános közjognak mérsékelt és ildomos alkalmazása kitünő haszonnal bír: úgy, ha az országnak tételes törvények által megállapított alkotmánya s közigazgatási módja ellenében, azt kívánjuk, hogy mindenek ezen eszményi jog kívánalmaihoz szabassanak, oly visszaéléseknek nyittatik tág kapu, melyek nem csak a tudomány kárára, de az ország romlására s veszedelmére is válhatnak.

XXXIV.

b) A nemzetközi jog.

A nemzetközi jog (*jus gentium, droit international, des gens*) akár természeti, akár tételes, szabad-nemzetek között nyílt vagy hallgatag egyezményeken alapuló legyen, a magyar közjognak is annyiban forrása, a mennyiben a magyar s más nemzetek közt jog-

viszonyokat szabályozza; de az ország belviszonyaira nem alkalmaztathatik.

XXXV.

c) Az egyházi jog.

Az egyházi jog (jus ecclesiasticum, canonicum), mely névszerint a katolikus egyházi törvényszékek (sz. székek) előtt érvényes, főleg a középkorban nem csekély befolyást gyakorolt hazai jogunk alakulására s jogéletünk kifejlődésére. Az ország szabadságai azonban általa nem sértethetnek, a mennyiben tudniillik hazai törvényeinkkel, a király, az ország, nem különben az országba törvényesen bevett vallásfelekezetek jogaival ellenkeznie nem szabad.

XXXVI.

Segédtudományok.

A magyar közjog helyesebb s behatóbb ismeretére szolgáló segédtudományok közé sorolandó a történelem, segédtaival, a földirat, kortan, oklevéltan, czimertan, pecséttan és nemzetségtan. — Mindezek között első helyen áll Magyarország egyházi s világi oknyomozó története, s a régészet, kivált annak a középkor jogi, társadalmi s közgazdasági viszonyaira vonatkozó része, mely viszonyok tanulmányozása közjogunknak a középkorból származó intézményeinek helyes felismerésére nélkülözhetlen.

XXXVII.

Ezeken kívül segédeszközül szolgálnak a magyar magán és büntető jog, továbbá az országgyű-

lési naplók (Diariumok) s az országgyűlési irományok (Acta Comitiorum), valamint a régiebb időben tartott országgyűléseknek hazai törvénykönyvünkbe fel nem vett, s ezért törvényerővel sem bíró végzeményei.

XXXVIII.

A hűbérjog.

A magyar közjoggal foglalkozónak nem csekély hasznot hajt a középkor uralkodó jogának a hűbérjognak (jusfeudale) ismerete; mely ha nem terjedt is el s nem is fejlődött ki annyira hazánkban, mint nyugati Európa egyéb államaiban, befolyása mindazáltal úgy a magyar köz-, valamint magánjog egyes intézményeiben világosan érezhető.

XXXIX.

A jog és jogirodalom története.

A jogtörténelmi alapon kifejlődött magyar közjog tanulmányozását hathatósan mozditja elő a jogtörténelem, vagyis a különböző korszakokban hatályos törvények, jogszokások, gyakorlatoknak keletkezését, változását s egészben vagy részben megszűntét tárgyazó események oknyomozó előadása, mely tudomány leginkább Némethonban kiváló szorgalommal s nem csekély sikerrel mivellett. Ennek társát képezi a jogirodalom története, mely a törvények s szokásokról irt szakmunkákat korszakokként ismerteti.

XL.

Nyelvismeret.

Hazai jogunk kellő ismeretére nem csak hasznos, de ugyszólván nélkülözhetlen a nyelvek ismerete. A magyar nyelven kívül, mely főleg újabb időben nyerte vissza országos használatát, leginkább a latin (deák) nyelv, a középkor diplomaticus nyelve tanulmányozandó; ebben vannak nem csak történeti s jogforrásaink s az országos állapotok eredetére világot vető okleveleink, s a külfölddel majdnem minden szerződvények, de történeti forrásaink is megírva. Ezen kívül a német nyelv, mit a mely több középkori jogemlékeink, minő a budai városi törvény, a szászok helyhatósági törvényei, az iglói bánya-rendtartás stb. nyelve. Végre nem csekély haszonnal jár a szláv, különösen a délszláv (horvát és szerb) nyelvek s az olaszoknak is ismerete, a horvát és dalmát viszonyokat illetőleg.

XLI.

Bölcsészet.

Jog és történelem a tudomány méltóságára ugy szólván csak az által emeltetnek, ha azokat, egészséges ítészet és józan bölcsészet üditő s éltető szelleme lengi át. Mindazáltal, valamint ezen segédtanok helyes alkalmazása a tudományt kellőleg előmozdítja, ugy az azokkali visszaélés, azon szerencsétlen elméletek (theoriák) valósitásának megkísérlésére vezet, melyek a kormányoknak ép ugy, mint a nemzetek békéjének s boldogságának veszedelmére válnak.

XLII.

Módszer és felosztás.

Hazai közjogunk jogtörténelmi alapon fejlődven ki, annak ismeretére kétségtelenül legcélszerűbb a történelmi dogmatikus módszer, mely nem csak az egyes jogintézetek, hanem azok keletkezését is — a munka szük teréhez képest — röviden elősorolja. Jelen dolgozat öt könyvre oszlik, melyek közül az I-ső a területről, a II. az uralkodó személyéről, a III. az ország lakosairól, a IV. a felségi jogokról és az V. a közigazgatásról szóland.

I. KÖNYV.

A magyar területről.

I. Fejezet.

Az anyaország területéről.

1. §.

Ország vagy államterület alatt a földnek egy közös főhatalom alatt álló részét értjük ; magyar terület alatt különösen mind azon tartományokat, melyek habár tetteleg a magyar sz. koronától elszakadtak jogilag mégis alája tartoznak. Az ország területét fő- és mellékterületre, v. i. az anyaország s annak tarto-

mányaira szokás különböztetni. Első alatt a szorosabban vett Magyarországot, az utóbbi alatt pedig azon tartományokat értjük, melyek Magyarországhoz különböző czimeknél fogva tartoznak.

Magyarország határai különböző időkben különbözők valának. Korunkban Magyarország határait képezik nyugatra Steyerország, Ausztria s Morvaország, éjszakra Slézia s Galiczia, délre Servia, Tót- és Horvátország, keletre Erdély s Oláhország.

Idő folytában Magyarország terjedelme növekedvén, tartományaiként Horvát- és Tótország, Dalmáthon, Ráma- vagy Bosnyákország, Servia, Bolgárország, Galiczia s Ladomeria, Havasalföld- és Oláhország, melyek együtt véve Cumánianak neveztettek, részint hódítás, részint szerződések folytán csatlakoztak.

II. Fejezet.

A magyar terület tartozékai.

2. §.

Tótország.

Vitás kérdés, vajjon keleti Tótország, melyben jelenleg Szerémség is foglaltatik s most alsó Tótországnak is neveztetik, már Sz. László magyar király előtt is Magyarországhoz tartozott-e vagy sem? Mindazáltal ha Constantinus tanuskodásának hitelt adhatunk, az utóbbi felette valószínű. Támogatja ezt a pécsi püspökségnek sz. István korabeli alapítványlevele is, melyben a püspöki megye határai a Dunától a Szá-

váig kitűzettek; nemkülönben Radó nádor ugyanezen egyház javára kibocsátott levelei, melyben sz. Dömötör Száva folyó fölötti zárdáját (a jelenlegi Mitrovitznál) az egész tartománnyal egyetemben, a szent koronához általa visszaszerzettnek állítja.

Mások III. András egyik oklevelére hivatkozva, ellenkező véleményben vannak; bármint legyen is a dolog, korunkban ez már a korona jogain nem változtathat. Megjegyzendő mindazáltal, hogy Tótországot a királyok rokonai hercezség czime alatt bírták gyakran, majd bánok által kormányoztatott; I. Mátyás előtt azonban a diplomák bevezetésében a többi országok czimeivel sehol elő nem fordul.

3. §.

Horvátország.

Horvátország, melyhez jelenleg az egykor felső Tótország (Sclavonia superior) név alatti rész is tartozik, a hegyes vidéket s a tengerpartokat kivéve, Sz. László csatolta legelőször Magyarországhoz.

A benszülött királyok családja Zvojnimirrel kihalván, belzavarok támadtak, melyek folytán a főurak egy része által Sz. László az országba hivatott; ki is hatalmas sereggel Horvátországot megszállván, a rendet helyreállította s királynak ki is kiáltatván, helytartójául öcsét, Álmos herceget rendelte.

Belzavarok s a kunok beütése folytán, László hadait Horvátországból visszavezetni kényszerült, ugy, hogy ez új birtok csak utódja, Kálmán király által

lön biztosítva, ki részint fegyveres erejének kifejtése, részint szelidsége s bőkezősége által, mindkét részről felállított föltételek mellett, Horvátországot a sz. koronához örökidőre kapcsolta.

Tamás spalatoi fő-diakon elbeszélése szerint a horvátok bizonyos évi adó fizetésére s hadsereg kiállítására kötelezték magukat. Közelebbi adatokkal nem birunk. Egyébiránt Horvátország oly szoros jogi közösségben élt századokon át Magyarországgal, miszerint lehetlen volt, azt kapcsolt területnek nem tekinteni. Helyhatósági jogának kivételével, Magyarországgal közös törvényekkel birt, melyek hozatalára a magyar országgyűlésen befolyást is gyakorolt; a törvénykezési alakok s a törvényszékek ugyanazok valának; ugyanazok voltak tisztviselőik, hasonló joggal birva s hasonló czimmel feldiszittetvén; az adónemek majdnem ugyanazok. Mindez áll Tótországról is, kivéve azon részeit, melyek a határörvidéket képezvén, katonai igazgatás alatt álltanak.

Magyar- és Horvátország jogviszonya legújában az 1868 : 30. t. cz. által szabályoztatott.

4. §.

Dalmáthon.

A fentemlitett események folytában Kálmán király Nándor-Fejérvártt magát nem csak Horvát-, de Dalmátország királyává is koronáztatta s több dalmát várost meg is hódoltatott. Utódjainak azonban sokat kellett Dalmátországért különösen a velenceiekkal, változó szerencsével küzdeni, kik Dalmatiát Komnenos

Elek byzanczi császár állítólagos adománya alapján igénybe vették s igényüket minden kedvező alkalommal fegyverrel foganosítani törekedtek, míg végre I. Lajos korában 1357 azt szigetestől hatalmukból kibocsátani s minden jogigényükről lemondani kényszerültek. *)

5. §.

R á m a.

Ráma, mely nevét a hasonló folyótól vette, Bosnyákországtól néha megkülönböztetett; a magyarok azonban rendszerint Bosnyák és Ráma nevet felváltva használták; fejedelmeink pedig nem Bosnya, de Ráma királyainak czimével éltek.

Mely alkalommal s mely időtájban került Ráma a sz. korona hatalma alá, bizonytalan. Oklevelekben Ráma királya czim legelőször Kálmán alatt fordul elő, ki azt, úgy látszik, Dalmáthon meghódítása után vette fel. Némelyek szerint Bosnyákország Uros szerb

---

*) A lemondási okmány kivonatban így hangzik: Nos Communitas Venetiarum et in nostris personis et vice et nomine nostro Ambasciatores Nuncii et Sindici praelibati habentes ad infrascripta plenam et liberam potestatem vigore instrumenti praedicti contenti fuimus renunciare et effectualiter renunciamus de facto in manibus suprascripti Regis, suo et suorum successorum Regum nomine toti Dalmatiae, a medietate scilicet Goarnarii, usque ad confines Duracii, omnibus Civitatibus terris, castris, insulis, portibus et juribus, quae habuissimus et tenuissimus, habebamus et tenebamus in eisdem quoquo modo et specialiter Civitatibus Nonae, Jadrae, Scardonae, Sibenici, Tragurii, Arbó, Pago, Brachiae, Lesi-

király által Ilona leányának Vak Béla nejének hozományul adatván, ily czimen jutott volna a magyar királyok birtokába, mi azonban nem igen valószínű. Ami a Magyarország s Ráma közötti államjogi viszonyt illeti, ez függetelségi (clientelaris) volt, a mennyiben Ráma saját törvényeivel élt, fejedelmei azonban, akár királyok vagy bánoknak, akár hercegeknek nevezettek, a magyar királynak hűséget fogadni, évenként meghatározott adót fizetni, valamint háború esetén bizonyos hadjutalékot kiállítani tartoztak. Kiveendő Ráma két felsőbb kerülete, mely Orbác és Zrebernik megyék neve alatt hajdan Magyarország kiegészítő részét képezé.

---

nae, Cursulae, cum insulis earundem cum omnibus pertinentiis et utilitatibus earundem ac titulis Dalmatiae, Croatiae, quibus uti consueveramus et totum ipsorum jus et dominium et proprietatem si quas habuissemus, in ipsum Dominum Regem et successores suos sponte deliberate et cum maturitate transferentes, renunciantes insuper omni actioni et omni juris et legis beneficio, quibus ullo unquam tempore possemus contra praedicta vel praedictorum aliquod nos juvare et promittentes solenniter sub vinculo sacramenti pro nobis et Communitate veneta corporaliter praestiti, de ipsa Dalmatia, Civitatibus, terris, castris, locis, insulis juribus et titulis ac ipsorum possessione seu dominio nullo unquam tempore per nos vel alios nos intromittere vel aliquo modo impedire usque ad confines antedictos etc. etc.

Lásd Lucius Lib. 4. Cap. 17.

6. §.

Szerbhon.

Hasonló függettségi viszonyban álltak Magyarországhoz Szerbhon (Servia), Bolgárország (Bulgária), Oláhország (Valachia) és Havasföld (Moldavia). Ezen tartományok ugyan saját, a magyartól különböző joggal éltek, fejedelmeik (királyaik) azonban a magyar királytól függöttek, kit a körülményekhez képest segédhaddal is támogatni kötelesek valának. Kiveendő itt Szerbhon nyugati Macsov nevű része, mely a fentebb említett két bosnya megyével együtt a Macsói bánságot képezé.

Szerbhon, mely gyakran Rácország (Rascia) is neveztetik, II. Geyza alatt, kinek apósa, Belus szerb fejedelem, rokonit reá birta, hogy a görög császároktól elszakadván a magyar királynak hódoljanak, — csatlakozott Magyarországhoz. Ezen a görög császárok által sokszor megtámadott birtokot Imre király biztosította leginkább. Később István szerb fejedelem III. Incze pápától királyi czimet kapott, István azonban a tróntól eltávolittatván, Imre király István utódjául ennek testvérjét Vulkot rendelé. Mely időtől fogva, mint több rendű államszerződvények s oklevelekből kivehető, a magyar királyok Szerbia fölött védhatalmat (souzerainitást) gyakorolni meg nem szüntek. *)

*) Kiderül ez világosan azon barátsági szerződvényből, melyet 1426-ban Zsigmond király Lazarevits István rác despotával kötött; ezen nevezetes szerződvényből elég

7. §.

Bolgárország.

Bolgárország egyes részeit már Imre király birta, ki is Bolgár király (Rex Bulgariae) czimével élt; de valjon nem üres czim volt-e ez, — bizonytalan.

---

legyen ide jegyezni a következőket: Nos Sigismundus etc. memoriae commendamus: etc. Quod quia fidelis noster illustris Stephanus Despotus Rasciae prudenter attendens et in acie considerationis diligenter revolvens, ipsum Regnum Rasciae cum omnibus juribus et pertinentiis suis nobis ac sacro nostro diademati, ac dicto Regno nostro Hungariae semper et ab antiquo subjectum fuisse, ac ad jus et proprietatem nostrae Majestatis . . . ac dicti Regni nostri Hungariae semper et ab antiquo et Regum nostrorum praecessorum nullo medio spectasse et pertinuisse, ac spectare et pertinere etiam de praesenti; ac cupiens ut ipsum Regnum Rasciae temporum in processu ad manus non deveniat alienas per universos et quoslibet suos Barones Majestati Nostrae, nec non Praelatis, Baronibus et Proceribus ipsius Regni nostri Hungariae de fidelitate et obedientia Nobis et Sacrae Nostrae Coronae, Successoribusque nostris Regibus Hungariae nec non Praelatis, Baronibus et Proceribus Regni nostri praedictis, et eidem Regno nostro per ipsos in perpetuum observandum juramentum praestare fecit fidelitatis, et insuper fidelem nostrum Magnificum Georgium filium Vuk, filii Brank nepotem utpote suum, in coetum et consortium dictorum baronum ejusdem Regni nostri Hungariae aggregari, instanti prece a nostra obtinuit Majestate, — pro eo Nos — — — volentes singulari Majestate nostrae benevolentia, eidem Stephano Despoto in ipso Regno Rasciae de suo sanguine facere succes-

V. István korában azonban már úgy látszik állandóan a magyar sz. koronához tartozott, mint ez nevezetesen V. István és Ottokár között 1271-ben kötött békeszerződésből*), nemkülönben az azonkoru krónikások irataiból kiderül. Kun László alatt a sz. koronának Bolgárhonrai joga sokszor sértetett, míg végre Nagy Lajos Bolgárországot elfoglalván, azt bizonyos föl-
tétélek alatt Strascimir bolgár fejedelemnek hűbérül adta.

8. §.

Oláhország és Havasalföld.

Oláhországnak az Olton túl fekvő egyes részeit Kunság (Cumania és Comania) nevezete alatt már II. András birta, — de fia IV. Béla köziratokban s pecsétein már rendesen Kunság királyának nevezte magát, mely szokást utódai is követték.

Hogy ez nem pusztá czim volt, s hogy a magyar királyok hatalmukat ez országokra is kiterjesztették, kiderül azon oklevélből, melyben IV. Béla az Olton túli Kunság egyes részéből folyó jövedelmeket a

---

sorem animo deliberato, et ex certa Majestatis nostrae scientia, Praelatorumque, et Baronum nostrorum ad id accedente consilio praematurato. Eundem Georgium filium Vuk et suos masculos haeredes legitimos per eum procreatos vel procreandos dictum Regnum Rasciae in veros, et legitimos eiusdem Stephani Despoti instituimus successores et praefecimus in haeredes etc. etc.

Lásd Engel Gesch. d. Ung. R. III. k., 370. lap.

*) Raynaldus Annales accel. ad annum 1271. p. 330.

János vitézeknek adományozza, továbbá, V. István-
nak Ottokárrali fentidézett békekötéséből, melyben
István magát Kumánia királyának nevezi s végre azon
eseményekből, melyek egy részt Robert Károly s Nagy
Lajos, más részt pedig Bazarad oláh s havasalföldi
vajda között történtek. A két királynő (Erzsébet és
Mária) korábbi zavarok folytán Vlad havasalföldi
s beszarabiai vajda a magyar sz. koronától függet-
lenné tette magát, de a Hunyadiak korában ismét
meghódolni kénytelenült. A magyar koronának ezen
tartományokrai jogát még II. Ulászló is fenntartani
igyekezett, míg az végre a mohácsi csata után tetteleg
végkép elveszett.

9. §.

Halics és Lodomér.

Lengyelhon és Volchinia azon nem csekély ré-
szeit, melyeket Galiczia és Lodoméria név alatt Len-
gyelhon első felosztása alkalmával 1772-ben, Mária
Terézia, a XVI. szepesi várossal együtt visszakövetelt,
állítólag már Sz. László foglalta volna el. III. Béla
ezen felette bizonytalan birtokot újra meghódítván,
kormányzatát András fiára bizta; ki azonban azt Wlo-
dimir elűzött, de Kázmér lengyel király által támo-
gatott fejedelem ellen négy évre reá ismét elvesztette;
majd királyságra jutván, fegyveres kézzel ismét elfog-
lalta s Igorevicz Románnak mint herczegséget hűbérbe
adta. Ez azonban megöletvén, András Kálmán fiát
rendelte Halics királyává. A magyar királyok ez időktől
fogva Halics királyának czimével kezdtek élni,

s fölötté hűbéri hatalmat gyakorolni. Néha Halics helytartók (bánok) által is kormányoztatott; de a magyar törvények ott erővel nem birván, sem annak, hogy Halics követek által a magyar törvényhozásban részt vett volna, nyoma nem levén, alig kételkedhetni, hogy Halics hajdan Magyarország hűbéres tartományát, de nem kiegészítő részét is képezte.

10. §.

Erdély.

Erdélyt, melynek keleti szélein már a magyarok bevándorlása előtt a székelyek megtelepedtek, Béla király névtelen jegyzője szerint Tuhutum vezér (törzsfejdelem) szállta meg hadával, Vlad és Gyula oláh fejedelmeknek legyőzése után. Sz. István koráig Erdély a törzsrendszer folytán csak laza kapcsolatban állt Magyarországgal, de midőn István a keresztény vallás s a keletkező királyi főhatalom ellen feltámadott Gyula erdélyi fejedelmet legyőzte s Bua és Bukna fiaival fogságba vetette, Erdélyt is szorosabban csatolta Magyarországhoz, s azt Zoltán vajda igazgatására bizta.*) Ez időtől fogva Erdély Magyarország kiegészítő részét képezé, ugyanazon törvényekkel s törvénykezéssel élt s a magyar országgyűlésen vajdája s bár ritkábban, követek által is megjelent, nemessége pedig napjainkig a magyar nemességgel ugyanazon jogokkal, szabadságokkal s kiváltságokkal birt.

---

*) Horváth Magyarorsz. tört. I. köt. 9, 44, s k. l.

11. §.

Ezen szoros kapcsolatban, mely különösen a Hunyadiak korában élénk volt, megmaradt a mohácsi vészig. De az ez után bekövetkezett belzavarok közben először tetteleg, majd a Ferdinand és János királyok között 1538-ban kelt nagyváradi békekötés folytán, mint annak 7-dik pontjából kiderül, Magyarország tetemes részével együtt, János királynak átengedettvén, jogilag is elszakadt. János halála után Izabella, majd II. János s utána több különböző családból származó nemzeti fejedelmek által kormányoztatott, kik azonban kisebb-nagyobb mértékben a magyar sz. korona felsőségi jogát elismerni kénytelenültek, melynek birtokosai Erdély visszacsatolása iránti jogait maguknak mindenkor fentartották *).

---

*) Kiderül ez többek között az Erdély iránt Bocskayval kötött szerződésből, melyben fentartatott: 1. „Hogy Erdély Magyarországra bekeblezve maradjon. 2. Hogy Bocskay a magyar király felsőségi jogának elismerése fejében évenként némely hivatalokat Ő Felségének s utódjainak betöltés végett felajánljon. 3. Hogy a magyar országgyűlésekre követeket küldjön. 4. Hogy az élők közül kimulván, Erdély a magyar részekkel együtt, melyek néki (Bocskaynak) rendelvék, azonnal minden jövedelmeivel s tartozékaival egészben s minden kifogás és akadály nélkül az országra s a királyra visszaszálljon s joga legyen azokról a királynak szabadon rendelkezni. 5. Mely végből és esetre Bocskay, valamint annak vérkonai és sógorai aláírásukkal és pecsétjükkel megerősített irattal kijelentik, hogy ezen engedmény folytán a fejedelm-

ország a török iga alól felszabadulván, Erdély is Apáfy Mihály lemondása után, szabadságainak az 1691. decz. 4-kén kelt Diploma Leopoldinumban lett biztosítása mellett, I. Leopoldnak meghódolt s így a szent koronára vissza is szállt; külön közigazgatása és törvényhozása azonban épségben fenhagyatott.

Hogy pedig Erdély már I. Leopold korában a sz. korona jogán csatoltathatott s csatoltatott is vissza Magyarországhoz, öt százados békekötések, szerződvények és törvények tanusítják, de I. Leopold által világosan el is ismertetik *).

Erdélynek az anyaországgal szorosb egyesülése már az 1843/4. országgyűlésen szóba hozatván, az 1847/8: 7. t. cz. által el is határoztatott, s a ministerium az egyesülés (unio) teljes végrehajtására szükséges intézkedések megtételére s az e részben megkívántató törvényjavaslatoknak a legközelebbi hongyülésre előterjesztésére utasított; egyuttal pedig kijelentetett, hogy Magyarország Erdély minden törvényeit és szabadságait, melyek a teljes egyesüléssel nem ellenkez

---

séghez vagy Erdélyhez soha semmi jogot sem fognak támasztani.“ (Lásd Katona 28. köt. 502. lap.)

*) „Supremi Regii nostri muneris — így szól I. Leopold császár fentidézett diplomájában — esse dignovimus carissimam hanc Transylvaniae Regionem, jam a saeculis inelyto nostro Hungariae Regno assertam — — — velut animam nostram amplecti“ s másutt „Transylvaniam antiquissimum Hungariae membrum, olim per injuriam temporum ab eadem avulsum est.“

nek s a nemzeti szabadságnak s jogegyenlőségnek kedvezők, fentartani kész. Erdély az 1848: 1. t. cz.-ben Magyarhonnal egygyé alakulását, a *pragmatica sanctionis*ban szentesített birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett s teljes kiterjedésében magáévá tévén, az egyesülés megtörtént. Erdély 1848-ban a pesti országgyűlésre képviselőit is elküldé. Az 1865. nov. 19-kén Kolozsvárra egybehívott erdélyi országgyűlés ismételve az egyesülés mellett nyilatkozván s képviselői által az 1865. decz. 10-kére egybehívott országgyűlésen meg is jelenvén, az 1867. június 20 kán kelt kegyelmes királyi leirat által a már korábban elnapolt erdélyi országgyűlés végleg feloszlattott, s egy ugyanazon napon kelt második kir. leirat által az 1863/5-dik évi nagyszebeni tartománygyűlésnek összes határozmányai, mint részben a fennálló törvényekbe ütközők, részben pedig feleslegessé váltak, hatályon kívül helyezettek *). Az 1868: 43. t. cz. által Magyar- és Erdélyország egyesülésének módja részletesen szabályoztatván, az erdélyi s magyar honpolgárok egyenjogúsága kimondatott, az erdélyi részeknek képviseltetése iránt az intézkedések megtétettek, s a kormányzéknek 1869. május 1-én, megszűntével az erdélyi terület kormányzata is a m. ministeriumra ruháztatott.

---

*) L. Magyarországi törvények s rendeletek tára 1867-diki folyam 77. és 78. sz.

12. §.

Zaránd, K.-Szolnok és Kraszna megyék és Kővár vidéke.

Erdély a mohácsi vész után elszakadván, némely tiszántuli megyék, közöttük Zaránd, Középs-Szolnok és Kraszna, valamint Kővárvidéke, az erdélyi fejedelmek uralma alá jutott. Midőn Erdély I. Leopold alatt a magyar szent korona alá visszakerült, a Részeknek is az anyaországhoz vissza kellett volna csatoltatniok. Ettől ellenkezőleg 1732-ben közigazgatási uton Erdélyhez kapcsolattak. Ez ellen a rendek felszólalván, ezen részeknek visszacsatolása az erdélyiek meghallgatásának fenntartása mellett, az 1741:18. t. cz. által kimondatott. A rendek ismételt sürgetéseinek s az 1792:11. és 1836:21. t. cz. világos rendeletének daczára a Részek 1848-ig tetteleg Erdély kormányzéke alatt álltak, miért is ezen százados sérelemnek orvoslása végett az 1847/8:6. t. cz. rendelé, hogy a nevezett hatóságoknak az erdélyi kormányzék, kincstár és főtörvényszék iránti minden függése megszüntetvén, azok a magyar felelős ministerium s a magyar főtörvényszékek hatósága alá helyeztessenek. A visszacsatolási viszonyok részleteinek ez alapon ideiglenes szabályozása a ministeriumra bízott, minek folytán a Részek képviselői 1848-ban az országgyűlésen meg is jelentek. 1849 után a Részek ismét Erdélyhez csatoltattak. Az 1860. mindszenhő 20-kán kelt legf. kézirat a magyar udvari kanczel-

lária visszaállítottván, az ennek utján 1861. márczius 12-kén 3306. sz. a kibocsátott kegyelmes királyi leiratban az 1836 : 21. t. cz. foganatosítása céljából egy királyi biztosság küldetett ki, mely e végre részletes utasítással ellátatván, a tetteges visszakapcsolást teljesítette is, úgy, hogy az 1861. évi, valamint az 1865. évi pesti országgyűlésen a Részek képviselői meg is jelentek s azóta a közigazgatási tekintetben a magyar kormányzések, törvénykezési tekintetben pedig a pesti kir. ítélő tábla alatt állanak *).

13. §.

Magyar tengerpart.

Dicső emlékezetü Mária Terézia a magyar kereskedésnek előmozdítása tekintetéből, 1776-ban tengeri Horvátországhoz tartozó, mintegy harmincz helységről külön kerületet alakított; melyhez a szabad kikötökké nyilvánított Fiume és Buccari városokat csatolván, ezeket együttvéve külön kormányzóság alá helyezé. Az egykori vinodoli kerületből pedig Szörény vármegyét alkotván, főispánjává a fiumei kormányzék elnökét, Majláth Józsefet rendelé. Azon ellenkezés azonban, mely Fiume és Szörény vármegye iránt Horvátország rendeinél keletkezett, 1779-ben arra bírta Mária Tereziát, hogy Fiumét és kerületét, újabb

---

*) A kapcsolt részek iránti illetőleg.

L. Horváth : Huszonöt év M. O. történetéből I. k. 346. s. k. lap.

ünnepélyes okirattal közvetlen Magyarországhoz csatolja *). Fiume ennél fogva az 1807 : 4. t. cz. által becikelyeztetvén, a tengerpartvidék kormányzójának a felső, Fiume városa követének pedig az alsó táblán ülés és szavazat biztosított. Az 1848-ki események folytán Fiume tetteleg Horvátországhoz csatoltatott ; az alkotmányosság teljes helyreállításával azonban Fiume városnak a magyar országgyűlésen képviseltetése az 1867. ápril 27-kén kibocsátott kegy. kir. kéziratral kimondatván, ugyan az 1867. június 25-kén kelt királyi meghívó levéllel felhivatott, miszerint képviselőjét a magyar országgyűlésre küldje el **). 1870. óta ismét külön kormányzó alatt áll.

III. Fejezet.

A határjogról s az ország fenálló igényeiről.

14. §.

Hazai történelmünk tanúsítja, hogy részint az idők viszontagságai, részint belpártoskodások folytán egyes tartományok a szent koronától elszakadtak. Így került Dalmáthon Durazzói László pártkirály alatt a velenceiek, így Halics s a szepesi városok Zsigmond király alatt a lengyelek kezére; így vált el végre Erdély a mohácsi vész után. Kérdés tehát, valjon s minő jogilleti ezen tartományokra nézve a magyar szent koronát?

Ezen kérdés eldöntésénél a következő elvek szolgálnak zsinormértékül :

*) L. Horváth : A magyar. tört. III. köt. 447. lap.

**) L. M. O. törv. s rend. tára 1867. foly. 47. és 59. sz.

1. A mi valaha az ország hatalma alá és területéhez jogosan tartozott, az nála mindaddig megmarad, míg eziránt később valamely jogos cselekvény által változás nem történik.

2. Törvényesnek csak azon változtatás tekintendő, mely az érdekelt felek kölcsönös, nyilván vagy hallgaton kifejezett beleegyezésén alapul.

3. Az elévülésnek, bármily hosszú időn alapuljon is, helye nem lehet ott, hol ellenkező tetteleg cselekvények az ellenkezőt tanusítják.

4. Az ország határai végső szükség esetén kívül csakis a nemzet beleegyezése mellett idegeníthetnek el.

15. §.

Az országnak a töle egykor elszakadt tartományokra való igényéről királyaink nem is mondtak le tetteleg, sőt ellenkezőleg ezen igények érvényben tartását ünnepélyes cselekedetek, mint az elszakadt tartományok czimei s czimereivel való élés, az országok zászlainak a koronázáskori hordoztatása, a birodalom elszakadt tartományaiban püspökségek betöltése s névszerint a koronázási eskü által tanusítják, melyben fogadják, miszerint az országtól semmit, mi az országé volna, el nem idegenítenek, sőt a melyeket már visszaszereztek vagy visszaszerezniök idővel lehetend, az országhoz visszacsatolandják.

Ezen hittelfogadás azonban se nem kötelezi, se nem jogositja fel fejedelmünket arra, hogy a jogos szer-

zöldvényeket, békekötéseket kényük szerint megszeghessék és csak annyit jelent, hogy azon esetre, ha az említett igények érvényesítéséhez jogszerű alkalom nyílik, ez el ne mulasztassék, s az elszakadt tartományok az anyaországhoz visszacsatoltassanak.

IV. Fejezet.

Magyarország felosztása.

16. §.

Magyarországnak különböző időkben különböző beosztása divatozott. Hajdan leginkább felső s alsó Magyarország különböztetett meg; az elsőhöz az ország a dunán-inneni s éjszaki része, az utóbbihoz a többi számitatott. Később négy kerületre, Dunán innen és túl, Tiszán innen és túl osztatott fel, melyszert a kerületi táblák voltak rendelve s a nemes fölkelő sereg is négy dandárra osztatott.

Legfontosabb mindazáltal az országnak vármegyékre (comitatus, mega, parochia) való fölosztása, mely némelyek szerint Sz. Istvántól származik, mások szerint még régiebb *). — A megyék száma különféle időben különböző volt, Freisingeni Otto hetvennél töb-

---

*) Horváth (Magyar. tört. I. köt. 36. lap) szerint az országnak megyékre fölosztása tisztán közigazgatási volt, s lényegesen különbözött a honvédelmi vármegye beosztástól. Az elsők élén a megyei bírák (judices megales), az utóbbiakon a várispánok (comites castri) szolgáltatták az igazságot. — A két különböző intézet azonban idővel egybeolvadt.

bet, Tubero és Roger 72-töt, mások többet, kevesebbet számítanak. Werbőczy a jelenleg fenálló megyéken kívül Kövi, Haran, Szörény és Walkó megyéket is említ. Ujabb időben a megyék száma — a törvényesen egyesülteket egyeseknek véve — Magyarországon, Horvát- és Tótországgal együtt, ötvenötre rugott; ide nem számítva azon, részint polgári, részint katonai kormány alatt álló kerületeket, melyek semmi megyéhez sem tartoztak *). Horvát- és Tótország a polgári (provinciale) és katonai (militare) részre különböztetik; az első megyékre, az utóbbi végőrezredekre osztatván.

*) Magyarország vármegyéi a következők: Dunán innen: Pozson, Nyitra, Trencsén, Thuróc, Árva, Liptó, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, Esztergom, Pest (Pilis és Solt) s Bács-Bodrog. Dunán túl: Sopron, Moson, Győr, Komárom, Fejérvár, Veszprém, Vas, Szala, Tolna, Somogy és Baranya. Tiszán innen: Heves (és Külső-Szolnok), Borsod, Torna, Gömör, Abaujvár, Szepes, Sáros, Zemplén, Ungh, Beregh, Csongrád. Tiszán túl: Marmaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Békés, Arad, Csanád, Torontál, Temes, Krassó. Ehez járulnak az Erdélytől visszacsatolt Középszolnok, Kraszna és Zaránd megyék; a Jászok, Hajduk kerülete, a Kis- és Nagy-Kúnság s a XVI. szepesi város és Kővárvidéke; végre három tótországi (Szerém, Verőcze és Pozsega) és három horvátországi (Varasd, Körös és Zágráb) vármegye s a fumei (magyar) tengerpartvidék. Összesen 46 magyar, 3 Erdélytől visszacsatolt, 6 horvát-tót megye s hat szabad kerület.

II. KÖNYV.

Az uralkodóról.

I. Fejezet.

Az uralkodásnak szerzési módja hazánkban.

1. §.

Az Árpádok alatt.

Azon ősi frigyben, melyet Ázsiából kivándorlásuk előtt eleink kötöttek, Álmost választván fővezérrül, megállapították ugyan, hogy azontul a fővezér mindenkor csakis Álmos nemzetségéből, utódaiból legyen, de minő renddel következzenek a nemzetség tagjai a fejedelmi székre, az iránt mi sem határozott. Tekintve eleink büszke, harczias és szabadságszerető jellemét, nem kételkedhetni, miszerint fen tarták maguknak azon jogot, Árpád ivadékai közül azt választhatni fejedelmül, kit hadvezéri s egyéb tulajdonságainál fogva e magas polczra legméltóbbnak véltek; hogy tehát az uralkodásra kettő szükségeltetett, u. m. az Árpádvérböli származás s a nemzet választása. — Tanusítja ezt egyrészt minden az örökösödést szabályzó törvény hiánya, de leginkább azon gyakori villongások története, melyek az uralkodó család tagjai között, majdnem mindannyiszor keletkeztek, valahányszor az előd választás és koronázás által utódjának a trónt biztosítani elmulasztotta.

2. §.

A vegyes házakból való királyok korszakában.

Árpád családja III. András elhunytával fiágon kihalván, minden örökösödési rend hiányában a nemzet által addig is feltételesen gyakorolt szabad választási jog arra teljesen visszaszállott.

Ezen szabad választási jog alapján lön Anjoui Róbert Károly az 1308-ban Rákos mezején tartott országgyűlésen királynak kikiáltva. Tanusítja ezt két ugyan egy helyen, de különböző időben tartott országgyűlésen kelt oklevél, melyben a történt szabad választásra hivatkozás tételik, s melyből látható, miszerint az uralkodás nemcsak Károly személyére, de családjára is ruháztatott, a nélkül azonban, hogy ismét bárminő örökösödési rend lett volna megállapítva.

Az anjou család kihalta után Zsigmond és Albert király, hasonlókép I. Ulászló, Hunyadi Mátyás, II. Ulászló, majd II. Lajos szerencsétlen eleste után I. Ferdinand is, mindannyian a nemzet szabad választása által jutottak a királyi székbe.

3. §.

A habsburg-lothringeni királyok korszakában.

Hazai történetiróink s tudósaink kutatásai nyomán, kétséget alig szenved, hogy a jelenleg dicsőn kormányzó fenséges habsburg-lothringeni uralkodói család, nő-ágon Árpád véreből, névszerint Taksony fejedelemnek, Árpád unokájának véreből származik. Hogy

az uralkodó család Magyarországra uralmát kiterjesz-
jeszse, arra alkalmul szolgáltak a Frigyes császár és
Mátyás király, nemkülönben Miksa császár és II.
Ulászló között kötött örökösödési szerződések. Az
utóbbi az 1515-ben Miksa császár unokái s Ulászló
gyermekeinek egybekelésekor kötöttén, ez irányban
leginkább szolgált alkalmul. Voltak, kik ezen örök-
szerződéseknek a nemzetre kötelező voltát vitatták;
de bár mint legyen is, még ez esetben is a nemzetnek
abbeli joga, az uralkodó család egyik vagy másik tag-
ját a királyi trónra meghívni, korlátozva nem volt,
s a leányági örökösödről pedig szó sem lehetett.

4. §.

A mondottakból önkényt folyik, miszerint I. Fer-
dinánd nem hitvesi jogon, hanem az 1526-iki pozsoni
országgyűlésen lett megválasztása által nyerte el a
koronát; fenmaradván egyébiránt az országnak azon
joga, az uralkodó család több férfi tagjai közül szabad
tetszés szerint királyt választani; mely jog tetteles
gyakorlását hazai történetünk is egyes példákban
tanúsítja. Az ily választással járó alkalmatlanságok,
nevezetesen a trónüresedéskor keletkező villongá-
sok elhárítása tekintetéből, melyek alatt hazánk eleget
szenvedett, királyaink I. Ferdinandtól kezdve I. Jó-
zsef első-szülött fiaikat vagy legközelebbi rokon-
jaikat, még élükben megválasztatni s megkoronáz-
tatni igyekeztek.

Ezen nehézségek megszüntetése végett I. Leopold

Magyarországnak 1687-ben a török iga alól lett felszabadítása folytán reábirta az ország rendeit, hogy az addig gyakorolt, bár az uralkodó családra szorított szabad választási jogukról végkép lemondván, 1687: 2. t. cz.-ben kijelentsék, miszerint jövőben senkit más, mint ő császári s királyi Felsége törvényes fiutódját, még pedig az első-szülöttet, fogják uruk és királyokul elismerni, ha pedig fiágon magva szakadna, ugyanezen örökösödési jog a Habsburgi családnak, akkor Spanyolországban uralkodott ágának első-szülöttjére szálljon.

Akkor lön, még pedig a nők kirekesztésével, a trónöröklési rend Magyarországon, egyenes ágon s elsőszülöttség szerint legelőször megállapítva; jóllehet a nemzet már az Árpádok alatt, sőt a vegyes korszakban is, némi örökösödési irányt követett, a mennyiben, kiskorúság esetén kívül, az apa halálával rendszerint fiát választá a királyi méltóságban utódjává.

5. §.

A *pragmatica sanctio*.

Mindazáltal nem sokára ezen, egyedül a fiágra szorító örökösödési jogot, az ország karai és rendei 1722-ben a VI. Károly római császár, Magyarországon e néven III-ik királynak *Pragmatica sanctio* neve alatt ismeretes intézkedését elfogadván, a felséges uralkodó ház nő-ágára is kiterjeszték; még pedig olyképen, hogy Károlynak fiágban kihalta ese-

tére I. Józsefnek nő-ágon utódaira, s ha ezek is kihalnának, I. Leopold ágyékaiból „leszármazó törvényes római katolika hiten lévő mindkét nemű utódokra, ausztriai főhercegekre az ő legszentségesebb császári s királyi most uralkodó Felsége által, más, ugy Németországon belül, mint azon kívül fekvő örökös országai- és tartományaiban az első szülöttségi rend szerint, Magyarországgal s a hozzá kapcsolt részekkel, országokkal és tartományokkal feloszthatlanul és elválaszthatlanul, kölcsönösen és együtt örökösödésileg“ szálljon. (1723 : 2. t. cz.).

6. §.

A jelenleg hatályos örökösödési rend.

Ebből következik először, hogy az örökösödési rend Magyarországon ágak szerinti vegyes (linealis mixta), melynél fogva a korona a nőketszok törvényes örököseit csak akkor illeti, ha bármily távol lévő fiutódok nincsenek; hogy továbbá mindkét nemre nézve az elsőszülöttségi s az abból folyó képviselési jog (jus primogeniturae et repraesentationis) van megállapítva, melynek erejével az elhunyt családtagnak fia, atyját képviselvén, kizárja atyja másod szülött testvérjét stb.; — 2-or, hogy az uralkodó királynak római-katolikusnak kell lennie; — 3-szor, hogy a magyar nemzet királyválasztási ösi szabadságáról lemondott, míg a felséges

uralkodó ház mindhárom fent kijelölt ágában ki nem hal. Ez ugyan a dolog természetéből önkényt következik, mindazáltal a törvényben is világosan kimondatott. — Kétséget sem szenvedhet e szerint, hogy az, kit születésénél fogva a trón illet, a király halálával — ipso facto — elődjének minden felség-jogaiba, s azoknak a törvények s az uralkodásra nézve fenálló föltételek szerinti gyakorlatába tetteleg lép, — 4-er hogy a Magyarország s a sz. koronához tartozó minden országok, valamint a dicsőn országló uralkodó ház s általa a többi örökös tartományok közötti egyesülés felbonthatlan, az országnak a többi tartományoktól függetlensége azonban sértetlen maradt.

7. §.

A Magyarország s a többi örökös tartományok közötti egyesülési viszonyt, a mint 1848-ig, illetőleg 1867-ig létezett, némelyek dologinak (unio realis) mondták, minthogy az uralkodó mindkettőjükre nézve csak egy lehet, az örökösödési rend a *pragmatica sanctio* szerint ugyanaz s a tartományok ez által kölcsönösen, elválaszthatlanul és oszthatlanul egyesítettnek; mások ellenben ezen egyesülést inkább személyinek (personalisnak) tekinték, mert oly egyesülés, mely a felséges uralkodó háznak virágzásától és létezésétől, mint mulhatlan föltétől függ, s mely egyesülés folytán, a mint ezt az ország alap-törvényei világosan kifejezik, az országnak a többi

tartományoktói függetlensége nem érintetik, dologinak nem mondható.

Annyi tény, hogy ezen viszony, mely Magyarországnak s a többi örökös tartományok között eredetileg csakis az uralkodónak a *pragmatica sanctio* által kikötött közösségén alapult, egy részt a kül- s beltámadások elleni védelem, másrészt azon számos nagy fontosságu érdekek közössége következtében, melyek ugyanazon uralkodó alatt századokon át egyesült szomszéd országok között szükségkép fejlődtek, idő folytában mind bensőbbé vált; a nélkül, hogy tisztán akár *personalis* avagy *realis union*nak mondható lett volna. A magyar koronához tartozó országok s az Ő Felsége uralma alatt levő egyéb tartományok között létező érdekek közösségét az 1848: 3. t. cz. is elismervén, midőn az 1860. okt. 20-kán kelt legfelsőbb diplomában az alkotmányos kormányzat elve a birodalom minden országaira kiterjesztetett, gondoskodni kellett oly módokról, melyeknél fogva mind Magyarország önállósága, mind a birodalom biztosságának s együttmaradásának életfeltételei megóvassanak, s egyszersmint a közös ügyek alkotmányos elintézésénél egy részről a magyar korona országai, másrészt Ő Felsége többi országainak alkotmányos befolyása biztossítsék. Ennek eszközzésére az 1867-diki koronázási országgyűlésen a külügyek, a hadügy s pénzügy, a mennyiben ezekre vonatkozik, s bizonyos korlátok között a hitelügy is, az 1867: 12. t. cz. által közös ügyeknek nyilvánittatván, ezek kezelésére

egy a magyar országgyűlés s a lajtántúli országok törvényhozási testületéből kirendelt küldöttségeknek felelős közös ministerium felállítása, továbbá a vám- s kereskedelmi, valamint a vasuti s pénzrendszerre vonatkozó viszonyoknak egyezmények és szövetségek útján hasonelvek szerinti szabályozása rendeltetett el; mi megtörténvén, ma már a Magyarország s az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi tartományok közötti viszony, a mint ez az 1867:12. s következő törvények által formuláztatott, ugy tetteg, mint jogilag az uralkodó személyében egyesülően tulterjedő frigyet képez.

II. Fejezet.

A király koronázásáról.

8. §.

Az állam fejét minden nemzetnél hagyományos ünnepelességgel, különös szertartásokkal szokás hatalmának gyakorlatába helyezni, mely szertartások összegét felavatásnak vagy beigtatásnak nevezzük.

A vezérek korában az ősi hagyomány szerint a nemzet paizson felemelve igtatta be vezéreit fejedelmi hatalmukba. Ezen, más középkori pogány népeknél is divott felavatási módot a keresztény vallás elfogadásával a koronázás váltá fel, melyet először Sz. István apostoli király hozott be, ki Hartvik krónikájának s a nyolczszázados hagyománynak tanusága szerint az ur születésének 1000-ik évének aug. 15-én Esztergamban

magát az országnagyok s az egybesereglett nép jelenlétében ünnepélyesen megkoronáztatta.

Hogy már Sz. István utódait a koronáztatásra kötelezte légyen, valószínű; mert e korban europaszerte császárok és királyoknál, kiknek példáját a sz. király követni igyekezett, a koronázás az uralkodásnak mintegy szükségképeni kezdeteül tekintetett; de javallta ezt különösen a keresztény hit megszilárdítására irányzott buzgalma s a római anyaszentegyház s annak feje a pápa iránt táplált kitünő tisztelete is, melyet a koronázandó királynak, már a koronázás szertartásait is tekintve, nyilván tanusítania kellett.

De akár hozatott ez iránt Sz. István alatt valamely határozott törvény akár sem, az, hogy utódai dicső elődjük példáját követve, mielőtt Sz. István trónjára léptek volna, magukat mindannyian megkoronáztatták, történetünk számos lapja tanusítja.

9. §.

A koronázás a legrégebb időktől fogva az ország azon régi jó és helybenhagyott szokásai közé tartozott, melyek, a szabad népek erkölcsi által, a fejedelem beleegyezése, sőt hozzájárulása mellett keletkezvén, általános jogelvek szerint nem kevesebé, mint hazánk világos törvényei értelmében, az írott törvényekkel egyerejűek.

Irott törvény által a koronázás szükségessége akkor lön kimondva, midőn az örökösödés legelőször szabályoztatott, vagyis az 1687-iki 2-ik törvényezikk

által, még pedig oly világosan, hogy többé kétségnek helye sem lehet. Ezen törvényczikkben ugyan is az ország rendei kijelentik: miszerint mostantól fogva jövőre senkit mást mint ő császári királyi felségének ágyékaiból származó elsőszülött fiörökösét fogják mindörökké törvényes urok és királyokul tekinteni, s oly föltétel alatt, — hogy minden koronázás alkalmával (a megkoronázandó utód) az előbb említett törvényczikkelyeket magában foglaló oklevelet kibocsátván, vagy is azokat királyilag megerősítvén, azokra esküjét az őseitől leszármazott minta szerint leteendi, — Magyarországbán, annak rendje szerint országgyűlésileg meg is koronázni.

10. §.

Hasonló értelemben szólnak a későbbi felavatási oklevelek. A III. Károly alatt hozott alaptörvény (az 1723: 1. t. cz. 4. §-sa) is világosan rendeli: „miszerint a felséges ausztriai uralkodóház örököse — — a jelen s minden jövőendő örökösödési esetben, örökjogon Magyarországnak s kapcsolt részeinek, országainak s tartományainak — — kétségtelen királyának tartassék s annak megkoronáztassék.“ — Hogy tehát a koronázás, mióta a nőági örökösödés megállapított, merőben a király szabad akaratára nem hagyott, az eddigiekből is világos; minthogy azonban eziránt kétségek mégis támadtak, II. Leopold és Ferencz király ezen kétségeket végkép eloszlatandók, az időszakot is, mely alatt a kormány más kezekre jutván, a koronázásnak ünnepélyesen meg kell történnie, az

elhunyt király halála napjától számítandó hat hónapban határozták meg. (1791 : 3. és 1792 : 2. t. cz.)

11. §.

A koronázás az uralkodás szerzésének alapját nem képezi.

Habár a koronázás alaptörvényeink értelmében mellözhetlen cselekvény, mindazáltal a trónörökösödési jognak megállapítása után többé az uralkodás szerzési módjául hazánkban már csak azért sem tekinthetik, mert az örökösödési renddel biró monarchikus államokban trónüresedés és interregnum nem is képzelhető; az uralkodó halálával ugyan utódja tetteleg uralkodóvá lesz, azon híres mondat szerint „le roi est mort, vive le roi!“ Őseink is a trónöröklési törvényt leginkább a trónüresedési villongások kikerülése tekintetéből fogadták el. Kitetszik ez továbbá abból, miszerint a koronáztatási határidőnek meghatározása alkalmával beleegyeztek, hogy az örökös király az országnak alkotmányszerű közigazgatásához tartozó minden jogait, a koronázásig terjedő időszakban is gyakorolhassa, s alattvalóitól jobbagyi hűséget s engedelmességet követelhessen.

12. §.

A koronázás hatása.

Az örökös király örökjognál fogva foglalván el a trónt, a közigazgatásra vonatkozólag felségi hatalmát ugyan koronázás nélkül időközben is gyakorolja;

uralkodói hatalmának teljességét mindazáltal csak a koronázás folytán nyeri el. Törvényeket hozni, azokat megszüntetni s értelmezni az országgyűlés közreműködése mellett egyedül a törvényesen megkoronázott királynak áll hatalmában, nem különben kiváltságokat is csak a törvényesen megkoronázott fejdelem osztogathat érvényesen; a koronázás ugyanis nem az uralkodás megkezdésére, hanem annak a fenálló törvények és szerződések értelmébeni gyakorlásának biztosítására van rendelve.

13. §.

A törvényes koronázáshoz szükséges a magyar szent korona.

Valahányszor hazai törvényeink koronázásról szólanak, majd soha sem mulasztják el azt törvényes (legitime) szóval jellemezni. Ez értelemben szükségkép azt kell megkoronázni, ki a megállapított örökösödési rend által a királyi székre közvetlenül hivatva van, mert ezen föltétel hiányában, bár minden, mi a törvények s az ősi szokás szerint a koronázáshoz szükséges, meg is tartatott volna, a koronázás törvényessé soha sem válhatnék. A törvényes koronázásra megkivántatik továbbá, hogy az ország határain belül, országgyűlésen, Szent István első apostoli királyunk szent koronájával s a törvényes szertartásokkal menjen végbe.

A koronázáshoz mindenek előtt feltétlenül szükséges Szent István koronája, mint ezt nem csak az ősi

szokás, de többrendü oklevelek, névszerint III. András és I. Károly idejéből tanusítják; még pedig oly anynyira, hogy törvényesen koronázott királynak csak is az tekintetett, ki Sz. István koronájával meg volt koronázva.

Öseink ugyanis országos szabadságaik biztosítására alkalmasb eszközt nem találtak, mintha a király trónra lépte előtt megkoronáztatván, azokat esküvel is megerősíti; mely cselekvényt, hogy hatálya annál biztosabb legyen, a különösen kijelelt és gondosan őrzött koronához kötötték. Ez törvény által lévén megállapítva, azon korban, midőn a királyok szabadon választattak, a megválasztott király csak megkoronáztatása után gyakorolhatta hatalmát, mi ismét csak az ország szabadságainak, kiváltságainak s jogainak megerősítése után eszközöltethetett.

14. §.

A koronázás alkatrészei.

A koronázás mint alkotmányos cselekvény három részből áll. Ezek: a felavatási vagy (koronázási) hitlevél kiadása, a tulajdonképi koronázási szertartás, s a népszine előtt tett királyi eskü.

15. §.

I. A felavatási hitlevél.

A felavatási hitlevél (diploma inaugurale) alatt azon királyi okmányt értjük, melylyel a trónra lépő király koronáztatása előtt az ország alkotmá-

nyának megtartását igéri s biztosítja. Eredete hazai tudósaink nyomozásai szerint Sz. István koráig visszavezethető, a mint ez Hartvik Sz. István krónikásának elbeszéléséből, valamint magából II. András aranybullájából is következtethető. Ily oklevelet a középkorban királyaink néha ismételve is adtak ki a rendeknek; a mint ez többek között I. Ferdinand 1537-iki utolsó törvénycikkelyéből is kiderül.

A legrégebbi koronázási levél, mit tudósaink napfényre hozni birtak, I. Ulászlóé, a későbbi királyoktól származók többnyire hazai törvénykönyvünkbe iktatvák. Keltek pedig vagy közvetlenül a választás után, mint Ulászlóé, Szilágyi Mihályé Mátyás nevében, vagy midőn a királyok a kormányt átveendő az országba jöttek. II. Mátyás korától fogva szokássá vált a felavatási oklevelet közvetlenül a koronázás előtt a királynak benyújtani, s miután aláírásával s pecsétjével megerősített, törvénycikkelybe foglalni.

16. §.

A felavatási hitlevél részei.

Korunkban s névszerint III. Károly idejétől fogva a felavatási hitlevél öt pontból áll. A koronáztatandó király ugyanis hitére fogadja 1-ör, hogy koronáztatását, valamint az ország minden szabadságait, jogait, szokásait és törvényeit, melyek eddig hozattak vagy jövőre hozattatni fognak, — kivéve II. András bullájának az ellentállásról szóló zára-

dékát, — megtartandja s másokkal is mindenben sértetlenül megtartatni fogja;

2-or, hogy az ország koronáját a rendek kebeléből valláskülönbség nélkül szabadon választott személyek (koronaörök) által az ország határain belül fogja őriztetni;

3-or, hogy Magyarország vagy a kapcsolt részeknek visszaszerzett vagy visszaszerzendő tartozékait, egészben visszacsatolandja s bekebelezendí;

4-er, hogy azon esetre, — ha a dicsőn országoló uralkodói ház — mitől Isten mentsen — az alaptörvények által meghatározott ágaiban teljesen kihalna, a királyválasztási jog a nemzetre visszaszálland; végre

5-ör, hogy a trónörökösök a törvény által meghatározott határidő alatt magukat megkoronáztatván, jelen okleveles biztosítást elfogadni s esküjökkel megerősíteni tartozandnak.

A koronázási oklevél tartalma a királyválasztások korában a körülményekhez képest változott; a trónöröklési jog megállapítása után azonban az ország alaptörvényeit foglalván magában, királyról királyra ugyanaz maradt. Habár új oklevél szerkesztéséről szó alig lehet, mindazáltal a király s az ország közmegegyezése mellett, azon változtatásokat tenni, vagy értelmező határozatokat abba fölvenni nem tiltatik, mint ez névszerint III. Károly és Mária Terézia felavatási okleveleiknek egybehasonlításából kiderül.

17. §.

A koronázási szertartások.

A koronázásra kitűzött napon a király nemzeti diszruhát öltvén, egyháznagyok és világi urak fényes kíséretében a koronázási egyházba vonul. Az érkező királyt az egyházon kívül az ország áldornagyja az egész papsággal fogadja s ennek előlépte mellett a királyi székhöz vezet. Az ünnepélyes nagy mise közben a király két főpapnak kíséretében a főoltárhoz lép, majd térdre borulván, a keresztény katolika hitvallást a római pontificaleban foglalt minta szerint az esztergami érsek előtt elmondja, azon fogadással, hogy békességet és igazságot szolgáltatand, az Isten anyaszentegyházát s annak szolgáit tisztelni s fentartani fogja. Kevéssel ezután az áldornagy által szentelt olajjal jobb karján, vállán és mellén megkenetvén, Sz. István köpenyébe s egyéb ruháiba öltöztetik, majd Sz. István kardjával övedzetvén, ezzel a levegőbe három keresztet vág, annak jeléül, hogy a vallást s az országot bármi ellenség ellenében is megvédeni kész.

A sz. mise további folyama alatt az epistola s az evangéliom között megy véghez a tulajdonképi koronázás. A király e végre az oltár legfelsőbb lépcsőzetére lépén, az ország áldornagyja s a nádor vagy annak nemlétében választott helyettese által a korona fejére tétetik, jobb kezébe a királyi pálcza, baljába az arany alma adatik. — A királyi hatalom ezen jelvényével felékesítve s a szent koronához tartozó tiz or-

szágnak zászlói által kísérve az áldornagy által a királyi trónra ültettetik, ezen szavakkal: „*Sta et retine a modo locum quem hucusque paterna successione tenuisti, haereditario jure tibi a Deo delatum per auctoritatem omnipotentis Dei.*“ Erre a nádor által adott jelekre megdördülnek az ágyuk, s a harangok zugása s a nép örömrádásai között a mise folytattatik. Bevégezése után a király ünnepélyes menetben a piros-fehér-zöld posztóval betakart uton gyalog a szomszéd szentegyházba indul s ott hivei közül néhányat a nádor felhívására Sz. István kardjával arany sarkantyús vitézekké avat; miközben a tárnok (pénzügyminister) lóháton arany és ezüst koronázási emlékpénzeket szór a nép közé. — Az aransarkantyús vitézek felavatása után a király lóra ül s az ország zászlóseitól s rendeitől lóháton követve emelkedett helyre felnyargal, hol a királyi esküt az esztergami érsek által felolvasott minta szerint elmondja; innen a király a halomra felnyargalván, kivonja kardját s azzal a világ négy tája felé négy keresztet vág a levegőbe, annak jeléül, hogy az országot s nemzetet, bárhonnan tornyosuljon is reá vész; vitézül megvédeni fogja. Mindez megtörténvén, diadalmas menetben a királyi palotába tér vissza a koronázási lakomához, melynél az ország főméltóságai s a külföldi követek végzik a szolgálatot.

18. §.

Kit illet a koronázási jog?

A királyt megkoronázni az esztergami érsek, mint az ország primásának jogához tartozik. Kitetszik ez, az esztergami érseki székeknek a XIV. században történt egyházi látogatásától (*visitatio canonica*) eltekintve, III. Coelestin és Incze pápáknak leirataiból, nem különben IV. Béla, V. István és I. Károly okleveleiből is, legvilágosabban pedig Zsigmond királynak leveléből *). Különös okoknál fogva azonban a koronázást más egyháznagyok is teljesíték, így III. Bélát a kalocsai érsek, Zsigmondot a veszprémi, Ferdinándot és Zápolyát a nyitrai püspök koronázzák.

19. §.

III. A királyi eskü.

Mint a fentebb említett koronázási szertartásokból látható, királyaink felavatásuk alkalmával kettős esküt tesznek, egyet általánosat, mielőtt megkoronáztatnak, a másikat különöset, a koronáztatás után, az

---

*) „A plurimis — ugymond Zsigmond — retroactis temporibus, in quorum memoria humana mortalitas non novit recordari, ex approbatissima regni consuetudine, hactenus illibate observata, eorundem illustrissimorum regum veri successores per manus Domini Archiepiscopi almae Strigoniensis Ecclesiae pro tempore constituti sacro regio diademate juridice debent sublimari.“ L. Pray Spec. Hier. hung. T. I., 103—127. lap.

ország szabadságai iránt már korábban elfogadott királyi oklevélre, az egybegyült nép színe előtt.

Hogy az első rendü eskü a koronázással egyidejű legyen, kétséget sem szenved; az utóbbit némelyek Werbőczinek azon állítása daczára, hogy koráig a királyok megkoronáztatásuk előtt mindannyian II. András törvényeire megesküdték, ujabbkori intézménynek tartják; azonban helytelenül, a mennyiben Honorius pápának III. Bélához intézett oklevelének következő helyéből: „Cum teneatur — u. m. — et in coronatione sua juraverit (II. András) jura Regni sui, et honorem Coronae illibatae servare;“ továbbá Pray által napvilágra hozott V. István oklevelének következő szavaiból: „Nos igitur in die Coronationis nostrae Baronibus et universis Regni Nostri Nobilibus juramentum praestitum infallibiliter volentes observare“, nem különben más oklevelekből is, az ellenkező derül ki. Valamint királyaink az ország jogainak, szabadságainak s kiváltságainak szentül megtartását esküvel ígérik, úgy viszont a rendek is néha hűséget és engedelmességet esküvel fogadni, szóval hódolati esküt is szoktak tenni. Ujabb időben azonban ezen hódolati eskü, mint örökös királyságnál magából értendő s felesleges, elhagyatott.

20. §.

Koronázási hely.

A koronázás helyét, mindazáltal az ország határain belül meghatározni, a király szabadságától függ. Hajdan Székes-Fejérvárott szokott a koronázás végbemeni, miután azonban a törökök Fejérvárt elfoglalták, rendszerint Pozsonyban történt. Csak III. Ferdinánd koronáztatott Sopronban, I. Ferencz pedig Budán.

A koronázás országgyűlésen történvén, ennek helyül pedig az 1848-i 4. t. cz. szerint Pest jelöltetvén ki, ezentul koronázási helyül Buda-Pest léssen tekintendő.

21. §.

A királynő koronáztatása.

A magyarnak a hölgyek iránt minden időben tanusított lovagias tisztelete s azon jótékony befolyás, mit a magyar királynők az ország s nemzetre, minden időben gyakoroltak, azt hozta magával, hogy a királynők is gyakran királyi férjükkal egyszerre vagy néha később szinte megkoronáztattak. Hajdan a királynők felavatása hihetőleg ugyanazon szertartásokkal ment végbe, mint a királyoké, később azonban változások csusztak be. Korunkban a királynőnek sz. István koronája nem fejére, hanem csak vállára tétetik, kezébe az alma és a királyi pálcza, de a kard nem adatik s több eféle. Még Beatrix, Mátyás második nejének fejére sz. István koronája tétetett; korunkban azonban ugynevezett házi koronával diszittetik fel a királynő.

Ki légyen a királynő koronázására hivatva, az egyháznagyaink között hajdan nem csekély versenyesre szolgáltatott okot, míg végre a vita olykép intéztetett el, hogy az ország primása a királynőt felkenvén, vállát a szent koronával érinti, míg a házi koronával felséges homlokát a veszprémi püspök, mint a királynő örökös kancellárja, disziti föl.

22. §.

Koronázási tisztelet-dij.

A koronázás alkalmával úgy a királynak, valamint a királynénak pénzbeli ajándékkal szokás kedveskedni, mi koronázási tisztelet-dijnak (honorariumnak) neveztetik. Ezen szokás első nyoma Miksa király koronázásának idejéből maradt fön s azóta minden király és királynő megkoronáztatásakor előfordul; bár a felajánlott összeg változó. Dicsőségesen uralkodó királyunk s Erzsébet királyné ő Felségeiknek 1867. évi sz. Iván hó 8-án szerencsésen végbement koronázataása alkalmával az ország főrendei s képviselői száz ezer darab arany tiszteletdíjt szavaztak meg; melyet azonban Ő Felségeik azon év és hó 10-kén kelt legfelsőbb kézírataikkal a honvédek árvái, özvegyei és rokkantjainak segélyére ajándékozni kegyeskedtek.

III. Fejezet.

A koronajelvények.

A koronázásnak törvényes módoni véghez vite-
lére a királyi diszjelvények (Clenodia Regni) szük-

ségesek. Ezek a sz. koronán kívül, a királyi pálcza, alma, sz. István kardja, palástja és sarúi.

23. §.

A szent korona.

Magyarország királyi jelvényei között első helyen áll a királyi korona, mely szent, angyali és apostoli koronának is neveztetik s oly nagy tiszteletben részesül, mint semmi hasonló királyi jelvény e földön. A korona két részből áll; a felső- (zárt) rész, mely latin felirataitól latin koronának is nevezetik, az eredeti sz. Istvánféle korona; az alsó nyílt karikaszerű, görög felirataitól görög koronának is neveztetik s az elsónélujabb s hihetőleg Dukas Mihály keleti római (bizanczi) császárnak adományja. Az egygyé forrt koronák képezik a magyar alkotmánynak mint egy látható palladiumát *).

---

*) A magyar szent korona felső részét két, egymást keresztülvágó iv vagy abroncs alkotja, az alsó rész egy arany karima, mely diademként tétetik az uralkodó fejére, a két részt gyöngyökkel kirakott vékony csik, köti össze. A latin koronát Sz. Istvánnak II. Sylvester római pápa 1000. évi márczius 27-én kelt bullájával, Astrikus kalocsai érsek (vagy pannonhegyi apát) által küldötte, mely koronával Sz. István magát ugyanazon évi aug. 15-kén Esztergamban, számos nagyok s töméntelen népség jelenlétében ünnepélyesen meg is koronáztatta. Nagyobb véleménykülönbség uralkodik történetíróink között az alsó, ugy nevezett görög korona iránt. Katona és Koller szerint Dukas Mihály római császár

2. §.

A többi jelvények.

A királyi jelvényekhez tartoznak továbbá:

1. A királyi pálcza (vagy buzogány); ez aranyból van s jegecz-golyóban végződik, mely nyolcz arany abroncsba van foglalva. Alsó végén szivalaku gomb, nyelén virágok láthatók; mikor készült, bizonytalan. — 2. A királyi alma, arany lemezből készült, belől üres, tetején kettős kereszt, melynek felső szárai az alsóbbaknál rövidebbek. Az alma oldalán az Anjouk czimerével, liliummal ékesített vért látható, mely a magyar czimerrel van egyesítve, miből valószínű, hogy az Anjouk korában csatoltatott a korona-jelvényekhez. 3. Sz. István kardja, mely Thuró-

---

ajándékozta I. Geyzának, hála-emlékül a Belgrád ostrománál elfogott görögök iránt tanusított kegyes bánásmódja miatt; mások viszont azt tartják, hogy e koronát III. Béla kapta Manuel görög császártól. Mikor egyesített a két korona, arról hallgat a történelem, mely különben viszontagságos történeteit hiven feljegyezte. Többször, kisebb nagyobb időn át az ország határain túl is tartóztatott, de mindannyiszor az ország nagy öröme szerencsésen visszakerült. Az 1848-iki viharok után a korona eltűnt; csak annyit tudott a kormány, hogy az ország határait nem lépte át. Többrendű nyomozások Orsova tájára mutattak, míg végre Karger Titus által az Allion nevű szigeten 1853. szeptember 8-án reggel föl is találtatván, Budára felhozatott, hol jelenleg is őriztetik.

L. Garády: A magyar sz. korona története Hazánk 1858. foly. 439. s köv. lapokon s az ott idézett forrásokat.

czy és Bonfin szerint akkor köttetett Sz. István oldalára, midőn ez a pártos Kupa ellen hadba szállt. Hosszu egyenes kétélű pallos. 4. Sz. István palástja; kerek égszinű köpeny, de az idők viszontagsága folytán zöldesbe átjászó selyem atlaszból készülve, a rajta látható ábrák és képek aranynyal, az ajándékozó nevét és az ajándékozás évét mutató felirat pedig zöld szálakkal vannak rajta kivarrva. Bizonyos, hogy e palástot Sz. István megkoronáztatásakor nem viselte, máskor sem használta; hanem azt neje Gizella királynő 1031-ben a székesfehérvári Boldog Asszony templomnak ajándékozta. — Ezen jelvényeken kívül vannak még keztyük, saruk, harisnyák, öv, melyek a hagyomány szerint Sz. István korából származóknak mondatnak, s az előbbiekhöz valószínűleg csak később járultak; több rendü kereszttek stb., mely utóbbiak azonban tulajdonképen az ország királyi jelvényeihez nem tartoznak.

IV. Fejezet.

A magyar királynőkről.

3. §.

Mindazok, mik a fentebbiekben a királyok jogai, kiváltságai, czimei, hatalmáról elősoroltattak, csak ugy illetik az uralkodó királynőket, mint magukat az uralkodó királyokat, miért is törvényeink az uralkodó királynőket, minő I. Mária Nagy Lajos leánya és Mária Theresia valának, inkább királyoknak tekintették s nevezék. Az uralkodó királyok feleségei há-

zasságuk folytán az uralkodásban nem részesítettnek, ellenben a királyi felség minden kitüntetéseiben, a király czimében azonnal tetteleg részesülnek, rangjukra nézve a király után első lévén az országban.

Habár világos törvényeink a királynőnek az ország ügyeire nézve rendes és közvetlen befolyást nem engednek is, azon nagy tisztelet, melyet a magyar a hölgyek iránt minden időben tanusított, — történetünk számos lapjaival kapcsolatban kétségtelenné teszi, hogy befolyásuk, részint mint felséges férjeik tanácsadói s helyettesei, részint mint gyermekeik gyámjai, gyakran tetemes, sőt néha döntő is volt.

4. §.

A királynők a legrégebb időktől fogva külön udvart tartottak s mint régi oklevelekből világos, külön udvarbíráik (*judices curiae reginae*), tárnok, lovász, udvarmestereik, főpohárnokaik, sőt kancellárjaik is voltak; mely méltóságok közül mindazáltal korunkig csak az utóbbi maradt fenn, a mennyiben a veszprémi püspök maiglan a királynő kancellárjának czimével éls a királynőt ő koronázza.

A királynőknek méltóságukhoz illő kitartására hajdan nagyszerű urodalmak, jószágok, várak, városok, bányajövedelmek voltak rendelve, melyeket különböző czimeken birtak; némelyek a királynőséghez — *Reginatus*hoz — tartoztak, némelyek nászajándék, mások királyi adomány, mások végre magán

jogczimen, adásvevés, csere stb. által jutottak a királynők kezeihez. — Hitbér czimén szinte számos javakat birtak, melyeket szabadon használhattak, sőt a király beleegyezése mellett el is adományozhattak.

5. §.

Az idők viszontagságai folytán a királynői méltósághoz tartozó javak elvesztek, úgy, hogy napjainkban ily javakat többé kijelelni képesek nem vagyunk. Királynőink hitbére s özvegyi tartása a házassági egyezmények által határoztatik meg. Ha a régi udvari méltóságok a királynő korlátnokának hivatalát kivéve kijöttek is a szokásból, királynőink azért szinte külön udvarral bírnak, mely főudvarmester s főudvarmesternő vezérlete alatt, csillagkeresztes, kisebb s nagyobb beléptü palota-hölgyekből, udvarhölgyekből s egyéb személyzetből áll.

V. Fejezet.

A királyi gyermekekről.

6. §.

Mindkét nembeli királyi szülöttek, fenséges magyar királyi örökös herczegek és herczegnők (serenissimi regii hereditarii Hungariae principes) czimével élnek: rangjuk közvetlen a királyné után következik, a nélkül azonban, hogy a közigazgatásban részük lenne. A középkorban királyfiak, királynők, királyoknak is neveztettek, mely elnevezés később divatból kiment.

A középkorban főleg az Árpádok alatt az uralkodó család egyes a királysághoz születésöknél fogva közelebb álló tagjai közül egyik vagy másik kiválólag herceg vagy vezér (dux) czímet nyervén, az országnak valamely, többnyire harmad részét mintegy hűbér gyanánt kapta. Az ország ily része vagy tartománya fölött ugyan nagy hatalommal birtak, mindazáltal a királynak alárendelve maradtak. Így kapta Geyza, Salamon királytól, Álmos Kálmántól az ország egy bizonyos részét hercegségül; mely szokás azonban az országot dúló beháborukra okúl szolgálván, az Árpádok kihalta után megszűnt.

7. §.

Az ifjabb királyról.

II. András valamint IV. Béla apáik által még azok életében királyokká koronáztatván s az ország majdnem felét birtokul kapván, azt saját királyi hatalommal kormányozták s ezért ifjabb (kis) királyoknak (Reges junioreseknek) neveztettek. Mint hazai történetünk lapjai tanusítják, ezen szerencsétlen szokás csakis a mondott zavaros s hazánk egyik legszomorubb korszakában kezdett divatozni, de az országot végveszélylyel fenyegetvén, divatból kijött. Történt ugyan később, sőt napjainkban is, hogy az uralkodó király még élteben trónörökösét megkoronáztatta, ki azután szinte ifjabb királynak nevezetett, a nélkül azonban, hogy az országnak bármely részét vette volna kormányra alá, sőt kikötöttet, hogy az

ifjabb király atyjának nyilvános és különös beleegyezése nélkül az ország igazgatásába ne elegendjék *).

VI. Fejezet.

Az ország igazgatásáról a király kiskorúsága alatt.

8. §.

A trónra hivatott, de koránál fogva a kormányt tetteleg még nem gyakorolható király helyett a gyám vagy kormányzó szokta az ország dolgainak gondját viselni. Ki légyen a kiskorú király gyámja, az iránt régente semmi törvényes intézkedés nem történt. Rendszerint a kiskorú király anyja, avagy legközelebbi firokona (bátyja) gyakorlta a gyámságot; így Imre király kiskorú László fia részére testvérjét II. Andrást végakaratóval gyámul rendelé; így V. István gyermekeinek gyámul azok anyját Erzsébetet hagyá; így Albert fia V. László helyett eleinte anyja Erzsébet, majd Hunyadi János; Mátyás királynak távollétében s kiskorúsága alatt pedig bátyja Szilágyi Mihály gyámhatalommal kormányozta az országot.

Mátyás király a gyámság körüli zavaroknak elejét veendő, 1485 : 2. t. cz. által a kiskorú király gyámjává a nádort rendelé; ez azonban a II. Lajos gyámsága körül történeteket tekintve, valószínűleg olyképen értendő, miszerint a gyámság a nádort csak azon esetre illeti, ha a kiskorú király részére sem elődjének végrendelete által, sem más módon gyám nem

---

L. az 1830 : 1. t. cz. rendeletet.

rendeltetett. A nádori gyámság azonban még eddig gyakorlatba soha sem jött.

9. §.

- A királyi gyámság korunkban.

A *pragmatica sanctio* értelmében a magyar és nem magyar tartományok egy elválhatlan osztatlan egészet képezvén, a nevezett közokmány, valamint az örökösödésre, úgy a gyámi rendre is zsinórmértékül szolgál. Ez alaptörvény értelmében kiskorúság esetében a legközelebbi firokonok (agnatok) legidősbjét illeti a gyámság a nem magyartartományokra nézve. Ezek szerint az uralkodó kiskorúsága esetére a gyámi jogon és hatalommal Magyarország fölött ugyanaz uralkodnék, ki a többi örökös tartományok fölötti uralkodásra van hivatva, sértetlen maradván az ország saját törvényhozása s alkotmánya.

Vannak, kik ennek ellenébe a nádor gyámhatalmáról szóló 1485 : 2-ik t. cz. tartalmára hivatkoznak, mely későbbi törvény által világosan soha meg nem szüntetett, hogy tehát ezzel ellenkező intézkedést az ország beleegyezése nélkül, törvényes erővel tenni nem lehet. Hivatkoznak továbbá az ország kormányzati függetlenségét biztosító törvényekre, melyek sem I. Ferdinand végrendelete, sem utódjainak a kiskorú uralkodó gyámsága s nagykoruválta iránt hozott házi és családi rendelvényei által nem korlátoztathatnak; az ezen véleményen lévők azonban alig lesznek képesek véleményüket azon alaptörvény tartalmával ki-

egyeztetni, mely szerint Magyarország a többi örökös tartományokkal oszthatlanul és elválaszthatlanul kormányozandó.

Mikor válják a gyámság megszűntével nagykoruvá a király, az iránt hazai törvényeink világosan nem rendelkeznek; a történetben nyilatkozó szokás pedig annyira változó, miszerint abból biztos következtetést vonni nem lehet. A *pragmatica sanctio* s a felséges uralkodó család házi törvényei értelmében a kiskoru trónörökös tizenhatodik évében válik nagykoruvá, — mi, tekintve az uralkodó személyének egységét, ellenkező országos törvény nem létében, Magyarországra nézve is jogosan szolgálhat zsinormértékül *).

VII. Fejezet.

A kormánytársról.

10. §.

A fejedelmet kormányában társul segítő kormánytársnak (*corregens*nek) nevezetik. (Az Árpádok alatt történeti emlékeink szerint gyakran a ki-

---

*) Hazai történetünk tanúsága szerint Salamon, II. István, II. Lajos 15-ik; I. Lajos, V. László és I. Leopold 16-ik évükben nyilvánítottak nagykoruakká, Mátyás 19-ik évében ragadta meg önállólag az ország kormányát; III. László pedig 22-ik évében kezdett volna uralkodni gyám nélkül. — Az ausztriai császár nagykorúsága iránt I. Hormayer: „Über Minderjährigkeit, Vormundschaft und Grossjährigkeit der österr. Regenten“ című munkáját.

rállynök férjeikkel az országglás terhes gondjait megosztván, mint Sarolta, Geyza fejedelem, Gizella Sz. István és Ilona, vak Béla neje, kormánytársi hatalommal birtak, a nélkül azonban, hogy ez különös méltóságot képezett volna. A kormánytárs, mint országosan elismert méltóság legelőször Zsigmond király idejében fordul elő; midőn Mária királynő fogsága alatt az ország Zsigmondot királyul választván, addig is, míg megkoronáztatott, a királynő kormánytársának nyilvánított, mint azt több oklevél bizonyítja, melyeket Zsigmond bocsátván ki, nejevel annak idején jóváhagyatni s megerősítettetni igéré.

11. §.

Ujabb időben Mária Terézia alatt fordult elő a kormánytárság esete, midőn Magyarország rendi férjét Ferenczet e néven I-ső római császárt kormánytársául szabadon és önkényt megválaszták, fentartván azonban a nádorságnak teljes hatalmát, — s úgy, hogy ezen kormánytársá választásából jövőre a királynök férjére következtetést vonni ne lehessen. Ezen méltóság azonban csak bizonyos feltételek alatt ruháztatott reá, u. m. 1-ör hogy a birodalmat alkotó országok oszthatlanságát tárgyazó s az örökösödési rendet szabályzó 1723:2. t. cz. épségben maradjon; 2-or, hogy ezen kormánytársi hatalom csak addig tartson, meddig a királynöknek tetszik; 3-or ha a királynő meghalván kiskoru trónörököst hagyna maga után, a kormánytárs veendi át a gyámságot; 4-szer, hogy

magszakadás esetére a közvetlen trónörökösödés azokra, kiket törvényesen illet, szálland; 5-ör, hogy ezen kormánytársi hivatal egyedül az ország törvényeinek értelmében gyakoroltassék, a kiváltságok osztogatásairai jog mindazáltal ő felsége a királynőnél maradjon: 6-or, hogy az ország ősi szokásaiban és szabadságaiban biztosittassék, mi végre a kormánytárs esküjét egy eléje terjesztett eskümintá szerint letenni tartozand.

12. §.

Vitás közjogi kérdés: valjon királyi kormánytárs rendelése országgyűlési tárgyat képez-e vagy sem? Az első véleményt vitatók I. Ferencz császár, kormánytárssá tételére támaszkodnak, míg az utóbbi nézethez szitók II. Józsefnek anyja, Mária Terézia által, az ország rendéinek meghallgatása nélkül kormánytársul lett megválasztására hivatkoznak. Különbséget kell e részben tenni, valjon a kormánytárs csak mint az uralkodó megbízásából, annak meghatalmazottjaként folyik be a kormányzásba, vagy pedig a kormánytársság a királyi legfelsőbb hatalomnak átruházását s a felség-jogoknak gyakorlatát, netalán rendkívüli gyámság rendelkezésével is foglalja magában. Első esetben országgyűlési befolyás aligha szükséges, az utóbbi esetben, alaptörvényeink értelmében méltán megkivántatik.

VIII. Fejezet.

Az uralkodói hatalom megszűnéséről s annak módjáról.

13. §.

Hogy az uralkodás az uralkodó természetes halálával végét éri, kétséget nem szenved; más kérdés valjon s minő módon szünhetik meg az uralkodó életében? Régiebb hazai törvényeink e részben hallgatnak; történetünkben azonban részint önkénytes, részint kényszerített lemondásnak példáira akadunk.

Az önkénytes lemondást illetőleg nincs ok, miért ne mondhatna le felségi hatalmáról a király, ha találja, hogy a korona gondjai reá nézve elviselhetlenekké váltak, csak alkalmas időben s a közjó veszedelme nélkül történhessék.

V. Ferdinand ö Felségének 1848. decz. 2-kán történt lemondása az 1867:3. t. cz. által becikkelyezettvén, az ország jogai biztosítása céljából megállapított, „hogy minden ezentul bekövetkehető trónlemondás Magyarország külön értesítettése mellett s alkotmányos hozzájárulásával történjék.“

Kényszerített lemondás, akár csel által alattomosan kicsalattatott, akár nyílt erőszak által kicsikartatott, nem csak súlyos büntetésre méltó cselekvény, de mint tévedés vagy erőszaknál fogva már alapjában hibás, minden erőnélküli; ha azonban a kényszerített lemondáshoz időfolytában az akarata-

nak szabadságát visszanyert király utólagos jóváhagyása hozzájárul, utólag érvényre emelkedhetik, mint ezt Rudolf király lemondásának példája tanusítja.

A fejedelemnek bármi hosszan tartó betegsége, mely által a kormányzás gyakorlatára képtelenné válik, az uralkodásnak megszüntét távol sem vonja maga után, hanem egyedül azon jogot és kötelességet, gondoskodni, nehogy az ország ennek kárát vallja.

II. KÖNYV.

Az ország lakosairól.

I. Fejezet.

Az országos karok és rendekről általában.

1. §.

Országlakosoknak tágabb értelemben közjogilag tekintve mindazok mondatnak, kik az ország határain belül léteznek, akár bel-, akár külföldiek legyenek; szorosabb értelemben pedig csak azok, kik honfiak, honpolgárok; — az elsők csak az országban létük tartama alatt, az utóbbiak pedig folytonosan az ország törvényeinek s törvényes kormányának alávetvék. Az idegenek, a belföldiekkel nem voltak egyenjogúak. Névszerint ki voltak zárva, ingatlan

javak birtokképeségéből, városokban a polgárságtól, nemkülönben minden világi s egyházi méltóságok viselésétől. A benszülöttek pedig ismét nemesekre és nemnemesekre osztatnak.

2. §.

Mindazok, kik vagy fejenként vagy testületileg nemesi jogokkal élnek s vagy maguk vagy képviselőik által az országgyűlésen megjelenvén, 1848-ig egyedül szavazattal birtak, I. Ferdinand korától fogva Magyarország karai és rendei (status et ordines Regni Hungariae) elnevezéssel illettek. Ezek közé számítottak az egyháznagyok (főpapok, praelati), az ország bárói és nagyjai (barones regni et magnates), a nemesek s a szabad királyi városok.

Ezen rendek eredetükre nézve mindannyian régiek, bár különböző időből származók. Őseink eredetileg mindnyájan szabad harcosok valának s a törzsfők s azok rokonságán kívül semminemű előbbkelő osztályt (aristokrátiát) nem ismertek. Ez állapot azonban, melyben minden magyar szabad, egyenlő és nemes volt, a királyság behozatalakor nagy változáson ment keresztül, a mennyiben a megszállt föld felosztása után annak lakói részint jobbágyságra jutottak, részint fegyverviselési kötelesség mellett ugyan szabadok maradtak, a nélkül azonban, hogy teljesjogu honpolgárságot, nemességet élveztek volna. Azok, kik sem szolgák sem teljesjogu szabadok nem voltak s föld-

jeiket bizonyos kötelezettségek, föltételek alatt haszon-élvezetül birták, nemteleneknek, (jobbágyoknak, udvarnokoknak, conditionarii) neveztettek.

Igy keletkezett hazánkban az országnagyok s a nemesek rendje; az első a hét vezér s egyéb törzsfajok utódaitól, az utóbbiak a szabad magyar vitézek-től s azon előbbkelőktől származtak, kik részint a bensülöttek, részint a bevándorlók köréből gazdagságuk, vitézségük miatt a nemesek sorába fölvétettek.

3. §.

A főpapok (egyháznagyok, praelatusok) rendjének eredete a keresztényhitnek magyarhonbani terjedésével egykoru. Az apostolkodás szent buzgalmától ihletve, Sz. István különböző világi s szerzetes papokat az országba híván, azokat a keresztény hitnek terjesztése végett az országban szétesztá; s hogy szent feladatukat annál sikeresben megoldhassák, püspökségeket, apátságokat és zárdákat alapított s azokat terjedelmes földbirtokkal bőkezűleg megajándékozta. Ennek folytán, korában az országlásról uralkodó eszméknek hódolván, a mind tudomány mind földbirtok által kitünő egyházi fő-elöljárókat, a világi ügyek elintézéséhez is meghívás bennük a pogánysághoz szító törzsfajok ellenében, a királyságnak hatalmas oszlopát alkotá. Ez időtől fogva a főpapok az ország rendjei közé fölvétetvén, a közgyűlésekbe rendszeren meghivattak s azokban az ország ügyeinek elintézésé

sére tetemes befolyást gyakoroltak, mint ez Hartvik krónikáiból s a későbbi törvényekből látható *).

4. §.

A főpapok, országnagyok és nemesek rendeihez járult később a negyedik, a szabad királyi városok (*liberae regiae civitates*) rendje. Már Geyza fejedelemsége, de leginkább Sz. István óta idegen művészek, kézművesek, iparosok és kereskedők vándoroltak be s a királyi földeken a várak közelében letelepedvén, a városok alapítóivá lettek s mint ilyenek, nehogy valakinek jobbágyaivá váljanak, szabadságukat biztosító királyi leveleket igyekeztek kinyerni, melyek alapján némely jogoknak, mint biráik s egyéb előjáróik szabad választása, kir. kisebb haszonvételek élvezete, egyházi véduraság adományozása mellett, a várispán törvényhatósága alól fölmentettek s ezért szabad városoknak (*villae liberae*) neveztettek. Ezen szabad városokból keletkeztek idővel a királyi városok, melyek azonban az ország rendei közé sokkal későbbben vétettek föl, a mennyiben az országgyűlésre legelőször Zsigmond király idejében hivattak meg.

Habár a rendek előjogokban egymástól különböztek is, mindannyian Werbőczy szerint egy és ugyanazon nemességgel birtak **).

*) L. I. Istv. I. k. 3. fej. Werbőczy 1. R.: 2. cz. Sz. László 1. k.

**) Werbőczy Hárm. k. I. R. 2. czim.

5. §.

Az ország rendei közé való fölvételnek módjáról.

A mondottak szerint a nemesség a magyar rendek lényeges tulajdonságai közé tartozott. — A főpapok szent hivatásuknál fogva az ország rendjei közé vétettek föl, nem ugyan mintha az egyházi felszentelés vagy felavatás ezen méltóságai emelésnek okát képeznék, hanem mert mint ilyenek a törvények értelmében nemeseknek tekintettek s az országgyűléseken az ország többi rendjeivel szavazattal bírtak. Ezeket kivéve, minden más egyes személyre ezen rendi tulajdonság fejedelmi kiváltság által ruházták; nem különben a jogászai személyeket képező községekre is. — Mindezt tekintetbe vévén, kétséget nem szenvedhet, miszerint a rendség egyedül a király által osztogattatik s hatalmának kifolyása. Kiderül ez azon körülményből, miszerint az egyházi méltóságok ünnepélyes királyi oklevelek által, melyek collationálisoknak neveztetnek; az idegenek, a király jóváhagyása mellett becikkelyeztetvén, honfiusító törvény által; a nemesek adomány és czimeres levelek által, szabad királyi városok és szabad kerületek pedig egyedül úgy nevezett fölszabeditási levelek (*litterae elibertationis*) alapján vétettek a rendek közé föl. — — Miért is az ország rendei kivétel nélkül a királynak hűséggel tartoznak, mi a honfiusítottak külön esküvel fogadni is köteleztetnek.

II. Fejezet.

A nemesi jogokról s kiváltságokról.

6. §.

A nemesség sarkalatos jogairól.

Mindazon jogok, szabadságok és kiváltságok összege, melyek az 1848-iki országgyűlés nagyhirű törvényczikkeinek hozataláig az ország rendeit egyenlőkép illették vagy még jelenben is illetik, egy szóval nemesi előjogoknak (praerogativa nobilitaria) neveztetnek, s közülök azok, melyek a többieknek is mintegy alapjául szolgáltak, sarkalatos (cardinalis) jogoknak hivatnak. Ilyenek azok, melyeket Werböczy hármaskönyve I. részének 9-ik czimében felsorol, s melyek szerint 1-ör a nemesek, hacsak perbe nem idéztettek s törvénykezés rendes útján el nem marasztaltattak, személyükben bárkinek folyamodása, panasza avagy kérelme folytán sehol és senki által le nem tartóztathatnak. — 2-or. Hogy a nemesek a törvényesen megkoronázott királyét kivéve senki hatalmának sem vetvék alá; s hogy még maga a fejedelem sem, akárkinek egyszerű panaszára vagy vádjára, a törvényes úton kívül s az ellenfél meghallgatása nélkül, bárkit is közülök sem személyében, sem javaiban nem háboríthat. — 3-or. Hogy minden föltételes (udvarnoki) szolgálattól, minden nemű vámok, adók, harminczadok s egyéb fizetésektől mindnyájan mentesek és szabadok. 4-szer. Hogy ha a fejedelem a nemesség ezen

6*

jogait sértené, akkor minden hűtlenség bűne nélkül néki ellentállhatnak és ellentmondhatnak.

7. §.

A mi az első helyen felsorolt két sarkalatos jogot illeti, azoknak értelme abból áll, hogy a nemes csak az ország rendes bíróságai előtt tartozik megjelenni s személyére nézve minden magános törvényhatóság alól föl volt mentve; hogy továbbá, habár valamely büntett elkövetésének gyanujába esett s bár teljes bűnjelek által terheltetett is, a nemest törvényes idéztetés nélkül sem elfogni, sem addig, míg a törvény rendes útján bűnösnek nem találtatott, börtönbe vetni nem szabad. Ezen kiváltságok minden jogállam természetes kifolyásai lévén, azoknak külön törvénybe foglalása csekélyebb fontosságúnak látszhatik: azonban, ha a régi idők történetét s azon csapásokat vesszük tekintetbe, melyek főleg a középkorban mint másutt, úgy hazánkban is, az alsóbb nemességet az olygarchia részéről fenyegették, azonnal világos lesz előttünk, mért lön ezen sarkalatos joga a nemességnek annyi kegyelettel, annyi alaptörvény által megszilárdítva s biztosítva *).

*) Ezen már az arany bullában kimondott nemesi előjog, mely az egyéni s vele az állami szabadság legszilárdabb biztosítékát képezi; nagy hasonlatossággal bir az angol magna charta hasonló intézkedésével s azon alapuló Habeas Corpus act ával. Már a Magna charta rendelé, hogy szabad embert nem szabad letartóztatni avagy börtönbe vetni, egyenlői-

Az 1848-dik törvények által az urbéri viszony eltöröltetvén, s a földesuraknak jobbágyaik fölötti rendőri, büntető s magánjogi törvényhatósága is az 1848 : 9. t. cz. 4. §-a által megszüntetvén, ezen törvényhatóság sommás polgári s mezei rendőrségi ügyekre nézve az 1848 : 11. t. cz. által, a hol rendezett elsőbiróságu hatóságok nem léteztek, a szolgabírákra, büntető s rendes folyamú perekre a megyei törvényszékre ruháztatott. A nem nemesek ennél fogva a megyékben a nemesek részére felállított bíróságok illetőségéhez utasítatván, úgy magán, mint büntető ügyekben, mindazon jogvédelmekre tarthattak igényt, melyek Werb. I. : 9. cz.-ben mint a nemesség első és második sarkalatos joga a nemeseknek biztosítva voltak. A mi különösen a személyes letartóztatást illeti, a törvényt pótló ideiglenes törvénykezési szabályok II. R. 2. §-ában azon elvből indulván ki, miszerint a nem-nemes a nemeshez emeltetett, egyuttal megállapíták, miszerint az előző vizsgálat vagy a nélküli befogatás,

nek (aequalium) ítélete vagy országos törvény nélkül. Mely törvényes intézkedés azonban az idők folytában sokszor megsértetvén, végre az 1679-ben kelt Habeas corpus acta által, az esetek, melyekben habeas corpust (elfogatási parancsot) ki-
eszközölhetni, oly világosan meghatározattak, miszerint angol alattvaló csak a törvény szabta esetekben tartóztathatik börtönbe, az ez ellen vétő bírák, börtönőrök s egyéb hivatalnokok ellen kemény büntetések lévén szabva, melyek ellen semmi felsőbb rendelet, még a királyé sem segít. Államveszély idején azonban felfüggesztethetik.

letartóztatás vagy szabadlábbon hagyatás, kezességre bocsátás, védelem és perorvoslatok használása tekintében a régi magyar büntető törvényeknek és gyakorlatnak azon szabályai, melyek előbb csak a nemesek által elkövetett büntettekre valának alkalmazhatók, jövőben a nem nemesek által elkövetett büntettekre is egyiránt alkalmazandók.“ E szerint a nemesség fentebbi sarkalatos szabadságai nem csak meg nem szűntek, sőt minden honpolgárra, a kivételes esetektől eltekintve, kiterjesztettek.

8. §.

K i v é t e l e k.

Ezen törvényes szabályok azonban némely kivételeket szenvednek, a mennyiben a törvényhozó gondoskodni akart arról, hogy ezen a szabadság biztosítására rendelt jogok, visszaélés folytán, a közrendnek s az országnak veszedelmére ne váljanak. A fentebb említett személyes kiváltságnak nincsen helye büntető ügyekben: 1-ör. Felségsértés (*crimen laesae majestatis*) esetében. — 2-ör. Minden más főbenjáró büntettnél, ha a bűnös tetten éretik. 3-ör. Katonáknál azon büntettre nézve, melyek a hadi fegyelem alá tartoznak, névszerint a szökés (*desertio*) büntetésére nézve. 4-er. E kiváltságból kizárattak elszökött vagy szökés gyanujában álló vádlottak. 5-ör. A köz- vagy magánosok jövedelmeinek kezelői: mint a hadsegedelem beszedői (1554 : 20. t. cz.), megyei pénztárnokok (1471: 1., 1492 : 24., 1622 : 65. t. cz.), urodalmi számtartók és

tisztek, ha nem adhatnak számot, — vagy hiány találtatik náluk; mi azon cselédekre is alkalmazandó, kik szolgálati idejük lejárta előtt megszöknek. — 6-or. Világos bűnösök, kóborlók és nyilvános gonosztevők (1546 : 25., 1655 : 38., 1687 : 14.), kiket kelljen pedig ezen kifejezés alatt érteni, törvénykönyvünkben szétszórva található törvények (I. R. 9. cz. 1625 : 13. t. cz. 4. §. s köv. §§., 1723 : 5. t. cz.) világosan meghatározzák.

9. §.

Adómentesség.

A magyar nemesség azon sarkalatos kiváltsága, miszerint minden közadózástól ment, korán sem állott a gyakorlatban minden időben oly mereven, mint azt az adómentesség hívei az 1848-dik évi átalakulást megelőzőtt években vitatták *).

Eltételezve attól, hogy a só egyedáru volt s annak a termelésinél jóval magasbra szabott árát a nemes a nemnemessel egyenlőn fizetvén, a magasb árában rejlő adóval a nemes is járult a közszükségletek fedezéséhez, régiebb időben a nemesség a honvédelemhez nem csak személyes szolgálat, de pénzbeli fizetésekkel is járult, köteles lévén birtokához aránylag zsoldos hadakat tartani, s kivált I. Mátyás király idejében s a török világ alatt oly gyakran ajánlott hadi segedelmeket, hogy ezek csaknem rendes adóvá váltak. Szintugy köteles volt a nemesség régente az

---

*) L. b. Eötvös József Reform 2. kiad. 75. s köv. lap.

1486:64., 1649:48. t. cz. értelmében) a megyei közigazgatás költségeit viselni; mely alól csakis az 1723:6. s 1805:1. t. cz. által mentetett véglegesen föl.

• Ha egyébiránt tekintetbe vétetnek azon számos hadi segedelmek, melyek, habár szabad ajánlatkép, a francia háboruk idején a nemesség által megajánltattak, továbbá, hogy az országgyűlési költségek 1836 óta (az 1836:44, 1840:45, 1844:12. t. cz. értelmében) a nemesség által viseltettek, s az 1836:26. t. cz.-ben kimondatott, miszerint a budapesti állandó hidon mindenki (tehát a nemesség is) vámot fizetni tartozand, alig lehet vitatni, hogy a nemesség 1848-ig, a felkelés idején teljesített személyes hadi szolgálaton kívül, akár régebb, akár újabb időben az ország közös terheinek viseléséhez mivel sem járult volna; — ámbár nem tagadható, hogy ezen hozzájárulása, kivált 1723, illetőleg 1810-től kezdve 1848-ig, nem állott arányban sem azon földterület jövedelmeihez, melyet a nemesség közvetlen tulajdonul birt, sem azon szolgálmányokhoz, melyeket a nemnemes osztályok (polgárok, közsabadok s jobbágyok) a kezük között létezett birtok után teljesítettek. — A közteherviselés elvileg már az 1844-diki országgyűlésen fogadtatottel*), törvénynyé azonban csak az 1847/48:8. t. cz. által vált, midőn kimondatván, miszerint „Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai minden közterheket különbség nélkül egyenlőn s arány-

---

*) Horváth: Huszonöt év M. O. tört. I. k. 241. lap.

lagosan viselendik;“ az adómentességnek az uj-kori jogállameszméjével összeférhetlen kiváltsága örökre eltöröltetett.

10. §.

A nemesi jogoknak személyes és dologi jogokra felosztása.

A nemességnek számos jogait és kiváltságait egyrészt személyiekre (personalia), másrészt dologiakra (realia) szokás felosztani.

Hogy a nemesek a törvény szava szerint a szent korona tagjai s a megyékben, hol laknak, vagy melyekben birtokuk van, együtt véve az ország törvényes törvényhatóságát képezék; hogy egyenkint csak ennek s az általuk törvényesen választott tisztviselőknek rendelvek alá (1723 : 56. t. cz. 3. §.); hogy részint személyesen részint képviselőik által a törvényhozásba az országgyűlésben részt vesznek; hogy saját családi czimerekkel s pecsétekkel élnek; hogy házuk és udvaruk (curia), mint valamely polgári szentély, a törvény által kijelölt eseteket kivéve, sérthetlen, melybe betörni tilos s melybe katona-beszállásolást sem tartoztak elfogadni (1486 : 62., 1567 : 39., — 1635 : 46., 1662 : 13. t. cz.); végre az adók és vámoktól mentesség (1498 : 35., 1618 : 59., 1625 : 36., 1715 : 15., 1723 : 15. stb.), — meg annyi személyes kiváltságot képeztek s a mennyiben későbbi törvények által el nem töröltettek, maiglan is képeznek. Viszont azon birtokjog, melynél fogva a nemesek az országos

terület egyes részeit birták s az ebből folyó jogok és kiváltságok a nemesség dologi előjogait képezé.

11. §.

Birtokjog.

A nemességnek azon eredeti és főjoga, mely által minden adózási s egyéb teheről ment nemesi telkeinek teljes és közvetlen tulajdonosává vált, birtokjognak (*jus possessionarium*), pusztának (*praedium*) ellenben oly terület neveztetett, melyen jobbagyok nem laktak. — Hogy pedig a nemesség ingatlan birtokai minden időben teljes tulajdonjoggal (*dominium plenum*) bírta, a következőkből kiderülend.

12. §.

Az eredeti foglalás s a királyi adomány tulajdonjogot ad.

Hazai évkönyveink, valamint a honalapítási szerződés második pontjának tanúsága szerint őseink az általuk elfoglalt földet fegyveres kézzel közös erővel szerzették; mely eredeti szerzési módhoz, az ország első felosztásához t. i., nemsokára egy második járult a királyi adományozásokban (*donationes regiae*), melyek mindegyike a tulajdon és teljes birtokjogot oly világosan foglalja magában, miszerint, ha csak a foglalás vagy adományozás közönséges értelméből kivétel máshonnan ki nem derül, azt vélelmezni egyáltalán nem szabad.

Valamint kétséget nem szenved, miszerint azon

földet, melyet hazánknak nevezünk, Árpád, ki csak bizonyos föltételek alatt választatott fejdelemmé, nem pusztán önerejével avagy zsoldjában lévő hadakkal, hanem őseink, a magyar nemzetségek közös erővel, vérrel és fáradsággal szerezték legyen, ép oly kétségbevonhatlan, miszerint az így szerzett föld része azoknak, kik abból részesültek, teljes tulajdonává vált és válnia kellett.

Hasonló jogot adtak később a fejedelmek, vagy a királyok adományai. Minthogy az adományozás (ajándékozás, donatio) által annak eredeti s természetes értelme szerint, azon dologi jog, mely az adományozót, az adományozott jószágban illeti, az adományosra átszállt, világos, hogy a királynak, az ország területére nézve őt illető s alattvalóra át sem ruházható kitünő jogán kívül semmi más joga nem maradt fen; ha csak ily jog világosan fen nem tartatott. Mi volt legyen az adományozó fejedelmek valódi szándéka minden időben, az az adománylevelek szerkezetéből*), az ide vonatkozó szerves törvényeinkből s minden korbeli adománylevelek számos példáiból látható.

12. §.

Kiderül ez névszerint régi törvényeinkből, így Sz. István (Dec. L. 2. C. 5.): „Rendeltük u. m. királyi hatalmunknál fogva, hogy mindegyiknek joga legyen

---

*) „Damus, donamus, conferimus — így szól a király az adománylevelekben — habendum, tenendum et possidendum: nihil juris nihilque proprietatis nobis reservantes.“

sajátját felosztani s feleségének, fiainak és leányainak, rokoninak avagy az egyháznak hagyni s halála után senki se merje ezt (a rendelést) megrontani;“ továbbá „beleegyeztünk a tanács kérelme folytán, hogy mindenki szabadon birja a magáét úgy, mint a királyi adományokat is, míg él — — — meghalván pedig, fiai hasonló joggal örökösödjenek. Sz. István külön emlékezik e helyen azon jószágokról, melyek az ország első felosztásából származtak s azokról, melyek később királyi adomány által jutottak birtokosaik kezére, hogy annál világosabban lássék, miszerint mindkettőben egyenlő, az az teljes tulajdonjog lett a tulajdonosra átruházva. Megerősíti ezen törvényes intézkedést az arany bulla, mondván: „Ha valamely vitéz (serviens, nemes) fiu nélkül hal meg, birtokának negyedrészt (a quartalitiumot = leánynegyedet) kapja leánya, a többiről, a hogy néki tetszik, úgy rendelkezék s ha a haláltól megelőzve végrendekezést nem tehetett volna, rokonai, kik hozzá legközelebb vannak, kapják; s ha semmi utódjai sem volnának, legyen a királyé.“ (1222:4. §.) Igy Zsigmond és Róbert Károly törvényei is, valahányszor nemesi javakról emlékezik, oly kifejezésekkel élnek, melyekből a teljes tulajdon fogalma nyilván következik. Nem csodálhatni tehát, hogy Werbőczy (I. R. 27. cz.) a nemesek jószágait proprietásoknak (tulajdonoknak) nevezni merte.

13. §.

A nemesi birtok nem volt hűbér.

Azok, kik a magyar nemesi birtokot eredeténél s ősi intézeteinknél fogva hűbérnek vagyis oly birtoknak lenni vitatják, melynél valamely dolog haszonvétele, az egyenes (fő) tulajdonosnak hittel fogadandó hűség és személyes engedelmeség terhe mellett adományoztatott, — azok vagy a főtulajdon (dominium directum) fogalmát a fejedelmet illető kitünőjog (jus eminens) eszméjével tévesztik össze, vagy pedig a nemességnek az adományos jószágokkal egybekapcsolt hadakozásrai kötelezettségéből s mert az adományok többnyire vitézettekért osztogattattak, a nemesi javak hűbéres természetét hibásan következtetik. Végre mások mindazt, a mi a magyar adomány s a hűbéri rendszerben közös, összehalmozván, abból a nemesi birtok hűbéres természetét törekedtek, bár sikertelen, bebizonyítani.

14. §.

A királyi adományok némely sajátságai a hűbéreknél előfordulókkal közösök ugyan, mint 1-ör a fejdelemnek tartozó hűség; 2-ör adómentesség, hadviselés terhe alatt; 3-ör, hogy az adományos jószág, [az adományos megszakadása vagy hűtelenségének esetére, az adományozóra visszaszáll. Ezek mindazáltal

a hűbereknek nem kizárólagos sajátságai, sem nem alapulnak egyenlő okokon. Azon hűség, melyet a hűbérnök urának a hűbér minden új átruházása alkalmával hittel fogadni tartozik, függetlenség (clientelaris) s merőben különbözik attól, melylyel minden alattvaló, tehát a nemes is, — akár adományos s akár czimer-leveles (armalista) legyen, örökös-földi fejedelmének az uralkodás eszméjénél fogva, minden előleges hitletétel nélkül is tartozik. Alig fogja végre bárki is állítani, miszerint a hűbérnök hűbérura iránt a hűbér adománya folytán más kötelezettségekkel nem tartozik, mint a melyek, a fejedelem s a jobbágy közötti kölcsönös viszonyból erednek. Az adómentesség hazánkban a nemességnek (akár adomány, akár czimer-leveleken alapult) sajátságos kiváltsága volt, s a tulajdonképen vett nemesi javakra nézve közvetlen kiváltságot képezett ugyan, a paraszttelkekre mindazáltal ki nem terjedett.

15. §.

De a magyar nemesi birtoknak a királyi koronára való visszaszállásából sem lehet azoknak hűbéri természetére következtetni; mert mint fentebb láttuk, volt idő, midőn nemesi javairól a nemes még halála esetére is szabadon rendelkezhetett, mely rendelkezési szabadság legelőször I. Lajos korában szorított meg, ki az ország rendjeinek beleegyezése mellett elhatározá, miszerint: „a magszakadt nemeseknek ősi jószágait sem az egyházaknak, sem más vérből

származóknok elajándékozni vagy eladni inmentul szabad nem leend.“ — A szent koronának ezen joga a királyság felállítására után háromszáz évvel később keletkezvén, — s a törvények világos rendelete ellenére a szokás által megerősítettvén, — a hűbériség kifolyásának nem tekintethetik.

Ép oly kevéssé lehet azért, mert a nemesi jószágok hűtlenség (nota infidelitatis) folytán a koronára visszaszálltak, azokat hűbéreknek mondani; különben minden ingó és ingatlan jószág hazánkban hűbér természetű lett volna, minthogy hűtlenség esetében akár nemes, akár nemtelen volt, a koronára visszaszállt. Hasonló büntetések már a római császárok alatt s más nemzeteknél is divatoztak, melyeknél a hűbérek legkisebb nyomai sem találhatók.

16. §.

A hűbérek nyomai hazánkban.

Habár az említett királyi adományok hűbérekül nem tekintethetnek, mindazáltal másrészt kétséget nem szenved, miszerint hazánkban is voltak hűbérek. Ilyenek leginkább a régiebb megyerendszerben fordultak elő, melyben a várnépek (populi castrenses), különös hadi vagy egyéb szolgálatok föltétele alatt, a várjavakból földeket kaptak örökbe; ezen földek haszonvétele ugyan a várnépet illette, fötulajdona azonban a királynál maradt. Az ily várjavakra vonatkozó adománylevelekben, teljes jog, teljes tulajdon, semmi tulajdonjognak fentartása iránti

szokott kitételek ugyan nem találhatók, ellenben alku, szerződvény s javadalom (beneficium, mely a feudum szóval egyértelmű) kitételek gyakran fordulnak elő. Hajdan tehát nagy különbség volt a királyi szolgák (servientes regii, országos nemesek) s a várnépek (várjobbágyok, milites, vagy jobbagyiones castri) között, kik ugyan személyüket illetőleg teljesen szabadok voltak, telkeiket azonban csak bizonyos, hűbéries feltételek alatt bírván, a szoros értelemben vett országos nemeseknél, kik földjeiknek teljes és föltétlen tulajdonosai voltak, alsóbb rangúak valának*).

Tanusítja azt azon körülmény is, miszerint okleveles nyomai vannak, hogy ily várnépekből származók, királyi oklevelek alapján az országos nemesek közé fölvétettek.

III. Fejezet.

Az ország rendeiről különösen.

A) A főpapokról.

17. §.

A főpapokhoz nem csak a püspökök számitandók.

A magyar egyházi rend mint mindenütt, ugy hazánkban is felsőbb és alsóbbra (clerus major et minor) különböztetik. — A felsőbb egyházi rendhez

---

*) Jobbagyiones castri, — ugy mond Kézay Simon, — sunt pauperes Nobiles qui ad Regem venientes, terram ab eo, accipiunt de castri terris ut feuda Castri, ut Castrum gverrae tempore custodiant.“

soroltatnak az érsekek, a megyés, valamint a választott püspökök, az apátok, prépostok, akár a világi akár a szerzetes papsághoz tartozzanak. Werböczy II. R. 49. czimének szavai szerint: „Per praelatos enim intellige non solum Dominos Archiepiscopus, Episcopus, sed etiam Abbates atque Praepositos, tam saeculares, quam regulares.“

Hogy a megyés püspökök az egyháznagyok közé tartoznak, kétséget nem szenvedhet; ellenben kérdés támad, valjon a czimzetes püspökök, kik a magyar király által azon tartományokban lévő püspöki megyék számára neveztetnek ki, melyek a magyar szent koronától elszakadtak, szinte a főpapi rendhez számítandók-e? még pedig az 1608. évi koronázás utáni első t. cz. folytán nem minden alap nélkül. Ezen tagadó vélemény ellenében felhozzák, miszerint ezen törvény soha sem ment foganatba, azonnal s folytonos ellenkező szokás által megszüntetett; nem különben, hogy ezen püspökök hazai törvényeink szellemében merőben czimzeteseknek nem is tekintethetnek.

18. §.

A főpapok jogai.

Felesleges volna e helyen a főpapok azon jogait elősorolni, melyek őket akár a köz-, akár a magyar külön egyházi jog alapján illetik. — A mennyiben főpapjaink az 1848-ik év előtt az ország többi rendeivel ugyanazon nemesi szabadsággal birtak, általában a nemességgel ugyanazon jogokat élvezték, jószágaikat is

hasonlókép királyi adomány folytán birták, — s ezen világi javakra nézve a nemesekkel ugyanazon törvényhatóságnak voltak alávetve (I. R. 15. czim.).

Különös jogaikhoz tartozik: miszerint az érsekek, püspökök, a zágrábi nagyprépost, (mint az aurániai perjel *) utódja) az országgyűlésén megjelenvén, a tanácskozásban személyesen részt vehetnek. Ehhez számítandó a perhalasztás (prorogatio) jogkedvezménye, mely szerint, javadalmuk elnyerésétől számítandó egy egész esztendőn keresztül ezen javakat illetőleg perbe állni nem tartoznak; továbbá miszerint káptalani hites személyek minőségében formaszerinti esküt nem tesznek, hanem egyedül lelkiismeretük tisztaságára (ad puritatem conscientiae) hivatkoznak, mely kiváltság ámbár törvényesen egyedül a főpapot illeté, szokás általazonban valamennyi áldozárra kiter-

---

*) Az aurániai perjelség (prioratus auranae) haddan nagy nevű és hatalmu méltóság volt, mert ki ezen perjelséget viselte, ugy a világi mint egyházi előjogokban részesült; a királyok s az ország rendének határozata folytán az ország bárói között foglalt helyet. Nevezését a Jádra és Sebenico Dalmát városok között fekvő Aurána nevű vártól kapta. Az aurániai perjel hatósága a János-víteknek magyar-, horvát- és tótországban lévő minden conventjére kiterjedett. Ezen méltóság a mohácsi vészig virágzott, majd hanyatlásnak indulván, a zágrábi nagyprépostsághoz csatoltatott, a mennyiben a zágrábi nagyprépostok a király kegyelméből eleinte aurániai kormányzók, majd később perjeleknek neveztettek.

jesztetett, végre miszerint a felsőbb rendü főpapok tulajdon pecséteik alatt rendelhetnek ügyvédeket s több más kiváltság, melyek azonban inkább a magánjoghoz tartozók.

19. §.

A papi tizedről.

A tized (decima) szedésének a honvédelmi kötelezettséggel összefüggő javadalma a királyok bőkezűségéből eredett, mint ezt nem csak a püspököknek, hanem más egyházi és világi személyeknek kiadott adománylevelek minden kétségen fölül tanúsítják. A tized a legujabb időkig fenállott, mig végre az utolsó országgyűlésen a magyar egyházi rendnek nagylelkű áldozatkészsége folytán az 1848:13. t. cz. által eltöröltetett, s ez időtől fogva már csak történelmi jelentőséggel bír.

20. §.

Az esztergami érsekről.

Az esztergami érsek nem csak az ország primása, de egyszersmind az apostoli szentszék született követje (legatus natus sedis apostolicae). Tisztehez tartozik a királyt megkoronázni s a királynő koronázásánál közreműködni; ő viseli a legfőbb és titkos korlátnoki (summus ac secretarius cancellarius) méltóságot s hajdan ő volt a királyi személynök, valamint az ország rendes biráinak egyike. Az ország primási méltóságával egybe van kapcsolva Eszter-

gammegye örökös főispánsági s a herczegségi czim és rang. Az esztergami érsek ezen fölül az 1723 : 97 s következő t. cz. által felállított magyar királyi helytartótanácsnak tanácsosa, s a létezett királyi hétszemélyes (septemviralis) ítélőtábla közbirája volt; végre királyi főpénzverőmester (pisetarius) és főkáplán (archi-capellanus).

IV. Fejezet.

B) Az ország bárói s az országnagyokról.

21. §.

A mohácsi vészig ország bárói és nagyjai (barones et magnates Regni) kifejezések fölvaltva használtattak, mint ezt azon idők történelméből, valamint Werbőczy hármaskönyvéből is láthatni. Ezen nevezettel a tehetős s hatalmas főurak minden különböztetés nélkül illettek, valamint gyakran jobbagiones, jobbak (aristak) nevezete alatt is előfordulnak. Napjainkban az országnagyok (mágnások) alatt tágabb értelemben mindazon világi előkelőket értjük, kik a felső táblán szavazattal birnak, t. i. az országbárókat s a szorosabb értelemben vett mágnásokat.

22. §.

Az ország bárói.

Az ország bárói közé tulajdonképen azon főhivatalnokok számítandók, kik eredettől fogva részint a királyi udvar fényének gyarapítása, részint az ország-lás gyakorlása tekintetéből már Szent István által

rendeltettek, idővel pedig szaporítottak; miért is számuk koronként változott. Eredetileg hazánkban az országbárók a német-római birodalomban s a közép-kor egyéb államaiban is létezett birodalmi főhivatalokkal (Reichs-Erz-Ämter, Archiofficiales) majdnem azonosok valának.

Korunkban országbárói czimmel tiszteltetnek meg a nádor (regni palatinus), az országbíró (jude curiae regiae), Dalmát-, Horvát- és Tótország bánja, a főtárnokmester (magister tavernicorum regalium), továbbá a főlovászmester (agazonum), főajtónálló (janitorum), főasztalnok (dapiferorum), főpohárnok (pincernarum), főkamarás (cubiculariorum), s a fő-udvarmester (curiae regiae magister), a pozsonyi gróf s a magyar nemes testőrsereg főkapitánya (nobilis turmae praetorianae capitaneus).

23. §.

Rangsorozatok.

A négy első (u. m. a nádor, országbíró, a horvát bán s a tárnok) rangra nézve a többieket megelőzik s azért nagyobb országbáráknak (barones regni majores), a többiek kisebb báróknak neveztetnek s rangjukat kineveztetésük idősorozata állapítja meg; rangra nézve utolsó a pozsonyi gróf, ki is egyedül örökös országbáró (haereditarius regni baro). —

Vannak, kik tagadják, hogy a pozsonyi gróf az ország bárói közé tartozzék, azonban Werbőczynek

(I. R. 94. cz.) százados szokás és törvények (1687:10. t. cz.) által támogatott véleménye helyesebbnek látszik, annál inkább, minthogy a pozsonyi gróf az országgyűlési törvényczikkek befejezésében mindenkor fölemlítettett. — Az ország báróihoz Werbőczy tanúsága szerint számítottak hajdan a temesi gróf s más végvárok parancsnokai, az erdélyi vajda s más főméltóságok viselői is.

24. §.

A nádorság.

A nádor (diácul palatinus regni, comes palatii, palotabíró) diák elnevezését minden kétségen kívül hivatalától kapta, mely szerint a királyok udvarában azok törvényhatóságához tartozó pereket s egyéb ügyeket elintézni köteles volt. Ily czimen ugyanis hasonló hivatalt találunk a rómaiaknál, később a frankoknál, bajorok és angoloknál s a német birodalomban (Pfalzgraf), honnan valószínűleg az ország új szervezése alkalmával hazánkba átszármazott.

25. §.

Sz. Istvántóli eredete.

A nádori méltóságnak ősi eredetét, Sz. László törvénye (III. k. 3. fej.) kétségtelenné teszi; valjon azonban Sz. Istvántól magától származik-e, az iránt a vélemények különbözők. Némelyeknek az, hogy a nádori méltóság valóban Sz. István által állítottatott légyen fel, nem látszik eléggé igazolva, — mindazáltal

a hazai hagyomány s tudósaink egybehangzó véleménye szerint a nádorság is Sz. Istvánféle intézmény. Támogatja ezt a krónika, nem különben két alapítványlevél, melyek szerint ezen méltóság már I. András király korában gyakorlatban és virágzásban volt. Minthogy pedig I. András csak nyolcz évvel Sz. István után lépett a királyi székbe, a közben uralkodott Péter és Aba királyoktól pedig, azon szakadatlan háborúságok s zendülések közben, mely alatt kormányéveik lezajlottak, ily méltóság felállítását s megalapítását joggal föl nem tételezhetni. A nádorság eredetét annál biztosabban tulajdoníthatni Sz. Istvánnak, mennél inkább tudjuk, miszerint első apostoli királyunk az ország s kormánya szervezésénél a régi s hasonkori birodalmak szervezetét utánozni igyekezett, mint azt maga nyilván be is vallja *).

26. §.

A nádori méltóság, mely jelenleg a király s az ország egybehangzó akaratával adományoztatik és élethosszigan tart, hajdan egyedül a király kinevezé-

---

*) Krónikáink s a nemzeti hagyomány szerint Aba Sámuel sz. István sógora volt az első nádor; mint ez sz. Gellért csanádi érseknek gróf Batyányi erdélyi püspök által legelőször közzétett régi legendájának következő helyéből kitetszik: „Aba, Comes Palatii, dejecto Petro, regalem Coronam et Aulam regiam sibi usurpavit.“ (l. Scripta et acta S. Gerhardi p. 343), melylyel a többi krónikások előadásai összehangzóok.

sétől függött s hatalma s előjogai, valamint hivataloskodásának ideje sem volt ugyanaz. III. András idejében a nádor ugyan a király által, de régi szokás szerint a nemesek előleges tanácsával neveztetett ki, mint ezt a nevezett királynak 1291. évben kelt, de hazai törvénykönyvünkbe nem iktatott törvényczikke tanusítja. — Annak első példáját, hogy a király a rendek tanácsa folytán nevezte ki a nádort, I. Lajos király idejéből birjuk **Siklósy Miklós** nádor saját leveléből, melyben mondja: „engem, kit a király kegyelme, a főpapok, bárók s országos nemeseknek egyhangú tanácsára isten kedvező kegyelméből a nádori méltóságra emelt.“ — Ezen szokást **Albert király** (1439: 2. t. cz.-ben) világos törvény által is megerősítette, mondván: „*Insuper quod Regia Majestas Palatinum Regni, antiqua constitutione Regni ipsius requirente — — — ex consilio Praelatorum et Baronum ac Regni nobilium pari voluntate eligat.*“ — Hogy a nádor országgyűlésen lett volna megválasztva, annak **Mátyás király** előtt nincs nyoma; nem is tudunk régiebb törvényt **II. Lajos** végzeményénél, mely a nádorságot életfogytiglanos hivatalnak nyilvánítja s azt nem máskép, mint törvény útján s oly büntettért elvenni engedi, melyre nemcsak hivatal-, de fejvesztés büntetése is szabott. Mennyi idő alatt kelljen üresedés esetén a nádori méltóságot újra betölteni, arról hazai törvényeink **II. Mátyás király** (1608: 3. t. cz.) uralkodásaig nem rendelkeztek, csak így történhetett, hogy a nádori méltóság **Nádasdy Tamás** halálától fogva

negyvenhat éven túl betöltetlenül maradt; az idézett törvény által azonban megállapítottatott, miszerint a nádorság megüresedése esetére egy év lefolyta alatt nádorválasztó országgyűlés hirdettessék.

27. §.

A nádorválasztás korunkban.

II. Mátyás korától kezdve, a király négy jelöltet tűz ki, kik közül kettőnek római katolikusnak, kettőnek pedig evangélika hitvallásúnak kell lenni (1608: 3. t. cz.). A választás rende a következő volt. A király által a választásra kitűzött napon a két királyi küldött (vagy biztos) fényes ünnepélyességgel az országgyűlésen megjelenvén s a felség szándokát kijelentvén, azon zárt levelet, melybe a király a jelöltek nevét sajátkezűleg beírta, a primásnak kezei közé letette, mire ugyanazon pompával, a melylyel jöttek, ismét eltávoztak. A levél, távozásuk után, a rendek jelenlétében felbontatván, a jelöltek nevei felolvastattak s azok közül egy, többnyire fölkiáltással nádorrá választatott, s a királynak megerősítés végett fölterjesztetett. Ez megtörténvén, a király s az országgyűlés jelenlétében mint ez már II. Ulászló törvénye által rendeltetett, eskü letételre bocsátatott, mely eskü, mint ez Zsigmond és Mátyás törvényeiből kiderül, eredetileg az igazság kellő kiszolgáltatására vonatkozott s azon eskümintától, mely szerint az ország többi rendes birái hitüket letették, nem különbözött; idővel mindazáltal a királynak fogadandó hűségére, s az ország s

lakói szabadságainak és jogainak fentartására s védelmére is kiterjesztetett. Eskületétel után számára tiszti rendelvény adatott ki, mint ez Zsigmond idejében Héderváry Lőrincznél, I. Ferdinand alatt pedig Nádasdy Tamás részére történt; ez időtől fogva azonban kijött a divatból.

28. §.

A nádori hivatal.

A nádori hivatal teendőit és méltóságát, mely Magyarországon még a hercegeket is, az uralkodó házból nem származókat kivéve, megelőzte, legnagyobb részben Hunyadi Mátyás irta körül s foglalta törvénybe (1485 de off. pal.), mások későbben járultak hozzá. A nádori méltósággal a királyi helytartóság, még pedig olyképen van egybekapcsolva, miszerint a míg a király az országból távol van, a nádor hivatalból a királynak mindenkor helyettese az országban.

29. §.

A királyi helytartóról.

A királyi helytartónak eredete a történet homályába vesz; vannak némelyek, kik ezen méltóságot nem csak az aranybullában előfordulónak, hanem ennél is még régebbnek mondják. Ezen vitás kérdéstől eltekintve, kétséget nem szenved, hogy már a tizenharmadik században ha nem is ezen név alatt, de lényegében előfordul. A királyok, midőn hadi vagy egyéb ügyek miatt az országból eltávoztak, vagy más módon a kormányzásban akadályoztattak, az ország

közigazgatását u. n. Vicariusokra (helyettesekre) bízták, kik később helytartóknak nevezettek. Így midőn II. András a szent földre indult, Magyarország kormányát János esztergami érsekre bízta. I. Mátyás az országbóli távolléte alatt Dóczy Orbán egri érseket rendelte helytartójává. Ujabb időben a nádori szék gyakoriabb üresedése közben, a király által kinevezett helytartók kormányozták az országot, s az ország kapitányi tisztet kivéve, majdnem nádori hatalommal, ugyanazon előjogokkal és törvényhatósággal. Megjegyzendő, miszerint az egyházi rendből származó helytartók mellé, a törvényhatóság gyakorlása tekintetéből al-nádorok (propalatini) szoktak kinevezetni.

30. §.

A helytartóság következményei.

A nádor a királynak rendes helytartója lévén, ebből reá nézve következő jogok származnak u. m.:

1. Királyválasztás esetére a nádor hirdeti ki az országgyűlést, s övé az első szavazat; mely kiváltsága azonban csak a felavatási oklevélben foglalt esetben jöhetne immár alkalmazásba.
2. A király távollétében a külföldi követeket kihallgatja, mely jogát azonban a megváltozott viszonyok között többé nem gyakorolja.
3. Mint fentebb láttuk a nádor a kiskorú királynak gyámja s a hétszemélyes táblán az 1848. évi törvények hozataláig a nádor a m. k. Helytartó-tanácsban az elnöki tisztet is viselte.

31. §.

A nádor közbenjárói tiszte.

A nádort illető királyi helytartóság után, mind tekintélyre, mind horderejére nézve legfontosabb azon tisztje, miszerint a törvények különösen a nádori czikkek hatodika által a király s az ország között közbenjáróként eljárni köteles. Habár némelyek ez ellen több ellenvetést tettek, mindazáltal, ha ezen közbenjárói tiszt eredeti szellemében, melyre visszavezetendő s melyben azt a nemzet józanabb része minden időben értelmeltetni kívánta, vétetik föl, hogy t. i. minden súlyos sérelmet, mintegy csirájában elhárítani igyekezzék, az országlakosok panaszait a királynak előterjesztvén, az ország kívánatait, hitéhez és nagyfontosságú hivatalához illő tisztasággal előadja s kérelmével, alapos okoskodásával támogassa, rendkívüli, a veszély közelségét tekintve haladékat nem szenvedő körülmények között, avagy midőn a király némely szándékai avagy a rendek kívánatai forognak fön, a felmerülő kétségeket eloszlatni, s előrelátó mérsékléssel az ellentéteket kiegyeztetni törekedjék; szóval a király s a nemzet közötti kölcsönös bizalom szent s a trón és haza boldogulásának legbiztosabb alapját képező kötelekeit még szorosbakra füzni igyekezzék : ezen közbenjárói szerep nem csak nem lehet veszélyes, sőt a trón és nemzetnek csak üdvére válhatik.

32. §.

A nádor hatalma politikai s hadügyekben.

A nádornak törvényeink és ősi szokásunk által megállapított hatásköre politikai, hadi és bíróira szakad.

Az elsőhöz tartozott 1. az országgyűlésen, még pedig a felső táblán nem különben a helytartó-tanácsban elnökölni. 2. Az országos pénz- és levéltárra, melyből hites másolatok adattak ki, felügyelni (1622: 31. t. cz.) — 3. Gyámokat rendelni (1659 : 30. — 1715 : 68. t. cz.). 4. Az ország fontosabb ügyeiben a királynak tanácsot adni (1741 : 11. — 1790: 17. t. cz.).

A hadügyet tekintve, a nádor az ország hadügyének főigazgatója, s a nemes fölkelő hadnak (insurrectionak) főkapitánya (1715 : 21, 1790 : 3, 1808 : 2. t. cz.). A nádor jogaihoz tartozott a nemzetőrség főparancsnokának kinevezése (1848 : XXII. t. cz. 9. §.), s a ludoviceum katona növelde főigazgatása (1808 : 7. t. cz.).

33. §.

A mi a nádor bíráskodási hatalmát illeti, az hajdan terjedtebb volt mint napjainkban ; mindazáltal 1848-ig törvényhatósági jogai a következőkből álltak : 1. Egyike volt az ország rendes bíráinak, mely czimen saját pecsétje alatt bírói parancsokat adott ki, — s azok között az első hely őt illeté. — 2. A nádor a legfőbb törvényszék, a hétszemélyes táblának elnöke s a

királyi ítélő táblához két birát nevezett ki, az alnádort (Vice-Palatinust), ki a régi nádori helyettes (Pro-Palatinustól) megkülönböztetendő, s a nádori ítélő mestert (Protonotarius palatinalis). 3. A megyék határvillongásait ő intézte el, valamint a jászkunok pöreit fölülvizsgálat utján. Ez utóbbiaknak nem csak igazságügyi, de közigazgatási dolgaik is, mint a fölkelés és egyéb politikai ügyek, a nádornak, mint a jászkunok főkapitányának és birájának hatásköréhez tartoztak.

34. §.

A most felsorolt méltóságok és előjogokon kívül a nádori hivattal járt a Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült megyék örökös főispánsága (1659:76. t. cz.) s azon jog, a sz. koronára visszazállt javakat a törvény által körülírt korlátok között (1609:66, 1659:30, 1715:33. t. cz.) adományozhatni.

A mi az említett örökös főispánságot illeti, megjegyzendő, hogy a nádori teendők sokasága miatt ezen megyék ügyei fővezérlete egy a király által nevezett helyettesre (administrator) ruháztatott; — ki ideiglenesen (1848:28. t. cz.) a többi főispánságokra nézve törvényesített kinevezési viszonyba helyzetetett s hivatala a többi főispánokkal egyenlő rangra emeltetvén, neki az országgyűlésen a főrendi táblán ülési és szavazati jog adatott.

34. §.

A nádori adományról.

A nádori adományok eredetét közönségesen Hunyadi János kormányzóságának idejéből s az abból fennmaradt s törvénykönyvünkbe töredékesen beiktatott 1446. évi törvényczikkéből származtatják, azonban ennél sokkal régiebb nádori adományok példái is maradtak fenn, a nélkül hogy a királyi ügyész közvetlen illető javakra vonatkoznának avagy az adományozandó telkek bizonyos számhoz lettek volna kötve. Midőn az 1446: t. cz. 10. §-a a kormányzónak jogot adott ügyészi javakat (bona fiscalia) még pedig harminczkét jobbágyteleknél nem többet érdemes embereknek adományozni, egy kevés időre reá következő másik törvény (1485: 10. t. cz.) a koronára visszaszállt jogoknak adományozását nyilván tiltja. Werbőczy az érvényes és érvénytelen kiváltságlevelek felsorolásánál a nádor ezen előjogát hallgatással mellőzi.

Valószínűbb Pray és Kelemen véleménye, kik a nádor ezen adományozási jogát a hajdan tartott, de újabb időben divatból kijött nádori törvényszékektől származtatják. Ezen törvényszékeken (judicia palatina), melyeket a nádor az országot bejárván, évente szabad ég alatt tartott, többnyire birtokperek és büntető ügyek tárgyalattak; ha azokban valaki valamely büntett miatt jószágvesztésre ítéltetett, az elkobzott jószág egy negyedrésze (quota palatalis) a nádort

illette, ki az ily jószágrészt elajándékozta vagy néha el is adta, mint ez különböző régi oklevélből kiderül.

35. §.

Ujabb időben a nádori adományok alakja is megváltozott. Törvényeink értelmében tilos volt a királyi ügyészre már tetteleg szállt jószágokat (1623 : 4. t. cz.) vagy pedig harminczkét jobbágytelken tul (1709:66., 1715 : 33. t. cz.) adományozni; nem volt szabad továbbá valamely nagyobb jószágot e végből földarabolni, sem egy és ugyanazon személyt többször ily adományban részesíteni. — A nádorok ezen hatalmukat tulajdonképen mint a királyok helytartói gyakorolták, mit a sz. koronának azon főjoga, mely szerint a magszakadás vagy hűtlenség czimén a koronára visszaszállt jószágok, kizárólag a királyi felség által adományoztathattak, kétségtelenné tesz inég az esetre is, ha ezt a történet s számos okirat tanúsága nem támogatná.

Hasonló adományozási hatalmat I. Ferdinánd alatt először Thurzó Elek országbiró és kir. helytartó gyakorolt, mely joggal később Várdy Pál esztergami érsek és Ujlaki Imre győri püspök, mint királyi helytartók, a nékiök kiadott levelek szerint szinte felruháztattak. Midőn pedig Nádasdy Tamás nádor, a Mátyás király által hozott nádori cikkek értelmében királyi helytartóul rendeltetett, ezen adományozhatási jog, I. Ferdinánd királynak Nádasdy részére kiadott felavató levelében nyilván beiktattott, ki is valahányszor ily nádori adományt adott

szakadatlanul a következő kifejezéssel élt: „helytartósági (nem nádori) hatalmunknál fogva, melyet ő Felsége távollétében az ő kegyes engedelméből gyakorlunk.“

36. §.

Az 1848 : 3. t. cz. által a nádornak, mint a király helytartójának jog- és hatásköre tetemes tágítást nyert. Kimondatott u. i., miszerint Felségének az országbeli távollétében a nádor s királyi helytartó az országban s ahhoz kapcsolt részekben, a korona egyiségének s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett a végrehajtó hatalmat a törvény s alkotmány ösvényén miniszteri ellenjegyzés mellett teljes hatalommal gyakorolja (2. és 3. §.); azon tárgyak, melyek végelhatározás végett Ő Felségéhez szoktak felterjesztetni, kivéve az ezen törvény 7. és 8. szakaszaiban kijelölteket *) a nádor és királyi helytartó elhatározása alá terjesztendők (9. §.); hogy a miniszterelnököt ily esetben a nádor s kir. helytartó nevezi ki (11. §.), a nádor a minisztertanácsban elnököl (17. §.), valamint a szervezendő államtanácsban is (19. és 24. §.),

---

*) Az 1848 : 3. t. cz. 7. és 8. §-a által is Ő Felségének az országból távollétében fentartva voltak: az érsekek, püspökök, prépostok s apátoknak s az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, a nemességnek, czimeknek s rendeknek osztása; a magyar hadseregnek az ország határain kívül alkalmazása, nem különben a katonai hivatalokrai kinevezések.

vége hogy a miniszterium hivatalbeli fizetését, a törvényhozás további rendeletéig a nádor s királyi helytartó határozza meg.— Ezen leginkább az akkori viszonyokból eredett intézkedések az 1867 : 7. t. cz. 1. §-a által érvényen kívül helyeztettek, s ugyanezen t. cz. 2. §-a által mindaddig, míg a nádori méltóság hatásköre, a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg, törvény által szabályozva nem lesz, a nádorválasztás elhalasztatott.

37. §.

A z o r s z á g b i r ó r ó l.

A nádor után azonnal következik az országbiró (judex curiae regiae), ki hajdan comes curialisnak (udvarbirónak) is neveztetett, valószínűleg rendes teendői folytán, melyek őt a király udvarához kötötték, miért is a királyi udvart bárhova követni tartozott. Nagy és kiterjedt hatalma miatt, melyet nem csak az udvarban, de az egész országban, főleg törvénykezési ügyekre nézve gyakorolt, későbbi időben ezen méltóság országbirói czimmal diszitetett föl. Már II. Andrásnak törvénye szerint az udvarhoz került minden perek, majd Zsigmond (1435 : 17. t. cz.) óta minden magszakadás s egyéb a királyi (jus regium) vonatkozó pereknek elintézése az országbiróhoz tartoztak. Kiderül ezekből, miszerint ezen országos méltóság a királysággal hazánkban vagy egykorú vagy pedig hozzá közeljáró.

Az idők különbözősége szerint az országbiró kü-

lönféle oly jogokkal is ruháztatott fel, melyek részint elévültek, részint gyakorlatba soha sem jöttek. Így az erdélyi perekben a fölülvizsgálat hajdan az országbirót illette (Werb. III. R. 3. cz.), a végváratat megvizsgálni (1498 : 43. t. cz.), s ha a király egy év lefolyta után nádorválasztási országgyűlést hirdetni elmulasztana, ezt saját hatalmából kiirni tartozott (1608: 3. tcz.), mely törvény azonban soha fogantatba nem jött. Az országgyűléseken s a helytartótanácsban a nádor után a második hely őt illette, a hétszemélyes táblának közbirója s a nádor távollétében elnöke volt, a királyi táblán alországbirót és ítélőmestert (protonotarius) nevezett, pecsétje alatt birói parancsokat (mandata) adott ki s hites helyet képezett.

38. §.

A horvát bán.

Magyarország bárói között harmadik helyen áll, s az országgyűlésen is rangjához illő helyet foglal el Dalmát-, Horvát- és Tótország bánja (regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae banus). — A báni méltóság igen régis már azon időben virágzott, midőn még Horvátország Magyarországgal egyesülve nem volt, mint ez Cresimir horvát királynak 1063-ban kelt okleveléből kiderül. A horvát bánokon kívül hajdan más bánok is voltak, mint a machói és szörényi bánok, kik azonban mindnyájan a határgrófok (Markgrafen) módjára ugyanazon tisztet teljesítették, az ország széleit ellenséges beütések ellen

megvédeni s az ország külbiztonságára ügyelni tartozván.

A horvát bánok hatalma s tekintélye hajdan (főleg az Anjouk idejében) igen nagy volt, a bekövetkezett viszontagságos idők alatt azonban később annyira süllyedt, miszerint még nevük sem fordul igen elő. Utóbb (1608. kor. e. 11. tcz. által) a báni méltóság újra felállítottván, korunkig fenmaradt, a nélkül azonban, hogy azon hatalmat nyerte volna vissza, melylyel főleg I. Ferdinánd előtt birt.

39. §.

Ha a bán hivatáskörét, a mint az 1848-ig fenállott, vizsgálgatjuk, látandjuk, miszerint törvényeink értelmében még most is ép oly terjedelmes, mint sokoldalú. Így a király által az ezen országok ügyei s biztossága tárgyában tartott titkos tanácsokon megjelenni (1741 : 11, — 1791 : 65. tcz.), szükség esetében a király tudtával országgyűlést hirdetni (1791 : 58. tcz.) tartozott. Az országgyűlésen, valamint a báni táblán elnökkölt s az al-bánt is ő nevezte ki. Ezenkívül a bán Horvát- és Tótország rendes birája volt (1659: 44. tcz.) s mint ilyen birói parancsokat osztogatott az alsóbb bíróságok számára. — Ezek folytán a bán a királynak hűséget esküdni s rendesen a kormányára bizott országokban lakni, ha pedig azokat ügyei miatt elhagyni kénytelenült, helyettest rendelni tartozott.

Hadi tekintetben a bán hatalma, mely eredetileg főkép katonai volt, leginkább az úgynevezett báni

kerületre s a báni végörczredekre terjedt ki, melyeknek ő tulajdonosa s melyekben az alsóbb tisztii állomásokat is ő tölté be (1609 : 27. és 27. tcz.) A bán végre fölkeléskor a nevezett országok főkapitánya s a fölkelő seregek fővezére volt.

Az 1868 : 30. t. cz. értelmében a bán áll a horvát autonom kormány élén; a dalmát, horvát és tót országgyűlésnek felelős s polgári méltósága a katonaitól elv拉斯ztatván, ma hivatalának mindazon előjogait élvezi, melyek új állásával összeférők, jelesen tagja maradt a felső háznak.

40. §.

A tárnok.

Mióta Erdély Magyarországtól elvált, az ország bírái között a negyedik hely a királyi fő tárnok-mestert (tavernicorum regalium magistert) illette. Czime valószínűleg az ős magyar tár gyökszóból származik, mely oly helyet jelent, melyben javak eltéve őriztetnek. Így azon épület, melyben a királyi kincstár hajdan őriztetett, tárháznak, a királyi jövedelmeket kezelők pedig tárnokoknak (tavernici) neveztettek; főnökük, régebben néha, később pedig rendesen királyi tárnok-mesternek czimeztetett, mely czim azonban II. András előtt sehol elő nem fordul.

41. §.

Mindezekből valószínű, miszerint a királyi kincstárnok s a fő tárnok-mester hivatala hajdan egy és ugyanaz volt. Hozzá tartozott a szabad királyi

városok, mint a sz. korona javadalmai fölötti törvényhatóság, a királyi kincstár s a pénzverderei felügyelet; később azon városokbeli perekben, melyek alája voltak rendelve, másod bíróságilag ítelt, s a városi törvényszékekhez, mint az ország rendes biráinak egyike, birói parancsokat bocsátott (1486: 73.) Ehez járult, hogy az országgyűlésen, a nádor s az országbíró akadályoztatva lévén, nem a bán, ki rangra nézve előtte volt, hanem a tárnok elnökölt. Korunkban (1860—1867) a tárnok a helytartó-tanács elnöke, valamint a hétszemélyes táblának is tagja volt.

42. §.

A z o r s z á g e g y é b b á r ó i.

Minő országbarói méltóságok léteztek hajdan a mondottakon fölül, azoknak nevéből könnyen látható, jelenleg azonban az országgyűlésen való ülés és szavazaton kívül mi hatáskörrel sem bírnak s a nemes testőrsereg kapitányát kivéve, egyedül koronázás alkalmával szerepelnek. A főlovász- és főajtónállómestereknek hajdan az országgyűlésen többrendű teendőik voltak. Így az első a királyi udvar s az ország rendleinek elszállásolásáról az élelemszerek kellő mennyiségbeni szállításáról gondoskodni s ezek árát jog méltányosság szerint megszabni, a rend zavartalan fentartására ügyelni, az utóbbi pedig a nyilvános menetek rendjéről gondoskodni tartozott. — Hajdan a főrendüeknél a rend fentartására ügyelt s a rendek tábláján az ajtónállók által arra ügyeltetett; ő paran-

csolt csendet, ha szükség volt s a főrendi táblán a szavazatokat ő szedte össze. — Végül megjegyzendő, miszerint az országgyűlési törvényczikkelyek s egyéb ünnepélyes királyi oklevelek befejezésében a főpapok után az országbárok nevei is fősoroltattak.

43. §.

A koronaörök.

A sz. korona örei ugyan az ország bárói közé tulajdonképen nem tartoznak, a királyi oklevelek s a törvényczikkelyek végén neveik elő sem fordulnak, de rangra nézve az országbárok után nyomban következnek. II. Ulászló alatt határozottatott, miszerint a korona őrizete a világi rendből választott és annak rendje szerint meghitelt két férfiura bizassék (1492:3, 1500:23. tcz.), mely törvény később II. Mátyás (1608: kor. e. 4. tcz.) által is megerősítettetett. A törvény értelmében megkivántatik, hogy a koronaörök országgyűlésileg azok közül, kiket a király e méltóságra kijelöl, s kiknek született magyaroknak kell lenniök, választassanak s az országgyűlés színe előtt meghiteltessenek. A koronaörök közbejövő üresedés esetében a legközelebbi országgyűlésig ideiglenesen a király által neveztetnek ki, s esküjüket letévén, ugyanott, hol a királyi jelvények őriztetnek, szoktak ünnepélyesen beiktattatni. A kamarai elnökséget a koronaöri méltósággal egyesíteni tilos volt, mig ezen intézkedés III. Károly uralkodása alatt (1715:38. tcz.) meg nem szüntetett. Hogy a koronaörök közül egyiknek állan-

dóan ott kell tartózkodni, hol a sz. korona őriztetik, ezen hivatal természetéből, de a koronaörök esküjéből is világos.

44. §.

A főurak.

Azok, kik hazai törvényeink szerint főuraknak, országnagyoknak (mágnások, magnates) neveztetnek, ebbeli nevezetjüket, részint hivataluknak köszönik, részint a királyok adományának, kik a trón és ország körül szerzett érdemekért egyes honfiakat főuri (hercegi, grófi vagy bárói) rangra emeltek, részint származásuknak. Azok hivatalbeli, ezek czimzetes főuraknak mondatnak. Az elsőrendűekhez tartoznak a megyék főispánjai, ezek közül némelyek örökösök, melyeknél t. i. a főispáni méltóság egy családnál lévén, apáról fiura száll.

45. §.

A főuri méltóság eredete.

Már a rómaiaknál későbbi időben divatos volt a tartományok kormányzására egyes hivatalnokokat ki rendelni, kik *comites provinciales*eknek nevezettek. A római birodalom legalább alakzataiban Nagy Károly által helyreállítatván, a frankbirodalom egyes részei, a german tartományi felosztás alapján megyékre (*comitatus*, *gaue*) osztatott, mely részeknek kormányzása egy hadi és politikai főnökre, mint a király helyettesére bízott. Ezen királyi helytartók *comites* (*graven*) név alatt fordulnak elő s tisztjukben állott a király nevében igazságot szolgáltatni, a

közigazgatás, rendőrség rendes viteléről gondoskodni s a megye hadviselésre köteles népét, a szabadokat háboru idején táborba vezetni, minek fejében tetemes királyi jószágok jövedelmeit huzzták. Nagy Károly gyenge utódjai alatt a megyei főtisztek, a középkor uralkodó hűbéries szellemétől vitetve, ezen eredetileg némelyükhöz kötött hivatalt, az azzal járó jószágokkal együtt családjukban megörökíteni s azokat lassankint hűbérekké átalakítani igyekeztek, mi nekik részint a királyok beleegyezése mellett, részint ezek tehetlensége folytán sikerült is. Így lettek a hivatalbóli grófokból lassankint született grófok s országnagyok.

46. §.

H a z á n k b a n .

Midőn Sz. István a régi törzsrendszer megszüntetése mellett az országot megyékre osztá, mindegyik élére egy királyi tisztviselőt, megyei grófot (ispánt, bírót) ki régi okleveleinkben comes parochianusnak neveztetik, bizonyos területi főhatalommal rendelt; kik pedig bizonyos várat a járó földekkel a királytól adományba kaptak, az azzal járó grófi czimet nem ritkán utódaikra örökiték.

Míg a német birodalomban a királyi méltóság s hatalom hanyatlásával ezen tisztségek mindinkább megörökösültek s tulajdonná váltak, addig őseink, az ily elfajulásnak elejét veendő, már az aranybullában (1222: 2, 5, 14 és 29) több törvényes intézkedéseken fölül, mely által a megyei gróf hatalmát megszorítani

igyekeztek, kikötötték, miszerint egész megyék örökbe ne adományoztassanak. II. Ulászló alatt nyilván tiltatott a megyei méltóságokat, mik alatt a megyei főispánságok értettek, örökbe bárkinek is adományozni, még a püspököket sem véve ki, habár elődjeik ezen méltóságot birták volna is, kivéve, ha a szent vagy az első királyoktól eziránt kiváltságleveleket tudnának előmutatni. (1489: 57, — 1504: 3. tcz.)

47. §.

A született grófok.

Hajdan a született országnagyok közé, főleg az ugynevezett szabad grófok (*liberi comites*), főurak, született bárók (*barones naturales*) s a zászlósok (*banderiat*), kik seregeiket saját zászlójuk alatt vezették a király táborába, soroltattak. Ezek valamely vár vagy szabad grófságra emelt földterületnek birtokos urai valának, minőkül a 13-ik század kezdetétől fogva a körmendi, fraknoi, oklichi, zrinyi, vodichai urodalmak birtokosai említettnek, kik grófi czimüket utódaikra átruházták.

Őseink gondos előrelátásának köszönhetjük, hogy a főispánok lassankint minden területi jogot elvesztvén, a harmadik korszak elején már csak megyei előjárókká s a megyei nemességnek fölkelés esetén vezéreivé váltak. Ámbár az örökös grófok és bárók törvényhatósága sem volt más földesurakénál nagyobb, mindazonáltal kitünő fényes érdemekért egyes családoknak ugy az örökös grófi s bárói méltó-

ságok, valamint az örökös főispánságok is a legujabb korig adományoztattak.

48. §.

Azok, kik korunkban nemzetségüknél fogva az országnagyokhoz (mágnásokhoz) számíttatnak, legnagyobb részben grófok és bárók (comites et liberi barones) czimmel élnek, mely őket nem is valamely vár vagy földterület birtoka, hanem ezen czim adományozó ünnepélyes királyi oklevélnél fogva illeti. Bizonytalan még mikor és mimódon léptek a régi örökös bárók és főurak közé lassankint az újabb nagyok, a régiek számát szaporítván. Eredetüket bizonyossággal annál nehezebb kinyomozni, minthogy az országbárók régente legalább részben szabad és nagyobb grófok voltak, vagy a bárói czim elhagyása mellett nagyságosok vagy urak czime által különböztettek meg a többi nemességtől; miért is azoknak, kik báróságra emeltetnek az ezen rang adományozását tárgyazó levelekben a nagyságos czim különösen megadatik; mint ez nem csak az udvari kancellária tiszti írásmódjából, de azon czimezésből is látható, melylyel Ő Felsege által a hozzájuk intézett kiadmányokban czimeztetnek.

Kétséget nem szenved, miszerint főleg az ausztriai házból származó királyok alatt neveztetek ki gyakrabban grófok és bárók; mindazáltal, ha tekintetbe vesszük, miszerint már Werbőczy is említ oly országos nagyokat, kik ezen méltóságoknak csak czi-

mét viselék, továbbá azon számos grófi s bárói nemzetsegeket, melyek Mátyás és II. Ulászló korában fömlítettnek, s melyek közül a losonczy Bánffyak maiglan báróknak írják magukat, végre azon oklevelet, mely által Drágy György és János II. Ulászló alatt a bárók sorába fölvétettek, alig kételkedhetni, miszerint a báró és grófi méltóság az ausztriai korszaknál régiebb.

49. §.

Némelyek szerint vár- és megyei grófokon (comites castri et parochianos) kívül I. Lajos sőt Zsigmond király idejeig, más grófok és nagyok nem léteztek, a gróf czim pedig határozottan csak tisztséget, de soha valamely puszta czimet vagy rangot jelentett. Annak nyoma, hogy valamely családban a grófi czim örökös legyen, legelőször a Pálffy nemzetségnél fordul elő. Ha azonban a névtelen jegyzőnek hitelt adunk, az örökös országnagyok eredete is az első honalkotó szerződésre visszavihető. Kézay Simon, Thuróczy s számos más történetiróinkból tudjuk, miszerint a királyság kezdetétől fogva külföldi főnemeseek költöztek az országba s ennél fogva már a legrégiebb oklevelekben vezérek (duces), hercegek (principes) és grófok (comites) említettnek. Azon országnagyok tehát, kik grófoknak neveztettek, mint ilyenek már a legrégiebb időktől fogva korunkig léteztek. — Hazai törvényeink szellemétől eltérnek tehát azok, kik tagadják, hogy minden időben kétrendbeli országnagyok

léteztek volna, olyanok t. i., kik hivatalaik és méltóságaik folytán s mások, kik nemzetségüknél fogva számtattak az ország nagyai közé; s hogy méltóságukhoz mért előbbkelőbb rangjukon kívül, melyről senki sem kételkedett, a törvényhozásban s a köztanácsban jelentékeny részt vettek legyen. Nem kevésbé hibás volna azonban azok véleménye is, kik a főurak s országnagyoknak ezért a többi nemességnél nagyobb jogokat akarnának tulajdonítani; a nemesség ugyanis I. Lajos 11. tcz. s Werb. Hárm. tk. I: 9. cz. szerint egy és ugyanaz: „*nec enim propterea — u. m. Werbőczy — habet Minorum aliquis majus, nec Nobilis quispiam minus de libertate.*“

V. Fejezet.

A nemesi rendről.

50. §.

Míg az országgyűlés hazánkban rendi alapon gyűlt össze, mindenki, ki a nemesség közös előjogaiban részesült, a nélkül, hogy az egyházi vagy világi nagyokhoz tartozott volna, a nemesi rendhez soroltott, mely az ország harmadik rendjét képezé s különböztetésül vitézlőnek mondatott. A köznemességnek hajdan többrendbeli, különböző jogokkal bíró, osztályai voltak.

A keleti népek módjára a magyar nép is törzsekre és nemzetségekre volt felosztva, s az azokból származó szabad emberek vitézeknek (milites), majd

vitézlőknek (exercitantes), s mert a király seregeiben hadi szolgálatot teljesítettek, a tizenharmadik század óta királyi szolgáknak (servientes regii), később Kún László korától kezdve nemeseknek (nobiles) nevezettek. Valamint a nemesi osztályok hajdan különböző nevezettel, úgy sokáig, bár rokon, mindazáltal egymástól nem csekély részben különböző jogokkal birtak; Nagy Lajos idejében azonban ez osztályok lassankint egybeolvadván, jogaik is egyenlőkké váltak.

51. §.

A nemesség szerzése. — a) Adomány.

Azon kívül, hogy a nemes apától, bár nem nemes anyától származók már születésükkel nemességet nyernek, korunkban a nemesség eredeti szerzési módja háromféle, u. m.: királyi adomány (donatio regia), czimeres levél (litterae armales) és honosítás (indigenatus).

Midőn valamely honpolgárnak a trón és haza körül szerzett érdemei fejében a törvényesen megkoronázott király által nemesi jószágok örökjogon birtokba adattak, a jutalmazott, ha még nemes nem volt, ezen adomány által nemességet nyert. — Ezen nemesítési módhoz megkivántatott, először, hogy az adománylevelek törvényes alakban és módon legyenek kibocsátva (1608: k. e. 9. tcz.); másodszor hogy benszületteknek (1630: 30. 1715: 23. tcz.), harmadszor hogy nemesi javak s örök czimen (I. R. 4, 24, 13. cz.) adományoztassanak. A tör-

vényes alakra nézve névszerint megkivántatott, hogy az adománylevelek a magyar királyi kancelláriától s a magyar királyi kancellár aláírásával adassanak ki.

Az adomány-levelek érvényére nézve megjegyzendő, miszerint adományokat oly emberek részére, kik a király s az ország körül mi érdemeket sem szereztek, továbbá más javakból, mint a melyek a királyi ügyészre szálltak (I. R. 13. cz 1715:9, 1723:9 és 13, 1791:56.) kirendelni tilos volt; szintén tilos volt adománylevélbe szokatlan záradékot igtatni (1647:122, 1655:78. tcz.); végre kellett, hogy az adomány másnak törvényes jogainak sérelme nélkül (I. R. 13. cz.) tétessék s egy év lefolyása alatt kellő módon kihirdetvén, ünnepélyes beiktatással (statutióval) megerősítessék.

52. §.

A régiebb idökből fenmaradt adománylevelekben valahányszor az adomány nem nemes részére történt, az adományosnak a valódi nemesek közé való fölvétele rendszerint világosan kitétetett. Később azonban ezen nemesítési záradék az adománylevelekből kihagyatott, minthogy nemesi javak, minők várak, városok, falvak s más ingatlanságok birtokára a nem nemesek a fenállott törvények értelmében a 1844-ig képtelenek voltak; a mint tehát a király valakinek ily jószágot adományozott, őt annak birtokára tetteleg képesítette; „ubi Princeps noster, ugymond Werböczy,

quempiam jure possessionario condonaverit, mox ille, statutione legitime subsequente, in verum nobilem creatur.“

A nemesi javak birhatási képessége az 1844 : 4. t. cz. által a nem nemes honpolgárokra is kiterjesztetvén, miután az ösiséget eltörlő 1848 : 15. tcz. foganatosításául 1852. november 29-én kibocsátott legfelsőbb ösiségi nyiltparancsban az adományozási rendszer megszüntetett, s az említett nyiltparancs ezen része az országgyűlésileg is elfogadott 1861. évi ideiglenes törvénykezési szabályok által érintetlenül hagyatott, ma már a királyi adományozás, jóllehet világos törvény által eltörölve nincsen, nemességyszerzési módnak egyelőre nem tekinthető. *)

53. §.

Örökbe fogadás és fiusítás.

Az örökbe fogadás (adoptio) és fiusítás (praefectio) az adományozás bizonyos nemeit képezik, melyek ugyan nem magukba véve, de a reájuk következő királyi kiváltságlevél által nemességet adnak. Nem szükséges tehát ezekbe a nemesítés megtörténtét világos szavakkal különösen kitenni. Ugyanennek van

*) Ha a beiktatásnak ellenmondattott, s az ellenmondás alapja igazoltatott, az adomány minden erejét veszti; kétséges azonban, valjon ez által a nemesség is elveszett légyen? Némelyek tagadják ez utóbbit, mivel a nemesítési jogot kizárólag a fejedelemnek fentartottnak állítják, ki szándokát az adománylevél kiadása által eléggé nyilvánítja, magánosok ellenmondása tehát, kiknek jogai ez által nem sértetnek, ezen

helye, midőn nemesi javak királyi jóváhagyás mellett ruháztatnak át, minthogy ezen királyi jóváhagyás (consensus regius) királyi adomány erejével bir. (I. R. 7. 8. tcz.)

Fiusítás (praefectio) oly királyi szabadalom, mely által valamely leányörökös, ki az egyedül fiágra szóló javakban törvényesen nem örökösödhetnék, fiúnak nyilvánítatik, hogy ezen javak birtokára képesítették, a nélkül, hogy ezért a javak fiágbeliek lenni megszűnnének. Hogy ez, valamint az örökbe fogadás (adoptio) csak törvényes örökösök nem létében bir erővel, a törvények szelleméből következik.

54. §.

Czimeres levelek.

Kit a király földbirtok adományozása nélkül országos nemessé tenni akar, annak e végre ünnepélyes királyi levelet ad ki, mely az azon lévő czimerről czimeres levélnek (armalisnak) neveztetik. Ezen nemesítési mód hazánkban Zsigmond király előtt divatban alig volt, ez időtől fogva azonban gyakrabban kezdett előfordulni.

királyi intézkedést nem gátolhatja, annál kevésbé érvénytelenítheti. Mások ellenben a fejedelem akaratját mintegy az adománnyal járó föltételül tekintik, kinek egyébiránt szabad akaratában marad, a fölkérőt az adománylevélben, ha ezt különösen kérné, valóságos nemessé világos szavakkal tenni.

Érvényükre, különbeni semmisségük terhe alatt (1630:30, 1655:36.), a kiváltságlevelek rendes kellékein kívül, még megkivántatott, hogy érdemes hazafiaknak, s a törvényszabta elégséges ajánlat folytán adassanak, s hogy bennük a nemesség adományozása nyilván kitétessék. E végre egy egész megyének vagy három királyi tanácsosnak, városi polgárnál, két királyi tanácsos s a városi tanácsnak ajánlása kivántatott meg; jobbágnál ezen fölül földes uraságának beleegyezése is, mi azonban a jobbágyi viszony megszűntével újabb törvényeink értelmében fölöslegessé vált.

Az adomány, valamint a czimeres levél csak belföldinek, honfiunak ad nemességet, mely azonban személyi erejére nézve egy és ugyanazon. A kettő közötti különbség abból állt, hogy az adománylevél nemesi birtokot s ez által nemesi birtokképeséget és nemességet adott, míg a czimeres levél által az illető csak birtokképeséget s világos szavakkal nemességet, nemesi birtok nélkül nyert.

55. §.

A h o n o s i t á s.

Hazai törvényeink szerint idegenek sem adomány, sem czimeres levél által nem válhatnak magyar nemesekké, e végre szükséges, hogy előbb a magyar honfiak sorába fölvétessenek, v. i. hogy honfiúságot (indigenatust) nyerjenek. Átalán véve a honosítás vagy közvetlen vagy közvetett. Ez utóbbi ugyan

nem nemesít, de magyarít, s ez által a honosítottat vagy utódit arra képesíti, hogy más nem nemes magyarként nemességet nyerhessen. Ki hazánkban állandó megmaradási szándékkal letelepedve tíz éven át lakik, az nem annyira a törvény világos rendelete, mint inkább szokásunk szerint honosultnak tekintendő. Az 1630:30. tcz. a nem honosított idegeneket országos nemeseknek tekinteni s az idegeneket, habár tetteleg az országban lagnának is, czimeres levelek által honfiak sorába felvenni tiltja.

Az ünnepélyes honosítás ellenben, mint más nemzeteknél úgy a magyarnál is, a nemesítés külön módját képezé, s ki abban részesült, azonnal országos nemessé lett. Hajdan főleg első királyaink alatt ezen nemesítési mód történelmünk tanúsága szerint fejedelmek által korlátlanul gyakoroltatott; midőn azonban ezen kegyelmet, mely kellő mérséklettel kezelve minden országnak hasznára válik, oly bőkezűséggel kezdék osztogatni, miszerint a honfiak irigységét felköltötték, ezek a honfusítási jogot megszorítani igyekeztek s a honosítást bizonyos föltételekhez kötötték.

56. §.

Eltekintve számos törvényeinktől, melyek idegeneket egyházi s világi méltóságokra emelni tiltanak, megjegyzendő, miszerint a legujabb időkig I. Mátyás királyi törvénye (1486:32. tcz.) értelmében a velenzeiek és lengyelek az országban semminemű

fekvő tulajdont sem birhattak az országban; mely törvény csak újabb időben szüntettetett meg.

A mi a honosítás körüli eljárást napjainkban illeti, ez I. Ferdinand (1542: 20. t. cz.) óta törvényesen meg van állapítva. Ez szerint a királynak azon joga idegeneket országgyűlés esetén az ország rendeinek, különben pedig a magyar országbirók és tanácsosoknak tudtával és közreműködésével honosítani fenhagyatott; ezen honosítandók azonban mindkét esetben, honosításuk előtt a királynak hűséget, az ország törvényeinek megtartását esküvel fogadni s igérni tartoznak, miszerint az ország szabadságait tehetségükhez képest megvédenedik, s mindazt teljesítendik, mivel a honpolgárok az országnak tartoznak. Ezen eskü a királyi könyvekbe szórul-szóra beiktatandó s a honfűsítés a honosítási díj előleges lefizetése után (1830: 17. t. cz.) becikkelyezendő.

57. §.

A törvényesítés.

A nemesség egyedül a törvényes utódokra szállván át, a törvénytelen ágyból, bár nemes szülőktől származók nem nemesek, hacsak utólagos törvényesítés (legitimatio) által a törvényes gyermekek jogaiba nem helyeztetnek.

Hazai törvényeink a törvényesítésnek csak két módját ismerik, u. m. a későbbi házasságot és a király kegyelmét. A következő házasság által törvényesítettek minden tekintetben valóságos, igaz és

törvényes gyermekeknek tekintendők, s mindazon jogokban és kiváltságokban részesülnek, melyek a „törvényes örökösöket“ illetik, s így a nemességben is. Ugyanez áll a királyi kegyelem általi törvényesítésről, mely a törvényesítettnek teljes családjogot ad, de nem a törvényes örökösök, hanem, a mint ez a kiváltság természetéből folyik, egyedül a királyi ügyész ellen.

58. §.

A nemesség bizonyítása.

Azon háborus és viszontagságos időkben, minőket hazánk főleg a török világ alatt ért, sok családi oklevél elveszett, még több eltévedt, úgy, hogy sokan nemesi joguk használatából is kiestek, másoknak pedig nemessége kétséssé vált. A kétségbe vont nemességet, kellő helyen s annak rendje szerint alkalmas bizonyítékokkal kell igazolni; mely eljárás nemesítési pernek neveztetik s III. Károly rendelvényei s a lassanként megszilárduló szokás által szabályoztatott.

59. §.

A nemesség elvesztése.

Vitás kérdés, vajjon a nemesség a családnak kihalta előtt, lemondás avagy valamely büntett folytán megszünhetik-e? Némelyek állítása szerint, a már született gyermekek sérelme nélkül, a nemességről, mint egyéb jogról lemondhatni, mások, névszerint hazai jogászaink ellenkezőleg vélekednek. A nemesség

ugyanis személyes kiváltságot ad, nem csak a fölkerőnek, de minden utódjának is, kiket az apa hazai törvényeink értelmében még ősi javaiktól sem foszthatott meg örökre, mennél kevesbé tehát személyes joguktól. Helyesebb azon vélemény, miszerint a nemesség kivándorlás, a hazának szándokos és végképeni elhagyása által elvész. Ha az apa oly súlyos büntettet követ el, melyre fej- és jószágvesztés van szabva, a törvény az ártatlan gyermekek sorsa iránt világosan rendelkezik. Az 1790 : 56. cz. ugyanis ily esetben a vagyonvesztést egyedül a vétkes osztály részére szorítja, a gyermekek nemesi joga s kiváltságaik, az ősi javakból őket illető részzel együtt érintetlen maradván. Ki pedig a király vagy haza ellen főbenjáró büntettet követ el, azért életének s vagyonának vesztével lakol, ha csak fejedelmi kegyelemben nem részesül.

VI. Fejezet.

A szabad királyi városokról.

60. §.

A városok eredete.

Hazánk azon részeiben, melyeket a rómaiak elfoglaltak, a római rendszer folytán gyarmati városok keletkeztek. Ezek a nagy népvándorlás alatt, részint végkép elpusztultak, részint megváltozott név alatt maiglan is fenállanak. A népvándorlás árjai végre lecsendesülvén, a határszélek védelmére, majd kereskedelmi tekinteteből várak s ezek körül városok épít-

tettek. Különösen a püspökök s a királyok székhelyein lassanként tetemesb iparos népség kezdvén letelepülni, lassankint újabb városok is alakultak. Ez a városok eredetéről átalában. A mi a királyi városok eredetét s azoknak az ország rendei közé való fölvételét illeti, arról fentebb szólottunk. Ily királyi városok alatt hazai törvényeink csak azokat értették, melyek királyi kiváltságok folytán külön törvényhatósággal birtak, mindennemü földesuri szolgálattól már 1848 előtt is mentek valának s a királyon kívül, kinek földjein letelepedtek, más urat nem ismertek.

61. §.

Az ily községeket együttelegesen az általános nemesi kiváltságok illeték, ingatlan javakra nézve földesuri hatalommal birtak, s e részben a nemesekkel egyenlő jogvédelmekkel élvén, ugyanazon bíróságok hatósága alá tartoztak. Ezen fényes kiváltságok fejében azonban ők is nemesek módjára hadviselésre voltak kötelezve, miért is a szabad királyi városok egy-egy nemes ember gyanánt tekintettek; nehogy azonban tetemesb földbirtok holt kézre jusson, a városok ingatlan jószágok szerzésétől már régóta (1542 : 33. t. cz. által) eltiltattak.

A közös nemesi jogokon kívül, gyakran még külön kiváltságokkal is birtak. A királyi felszabadító levelekben különféle szabadalmak fordulnak elő, melyek őket mint külön testületeket megilletik. Ezekhez tartozott, hogy együttvéve az ország negyedik rendét

képezték, mint ilyenek az országgyűléseken megjelentek s külön-külön saját törvényhatóságot képeztek. — A királyi városok népessége túlnyomólag bevándorlott s a királyok földjén letelepedett jövevényekből alakulván s a királyoktól 1848-ig különös függetenségben lévén, nehogy „a negyedik rend számával és szavazataival a többieket fölül haladja“, az 1687 : 17. t. cz. által megállapított, „miszerint a szabad királyi városok száma ezentul ne szaporittassék, sem azon városok, melyek a királyi városok rendébe még föl nem vétettek, abba föl ne vétessenek; ha pedig ezen törvény ellenében valamely helység a királyi városok sorába fölvétetett volna, az ily helyek fölnemveteknek tekintessenek, hacsak Ő Felseége nagy érdemek, vagy a közhaszon által indítatva egyik vagy másik helynek ily kegyelmet törvény által adományozni nem méltóztatandik.“ Mely időtől fogva, a városok bezikkelyezésük előtt az országgyűlésen meg nem jelenhettek.

Ezen kiváltságokon fölül a királyi városok vámszedési, vásári, partijogokkal, kisebb királyi haszonvételekkel birtak; a pallosjogot (jus gladii) s az egyházi kegyuraságot (patronatus) királyi szabadalmaknál fogva gyakorolták s örökösök nélkül elhunyt polgártársaik vagyona is, hűtlenség vagy fölségsértés esetét kivéve, nem a királyi, hanem a városi ügyészre szállt; mely utóbbi kiváltság azonban az 1852. évi ösiségi nyiltparancs folytán megszűnt.

62. §.

A városi polgárokról.

Városi polgároknak azok neveztetnek, kik az ország fejedelmének különös hűséget s a köz, valamint a város helyhatósági törvényeinek szoros megtartását esküvel igérvén, bizonyos meghatározott mód szerint a város tagjaiul ünnepélyesen felfogadtatnak.

A városi polgárok, eredettől fogva, minden idegen bíróság alól föl levén mentve, az országgyűlésre 1848-ig szabadságleveleik értelmében követeket küldtek; nem különben belügyeik igazgatására s jogaik védelmére tisztviselőket és tanácsot választottak, s hazai törvényeink által megállapított egyéb jogokat is gyakoroltak; így a vám- és harminczadtól mentve voltak, mi azonban az 1848-iki törvények folytán megszűnt.

63. §.

A bányavárosok.

A szabad királyi városokhoz számítandók azon városok is, melyek túlnyomólag bányamiveléssel foglalkozván, bányavárosoknak (civitates montanae) neveztetnek. A kiváltságos városok (oppida privilegiata) ellenben, habár kisebb-nagyobb szabadalmakkal voltak is fölruházva, a királyi városok rendéhez nem tartoztak. (1790: 25, 1630: 21. s. t. tcz.).

A bányavárosok inkább helyzetük s keresetmódjuk, a bányamivelés által különböztek a többi szab.

kir. városoktól, mint jogaikra nézve, csakhogy a katonabeszállásolástól is mentek voltak, partjoggal (jus stapulae) és egyéb régi kiváltságokkal birtak, főleg a régi hét bányaváros. (1553 : 29, 1635 : 53, 1723 : 3 stb. t. cz.).

Ezek külön közös törvényhatósággal is birtak azon szövetségi viszony folytán, mely őket egybeköté, s melynek élén Kőrmöczbánya volt.

64. §.

Az 1848 : XXIII. t. cz. által, habár ideiglenes volt is, a szabad kir. városok megkapták azon függetlenséget, mely minden egészséges községi életnek alapföltétele. — Ezen törvény által kimondatott, miszerint a városok, mint köztörvényhatóságok, közdolgaikat törvényes felsőbb felügyelet alatt, minden más törvényhatóságtól függetlenül a köztörvény szerint igazgathatják. A városok egyuttal, lakosságukhoz képest kis, közép és nagyokra osztattak. Azon városok, melyekben 12000-nél kevesebb lakos van, a kis, melyekben 12000 lakosnál több, de 30000-nél kevesebb van, a középvárosok, s melyekben 30000 lakosnál több van, a nagy városok közé soroltattak. A sz. kir. város, mint törvényhatóság, egyetemét az 1870 : 42. t. cz. értelmében, fele részben a legtöbb adót fizetőkből, fele részben pedig választott tagokból álló bizottság (képviselő-testület) képviseli; mely a mennyiben a törvény másképp nem rendelkezett a város törvényhatósági jogait is gyakorolja.

Ezen bizottság tagjainak száma a város lakosságának arányához képest 48-nál kevesebb s 400-nál több nem lehet.

VII. Fejezet.

A nemesi kiváltságokkal bíró egyéb közönségekről.

65. §.

A Jászok és Kunok.

A nemesi szabadalmakkal bíró közönségek között első helyen említendők a Jászok s a Kunok kerületei; kiknek Bessenyők neve alatt ismeretes őseik, a tizenegyedik században Salamontól Sz. László ellenében hivattak be az országba. László ugyan a harcziás nemzetségeket több csatában keményen megverte, de végre őket, mint a magyarral testvér törzset hazánkban megtelepíté. Ezeket követték II. István alatt a Bolgárországban Komnenos byzanczi császár által szorongatott kuntörzsek, mig végre ezen bevándorlást a IV. Béla korában Kuthen király vezérlete alatt a tatárok elől menekülő krimiai s bessarabiai kunok berekeszték. A jászok és kunok jelenleg három külön kerületet, u. m. a jászságot, kis- és nagy kunságot képezik.

66. §.

Viszontagságaik.

Ezen virágzó és harcziás gyarmatok királyaink, nevezetesen IV. László által fényes kiváltságokban

részesítették, oly annyira, hogy Magyarország többi lakosainál irigységet költöttek. — De szabadságuk idővel hanyatlott, s már II. Ulászló korában a koronajóságok között soroltatnak fel. A mohácsi vész után következett nehéz időkben állapotuk mind rosszabbra fordult, úgy, hogy előbb a német lovagrendnek elzálogosítottak, majd III. Károly alatt a pesti hadastyánok pénzalapjának ajándékoztattak; míg végre Mária Terezia uralkodása alatt 1745-ben magukat a félmillió forintnyi beiratási díj lefizetése mellett örökre megváltván, ősi szabadságukat visszanyerték. Szabadalmaik megerősítettén, közigazgatásuk, a mennyire lehetett, a régi alakra visszavezettetett s az új viszonyokhoz mért szabályok és utasítások által rendeztetett. Ezen szabályozás, az ország rendjeinek közbejárása folytán többször kiigazítatván, a későbbi királyi oklevelek a rendelvényekkel együtt a nevezett kerületek szabadságának s közigazgatási módjának alapját képezé; s az 1848:25. t. cz. által bővebb magyarázatát nyervén, újra biztosított. Az 1870:42. t. cz. foglalt törvényhatósági szervezet reájuk is kiterjesztett.

67. §.

Megváltásuk idejétől fogva a Jászok és Kunok a megyék törvényhatósága alól kivétetvén, grófjuk s főbirájokul a nádort tisztelék, kinek felügyelete alatt a nádori főkapitány s annak helyettese, az alkapitány, a melléje rendelt négy nádori táblabíró s a közgyűlésen választott egyéb tisztviselők közremükö-

désével, intézé el a kerületek közigazgatási, gazdasági s törvénykezési ügyeit. Minden kerületnek van külön kapitánya s tisztikara, mely a főkapitány elnökle alatt tanácskozáván, a kerület közigazgatási s egyéb ügyeit intézi.

Szabadalmaikat illetőleg megjegyzendő, miszerint több királyi haszonvételek élvezetében állanak s a katolikus hiten lévők az egyházi kegyurságot is gyakorolják. Jövevényeket kényük szerint felfogadtak, avagy kizártak. A jász-kunok, 1848 előtt a közönséges szabadalmak alapján az ország határain belül, minden vám és tized, nem különben a királyi adó (census regius) fizetésétől is felmentve voltak, s az 1791:29. t. cz. folytán, az országgyűlésen üléssel és szavazattal is birtak.

Ezen kétségtelenül fényes kiváltságok fejében nemcsak a haza védelmére szükség esetén nemesek módjára fölkelni, de saját földjeiktől adót s a nádornak évente három ezer arany tiszteletdíjt is fizetni tartoztak.

68. §.

A hajduvárosok.

A Jász-kunokhoz hasonló szabadságokkal bírnak a Szabolcs vármegyébe beszőgellett, de annak törvényhatóságától független hajduvárosok. Ezek számra hatan, u. m. Böszörmény, Nánás, Szoboszló, Dorog, Hatház és Vámos-Pircs, eredetüket Bocskay István erdélyi fejedelemtől veszik, ki az alatta küzdött szabad hajdukat 1605. december 10-kén kelt adományleve-

lével fejenként nemességre emelte. Ezen adománylevél legelőször Rudolf (Bécsi békekötés 14. pont) majd utódjai által megerősítettett, sőt némely felavatási oklevélbe is felvétellett. Az 1791. t. cz. által a hajduvárosok is az országgyűlésen szavazatot kaptak.

Napjainkban a hajduk a megye törvényhatóságától teljesen fölmentve, régi birtokaikat teljes tulajdoni joggal birják, mint ilyenek azonban új birtokok szerzésétől eltiltattak. A hajduvárosok élén áll a főkapitány, ennek elnöklete alatt tartatnak a gyűlések, melyeken a közigazgatási, birói és gazdasági ügyek elintéztetnek. Vannak alkapitányaik, táblabiráik, ügyészeik, kik a többi szokott tisztséggel együtt az 1848: 26. t. cz. által is korábbi szerkezetükben meghagyattak. Régebbi törvényeink értelmében vámot nem fizettek s maguk is katonák lévén, katonabeszállásólástól mentek voltak ; ellenben nemcsak a többi nemességgel együtt szükség esetén fölkelni, de béke idején is a rendes katonasághoz ujonczokat adni tartoztak. Az 1870: 42. t. cz.-ben foglalt szervezet náluk is életbe fog léptettetni.

69. §.

A l á n d z s á s o k s z é k e.

A most elősoroltakon kívül még két kerület létezett, mely habár azon megyétől függött is, melybe beékelve volt, mindazáltal külön szabadalmakkal birt. Egyikök a tiz szepesi lándzsások városainak széke (sedes lanceatorum) volt Szepes megyében, másikuk a turmezei nemesek kerülete (Campus Turopoly-

ensis) Zágrábmegyében. — Az első szék nevezetét onnan vette, hogy hajdan a magyar királynak testőrségül tiz lándzsást kiállítani tartozott. Ügyeiket néha külön tisztviselők kezelték (1596 : 10. t. cz.), míg végre századunk elején (1820 : 10. t. cz.) teljesen Szepesmegyébe bekebeleztek.

70. §.

A turmezei kerület.

A turmezei (turopolyai) nemes kerület Zágráb megyében, egy testbe egyesített huszonnegy nemes községből áll, melynek lakói, turmezei nemeseknek (nobiles campi turopolya) neveztetnek. Ezek ősei hajdan a zágrábi várnak jobbágyai (várnépe) valának, kik hűséges és vitéz szolgálatjaik miatt IV. Béla, ennek unokája László és Hunyady Mátyás királyok, nem különben Rudolf és Károly császárok kegyelméből azon kiváltságot kapták, miszerint maguknak önálló tisztikart szabadon választhattak (1723 : 92. 1741 : 60. t. cz.). — A turmezeiek személyenként nemesek lévén, jogaik, a nemeseket általában illető személyi és dologi kiváltságokon kívül, hites pecsét és közös levéltár birtokában, valamint saját törvényhatóságban pontosultak össze, mint ezt az 1582-ik évi mártius 8-kán kiadott rudolfi oklevél elősorolja. — Háboru esetén hadjuttalékjuk nem Zágráb megyének fölkeléséhez csatlakozott, hanem saját zászlaja alatt szállt táborba.

VIII. Fejezet.

A papnemesek és szabadosokról.

71. §.

Valamint a nemesek hajdan különféle osztályuak voltak, úgy a nemnemesek is igen különböző rendekre szakadtak. Voltak névszerint a királyi városokban királyi jövevények (*hospites regii*), várnépek (*populi castrenses*) s egyházi hadi népek, kik bizonyos földeket minden más adózás és uri szolgálattól menten oly föltétel alatt birtak, hogy a várt vagy egyházat, melyhez tartoztak, védelmezzék s háboru idején táborba szálljanak. Ezeken kívül voltak hajdan rabszolgák (*servi*); jobbágyok (*coloni*) s a várkörnyék falvaiban élő különbnél különböző állapotu udvarnokok (*conditionarii*).

72. §.

A papnemesek.

Az egyházi vagy papnemesek (*Nobiles Praediales*), kiket az aranybulla a királyi szolgákkal ellentétben egyházi szolgáknak (*servientes ecclesiarum*) nevezett, papnemeseknek azért neveztettek, mert az erre jogosított főpapoktól fegyveres szolgálat kötelessége mellett adományul bizonyos telkeket kaptak, mikkel a nemesiekhez hasonlólag szabadalmak jártak. Hogy a praedialisták a kereszténységgel s a királyi méltósággal hazánkban egykoruak, többek között legvilágosabban kiderül Sz. Istvánnak a sz. Mária és sz. Benedek

vashegyi zárdája számára 1015. évben kiadott s gf. Battyányi erdélyi püspök által közlött adományleveléből: „dotavimus idem monasterium, — ugy szól az idézett oklevél ide vonatkozó helye, — populis tam liberis quam servis, liberis scilicet ducentis militibus, quos sub talem redegimus militiam, ut si forte in regno suborietur seditio, ad monasterii armata manu concurrant custodiam“ *).

73. §.

Ezen intézmény célja világos. Sz. István ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy a püspökségeket és zárdákat adományokkal gazdagon ellássa, de a bekövetkezendő zavargásokat előre látván, az egyházak védelmére várakat s hadi népeket is rendelt, kik minden más szolgálattól, adózástól menten, béke idején az illető főpapok s zárdák őrizetére legyenek, háboru idején pedig nemesekként fölkelvén, az illető főpapokkal azok zászlói alatt táborba szálljanak. Az egyházak védelmezése béke idején lassankint feleslegessé vált, fölkelés idején azonban a papnemesek legujabb idő-kig táborba szállni tartoztak.

Hajdan több egyházi, sőt világi nagyok is birtak ily fegyveres néppel, ebbeli joguk azonban idő folytában elenyészett. Korunkig fenmaradtak az esztergami érseknek praedialistái, Vajk, Érseklél és Verebely székekben ; a győri püspöknek a vecsei, a győri

*) Leg. eccl. Tom. I., p. 375.

káptalannak a bácsai székbén. A sz. mártóniapát s a zágrábi püspök szinte praedialistákkal bírtak.

74. §.

Kiváltságai k.

Kiváltságai k közé tartozott, miszerint telkeiktől adót nem fizettek, vám és katonatartástól mentek voltak, s hogy saját tisztviselőikkel bírtak, kiknek elseje az esztergami érsekséghez tartozó székekben palatinusi czimmel élt. Közügyeiket saját közgyűléseiken végzették s praedialista telkeik és jogaik tárgyában egyedül saját bíráiknak voltak alávetve.

Habár ezen kiváltságok az országos nemesek szabadalmaira emlékeztettek, a praedialisták mindazáltal helytelenül nevezettek nemeseknek; még azok is, kik az adományozó főpaprak hatósága alatt nem álltak; miért is ezen egyházi nemesek az országos nemesek közé hazánkban nem soroltathatnak.*) Megjegyzendő, miszerint ezen nemesek közé más módon,

---

*) Az országos nemesek s az ugy nevezett praedialisták közötti különbséget világosan tünteti fel Mátyás királynak 1467-ről kelt oklevelének következő helye: „Pro parte fidelium Nostrorum Praedialium Episcopatus Zagrabienensis Nostrae expositum est Majestati eo modo, qualiter videlicet ipsi ex antiqua eorum consuetudine ac indultis et concessionibus divorum Regum Hungariae, Nostrorum videlicet antecessorum, semper in medio eorum laudabiliter observatis, quomodolibet omnibus illis libertatibus et Nobilium praerogativis, quibus caeteri Nobiles utuntur et gaudent dumtaxat ex-

mint ily telek adományozása által senki föl nem vétet-
hetett, s hogy más egyházi telket, mint a mely ősidők-
től fogva a czélra rendeltetett, az illető főpapnak ado-
mányoznia szabad nem volt; mely telek, magszaka-
dás vagy hűtlenség esetére nem a királyi ügyészre,
hanem az adományzó javadalomra szálltak vissza.

75. §.

A XVI. szepesi városok.

A kiváltságos kerületek közé számitandó még a
XVI. szepesi városok kerülete, mely Zsigmond király
által a lengyeleknek elzálogosittatván, dicső emléke-
zetü Mária Terézia által 1772-ben, a magyar sz. koro-
nához visszacsatoltatott. Polgáraik azon régi szász
bevándorlók utódai, kik még az Árpádok alatt a Sze-
pességben letelepedvén, fényes kiváltságokat nyertek.
Visszacsatolásuk óta külön törvényhatóságot képez-
nek, mely Mária Terézia szabadalmas levele szerint kü-
lön közigazgatással, törvénykezéssel és főnökkel bir, ki
Grófnak neveztetik, s általuk szabadon választatik. *)

---

cepto in quantum videlicet Jurisdictione Eccle-
siae Zagrabiensis et Episcopo in eadem Ecclesia,
pro tempore constituto, cum debitis et consuetis
servitiis et obedientia subjecti haberentur usi
fuerunt et gavisii.“ (L. Kerchelich. Hist. Eccl. Zagr. P.
I. C. 8, p. 48.)

*) A tizenhat szepesi város a következő: Béla, Leibitz,
Menhard, Durrand, Rusnikócz, Matheócz, Felka, Poprád,
Szepes, Szombath, Strázsa, Igló, Váralja, Olaszi, Gnédza,
Lubló és Podolin.

76. §.

A szabadosokról.

A régi oklevelek írásmódjában a szabademberek (liberi homines) a szabadosoktól (libertini) megkülönböztetnek. Szabadoknak azok neveztettek, kik külföldről bevándoroltak, valamint azon szolgák, kik teljes szabadsággal megajándékoztattak; szabadosoknak ellenben azok, kik ugyan a szolgaságból kibocsáttattak, mindazáltal uraik irányában bizonyos függetenségben maradtak. Valamint tehát röghöz kötött örök jobbágyok léteztek, úgy nem hiányoztak ezektől különböző szabadosok osztályai sem, sőt maga a törvény (1723:69. t. cz.) a görög katolikus papok fiait szabadosoknak nyilvánította.

77. §.

Tisztesbosztályuak s félnemesek.

A tisztesbosztályuak (honoratiórok) közé azok számítottak, kik állásuk vagy foglalkozásuk folytán a többi néptől különböztek, a nélkül, hogy akár a nemesek, akár a polgárok közé tartoztak volna. Ilyenekül tekintettek, a köz és magán tisztviselők, nem katolikus lelkészek, tanárok, orvosok, ügyvédek, tudorok, gyógyszerészek s több e félek. Félnemesek (Agiles) név alatt azok értettek, kik nemes anyától, de nem nemes apától származván, az anyjukról öröklött nemesi birtokot nemesi joggal bírták, a nélkül azonban, hogy ezért személyükre nézve nemesek lettek volna.

IX. Fejezet.

A jobbágyok állapotáról.

78. §.

A jobbágyság eredete hazánkban ép úgy, mint a középkor egyéb államaiban homályos és hihetőleg különböző körülmények következménye. Első eredete valószínűleg azon történeti tényen alapult, miszerint a népvándorlás idején a győzedelmes nemzet a meghódított ország területének egy részét tulajdonul megtartván, nagyobb részét bizonyos adózások és szolgáltatások föltétele alatt a régi lakosok kezén meghagyta; ehez járult, hogy később az olygarchia hatalma növekedvén, kisebb birtoku szabadok országnagyoktól földeket örök bér mellett vétén át, az előbbienekhez hasonló függetlegési viszonyba kerültek. — A jobbágyok sorsa eleinte igen nehéz volt, később azonban a magyarok a kereszténységre térvén, javult, főleg mivel a sz. királyok törvényei ezen a rabsághoz közel álló állapotnak megszüntetésére törekedtek, büntetést szabván azok ellen, kik a felszabadított szolgákat újra rabságba hajtani merészelnék. (Sz. István D. 2. k. 26. fej. *)

---

*) Maga a jobbágy szó eredete is homályos. Némelyek szerint jobbágy a jobb ágyból (osztályból) származót, v. i. a telekkel s némi személyes szabadsággal bíró szolgát jelenti ellentétben a szoros értelemben vett rabszolgával. Mások a jobbágy elnevezést a jobb-adj szőlamból vélik

79. §.

A jobbágyok különböző osztályai.

Már a vezérek korában, de főleg első királyaik alatt szabad jövevények (hospites liberi) emlittetnek, kik mások földjeit mivelik. A szabad szolgáknak osztályai a bevándorló idegenek által szaporodtak, kik között megemlítésre méltók névszerint az úgynevezett *soltészek* *). Még az Árpád vérből származó királyok alatt a szolgák nevezete lassankint kijött a divatból és a jobbágy czimmel cseréltetvén fel, a jobbágyoknak szabad költözködési joga törvényesen megállapított (1405: 1. d. 6. t. cz., 1435: 7. 1458: 15, 1471: 16, 1492: 93 és 94. t. cz.). A királyi hatalomnak a Jagellók idejében hanyatlása és az olygarchia féktelenségének növekedése idejében a parasztság sorsa is tetteg mind nyomasztóbbá vált, míg végre a törökök ellen 1514-ben hirdetett keresztháború az elnyomott jobbágyságnak alkalmul szolgált az alsó nemes-

---

származtatni, ezen szó oly szolgát jelentvén, ki fegyveres szolgálatát adózásokkal megváltá. Voltak, kik azsidó jobédból magyarázzák, mely szinte szolgát jelent.

*) A *soltészek* (sculteti) idegen bevándorlók voltak, kik *schulteiszo*knak czimezett vezéreiktől kapták *soltész* nevüket. Ezen jövevények a földesuraktól bizonyos szerződés mellett földeket örökbérbe vévén, kiváltságokkal ruháztattak fel, melyek között különösen felemlitendő, miszerint polgári ügyekben egyedüli bírójuk, vezetőjük a *soltész* vala. Minden szolgálai munkától mentesek, a királyoknak, mint véduraiknak bizonyos évi bért fizetni tartoztak.

ség egy részével szövetkezve, az urak ellen nyíltan fel-
lázadni. Dózsa György vezérlete alatt a fölzendült pa-
rasztok iszonyu dulásokat követtek el, míg végre Te-
mesvár mellett megveretvén, a demokratikus mozga-
lom vérben fojtatott el. A kegyetlen büntetéseken fö-
lül, melyekkel a lázadás vezetői s részesei sujtattak,
az egész jobbágyság, a szabad költözési jogtól meg-
fosztatván, az 1514: 25. t. cz. által örökös szolgaságra
kárhoztatott. Később a királyok politikai okoktól ve-
zéreltetve a jobbágyok sorsát különböző törvények
által enyhíteni igyekeztek ugyan, de csekély ered-
ménynyel, úgy hogy a jobbágyok röghöz kötöttsége
nem egy vármegyében II. József császár idejéig fen-
maradt, ki valódi emberbaráti szeretet szellemétől
vezéreltetve, 1785. aug. 22-kén kelt rendeletével az
örökös jobbágyságot végkép eltörölte és a jobbágyok-
nak költözködési s végrendelkezési szabadságát újra
biztosította.

80. §.

Az urbéri rendezés.

A jobbágyság állapotja a rendes katonaság beho-
zatala óta, nemcsak jogilag, de tetteleg is javulni kez-
dett. Ez időtől fogva, úgy a királyok, valamint később
a rendek politikai s nemzetgazdászati tekintetek által
vezettetve az adózó népnek bizonyos örökösödési jogot
kezdtek biztosítani, s az uri szolgálatokat és adózások-
kat bizonyos szabály által egyre mindenkorra megha-
tározni, mely szabály akár a magyar urbér, akár a

latin *urbo*, *urburo* szótól, *urbárium*nak (*urbérnek*) neveztetett. Ily urbéri szabály legelőször III-ik Károly alatt 1737-ben hozatott be a tótországi megyékbe. Dicső emlékezetü ivadéka Mária Terézia az 1764-diki országgyűlésen hasonló rendelkezésnek kidolgozására szólította föl a rendeket, de ezek ebbe, nemesi kiváltságait féltvén, nem bocsátkoztak, mire a királyné ezen rendezést a kormányiszékek által kidolgoztatta és 1767. évben kihirdetvén, királyi biztosok által országszerte végre is hajtatta; mely szabályzatot az 1791-ik évi országgyűlés ideiglenes törvény gyanánt el is fogadott.

81. §.

Csekély módosításokkal a jobbágyok sorsa Mária Terézia és József császár korától ugyanaz maradt egészen 1836-ig, midőn a földesurak és jobbágyaik között fenálló viszony újra a kor kívánalmaihoz illő módon szabályoztatott, a kétségek eloszlattak, az urbéri szolgálatok és adózások leszolgálási módja könnyítettett, az uraságok és urasági tisztek önkényének korlátok vettek, s javaik fölötti rendelkezési tehetségük tágított. Az 1836: 4. t. cz. által a jobbágytelkek szabad adása-vevése, mely addig csak bizonyos megyékben divatozott, az egész országra kiterjesztett, a földesurnak egyes tulajdona a telekre nézve fönmaradván; kinek azonban sem jobbágytelket venni, sem annak vételétől mást eltiltani szabad nem volt;

kivéve, ha a vevő közbirtokos, vagy jobbágy létére az uri szolgálatok teljesítésére nyilván képtelen volt, vagy ha súlyos és nyilvános kihágásokról avagy földesura elleni ismételt ellenszegüléséről ismeretes; vagy végre, ha az ujonnan szerzendő telek azon számot meghaladná, melyen túl valamely községben jobbágytelkeket birni tilos volt, nehogy a telkek összehalmozása a közjóra veszedelmessé váljék.

82. §.

Ehez járult, hogy a jobbágyok, kik hajdan ősi fekvő javaikról épen nem, szerzeményeikről pedig csak törvényes utódok nem létében rendelkezettek, később minden ingó és ingatlan javaikat szabadon elidegeníthették, s halál esetére bár kinek hagyhatták; a földesur örökösödési joga egyedül a végrendelet nélkül magtalan elhunyt jobbágyok vagyónára szorítottván. (1836: 9. tcz. 9. §.)

83. §.

A mi a jobbágyoknak állapotját a jobbágyság eltörlését megelőző években illeti, az a következőkben pontosult össze. 1. Tartozásaik teljes lerovása után szabadon költözködhettek. 2. Joguk volt egy hold belső s megszábotott terjedelmű kültelekre, mely vármeigyék szerint holdszámra nézve különbözött ugyan, de aránylagos mennyiségű szántó földekből, rétekből legelőből, szőlőkből és erdőből állott; 3. az erdei termelések használatához, továbbá faizásban (mint tüzi

mind épületfára nézve) még azon erdőkből is, melyek az uraság birtokában voltak. 4. Korcsmáltatási, makoltatás jog is illette helyenkint a jobbágyokat egyéb haszonvételekkel együtt.

Ezek fejében tartoztak a jobbágyok az uraságnak 1. füst pénz cím alatt évente bizonyos csekély összeget fizetni; 2. földeik minden terményétől kilenczedet (nonat) adni, s meghatározott munkát (robotot) teljesíteni, melyet azonban sem fölemelni, sem a jobbágy kárával s nagyobb terheltetésével haszonbérbe adni, sem a jobbágy akarata ellenére s bejegyzése nélkül más adózási nemre változtatni, szabad nem volt. 3. Az idézett személyes szolgáltatásokon s adózásokon kívül a jobbágytól semmi egyebet követelni nem volt szabad. Habár a jobbágyok által birt földek 1848-ig a földesur tulajdonát képezték s a jobbágnak földében semmi tulajdonjoga nem volt, azok a jobbágyoktól, a törvény által világosan megállapított egyetlen esetet kivéve, el nem vétethettek, akkor is egyedül a bíróság közbenjötté és teljes kártalanítás mellett. Szolgálatjaik és tartozásaik iránt uraságukkal szerződéseket akár ideiglenesen, akár örök időre köthettek, csakhogy azok föltételei a jobbágyokra nézve kedvezőbbek legyenek; az addigiaknál terhesebb föltételek alatt új szerződéseket kötni tiltatott.

84. §.

Az örökváltság elve az 1840:7. t. cz. 9. §-ában kimondatván, megengedettett a jobbágyoknak,

hogy magukat az urbéri szolgálatok terhe alól örök időkre megválthassák s ez által magukat az urbéri tartozások alól teljesen felszabadíthassák; míg végre az 1848 : 9. tcz. által „az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatbani volt minden szolgálatok (robot) dézma és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől, vagy is 1848. april végétől fogva, a földesuraságoknak adandó kárpótlás mellett, örökösen megszüntettek. Az urbéri javadalmak megbecsültetése s azok fejében kárpótlásul államkötvények kiadása rendeltetett el, melyek biztosítására a kincstári fekvő javak s ezek netalán elégtelensége esetére a kincstári s egyéb országos jövedelmek lekötötték.

Ezen nevezetes törvénczikkék által továbbá az uri törvényhatóság is eltöröltetett s a jobbak is a többi lakosokkal együtt az alkotmány sáncaiba fölvetetvén, mind a helyhatósági jogok gyakorlatába léptek, a megyei választmányokban, mind pedig a törvényhozásra, az országgyűlési követek választása által befolyást nyertek, s így az országnak mind jogi, mind politikai tekintetben teljes polgáraivá váltak.

IV. KÖNYV.

A felségi jogokról.

I. Fejezet.

A felségi jogokról általában.

1. §.

A felségi jogok fogalma.

Azon jogok összege, melyek az uralkodó hatalomnak, mintegy kiegészítő főrészeit képezik, uralkodói felségnek (Majestas); ezen jogok pedig felségi jogoknak (jura majestatica) neveztetnek. Minthogy pedig az uralkodásnak célja az állam céljával, mely az igazságon alapuló közbiztonság és jólét, egy és azonos, a főhatalomnak részei, valamint azon mód, melyen befolyásukat az egyes tárgyakra gyakorolják, nem máshonnan, mint az uralkodás természetéből és végcéljából következtethetők.

2. §.

Beosztása.

A felségi jogok beosztására nézve a jog és államtudósok véleményei különböznek. Sokan az uralkodásban három részt, ugymint a törvényhozó, birói és végrehajtó hatalmat (potestas legislativa, judiciaria et executiva) különböztetnek; mások ellen-

a birói hatalmat a felügyelői hatalom része gyanánt tekintvén, annak rendelik alá, mint oly eszközt, mely a törvényhozó s végrehajtó hatalomból folyván, azoknak foganatosítására szolgál. Mások a főhatalmat csak kétrészre u. m. a törvényhozó és végrehajtóra osztják; míg mások a hármas beosztással sem elégedvén meg, még több részre kívánják a felségi hatalmat osztani.

3. §.

Hazai intézvényeinket tekintve, a felségi jogokat legalkalmasban szorosán vett személyi (*jura stricte personalia*) és kormányjogokra (*jura regiminis*) oszthatni. Az elsőkhöz számítandók mindazon jogok, melyek a királyi felség szent és sérthetlen személyének méltóságához s tiszteletéhez tartoznak; míg az ország igazgatására kormányzására vonatkozik, az utóbbiakhoz sorolandók.

A kormányjogok továbbá bel- és kül-kormányjogokra (*jura regiminis interna et externa*) különböztetnek, az elsőkhöz a törvényhozó s végrehajtó, a mennyire belügyekre vonatkozik, nem különben a birói hatalom sorolandók. Vannak, kik a végrehajtó hatalom helyett főigazgatási hatalmat (*potestas rectoriat*) állítanak föl, minek megvan ugyan a maga jogosultsága, hazai törvényeinkben azonban elő nem fordulván, mint idegen fogalom mellőzendő.

A külkormányzathoz tartozik a béke és had joga, mely szerint a fejdelem hadat izen és békét

köt, a hadseregre föfelügyeletet gyakorol; szövetségekre lép s azoktól ismét eláll; külföldre követségeket küld s több effélék.

4. §.

Jogtudósaink a felségi jogokat fentartottaakra (reservata) és közösekre (communicata) vagyis országgyűlésiekre különböztetik. Ezen beosztás elméletileg helyes, de a gyakorlatban ki nem elégítő, mert nem ritkán nehéz gyakorlatilag meghatározni, valjon egyik vagy másik jog a fentartott vagy pedig a közös kormányjogokhoz sorolandó-e. Nálunk ez annál nehezebb, minthogy hazai alkotmányunk nem egyetlen törvényhozási cselekvény, egy alkotó országgyűlés szüleménye, hanem nyolczszázados törvényhozásunk, sok viszontagságon keresztül ment műve. A korona, a király s az ország lakosainak jogai különösen sehol fel nem sorolhatnak; némelyek régi gyakorlaton alapulnak, mások a királyi hatalom teljéből és természetéből önkényt folynak. Vannak vitás avagy kétértelmű jogok is, melyekre nézve a király s az ország közötti közmegállapodáson alapuló hiteles magyarázat nem létezik.

5. §.

Ily vitás jogokhoz némely föntartott jog is sorolandó; a királynak azonban ezeket is a törvény értelmében és szellemében kell gyakorolnia. Néha a rendeknek a törvények megsértése, valamely cselekvény

állítólagos törvénytelenége miatt vagy más oknál fogva előterjesztett kérelmeire vagy mint mondani szokás sérelmekre (gravamina) leérkezett királyi válaszok (responsa), alkalmul szolgálnak arra, hogy oly tárgyakra vonatkozólag is közakarattal hozassék törvény, melyek eredetileg a király hatalmának voltak fentartva. Alig helyes azok véleménye, kik valamely ügyet csak azért, mert egyik-másik alkalommal országgyűlésileg tárgyalatott s róla törvény is hozott, a közös jogok közé számitani kívánnák; viszont tévednek azok is, kik ama kérelmi szövegek folytán, melyekkel a törvényjavaslatok a király elé terjesztettek, az azokban előforduló érdemleges határozatot is fentartott jogok közé sorolni s a király pusztá kegyelmének tekinteni akarnák.

II. Fejezet.

A királynak személyes jogairól.

6. §.

A király s ország függetlensége.

Voltak, kik hazánk függetlenségét tagadva, azt hol a Német birodalom, hol a római szent szék függeteg tartományának lenni állították, mint Goldast II. Henrik német császár életirója, Ludvig Péter s többen. Fényesen megczáfolta ezek koholmányait Benczur József, „Hungaria semper libera, sui que juris“ czimű értekezésében, bebizonyítván, miszerint Magyarország soha semmi külső fejedelemtől vagy

néptől nem függött, hanem királyával együtt független volt, melynek önállóságát, az azt kormányzó dicső fejedelmek minden időben sértetlen megőrzék, míg végre az 1791 : 10. tcz. nyilván ki is mondotta, hogy szabad ország, és semmi más országnak vagy népnek alávetve nincsen.

7. §.

A királyi Felség méltósága.

Az ország ezen függetlensége folytán a magyar királyt, az általa különben birt tartományoktól eltekintve, királyi felség czime s méltósága illeti. A király ezen fölül szentségesnek (sacratissima Majestas) is czimeztetik, jeléül annak, hogy személye (a mint ezt az 1848 : 3. tcz. 1. §-a világosan ki is mondja) szent és sérthetetlen, hogy tehát azt súlyos büntetés terhe alatt sem szóval, sem tettel megbántani nem szabad; még pedig annál kevésbé, mint-hogy a felségsértő tettével egyszersmind a király által képviselt haza ellen is vétkezik. Királyunk az országban nem ismer nálánál fölebbvalót, sem olyat, kinek joga volna hatalmának ellenszegülni.

A királyi felség ezen méltósága külső fény által is nyilvánul, melyhez a fentebb említett királyi jelvényeken kívül még a következők tartoznak. I. A király czime. II. Az országok czimerei. III. A királyi pecsétek. IV. A király székhelye. V. Udvara. VI. A többi uralkodók közötti rangja. VII. A köztiszteletnek egyéb jelei.

8. §.

I. A magyar király czime.

A magyar királyok czime kezdetben egyszerű volt; királyaink magukat Magyarország (Hungariae), Magyarok (Ungarorum), néha Pannonia királyainak nevezék. Idő folytában azonban a különböző jogczimen birt országok és tartományok neveit is czimeik közé felvevék, úgy, hogy már az utolsó Árpádok majdnem ugyanazon czimmel éltek, mint királyaink jelenleg. Kivéve Tótországot s Erdélyt, melyek már Sz. István korában a magyar anyaország területéhez tartozván, Magyarország nevezete alatt értettek, a többiek czime jóval később csatoltatott a királyi czimhez *).

9. §.

Az apostoli czim.

Valamint a francia király hajdan legkeresztényebb (christianissimus), a spanyol király kátholikus, a portugall király a leghűségesebb (fidelissimus) mellékczimmal élt, úgy a magyar királyok, Sz. Istvánnak a keresztény hit terjesztése körül szerzett érdemei emlékére apostoli (apostolicus) melléknévvel diszittettek föl, bár régi okmányokban ezen czim megadásának semmi nyoma sem található. Nehogy azonban az „apostoli“ czim bizonytalan eredete kétségre alkalmul szolgáljon, XIII. Kelemen ró-

*) L. Pray Sintagm. de Sigill, p. 52. Pálma Dissert. de Tit. et Insign. Mar. Theresia §. 1.

mai pápa 1758. aug. 19-én kelt brevejével azt újra megerősítette *); mely időtől fogva királyaink ezen czimmel királyi leirataikban nevezetesen a Magyarországgra vonatkozókban szakadatlan élnek, s a külföld által is ezen czimmel megtiszteltetnek. Az oklevelek bevezetésében előforduló „Mi Isten kegyelméből“ (Nos dei gratia) vagy „Mi Isten kedvező kegyelméből“ (Nos divina favente clementia) féle szólamok már a kereszténység s a királyság eredetétől fogva divatoznak s a többi fejedelmek hasonló szokásával azonosok.

---

*) Az apostoli czimet tárgyaló brevet legelőször Kollár közlé Hist. dipl. Juris Patron. 65. lap. Magyar fordításban olvasható Török „Kelet népe“ czimű folyóirat II. köt. 81. lapon. „A magyar királyoknak, úgy szól a breve, az is sajátjuk, hogy ők mindenektől az apostoli király valóban magasztos és dicső megszólításával üdvözöltetni és neveztetni szoktak. Mely szokásnak vagy kiváltságnak kutféje s alapja ugyan nem tudatik. Mi azonban — nem véljük méltóbban beavathatni pápaságunk kezdetét, mintha gondunkat legottan apostoli Felsőged méltóságának s Magyarország dicsőségének öregbitésére fordítjuk. — — Ennél fogva önszántunkból és biztos tudomásunk és a pápai tekintély teljéből, apostoli felségedet, mint Magyarország királynőjét és azon országban utódjait az **Apostoli király** czimével, jelen breve alaku levelünk erejénél fogva ékesítjük, megtiszteljük, feldíszítjük s kitüntetjük és parancsoljuk, hogy te ugyan apostoli királynőnek, Magyarországbani utódaid pedig apostoli királyoknak mindenektől neveztessenek, hivassanak, irassanak, üdvözöltessenek és tiszteltessenek“ stb.

10. §.

A király mostani czime.

A magyar király a legujabb időkig következő czimmel élt: Isten kedvező kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Tótország, Halics és Lodomér, Ráma, Szerb-, Kun- és Bolgárország apostoli királya, Erdély nagyfejedelme.

Ezen czimekkel élés czélja leginkább abban rejlik, hogy némely a magyar sz. koronához tartozott, de idő folytában attól elszakadt tartományokrai jogok fentartassanak. E szokás más fejedelmeknél is divik, nehogy ugy tekintessenek, mintha az ország időközben nem érvényesíthető igényeiről hallgatagon végkép lemondtak volna. Az 1868. nov. 14-ki legf. kéziratral elrendeltetett, hogy valahol államszerződésekben Ő Felségére, mint szerződő félre s meghatalmazóra hivatkozás történik „Ausztriai Császár, Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya“ czimzés használtassék.

11. §.

II. A z országok czimerei.

Az országok czimerei, országos jelvényekül (insignia) tekintve, az egykor birt, de elszakadt tartományok fölötti uralom s várományos jogok bizonyítására megannyi hites adatokul szolgálnak. A czimerek eredetét, nem különben az általuk szenvedett változásokat tüzetesen tárgyalni, a czimertan (heraldica) feladata; mindazáltal nem leend felesleges Magyaror-

szág s egykori tartományainak czimereit, mint azok a legutóbbi időben divatoztak, e helyütt is, bár röviden, leírni.

12. §.

Magyar-, Horvát-, Dalmát- és Tótország.

Magyarország czimere egy fölülről lefelé két egyenlő részre osztott paizs, mely (czimertanilag véve) jobb részében vérveres mezőben négy vízirányos ezüst csíkot, bal részében szinte veres mezőben hármás zöld halmon arany koronából kiemelkedő kettős ezüst keresztet mutat. *) Horvátországé egy veres és ezüstre kockázott paizs. Dalmáthon czimerét kék mezőben három arany koronás párduczfő képezi. Tótország czimere egy kettős folyam által vízszintesen három részre osztott vért; az alsó s felső mező kék, a felsőben arany csillag ragyog, a középső zöld mezőben pedig egy balról jobbra futó nyest ábrája látható.

13. §.

Halics s a többi tartományok czimerei.

Halics czimere csucokban végződő három korona kék mezőben; Lodoméré szinte kék paizs, me-

---

*) A veres mezőben látható négy csík vagy szalag a közönséges magyarázat szerint Magyarország négy főfolyamát, u. m. Dunát, Tiszát, Szávát s Drávát, a hármás halom Tátra, Mátra, Fáttra, karpáthi csucsokat, (vagy Pannónhalmát) végre az apostoli kettős kereszt a magyar királynak az egyházi ügyek körüli jogát (jus circa sacra) jelképezi.

lyet két veres és fehér szalag keresztbe hasít; Ráma czimerében, skarlát mezőben ezüst pánczélos kar, kezében kivont szablyát tartva látható; Szerbia czimerét egy veres nyillal átlőtt erdei vadkan feje képezi, ezüst mezőben; Kunság czimere egy arany mezőben ágaskodó fekete oroszlán felálló farkkal s kiöltött veres nyelvvel; egyik felén a fogyó hold, a másikon hatszögü veres csillag. Bolgárhon czimerében három egymás fölé helyezett agár látható, veres mezőben.

Erdélyhon czimere egy vízszintesen kettősre hasított paizs, melynek felső részében kék mezőben a magyarok egyfejű fekete sasa, a székelyek kelő holdja és napjával, az alsó ezüst mezőben pedig hét vár, melyek közül három fent, alatta négy, a szászok jelvénye, látható.

14. §.

III. A királyi pecsétek.

Törvényeink (1471: 8. t. cz.) öt különböző pecsétet említenek, u. m. az arany bullát (bulla aurea), a kettős (duplex), titkos (secretum), birói (judiciale) és gyűrűs pecsétet (annulare sigillum). Ezek közül ünnepélyes kiadmányoknál melyiket kelljen használni, részletesen előadá Istvánffy Miklós, Pázmán Péter esztergami érsekhez irt levelében, melyből az érdekesb helyeket Pray a magyar királyok pecsétjeiről irt munkájába is fölvevé.

15. §.

A z a r a n y b u l l a.

Az arany pecsét vagy bulla legrégibb nyomát II. Geyza korából birjuk. Áll pedig vagy tömör aranyból, vagy pedig két belülről üres arany lemezből. Ezen pecsét csak a legfontosabb királyi kiadmányokra használtatott; így eltekintve II. András országos szabadságlevelétől, ily aranypecsétes levelekkel tette I. Lajos István testvérét Erdély herczegévé, Mátyás király pedig Ujlaky Istvánt Bosnya királylyá. Az ausztriai felséges uralkodó család trónra lépte óta az arany pecsét használata végkép kijött a divatból.

16. §.

A k e t t ő s p e c s é t.

A második királyi pecsét kettősnek azért neveztetik, mert a pecsét mindkét oldalán, alul-fölül képek kinyomatja látszik; az előlapon, a királyi palástba öltözött fejdelem alakja szemléltetik, a királyi méltóság egyéb jelvényeivel ékesítve, míg a hátlapon Magyarország s a hozzá tartozó országok czimerei láthatók.

Ezen kettős pecsét, melylyel I. Ferdinánd kora előtt a királyi adományok szoktak kibocsáttatni, világos rendelet szerint az ország primásánál őrzendő, ki azt a magyar királyi udvari kancellár jelenlétében a király kezeiből vevén, az illető kiadmányokat a neki kézbesített utasítás szerint ezen pecséttel megerősíteni

tartozott, miért is legfőbb és titkos kancellár minőségében az ő javaslatára kiadatott czimeres és egyéb kiváltságleveleket sajátkezű aláírásával is megszokta erősíteni.

17. §.

A titkos, birói s gyűrűs pecsét.

A titkos, birói és gyűrűs pecsétek egyszerűek valának. A titkos eredeti alakjában a magyar kir. udvari kancelláriánál őriztetvén, nagyobb (majus) és kisebb (minus) alakjában a törvényhatóságokhoz bocsátott kiadmányok, s rendelvényekre használtatott. — A birói a királyi személyöknél őriztetett, a király nevében kibocsátott ítéletek megerősítésére szolgált, hajdan a birói parancsok megerősítésére is használtatott. A birói pecsét régebben a rendes királyi pecsétől nem különbözött, mint ez Sz. Lászlónak törvényéből (L. 3. C. 3.) kiderül, melyben mondatik: „ha pedig a nádor néha haza menne, annak, ki helyette ott marad, a király s a curia pecsétjét adja át, hogy valamint a királynak curiája egy, úgy a pecsét is egy maradjon.“

18. §.

A királyi pecsétek anyaga.

A királyi pecsétek, azon eseteket kivéve, midőn arany pecsét használtatott, Magyarhonba hajdan fehér, később, főleg Zsigmond és Albert királyok, óta vere s viaszból (melynek használatát a német

császárok maguknak fentarták) voltak s királyaink a veres viaszszali éleést eleinte annyira fentarták maguknak, miszerint különös engedély vagy kiváltság nélkül, annak használatától mindenkit eltiltottak; mely tilalom azonban később elavulván, erejét veszíté.

19. §.

IV. A királyi székhely.

Mint régen Európa egyéb fejedelmeinek, úgy királyainknak is hajdan mi állandó székhelyük sem volt. Az Árpádok alatt Fehérvár, az Anjouk idejében pedig Visegrád volt a királyi udvar közönséges tartózkodási helye; voltak ezen kívül az országban különböző királyi várak és paloták, melyekben majd az ország széleinek védelme, majd a közügyek elintézése vagy igazságszolgáltatás végett koronkint tartózkodni szoktak; így törvényszolgáltatás tekintetéből többek között évenként Sz. István napján Székes-Fejérvárt megjeleneni nem egy törvény által köteleztettek. Zsigmond király királyi székhelyét Budára tette át, melyet Mátyás olasz művészek által soha nem látott fényre emelt, míg végre a török uralom s a bekövetkezett gyakori ostromok folytán rommá lön.

A felséges ausztriai házból származó királyok alatt Bécs lön a királyi udvar székhelye. Az ország rendei gyakrabban sürgeték a királyi székhelynek Magyarországbai áttételét (1536: 57, 1546: 18, 1548: 22, 1608: 18. t. cz.), majd kivánságukat arra szoríták,

hogy amennyiben ezt az európai ügyek engednék, a királyi udvar körükben tartózkodjék; (1723: 8, 1741: 7, 1751: 1, 1790: 9. t. cz.) anélkül azonban, hogy ezen t. czikkek 1865-ig fogamatot nyertek volna. Dicsőséges uralkodó királyunk Ő Felségének köszönhető, hogy hű magyar nemzetének három százados ohaja teljesült, s ismét időközökben Budán székel a magyar király.

20. §.

A királyi udvar.

A székhelylyel hasonló sors érte a királyi udvart, mely, midőn királyaink egyszersmind német, majd ausztriai császárok lettek, a császári udvarral egygyé olvadt. A magyar udvarhoz tartozik a magyar királyi nemes testőrsereg is, melyet Mária Therezia 1760-ban Magyarország s a társországok nemes ifjúságából alkotott s mely a királyi család őrizetére állandón Bécsben állomásozott; nem különben a magyar asztalnokok (étek-fogók, Aulæ familiares) kik szinte Mária Therezia által újra életbe léptetve, a királyi udvar fényének emelésére szolgálnak s néha asztalnokok teendőit is végezzék.

21. §.

A magyar király rangja.

Szabad nemzetek fejedelmeinek rangja ugyan nem annyira államjogi elvek, mint inkább szokás és kölcsönös szerződések által állapíttatik meg; a történelem tanúsága szerint mindazáltal a magyar királyok az európai fejedelmek között mindenkor előkelő ran-

got foglaltak el. Így Aeneas Silvius, mint római pápa a magyar királynak a római udvarnál a negyedik, II. Gyula pápa a tizedik; a bizanczi udvar hajdan a harmadik helyet jelelé ki. Korunkban a magyar király s ausztriai császár képviselője mindenütt, mint az európai öt nagyhatalmasság egyikének képviselője, kiváló tiszteletben részesül, a nélkül, hogy ezek közötti rangja külön meghatározva volna.

22. §.

A királyi méltóság némely egyéb jelei.

A királyi méltóságból származó különös tiszteletjelek közé számítandó a királyi trón s a hódolati s hűségi fogadványok számos neme, így p. o. a kulcsoknak átnyujtása, midőn a király valamely város, vagy várba érkezik. Ide számítandó a király jóléte s üdvös kormányzata iránti könyörgésnek az egyházi imákba foglalása, mely már Kálmán törvénye által (2. k. 6. fej.) rendeltetett. A közgyász az elhunyt fejedelemért; a királyok külön temetkezési helye, mely a fejérvári székesegyháznak a törökök általi feldulásaig Székes-Fejérvárt volt, s több e féle.

III. Fejezet.

A kormányzási jogokról általában.

23. §.

A legfőbb hatalommal egybekapcsolt kormányjogok (jura regiminis) alatt mindazon jogok értendők,

melyek nem a király személyiségére, hanem az ország ügyeinek igazgatására, kormányzásra vonatkoznak, s melyek a legfőbb hatalomhoz elválaszthatlanul lévén csatolva, együttvéve az uralkodói felség teljességét képezik. Ezek közül némelyek úgy szólván a magyar királyok sajátjai s más nemzetek hasonló intézményeitől eltérők, minők többek között a kiváltságok (privilegia) adományozása, melyek mind alakra, mind hatásra a másutt előforduló kiváltságoktól különböznek, s a királyi ügyész nagy jogai, melyek az adományozások bő forrását képezék.

24. §.

A kiváltságadási jog.

A kiváltságok adásárai jogot némelyek a végrehajtó hatalomból származtatják, a mennyiben ily kiváltságok részint jeles tettek jutalmául, részint azokrai buzdítás végett adatnak; mások ellenben a törvényhozói hatalom kifolyásául tekintik, mint a melynek egyedül jogában áll igazságos oknál fogva a közönséges törvény alól kivételt engedni. Nálunk a kiváltság adásárai jog a kormányzásból származik s a király személyes jogát képezi, melyet azonban érvényesen csak a törvényesen koronázott király gyakorolhat. Ezen joggal nem ellenkezik, hogy a nádor s némely egyháznagyok, kiváltság alaku levelekben ingatlan javakat adományozhattak, minthogy ezen — eredetileg a királytól származó különös jog, — a királyi kiváltságokkal nem egyforma ered-

ményt szülvén, inkább a szabályt megerősítő kivételül tekintendő.

25. §.

Kellékeik.

A kiváltságok engedélyezése tárgyában megkívántatik, hogy se isteni, se emberi jogokkal, se természeti, se tételes, névszerint hazai törvényeinkkel s az ország ősi szabadságával ne ellenkezzenek (Werb. Előb. 9. czim. II. R. 10. cz.). Nehogy pedig magánosok jogaira nézve sérelmesekké váljanak a kiváltságlevelek „salvo jure alieno“ záradékkal szoktak kiadatni, s kellőleg kihirdetni; — nem különben vásári, vám- vagy rév-szabadalmakat az érdeketek meghallgatása nélkül, adományozni nem szokás. Magától értetik, hogy ily kiváltság felkérésénél semmi rosz szándéknak avagy hibának nem szabad főnforognia, különben akár hamis előadáson, akár valamely tény elhallgatásán alapult, megtámadás esetében erőtlenné válik.

A fentebbi záradék „más jogának sérelme nélkül,“ minden kiváltságlevélbe beigtatandó; de ha ez esetleg kimaradt volna is, a kiváltságlevél e miatt semmissé nem válik ugyan, de annak keresetére, ki az ily kiváltságlevél által jogaiban sértetett, érvénytelennek nyilváníthatatik, minthogy ezen záradék hallgatagon befoglaltnak vélelmezetik, másnak kárával gazdagodni senkinek sem lévén szabad.

A kiváltságleveleket ősi szokás és törvényeink (1630 : 30. t. cz. — II. R. 12. cz.) szellemében, keltük-

től számítandó egy esztendő alatt ki kell hirdetni. Ezen szokásos határidő egyrészt azért szükséges, mert törvényeink a régi, elavult kiváltságokat erőnkülieknek tekintik, másrészt pedig, hogy a kik az új kiváltság által magukat sértve érzik, annak idején jogaik védelméről gondoskodhassanak.

26. §.

Külkellékeiket tekintve, a kiváltságlevelek érvényességéhez mint minden más közhitelű okiratnál megkívántatik: hogy szokásos tiszti irálylyal legyenek szerkesztve, hogy a kelet (t. i. a kiadás helye, éve, hava és napja) pontosan kitétéssék, s a szavakban és számokban, főleg a lényegre vonatkozókban, semmi igazítás, törlés vagy vakarás ne találtassék. Ezen fölül szükséges, hogy valamint hajdan a magyar király s a magyar királyi kancellár, ugy jelenleg az 1848: 3. t. cz. értelmében, az illető felelős magyar minister aláírásával ellátva s a nagyobb titkos pecsét alatt legyenek kibocsátva. (1563: 35, 1608: k. e. 9. t. cz.) Némelyekben régiszokás szerint az ország főpapjainak és nagyainak nevei is felsorolhattnak; a nélkül azonban, hogy ez nélkülözhetlen lenne.

27. §.

A kiváltságok ereje s megszűnése.

A törvényesen fölkért, adományzott és kihirdetett kiváltságok feljogosítják az adományost, miszerint a nyert kegyelemmel szabadon élhessen s azt kedve szerint élvezhesse.

A kiváltságokat az adományozó egyoldalulag vissza nem vonhatja, minthogy a fejdelem senkit jogától önkényesen meg nem foszthat. Megszűnhetik valamely kiváltság későbbi köztörvény által, vagy pedig, az igazság úgy hozván magával, valamely belső, a szabadalom czéljával ellenkező hiba folytán. Ki a törvényesen adományozott kiváltságokat elismerni vonakodik, vagy azok ellen cselekednék, az a királyi tekintély ellen vét. A kiváltságok ennél fogva az ország minden tagját különbség nélkül kötelezik, olyképen, hogy a kiváltságot kiváltságának gyakorlatában háborgatni tilos, a király tisztje lévén őt annak élvezetében biztosítani.

Néha a legszilárdabb alapú kiváltság természete vagy birtokosának cselekedete folytán megszűnik. Így a dologi kiváltságok, mint a melyek a jószághoz tartoznak, egyik birtokosról a másikra háramlanak; a merőben személyesek pedig az örökösökre sem szállnak át. A birtokos a kiváltság által nyert jogát elvesztheti visszaélés vagy azzal nem élés által, továbbá ha hűtlenség avagy felségsértés bűnébe esik (Werb. II. R. 12. cz.).

28. §.

A kiváltságok megerősítéséről.

Királyaink, mint számos példák tanusítják, elődeik kiváltságait gyakran újra megerősítették, ámbár ez rendszerint a kiváltság hatályára nézve nem szükséges, mindazáltal kétséget nem szenved, hogy ily

utólagos megerősítés által a kiváltság megszilárdul; valamint hogy van eset, midőn ily megerősítés szükségessé is válik. A kiváltságok szinte többféle esélyeknek lévén alávetve, nem ritkán, bár gyakorlatba hozatva, elavulnak vagy más közbejött akadályok folytán erejüket veszítik.

29. §.

A méltóságok körüli királyi jogról.

A kiváltsági joggal rokon a nyilvános kitüntetések osztogatásának joga, mely szerint a király, a közjó körül szerzett érdemeket különböző egyházi és világi méltóságok, rangok, czimek, czimerek, vagy vitézrendek adományozása által jutalmazza. Ezek mindannyian a királyi hatalomnak kizárólagos sajátjai, minthogy ezen hatalmat egyedül ő maga, vagy a ki azt tőle engedélykép nyerte, gyakorolhatja.

A királyt ugyan ily méltóságok és kitüntetések osztogatásában a törvény nem korlátozza, mindazáltal ebbeli hatalma önkényesnek még sem mondható, a mennyiben ügyelnie kell, hogy ezek adományozása által mások jogai ne sértsenek s ily kitüntetéseknek értéke érdemetlenekre való pazarlás által a közvélemény előtt ne csökkenjék.

30. §.

A vitéz rend.

Azon eszközök között, melyekkel a fejedelmek kitünő érdemeket jutalmazni szoktak, első helyen a rendjelek említendők.

Hazánkban az első vitézrendet Zsigmond király, felesége Cillei Borbálával együtt alapítá. Ez volt a híres sárkányrend (equestris ordo draconis). Az 1408-ban kelt alapítványlevelél eredetije az országos levéltárban őriztetik, nevét a rend jelétől vette, mely egy keresztül szurt sárkányt ábrázolt. A rend vitézi két osztálybeliek voltak: belföldiek, számra 24-en, kik egy hosszabb részén „*o q u a m m i s e r i c o r s e s t D e u s,*“ keresztül részén pedig „*p i u s e t j u s t u s*“ felirattal ékesített veres keresztből függve viselték a sárkányt; a határozatlan számú másodrendűek, kik külföldiek is lehettek, a rend jelét képező sárkányt, a nyakról függve kereszt nélkül viselték. Ezen vitézrend fenmaradását biztosítandó, Zsigmond utódjait arra kötelezte, hogy alapszabályait a koronázás alkalmával, az ország egyéb kiváltságaival együtt, hittel megerősítsék; mindazáltal alapítójának halálával csakhamar megszűnt *).

31. §.

Sz. György vitézek.

A hazai vitézrendek között a zöld csillagról nevezett boldogasszony (Beatae Mariae Virginis, de Stella viridi) homályos eredetű rendje, továbbá a Nagy Lajos által alapított barátság rendje, említetnek, a nélkül azonban, hogy róluk nevüknél egye-

---

*) L. Acta lett. Musaei Nat. hung. I. köt. 167. és 184. l., — hol az alapítványlevelél egész terjedelemben közöltetik.

bet tudnánk. Sokkal több s határozottabb tudomásunk van sz. György vitézeinek testvéri társulatáról (Societas fraternalis Militiae S. Georgii) melynek tagjai rendjelül fehér mezőben veres keresztet viseltek. Ezen társulat azonban, mint ez a rend közzétett alapszabályaiból kiderül, korán sem volt ritka és nevezetes érdemek jutalmazására rendelt intézmény, mint inkább a király s jogainak védelmére célzó titkos szövetség.

32. §.

Az aransarkantyús vitézek.

Az aransarkantyús vitézek (Equites Aurati) semmi különös rendjellel vagy más kitüntetéssel nem bírván, különös magyar vitézrendet nem is képeznek. Ősi gyakorlat szerint a koronázás alkalmával szokott az új király szent István kardjával érdemes honfiakat, néha külföldieket is, vitézekké avatni (I. k. 17. §.). Hazai történetünk szerint nevezetesen Zsigmond király 1487-ben történt koronázása alkalmával Pantaleone Barbo velencei követet aransarkantyús vitézzé avatta s I. Ferdinand is midőn Fehérvártt megkoronáztatott, többeket aransarkantyús lovagokká csapott.

33. §.

Szent István rendje.

II. József császárnak római királylyá lett koronáztatása alkalmával s a néhány évvel ezelőtt XIII.

Kelemen pápa által újra megerősített apostoli czimnek megörökítésére dicső emlékezetü Mária Terézia királyné 1764. május 6-kán kelt oklevelével egy uj, a polgári érdemek elismerésére s jutalmazására szánt rendet alapított, melyet Sz. István apostoli király rendjének (ordo sancti Stephani Regis Apostolici) nevezett. Ennek Nagymestere a magyar király, kanczellárja az időszerinti magyar udvari kanczellár volt. A rend vitézeinek száma, az egyháziakat, kik szinte a rend tagjai lehetnek, ide nem értve, százra van megállapítva; kik között husz nagykeresztes, harmincz középkeresztes (commendator) és ötven kiskeresztes.

34. §.

A rend jeléül a vitézek, szélein arany csikkal szegélyezett nyolcz szögletü, zöld zománchos keresztet viselnek, melynek közepén bibor veres paizon a hármas zöld halom fölött aranykoronából kiemelkedő kettős kereszt, s attól jobbra balra M. T. (az alapító királyné nevének kezdő betüi) láthatók, ily fölirattal „Publicorum meritorum Praemium“; a kereszt hátulsó lapjára fehér zománchos paizon pedig tölgylomb koszorúval befoglalt felírás „Sancto Stephano Regi Apostolico“ olvasható.

A kiskeresztesek a rendjelét zöld szegélyü veres szalagon öltönyükre erősítve, a középkeresztes vitézek szélesebb szalagról nyakukon, a nagy keresztsek pedig jobb vállukról baloldaluk felé lefolyó te-

nyérnyi szélességü szalagon viselik. A nagykeresztesek ezen fölül ünnepélyes alkalmakkal balmellükre himzett csillagot s S. S. (Sanctus Stephanus) és M. T. (Mária Terezia) betűkből s a magyar kir. sz. korona ábrájából alakított s végén sas által „stringit amore“ felirattal összetartott arany nyaklánczot, mindnyájan pedig aranynyal himzett magyaros szabásu rendi öltönyt viselnek, mely veres bársony köntösből, hermelinnel prémzett setétzöld bársony palástból s kótyagtollas hermelin kalpagból, bakancs és kardból áll.

A rendnek külön tisztviselői vannak, minők a kancelláron kívül a rend főpapja (praelatus), titoknok (graphiarus), kincstárnok (thesaurarius), hírnök (heroldus) s irnoka, kik a rend ügyeinek elintézésére rendelvek*).

35. §.

A királyi ügyészről.

A magyar királyi udvari kamara igazgatása alatt álló minden javak és jogok összesége, melyek védelmére a királyi ügyek igazgatója s a szent korona ügyésze (Causarum regalium director et sacrae regni coronae fiscalis) volt rendelve, röviden királyi fiscusnak nevezete alatt fordul elő.— A királyi ügyész, részint a korona jogaira ügyelt fel, részint némely büntettek tárgyában közvádlóul szerepelt, mi azonban

---

*) L. „Constitutiones insignis ordinis sancti Stephani regis apostolici Bécs 1764.“ — Magyar fordításban a rend alapszabályai közöletnek Hazánk I. foly. 281. lap.

inkább tisztjéhez, mint jogához tartozott. Igényei azonban egyrészt az örökjogon, másrészt közbüntet-
teken alapultak.

Hazai jogelvek szerint a törvényes avagy végren-
deleti örökösök nélkül elhunytak után, a király nevé-
ben, annak ügyésze örökösödik. Névszerint az adomá-
nyos javakban, ha tulajdonosuk magtalanul s oly ol-
dal-örökösök nélkül, kik a javak természetéhez képest
azok birtokára hivatvák, halt el, a király örökösödött.
— Még nagyobb volt a királyi ügyész joga a szerze-
ményes javakra nézve, melyekben végrendelet nem lé-
tében még a testvérek sem örökösödtek, s ha özvegy,
gyermek vagy osztatlan testvérek nem maradtak
hátra, a vagyon szinte a királyi ügyészre szállt. (L. I.
R. 10. cz. 1715: 25, 26. t. cz.). Az ősiségi nyiltpa-
rancs értelmében ezen háramlási joga egyedül min-
den akár törvényes, akár végrendeleti örökösök nél-
kül kimult örökhagyók hagyatékára az ugynevezett
caducitásokra szorítkozik.

IV. Fejezet.

A törvényhozó hatalomról.

36. §.

A törvényhozó hatalmat királyaink gyakorolják.

A kormányhatalom egyes alkatrészei között első
helyen áll a törvényhozási hatalom v. i. azon jog, az
országra s annak minden egyes tagjára általánosan kö-
telező szabályokat felállítani, melyek szerint valamit
cselekedni vagy hagyni kell. A törvényhozási jog ná-

lunk a királyi felségnek lényeges és kiegészítő részét képezi, mely a királytól az alkotmány sérelme nélkül el sem vétethetik. Tanusítják ezt világos törvényeink (II. R. 3. cz. — 1791:12. t. cz.) a folytonos és szakadatlan gyakorlat, végre a törvényczikkek írásmódja, a mint az a legrégebbi időktől fogva divatozott.

37. §.

A nemzet közreműködése.

Törvényhozói hatalmukat királyaink az ország kezdetétől fogva nem máskép, mint a nemzet vagy a nemzetet képviselő rendek közreműködésével gyakorolták; vagy úgy, hogy a király a hozandó törvényt a nemzet elé terjesztette, vagy pedig, hogy a nemzet az általa indítványzott törvényeket helybenhagyás végett, a király elé terjeszté. Hogy tehát valami szabály törvényerővel birjon, arra nem csak a fejedelem, hanem mulhatlan föltételképen (*conditio sine qua non*) az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt nemzet beleegyezése is megkivántatik. Alkotmányunk ezen sarkalatos elvét számtalan törvényeink, névszerint Werb. II. R. 3. czim 2. és 3. §-a s az 1791:12. t. cz. nyilván kifejezik, mondván: „Hogy azon jog törvényt hozni, megszüntetni s értelmezni Magyarországbán s kapcsolt részeiben, — 1741:8. t. cz. rendeletének épségben hagyása mellett, — a törvényesen megkoronázott fejedelmet, s az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt karokat és rendeket közösen illeti s azokon kívül nem gyakoroltathatik, ő szent felsége továbbra s

önkényt elismeri s kegyesen kinyilatkoztatta, miszerint a rendek ezen jogait csorbitatlanul fel fogja tartani s a mint ő azt dicsőült őseitől nyerte, úgy azt felséges utódaira ép oly sértetlenül át fogja bocsátani.“

38. §.

Némelyek szerint királyaink, az ország főbbjeinek meghallgatása nélkül önhatalmilag is hoztak törvényeket; s e részben a törvények ezen kitételére „királyi hatalmunknál fogva rendeltük“ („decrevimus regali nostra potentia“) mint évrre hivatkoznak. Ebbeli alaptalan véleményüket megczáfolja a hazai történelem, mely a nemzetnek a törvényhozásbai folytonos és szakadatlan részvétét tanusítja, s azon törvények, melyek Sz. István idejétől korunkig hoztak. Hogy azon rendelvények hozatalába, — miket Sz. István „a királyi tanács határozata szerint“ — a királyi gyűlés, végzése folytán, — a királyi gyűlekezetben, — a gyűlés közös megállapodása szerint hozotaknak nyilvánít, — miket Sz. László alatt Magyarország minden előkelői megállapítottak és végzeteknek állítanak, miket Kálmán király alatt, az egész ország tanácsbeli végzéseiként kihirdetettek, vagy melyek a királynak s az egész közgyűlésnek tetszetek, — az ország előbbkelőbbjei s rendei nem csak tanácsadólag, de döntő szavazattal is befolytak legyen, ki merné tagadni. A fentebb idézett szólásmód a király kizárólagos törvényhozási jogát a fentebbiek ellenében igazolni nem képes, s belőle csak annyi követke-

zik, hogy a magyar király valóságos törvényhozó, a nélkül azonban, hogy a nemzetnek hasonló joga az által csorbulást szenvedhetne.

39. §.

A törvények megváltoztatása s értelmezése.

A mi új törvények hozásáról mondatott, az azoknak megváltoztatása, megszüntetése s hiteles értelmezésére nézve is áll. Mindez azonban csak a szoros értelemben vett törvényekről értendő, mert habár törvényeink (1790: 12. t. cz.) értelmében az országot rendeletek által kormányozni mindenkorra tiltatott, mindazáltal tagadni nem lehet, hogy a király, fejedelmi tekintélyénél fogva a végrehajtó hatalmához tartozókban, 1848 óta mindazáltal az illető felelős minister ellenjegyzése mellett, rendeleteket kibocsátani, a mi ezekben kétséges, vagy homályos volna, értelmezni, a fölöslegeseket vagy jövőre haszonnélkülieket megszüntetni, kijavítani vagy értelmezni fel van jogosítva.

40. §.

A törvények fölélesztéséről.

Ugyanez áll régi törvények fölélesztéséről, a mennyiben azokat sem későbbi törvény, sem ezzel egyenlő erejű szokás meg nem szüntette. Midőn fejedelmeink valamely régi törvényt újra hatályba léptetnek, ez által új törvényt nem hoznak, hanem legfőbb tisztüknél fogva oda hatnak, hogy a már korábban létező a közjó kárára ne sértessék avagy szokásból ki ne mnejen.

41. §.

A törvények felfüggesztése.

Vitás kérdés, vajon a királynak van-e joga a törvény hatályát egy időre felfüggeszteni vagy sem? Rendszerint ily felfüggesztésre a király nincsen jogosítva, rendkívüli esetekben azonban, mint zendülés, ellenséges benyomás, ragályos vészek idején, midőn a *salus publica* legfőbb törvénynyé válik, alig lehet a fejdelemtől az ebbeli felfüggesztés jogát megtagadni; magától értetvén, hogy ily intézkedés mindenkor csakis az illető minister ellenjegyzése mellett, felelőssége alatt s ideiglenesen a legszorosabb szükség idejére szabott lehet; mely intézkedés nélkülözhetlensége megszünvén, a törvények is újra fölélednek.

V. Fejezet.

Az országgyűlésről.

42. §.

Az országgyűlés eredete.

Hazánkban a törvényhozás joga király és nemzet közös joga lévén s a törvények egyedül a király s az ország kölcsönös megállapodásából nyervén erejüket, az országgyűlés, melyben a nemzet ezen sarkalatos jogát gyakorolja, közjogunk egyik legfontosabb részét képezi.

Az országgyűlések eredete hazánkban a történelem tanúsága szerint nemzeti életünkkel azonos

s a pusztaszeri országgyűléstől fogva alig van fejdelem, ki egyszer másszor országgyűlést nem tartott s azon törvényeket nem hozott volna. Minő volt légyen alakuk a régi századokban a vezérek s első királyaink idejében, minő tárgyak tartoztak hozzá, s kik birtak, azon szavazattal? — kideríteni ma már nehéz.

Az országgyűlések a középkori deák nyelven, melyben régi törvényeink legnagyobb része alkottatott, különböző néven fordulnak elő. Hol concilium (gyülekezet), conventus (összejövetel) vagy conventio; majd Sz. László és Kálmán korában synodus sancta- (szent zsinat)-nak, — gyakrabban congregatio generalis közgyűlésnek, közönséges magyar-latin nyelven pedig diaetának nevezettek. Ujabb korban ünnepélyes okiratokban „Magyarország s a kapcsolt részek Főpapjainak, Zászlósainak, Főurainak, Nemeseinek s az ország egyéb karainak és rendjeinek, közönséges gyülekezetének“ neveztetett.

43. §.

A főpapok és országnagyok.

A főpapok s az ország nagyainak, kiknek nevei már az első korszakbeli országos végzeményekben felsoroltatnak, valamint a főispánok tekintélye s hatalma őseinknél oly nagy volt, miszerint valahányszor törvénynek hozatala szükségessé vált, mindannyiszor azoknak részvéte és befolyása föltétlenül megkívántott, a mint ezt százados okmányok bizonyítják. Nem kevesbbé tanusítják, hogy valamint a régi törzsfők

(dinastak) s azok, kik országbároi méltósággal már régebben birtak vagy később azok rendébe fölvétettek, ugy mindazok is, kik később grófi vagy bárói rangra emeltettek, — az országgyűlésre külön meghivattak s annak törvényesen kiegészítő részét képezék, mit ellenkező gyakorlat sem gyengit, sőt az ország többi rendének beleegyezése s maguk a törvények is megerősitenek.

Többeket mellőzve az ország rendei 1619-ben nyilván panaszkodtak, miszerint nem minden országnagyok s azok özvegyei szoktak országgyűlésére meghivatni, hanem többen ugy a főispánok, valamint a többi országnagyok közül kihagyatnak, egyszersmind kérték a királyt, „hogy jövőre valamennyi országnagyok s főurak az országgyűlésre egyenként meghivassanak.“ Nem hiányzanak újabb törvények is, melyek még a honfiusított idegen főuraknak is az országgyűlésen ülést és szavazatot biztosítanak (1715:130; — 1723:23. 24. stb. t. cz.).

44. §.

A köznemességnek országgyűlési részvéte.

Hogy a köznemesség már az Árpádok alatt az országgyűlésen megjelent, történetünkön kívül több rendü oklevelek, minden kétségen fölül helyezik. Igy IV. Bélának az országos levéltárban őrzött 1267-ki okmánya, melyben meghagyatott, hogy az évenként Fehérvártt megtartandó gyűlésekre, minden megyéből két vagy három nemes jelenjék meg. Tanusitják

ezt továbbá III. Andrásnak Kovachich által közzétett kétrendbeli 1291-ben és 1298-ban kelt oklevelei, melyek mindegyikében emlittetik, hogy a nemesség országgyűlésen megjelent.

45. §.

A vegyes házakból származó királyok korszakában országgyűlésre a szabad királyi városok is meghivattak. Az egyházi s világi nagyok személyesen, a többi rendek, a nemesség s a királyi városok követek által folytak be a törvényhozásba. Tanusítja ezt I. Mária Terezia és II. Lajos korában hozott több rendű törvény (1435. — 1439. — 1464. — 1474. — 1486. — 1498. t. cz.). Megtörtént, hogy az összes nemesség az országgyűlésen személyesen is megjelent, sőt II. Ulászlónak 1495:26. t. cz. által nyilván rendeltetett, miszerint „valahányszor Ő Felsége a király országgyűlést hirdetni akar, ne követeket a megyékből, hanem az országos nemeseket személyenkint meghíni kegyeskedjék; mely törvény azonban már három évre reá, az 1498:1. t. cz. által, megszüntetvén, a nemességnek személyes megjelenése kijött a szokásból.

46. §.

A fentebbiektől látható, miszerint az országgyűlésen való megjelenés a karok és rendeknek kiváltsága volt. Az országnak, főpapok, országnagyok, nemesek és királyi városokból, s néhány szabad községből álló rendei az országgyűlésen részint személyesen,

részint követeik által jelenvén meg, üléssel s szavazattal birtak. Ezeken s az ország köztisztviselőin kívül (minők a királyi tanácsosok, az ország rendes birái, azok ítélő-mesterei, s a királyi tábla hites ülnökei valának), másokat is meghíni az 1608:1. t. cz. tiltá, mely végzemény meg is határozta, kik tartozzanak az ország négy rendeihez s közülök kik foglaljanak a felső, kik pedig az alsó táblán helyet.

47. §.

Az országgyűlés kihirdetése s feloszlatása.

Országgyűlést hirdetni, azt fontos okokból elhalasztani, vagy feloszlatni a király kizárólagos jogához tartozik. Vannak esetek, midőn országgyűlések királynők, özvegy királynék, kormányzók s az ország nádora által is hirdettettek; de ez érvényesen egyedül a király megbizásából s nevében történhetik; különben a mely országgyűlések a király akarata nélkül vagy épen annak ellenére egybegyültek, azok világosan érvényteleneknek nyilvánítottak *). A mi az országbirónak, illetőleg a tárnoknak az országgyűlés egybehívására adott jogot illeti (1608: k. e. 3. t. cz.), még eddig gyakorlatba nem jött.

---

*) L. Révay Comment d. Sac. Reg. Cor. — Litt. Procer. I. R. 65. 105. 106. sz. — II. R. 2. III. R. 94. sz.

48. §.

A z o r s z á g g y ü l é s h e l y e .

Az országgyűlés helyét és idejét kitűzni szinte a király jogához tartozott; ámbár némely régiebb törvényczikk Pozsonyt, majd Budát tűzte ki országgyűlési helyül. Mindazáltal az országgyűlés hirdetésének és tartamának ideje törvényesen meg volt állapítva. Mátyás király alatt (1471: 1. t. cz.) évente, II. Ulászló alatt (1498: 1. t. cz.) pedig minden három évben tartatni rendeltetett; mely határidő I. Leopold (1659: 1. t. cz.), III. Károly (1715: 14. t. cz.) és Leopold (1791: 13. t. cz.) által újra megerősítettett. — Az 1848: 4. t. cz. 1. §-a által az országgyűlésnek évenként Pesten leendő tartása lön elrendelve. III. Ferdinand (1649: 44. t. cz.) értelmében az országgyűlés két hónapnál tovább nem tarthat, ha csak a király fontos okoknál fogva azt továbbra folytatni nem akarja. Az 1848: 4. t. cz. 1. §. szerint az országgyűlés a téli hónapokra hivandó egybe.

49. §.

A királyi levelek általi meghívás.

Az országgyűlés tagjai 1848-ig a király, a magyar kir. udvari korbátnok, s egy udvari tanácsos aláírással ellátott ünnepélyes okiratok által, miket királyi leveleknek (Regales) nevezünk, hivatnak egybe. Az 1635: 79. t. cz. értelmében az országgyűlést, egybejövetele előtt hat héttel kelle hirdetni. A királyi levelekben az országgyűlés megnyitásának napja és helye,

gyakran oka is kitétetik, különösen midőn nádorválasztásról van szó (1548: 18. — 1608: 3. t. cz.).

A királyi levelek folytán hivatalosak a kitüzött helyen s időben vagy személyesen, vagy követeik által megjelenni tartoznak; ha pedig elégséges ok nélkül kimaradtak, törvényszabta büntetés alá esnek (1649: 81., 1723: 7. stb. t. cz.). Országgyűlés alatt, az azon követekül megjelentek javaiban, semminemű bevezetést s beiktatást különbeni érvénytelenség terhe mellett eszközölni tilos s minden ily cselekvény érvénytelen volt. Az országgyűlés alatt általános törvényszünet volt, mely azonban újabb időben sok kivételt szenvedett. Így az 1792: 16. t. cz. által végeztetett, miszerint az abban érintett perek a megyék s a szab. kir. városok előtt megindíthatassanak s folytathassanak. Később az 1830: 6. t. cz. értelmében országgyűlés folyama alatt is minden bárminemű perek másod bíróságilag is folytattak s eldöntethettek; sőt a házasságválási, ugy büntető s a tiszti ügyész által indított egyéb perek is felsőbb s legfelsőbb bíróságilag is elintéztethetnek, mely határozat később (az 1836: 45. t. cz. által) minden törvényszékre kiterjesztetett.

50. §.

A követek választásáról.

Az országgyűlésének kihirdetésétől egybejövetelig tartó idő a sérelmek s kívánalmak előkészítésére s a követek választására szolgált. Hány követet küldjön egy-egy megye, királyi város avagy káptalan, vi-

lágos törvény által hajdan megállapítva nem volt. Olykor több megye négy, más három, másik viszont csak egy-egy követet küldött. — Későbbi szokás szerint megyénként két követ (ablegatus), a káptalanok s a kisebb királyi városok részéről pedig gyakran csak egy-egy követ jelent meg az országgyűlésen.

A követek már a legrégibb időktől fogva szabadon választottak, mindazáltal bennük bizonyos kellékek megkivántattak. A követnek ugyanis birtokos nemes embernek (1625: 62., 1655: 61., 1723: 7. t. cz.) sőt még a távollevő főurak követjeinek (Absentium ablegati) is nemeseknek kellett lenniök s két távollévónél többet egyszerre nem képviselhettek (1681: 51. t. cz.). A távollévők képviselététől néha eltiltattak az ügyvédek, nem különben a vámosok és harminczadosok (1649: 44. t. cz.), mely tilalom azonban, idővel (1655: 61. és 1715: 50. t. cz.) megszűnt. A követek általában hivatalukra alkalmas békeszerető, a közjóért buzgó emberek legyenek, miért is a királyi meghívólevelekben ily kellékekkel bíró követek választása hagyatik meg.

51. §.

A követválasztás jogának kiterjesztése.

Míg 1848-ig az országot egyedül a karok és rendek képviselék, az 1848: 5. t. cz.-ben foglalt választó törvény által a nem kiváltságos osztályok is követválasztási jogot nyertek.

Az idézett törvényezikk értelmében azokon fölül,

kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában addig is szavazattal bírtak, az országnak s a kapcsolt részeknek mindazon benszülött vagy honosított, legalább husz éves és sem atyai sem gyámi sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűtlenség, csempészkedés, rablás, gyilkosság és gyujtogatás miatt fenyték alatt nem lévő lakosai, a nőket kivéve, törvényesen bevett valláskülönbség nélkül választók:

a) Kik szabad kir. városokban, vagy rendezett tanácssal ellátott községekben 300 e. ft. értékű házat vagy földet, egyéb községekben pedig eddigi urbéri értelemben vett $\frac{1}{4}$ telket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot, kizáró tulajdonul vagy hitveseikkel s illetőleg kiskorú gyermekeikkel közösen bírnak.

b) Kik mint kézművesek, kereskedők, gyárosok telepedve vannak, ha tulajdon műhelylyel vagy kereskedési teleppel vagy gyárral bírnak s ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak.

c) Kik, habár a fentebbi osztályba nem esnek is, saját földbirtokukból vagy tőkájükből eredő 100 ezüst forint évenkénti állandó és biztos jövedelmet kimutatni képesek.

d) Jövedelmükre való tekintet nélkül a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók, azon választó kerületben, melyben állandó lakásuk van.

c) Kik eddig városi polgárok voltak, ha a fentebbi pontokban leirt képességgel nem bírnak is.

Választható pedig minden választó, ha életének 24-ik évét betöltötte s a törvény azon rendeletének, miszerint törvényhozási nyelv egyedül a magyar, megfelelni képes.

A képviselők három évig tartandó egy országgyűlésre s ezen országgyűlésnek mind három évi üléseire választatnak. (1848: 4. t. cz.)

52. §.

A követválasztás eszközlése végett a megyék annyi választó-kerületre osztatnak, a hány követet küldenek, mely felosztást a megyékben a középponti bizottmány, a kiváltságos kerületekben a közgyűlés, a szab. kir. városokban a külső s belső tanács, a választás helyének kitűzése mellett eszközli. Minden választó-kerület egy-egy követet küld. A választók összeírása az összeíró küldöttség által megtörténvén s az országgyűlés megnyitásának napja kihirdettvén, a középponti választmányok a követválasztás határnapja iránt ugy intézkednek, hogy bekövetkezése előtt 15 nappal az illető törvényhatóságban közhírré tétethessék s az országgyűlés megnyitását 4 héttel megelőzze. A középponti választmány, minden választó-kerületbe egy elnököt és jegyzőt küld, kik a választást vezérlik. Minden választónak joga van egy követet kijelelni.

A követ fölkiáltással vagy ha legalább tiz vá-

lasztó szavazást kér, szavazat utján választatik. — A szavazás a szavazatszedő bizottmány előtt, a szavazó nevének a küldöttség általi följegyzésével s valamint a szavazatok összeszámitása is, nyilván történik. — Általános szótöbbség határoz. — Ha azok közül, kik követségre ajánlottak, általános szótöbbséget egyik sem nyerne, azon két egyén között, kik aránylag legtöbb szavazatot nyertek, újabb szavazás történik. — Kiki csak személyesen szavazhat s az összeírásnál vagy választásnál fegyveresen senkinek sem szabad megjelennie. — Azon választások iránt, melyeknek törvényessége bármily tekintetből kérdésbe vétetnék, a képviselő tábla határoz.

53. §.

Az országgyűléseni elnöklés.

Az országgyűlés vezérlete a királyt illeti, ki vagy maga személyesen vagy pedig meghatalmazottjai által, kiket törvényeink királyi biztosoknak neveznek, vezeti a gyűlést; mely eljáróság azonban az országgyűlés elnökségét magába nem foglalja.

Az országgyűléseni elnöklet, emlékezetet meghaladó időktől fogva egyáltalában, de különösen a főrendek tábláján a nádort, annak távollétében az országbirót, s ha ez is akadályoztatnék, a horvátbán mellőzésével, a tárnokot illeté.

A rendi táblán a királyi személynök (Personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens) annak akadályozása esetében pedig, az alnádor vagy

az alország biró elnökölt. Az 1848-ki törvények értelmében a főrendi tábla elnökét a király nevezi ki, szintugy egy alelnököt; mig a képviselőház elnökét s két alelnökét titkos szavazással maga választja, még pedig három egymásra következő évekre; a közbeeső idő alatt a ház legidősb tagja elnököl.

54. §.

A z o r s z á g g y ü l é s m e g n y i t á s a.

Az országgyűlés megnyitásának napja megérkezvén, szokás szerint az alsó tábla tagjai üdvözlik a felső táblát, majd ünnepélyes isteni tisztelet s néhány előleges tanácskozmány után, az országgyűlési tárgyalások megkezdetnek.

Az előleges tanácskozmányokhoz sorolandók a király meghívására s üdvözlésére rendelt küldöttségek választása, a királynak ünnepélyes fogadása s több e féle ünnepélyes cselekvények.

55. §.

A f e l s ő t á b l a t a g j a i.

Az országgyűlés régi időktől, nevezetesen a soproni országgyűléstől fogva, két külön helyiségben ülésezett. Rendkívüli esetekben azonban az alsó s felső tábla ugynevezett vegyes ülésekben együtt tanácskozott. Névszerint a királyi leiratok s a rendek föliratai (repraesentationes) vegyes ülésekben tárgyalattak. Ily ülésekben választatott meg a nádor s a koronaörök s történtek az országos bizottmányok előter-

jesztései, — gyakran azonban egyéb ügyek is vegyes ülésekben intéztettek el.

56. §.

A felső tábla tagjai.

A felső táblán az elnöktől (esetleg nádortól) jobbra első helyen ül az ország primása, utána következnek a kalocsai és egri érsek s a római és görög katolikus megyés püspökök felszentelésük időrendje szerint; a magyar választott püspökök, a pannonhalmi főapát, a zágrábi főprépost mint auránai perjel s a prémontréi kanonokok váradhegyéről címzett prépostja. A felső tábla bal oldalán az ország bárói s nagyjai törvénytiszta rendben, u. m. az országbíró, a horvátországi bán, a tárnokmester s a többi országbáró kinevezésük sora szerint, a pozsonyi gróf s a koronaörök. Ezeket követik a főispánok, elől az örökösök, utánuk a kinevezettek kinevezésük rendje szerint; a magyar tengerpart kormányzója, az egyik horvát követ, a görög nem egyesült püspökök, s a többi főurak vegyesen.

57. §.

Az alsó tábla 1848-ig.

Az alsó tábla, vagy a mint most nevezük a képviselőház a főrendű táblától különböző látványt nyújtott. Korlátokkal elválasztott emelkedett helyen, a királyi személynek elnöklete alatt, oldalánál jobbra balra az alnádor s az al-országbíró, négy magyar s egy horvátországi ítélő-mester s a királyi tábla ülnö-

kei (1608 k. n. 1. t. cz., 1647:104. — 1662:54. t. cz.) s Dalmát-, Horvát- és Tótország gyűléséből küldött két követ ült; ezek száma azonban törvényesen nem volt megszabva. A tótországi megyék követei a magyar megyékeivel közösen ültek. A korlátokon innen lévő asztalok mellett a jobb oldalon a káptalanok s azon prépostok és apátok, kik a káptalanoktól külön, vagy ha káptalanhoz nem tartoztak, a király által adományzott javakkal birtak; a benedekiek, cisterciák és prémontréiek apátjai, ezek után a turmezei gróf, s a távollevő főurak követei, a középső asztal mellett a dunai, attól balra a tiszai megyék, ezek után a városok s a szabad kerületek követei foglaltak helyet; mely rend azonban nem törvény, hanem egyedül a szokás által volt megállapítva.

58. §.

A képviselőház 1848 óta.

Az alsó tábla az 1848. törvények intézkedése által képviselőházzá alakulván át, ma minden kivétel nélkül a nép által választott 448 képviselőből áll. Ezen képviselőházba a szoros értelembbe vett Magyarország az 1848: 5. tcz. értelmében 343, Erdély az erdélyi 1843: 1. s illetőleg az 1868: 43. tcz. szerint 75, Horvát- és Tótország az 1868: 38. tcz. alapján 29, Fiume végre az 1848: 5. t. cz. 5. §-ához képest egy követet küld.

A magyarországi választó törvény értelmében követ (képviselő) lehet minden választó, ki életének

24 évét betölté s a törvény azon rendeletének, miszerint a törvényhozási nyelv a magyar, megfelelni képes. A követek öt p. forint napdijt és 800 forint évi lakbért huznak. A ministerek szinte ülésel birnak az országgyűlés mind két házában, de az alsó házban szavazattal csak akkor, ha képviselők. Képviselőkül megválasztott főrendiek küldetésük tartama alatt a felső házban ülés és szavazati jogukat nem gyakorolják. — Elnökét, alelnökeit és jegyzőit, valamint alattas tiszti s szolgaszemélyzetét a képviselőház maga választja.

A pártcsoporthatalás az angol parlament példájára az ülési rendben találja kifejezését, a mennyiben a kormányt pártoló képviselők a jobb oldalon (az elnöktől tekintve) az ellenzékiek a bal oldalon, a mérsékeltbb színezetűek a középben foglalnak helyet.

Az ülések rendszerint nyilvánosak, de a szükség ugy hozván magával, zárt ülések is tartathatnak.

59. §.

Az országgyűlési tárgyakról.

Országgyűlési tárgyak alatt azon közügyek értendők, melyek csakis a király felhívása folytán törvényesen egybegyűlt főrendek és képviselők közreműködésével s közmegállapodásával intéztethetnek érvényesen el.

Ezen tárgyak főbbjei a következők:

1-ör. A királynak megkoronázása s azon esetre, ha a felséges uralkodó ház a *pragmatica sanctio* értelmében a magyar királyi székre hivatott

ágaiban végkép kihalna, megválasztása (1723:2. t. cz. 11. §-a).

2-or. A nádor s a koronaörök választása (1550:77., 1791:69. t. cz.).

3-or. A magyar szent koronához tartozó s Ő Felsege többi országai között fennforgó közös ügyek tárgyalására hivatott bizottság tagjainak megválasztása (1867:12. t. cz. 29. §.).

4-er. A ministerek feleletre vonása, mely szerint a vád alá helyezés az alsó táblát illeti, a vád alá helyezetttek fölötti biráskodást pedig a felső tábla gyakorolja (1848:3. t. cz. 32—34. §-a).

5-ör. Az államköltségvetési előirányzatnak évenként előre való megállapítása, s a lefolyt évre vonatkozó számadásoknak megvizsgálása (1848:4. t. cz. 37. §-a).

6-or. Az összes államadóügy, a mennyiben az 1791:19. s 1827:3. t. cz. által világosan kimondott, hogy bármely nevezetű segedelmek akár pénzben, akár természetményekben vagy ujonczokban, sem a Karok és Rendekre, sem a nemtelenekre, királyi önkény szerint, nem fognak rovatni, sem szabad ajánlat vagy bármely más czim alatt, országgyűlésen kívül (fenntartatván az 1741:22. t. cz. által bővebben kifejtett 1715:8. t. cz. Rendelkezése,) nem fognak szorgalmaztatni. Mennyisége pedig a közadónak, mely az állandó katonaság fenntartására rendeltetett az országgyűlésen (illetőleg a mennyiben a közös had-

seregről van szó az 1867:12. t. cz. értelmében alakított bizottságok által) határozandó meg;

7-er. Azon aránynak tiz évről tiz évre meghatározása, melylyel az ország az 1867:12. t. cz.-ben közöseknak ismert államügyek költségeit viseli (1867:12. t. cz. 19, 20. §. s 1867:14. t. cz.).

8-or. A hadügy (a mennyiben az 1867:12. t. cz. 9, 10. és 11. §-a által a bizottságokhoz nem utasított,) jelesen az ujonczok megajánlása, a megajánlás föltételeinek s a szolgálati idő meghatározása, a katonaság elhelyezése s élelmezése iránti intézkedések s a honvédelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása.

9-er. Közjogi, büntető, magán, kereskedelmi, ipar, bánya és urbéri, szóval bármi néven nevezendő törvények hozása, azok magyarázása, megváltoztatása a vagy megszüntetése (1791:12. és 1827:8. t. cz.) a törvényszékek rendezése (1791:12. t. cz.) s az országos köznevelési ügy törvényes szabályozása.

10-er. Idegeneknek honosítása, s a mennyiben idegenek országgyűlésen kívül honosítottak volna, honosításuk becikkelyezése (1608:6. k. e. s 1687:17. t. cz.).

11-er. Uj szabad királyi városoknak (a mennyiben már az 1848-ki 5. t. cz. által képviselő küldésére hivatva nem lennének) szavazati, ille-

tőleg képviselőküldési joggal felruházása (1439 : 17, 1557 : 17 t. cz.).

12-er. Határigazító biztosok küldése (1791: 12. t. cz.).

13-or. A lakosság összeírásának (conscriptio) elrendelése (1791:19, 1827:7. t. cz.).

14-er. A közlekedési ügyek rendezése, jelesen ország- és vasutak, csatornák és folyamszabályozásokat tárgyazó részvénytársulati vállalatok becikkelyezése s e célok előmozdítására szükséges kedvezmények (mint p. o. szabadalmak, kisajátítások, kamatbiztosítások stb.) megszavazása (1836:25, 1836:26, 1868:8, 1868:12. stb. t. cz.).

60. §.

Királyi előterjesztések s a rendek kívánságai.

Az országgyűlési tárgyalások anyagát a királyi előterjesztések (propositiok) s a rendek kívánságai képezik; mely utóbbiak, ha valamely jogsértés szolgált alkalmul sérelmeknek (gravamina) neveztetnek. — Ujabb és régiebb törvényeink (1791 : 13., 1563 : 33., 1495 : 25. t. cz.) értelmében mindenek előtt a királyi előterjesztések tárgyalandók, melyeknek kellő megvitatása után, minden igazságos sérelmek a törvények világos rendelete szerint meghallgatók és tetteleg is orvoslandók.

61. §.

Az országgyűlési ügyeket 1848-ig az ugynevezett kerületi ülésekben volt szokás előleges tárgyalás

végezt szőnyegre hozni s megvitatni, s csak azután kerültek az összes gyűlés elé. A királyi tábla, elnökével együtt eltávozván, a tiszai kerületek követei a dunai kerületek követeitől eleinte külön, majd együttvéve szokták a tárgyakat minden oldalról előlegesen megvitatni; a nélkül, hogy a kerületi ülésben érdemleges határozatot hoztak volna. Később a kerületi ülések oly czélből folytattak, hogy ezek által a fontosabb ügyeknek országos küldöttségekhez való utasítása kikerültessék.

Az ügyek tárgyalása közben az országgyűlés mindegyik tagja véleményét szabadon, de tisztességesen s másnak sérelme nélkül nyilváníthatja. Mindkét táblán a tulnyomó vélemény dönt; csak ha a vélemények szétágaznának s azokat kiegyeztetni nem lehetne, határoz a szavazat útján nyilvánuló szótöbbség. A szavazatokat a felső táblán a királyi főajtónállómester; az alsón annak elnöke szedé, s a szerint mondta ki a határozatot.

Országgyűlési végzésül csak az lévén tekintendő, mibe a két tábla megegyezett, mindkét tábla a miben szótöbbséggel megállapodott, egymással üzenet által szokta közölni s ha megegyezés másképp létre nem jöhetne, annak eszközlése vegyes ülésben kísértetett meg. Ekkor azonban sem curiat szavazatok, sem egyhangúság nem kívántatott. Az országgyűlés által közakarattal megállapított határozatok, az országgyűlés elnöke s az ország primása, mint az ország legfőbb és titkos kancellárja által aláíratván, a fel-

ség elé terjesztettek s ezért felterjesztéseknek (representationes) neveztettek. Három országos rendnek királyi szentesítéssel ellátott határozata ellen egyes rendnek óvása vagy ellenmondása törvényeinknél fogva hatástalan. Így az egyházi rend a protestansok ügyében hozott törvények ellen óvással élt és ellentmondott, de minden következmény nélkül (1647: 5., 1681: 26., 1687: 21., 1791: 26. tcz.); ugyanaz történt a szab. kir. városok részéről (1649: 14. tcz.) hasonló eredménytelenséggel.

62. §.

Az országgyűlés megalakulása s belrende
korunkban.

Az országgyűlés mindkét házának megalakulását, tárgyalásainak menetét a felső- és alsó-házra nézve külön-külön megállapított házrend szabályozza.

A képviselőháznak házrende szerint az országgyűlés megnyitása után a ház legkorosb tagja az elnök, hat legifjabb tagja pedig a jegyzők helyét foglalván el, mindenekelőtt a tagok igazolásához fog, mely sorshuzás utján alakított kilencz egyenlő osztály által eszközöltetik. Megbízó levélként a választási jegyzőkönyv szolgál, mely ha rendben van s a választás ellen sem az ellenjelölt sem a kerületbeli választók által okadatolt irott panasz nem adatott be, az illető képviselő igazoltnak tekintetik. Kétségbe vont választás fölött előleges vizsgálat után vagy a nélkül a ház határoz.

Megalakult a ház, ha 226 tagja igazoltnak találtott, s az általuk általános szótöbbséggel megválasztott elnök, két alelnök s hat jegyző rendes helyeiket elfoglalván, az elnök a házat megalakultnak nyilvánítja. Az elnök, alelnökök és jegyzők Ő Felségének feljelentetnek.

A tanácskozás előkészítése a sorshuzás útján alakult kilencz osztály s az osztályok előadói által alakított központi bizottmány által történik, mely utóbbi kebeléből szótöbbséggel választ előadót. A ház a ministerek, elnök vagy tiz tagjának kívánatára magánüléssé változik át. A napirend a ház többségének határozata szerint elnökileg készítettik el. Törvény alkotására irányozott indítványok, törvényjavaslat alapján nyujtandók be. Indítványok, melyeket a ház tárgyalni kíván, kinyomva szétosztatnak. Ugyanez történik a bizottmányi jelentésekkel. A bizottmányi előadó után az első szó az indítványozót illeti, kinek a tanácskozás után végszava is van; mig a ház többi tagjai a feljegyzés sora szerint, mellett és ellen, de a tárgy lényegéhez csak egyszer szólhatnak. Irott beszédet felolvasni, napirenden kívüli tárgyról a ház engedelmé nélkül szólni, vagy valamely szólót beszédében megszakasztani, tilos. Csak az elnöknek van joga a szólót rendre utasítás céljából félbeszakasztani. — A tárgy kimerítve lévén, az elnök teszi fel a kérdést, mely fölött vagy felállás s ülve maradás, vagy 20 tagnak írásbeli kívánatára névszerinti felhívás mellett nyilvánosan történik a szavazás. Ta-

nácskozásra és szavazásra az igazolt tagok általános többségének jelenléte szükséges. Kérvények írásban adatnak be az elnöknek vagy valamely tagnak, ki azt a ház elé terjeszti. Egyeseknek vagy küldöttségeknek kérvényeket a házba bevinni tilos, a kérvényeket a tizenöt tagu kérvényzési bizottmány vizsgálja meg, mely azokról a háznak jelentést tesz.

Az elnök vezeti a tanácskozást, nyitja meg s osztja el a gyűlést s örködik a házrend s a csend fenntartására. Husz tag írásbeli felszólítására ülést tartozik hirdetni, a tárgyhoz szólhat, de szavazni csak a szavazatok egyenlősége esetén tartozik.

A jegyzőkönyvet a jegyzők vezetik, ezek olvassák fel az iratokat, jegyzik föl a szólni akarókat s számítják össze a szavazatokat. A jegyzőkönyvek szabályszerűn hitelesítettvén, kinyomatnak.

A ház ülései nyilvánosak, de a hallgatóságnak tetszést vagy nemtetszést nyilvánítani tilos. Csendzavarók a kitiltáson kívül a ház által meg is fenytethetnek.

Ezen rendszabályokhoz legnagyobb részben hasonlóak a felső ház rendszabályai; kivéve azon módosításokat, melyek a felső ház, mint nem választott testület természetéből erednek.

A felső- és alsóház mindenike külön készít válaszfeliratot. Határozataikat egymással a jegyzők által közlik. Mindkét ház által elfogadott törvényjavaslatok az illető elnökök és jegyzők által aláíratván,

királyi szentesítés alá a miniszterium által terjesztetnek. *)

63. §.

Országgyűlési végzemény.

A királyi válaszok (responsa regia) rendszert a magyar királyi udvari kancellária által a király nevében adattak ki, néha leirat (rescriptum) alakjában. Első esetben a királyi felség parancsára egyedül az udvari kancelláriának egyik tanácsosa írta alá; az utóbbiak a király, a kancellár és egy udvari tanácsos, az 1848 : 4. tcz. értelmében pedig a király és egy felelős miniszter által iratnak alá. Az így közakarattal megállapított végzések bizonyos czikkelyekbe foglaltatván, a király elé azon kérelemmel terjesztettek, hogy azokat hozzájárulásával és tekintélyével helybenhagyni, s mind maga megtartani, mind mások által is megtartatni méltóztassék. Az országgyűlésnek királyi szentesítéssel ellátott határozata országgyűlési végzeménynek (decretum comitalenak) újabb időben törvénynek neveztetik.

A parlamenti kormány felállítása folytán az országgyűlés mindkét háza által elfogadott törvényjavaslatok, a miniszteri tanácsban megvitattván, a mennyiben elfogadhatóknak találtak, a miniszterium által terjesztetnek legfelsőbb szentesítés alá.

---

*) L. az országgyűlési ház-rendszabályok, országgyűlési zsebkönyv 1865, 3—28. lap.

64. §.

A törvények kihirdetéséről.

Mielőtt az 1848:4. tcz. 2. §-a által meg nem állapított, hogy a hozandó törvények Ő Felsége által az évi ülés folyama alatt is szentesíthetnek, az összes törvénycikkelyek az országgyűlés végén egy végzeménybe foglalva egyszerre emeltettek törvényerőre, s a király aláírásával és pecsétjével s a főpapok és az ország báróinak névszerinti felsorolásával ellátva, majdnem ugyanazon szertartásokkal, melyekkel az országgyűlés megnyitott, az egybegyűlt országgyűlési testületnek adattak át; majd kihirdetés és megtartás végett az ország minden törvényhatóságaival közöltettek Hajdan szokás volt a törvénycikkelyeket mindazoknak, kik az országgyűlésen személyesen jelen voltak, megküldeni, mi később azonban kijött a divatból.

65. §.

Az 1848:4. törvénycikk fent idézett 2 §-ának foganatosítása céljából alkotott 1868:3. s azt módosító 1870:12. és 13. törvénycikkelyek által a törvények kihirdetése körül a következők rendeltettek:

Minden törvény, a mint az országgyűlés mindkét házában kihirdettetett, az országos törvénytárban közzé teendő. A törvény szövegével együtt közzé teendő úgy a királyi szentesítés napja, valamint azon nap, melyen a törvény az országgyűlés mindkét házában kihirdettetett. A törvénynek ily módon kihirdetett

szövege közhitelességgel bir. A mennyiben az időpont, melyben valamely törvény hatálya kezdődik, abban meg nem állapított vagy az időpont megállapítása a miniszteriumra nem bízott, minden törvény kötelező ereje annak az országgyűlésen lett kihirdetését követő 15-dik napon kezdődik. — A szentesített törvénynek eredeti példánya az országos levéltárba tétetik le; annak az illető szakminiszter által hitelesített másolatai pedig minden törvényhatóságnak időről időre megküldetnek. Minden naptári évről külön törvénygyűjtemény adatván ki, a törvények a naptári év s az évi sorszám szerint (p. o. 1867: 12. t. cz.) idéztetnek. Az országos törvénytár, megjelenése után azonnal minden törvényhatóság számára hivatalból megküldetik. Minden törvény a magyar korona országai-ban divatozó nyelveken hiteles fordításban is köz-tudomásra hozandó s az illető törvényhatóságoknak megküldendő. A közös magyar-horvát országgyűlésen alkotott törvények magyar és horvát nyelven szentesitetnek s a magyar szöveg a közös országgyűlésen kihirdetvén, a horvát szöveg a horvát országgyűlésnek megküldetik.

66. §.

Léteznek e változhatlan törvények?

A tételes törvényeket (ide nem értve a szerződ-vényeket, békekötéseket s a királyi uralkodó család örökös rendjét megállapító határozatokat) ugyanazon hatalom, mely által hozattak, annak törvényes rendje szerint megváltoztathatja s megszüntetheti, s nem

lehet oly örökké változhatlan törvényt hozni, mely a jövő törvényhozásokat minden időre nézve megkösse. Vannak, kik az 1486:78. tcz. megerősítésének szavaira: „ut nullo unquam tempore, neque scilicet in novorum regum electione vel coronatione, sed neque in diaetis seu congregationibus generalibus quidquam ex illis (articulis) variare vel immutare liceat“ hivatkozva, a törvények változhatlanságát vitatják. Ezen véleményt azonban tények czáfolják meg, névszerint a legközelebb reá következő országgyűlés intézkedései, melyek által az említett törvénycikkelyek, névszerint annak nyolczadika, változást szenvedtek (1492:34. tcz.).

67. §.

A királynak az országgyűlésre vonatkozó jogai.

Az 1848:4. tcz. értelmében három évről három évre Pestre hirdetendő országgyűlés egybehívása Ő Felsége jogához tartozik. Az összejövetel időpontját Ő Felsége határozza meg, a törvény csak azt kívánja, hogy a mennyire a körülmények megengedik, a téli hónapokra történjék az egybehívás. Minden harmadik év eltelte után, a következő országgyűlés első évi ülésének megnyitását megelőző hat hét lefolyása alatt országszerte új képviselöválasztás eszközendő. Ő Felségének joga van az összejött évi ülést prorogálni s berekeszteni, sőt az országgyűlést a három év letelte előtt fel is oszlatni s ekkor új képviselöválasztást elrendelni; de ez utósó esetben az országgyűlés

összehívásáról úgy rendelkezendik : hogy ez az elébbinek feloszlásától számítandó három hónap alatt összeüljön.

Ugyanezen t. cz. 6. §-a szerint az évi ülés az utósó évrőli számadásnak s a következő évi költségvetésnek a miniszterium által leendő előterjesztése s az irántoki határozatnak hozatala előtt be nem rekesztethetett, sem az országgyűlés fel nem oszlattathatott; mely intézkedés azonban az 1867: 10. t. cz. által oda módosítatott, hogy oly esetben, midőn Ő Felsége az országgyűlést bármi okból előbb feloszlattja vagy annak ülését előbb elnapolja vagy berekeszti, mint a befejezett számadások beadása és a jövő évi költségvetésnek előterjesztése a miniszterium által teljesített s az országgyűlésen e tárgyak iránt határozat hozathatott volna: az országgyűlés még azon év folytán, még pedig oly időben hivandó össze, hogy mind a befejezett számadások, mind a jövő évi költségvetés az évnek végeig országgyűlésileg tárgyalathassanak.

68. §.

Az országgyűlés s tagjainak jogai.

Viszont a törvényesen egybegyűlt országgyűlés jogához tartozik a királyi előterjesztéseket elfogadni vagy azokat visszautasítani, az ország sérelmeit és kívánalmait előadni s a királyi fölséggel együtt tárgyalni. A megyei követeknek, (hacsak a nemesség az országgyűlési költséget, mint már egy fél század óta szokás, magára nem vállalá) valamint a városi köve-

teknek is, illető házi pénztáraikból, a káptalanok s a távollévők követeinek pedig küldöik magánpénztárából napdijak (diurnumok) jártak. Az országgyűlés minden tagja szabad menevéd (salvus conductus) joggal bír s azokat akár szóval, akár tettel sérteni, büntetés terhe alatt tilos. Az 1507: 12. t. cz. értelmében, kik az országgyűlés szabadságát háborítani, az országgyűlési joggal bírókat vagy hozzájuk tartozóikat megverni, megsebesíteni avagy megölni merészelnék, hűlenség bűnébe esnek s aszerint meg is büntetettek. Későbbi szabály szerint a királyi ügyek igazgatója által perbe fogatván a királyi ítélő tábla által a rágalmazók kétszáz forint birság, a megverők vagy sebesítők nagyobb hatalmaskodási, az emberölők pedig, halálbüntetéssel sújthattak. (1723: 7., 1625: t. cz.). Hasonló szabad menetet élveznek az összeirók, valamint a választásoknál kirendelt küldöttségek tagjai is; s kik azokat bármikép bántani nem átallanák, a fentebiek szerint megbüntetendők.

69. §.

A törvényhatóságoknak országgyűlési jogaik.

Az ország egyes törvényhatóságainak az országgyűlésre vonatkozólag jogaihoz tartozott, nemcsak saját, de az egész ország sérelmeit és kívánságait följegyezni, ezeket az általuk választott követek által sürgtetni s követeiket utasításokkal ellátni, melyek együttvéve s az összes országgyűlési testület által minden irányban megvitatva az ország közkiváнал-

mainak nyilvánítására s érvényesítésére legbiztosabb közegül szolgáltak. Ezek közül a követküldési s utasítási jog ugyan az 1848: 5. t. cz. által megszüntetett a kérelmezési felirati jog azonban az 1870: 42. t. cz. által is épségben hagyatott.

70. §.

A követek utasításai.

Valjon a követeknek küldöik által adott utasítások csak tanácsadó (consultativ) avagy kötelező erővel is birjanak, hajdan vitás kérdés volt. Az alaptörvények s azokkal hasonló végzeményekre nézve, nem különben küldöik külön ügyeire nézve, minthogy ezeket illetőleg a követek egyszersmind meghatalmazottak gyanánt szerepeltek, három század tanúsága szerint küldöik irányában utasításaikhoz kötve valának annyiban, a mennyiben azon követ, ki utasításaitól eltért, küldöi által vissza is hivathatott, a nélkül azonban, hogy az utasítás meg vagy meg nem tartása az országgyűlési végzeményekre nézve döntő lett volna.*) Alkotmányunk értelmében ugyanis az ország szükségéi fölött tanácskozni s a királylyal együtt határozni mindenkor az országgyűlési testület jogához tartozik.

Az 1848. törvények értelmében a követek táblája népképviselőlet alapján alakulván, s a választott követek többé nem csak közvetlenül küldöiket, de közvetve az egész országot is képviselvén, utasításokhoz kötve nincsenek.

---

*) L. Deák Adalék I. fejezet.

71. §.

A törvényhozás nyelve.

Első királyaink alatt a törvényhozás nyelve magyar és latin volt. Így Kálmán királynak törvény-cikke is eredetileg magyar nyelven alkottatván, Alberik nevü egyén által latinra fordítottatott. Később a deák, mint a középkor diplomatikus nyelve, tulsulyra vergődött s századunkig majdnem kizárólag uralkodott. Az 1832/6 t. cikkek már latin és magyar nyelven hozattak, ki lévén kötve, hogy a két szöveg közti különbség esetére, a magyar mint hiteles határozzon. Az 1840:6. t. cz. értelmében a felterjesztések magyar nyelven történtek; majd a rendek sürgető kérelmére, minden leirat, s a királytól eredő bármi irat magyar nyelven szerkesztése elrendeltetvén, a deák nyelv használata minden kormánysszékek és bíróságoknál a divatból kiment. Kivételt képez a horvát nyelv, melylyel a horvát követek az 1868:30. t. cz. értelmében ugy az országgyűlésen valamint a delegatióban élhetnek.

72. §.

Az ország részletes gyűlései.

Hajdan részletes gyűlések is tartattak, főleg oly alkalmakkal, midőn a szavazatjoggal birók nem mind, csak a könnyebben egybegyűjthetők hivathattak össze. Ily részletes gyűlések tarthatása törvény által meg van szorítva, csak akkor lévén szabad illet kiirni, ha váratlan ellenséges beütés, avagy előre nem látott háboru kitörése miatt országgyűlést hirdetni nem

lehet (1715:8., 1741:22. t. cz.), a hadiadó kivetése iránt pedig szükségkép tanácskozni kell. Mely alkalommal a nádor, a primás s az ország báróin kívül a királyi tábla s a városok és megyék követei, ezen különös tárgy fölött tanácskozni, és szükségét látván, határozni is szoktak.

Ezen részletes gyűlésekhez hasonlók Horvátország tartományi gyűlései, melyek a bán elnöklete alatt ezen királyságok követeinek adandó utasítások kidolgozása, valamint ezen követek megválasztása végett tartattak s némi tekintetben a magyar országgyűlésnek közösügyi bizottmánya.

73. §.

A közösügyi bizottságok.

Azon közös ügyek kölcsönös alkotmányos tárgyalására, mely 1848 előtt tetteleg, ha nem is jogilag, nagy részt alkotmányos alakzatok mellőzésével közgazgatási uton kezeltettek, az 1867:12. t. cz. a bizottmányok (delegatiók) intézményét hívta életbe. Ezen bizottmányok a birodalom két részének törvényhozó testületéből alakulván, a mondott ügyek u. m. a külügyek, a hadügy és az ezekre vonatkozó pénzügynek alkotmányos tárgyalására s elintézésére, Ő Felsege legf. szentesítésének fenntartása mellett hivatvák.

A közös ügyek tárgyalására nézve kiindulási pontul a *pragmatica sanctio*, vezérelvül a teljes alkotmányosság és egyenjoguság (*paritas*) mondatván ki,

e részben az 1867:12. t. cz. értelmében az országgyűlés saját kebeléből választ egy meghatározott számú bizottságot, még pedig az országgyűlés mindkét házából, mely Ő Felsége többi országai által hasonlóul alkotmányos módon választandó ugyanannyi tagu bizottsággal ezen ügyek törvényhozási részét tárgyalja s intézi. A bizottmányok tagjainak száma egy-egy részről hatvanat meg nem haladhat. A magyar országgyűlés által küldendő 60 tag között az 1868:30. t cz. szerint 3 horvátnak is kell lennie. Mindegyik bizottmány tagjai csak egy évre v. i. az országgyűlés egy ülészakára választandók s az év leteltével v. i. az új ülészak kezdetével, azoknak minden hatásköre megszűnik. Tagjaik azonban újra megválaszthatók.

A bizottságok mindegyike külön, saját kebeléből választja elnökét, jegyzőjét, s a mennyiben szüksége lenne, egyéb tiszti személyzetét, s maga állapítja meg ügyrendét.

A bizottságokat mindenkor Ő Felsége hívja össze bizonyos határrapra s rendszerint oda, hol Ő Felsége azon időben tartózkodik. A magyar törvényhozás egyuttal azon ohajtását fejezte ki, hogy az ülések felváltva Pesten vagy Bécsben, vagy ha Ő Felsége többi országgyűlése s Ő Felsége is így akarná, azon országok más valamelyik fővárosában is tartassanak.

74. §.

A bizottságok eljárási módja s hatásköre.

Minden bizottság külön tart üléseket, azokban fejnkint szavazással s absolut szótöbbséggel határoz;

különvélemények a határozat erejét nem gyengítik. A két bizottság együttesen nem tanácskozhatnak, hanem üzenetváltás útján írásban közli egymással nézeteit és határozatait. Ezen üzeneteket mindegyik bizottmány saját nyelvén készíti, oda mellékelve a hiteles fordítást is.

Ha üzenetek által nem sikerülne a két bizottságnak véleményét egyesíteni: akkor a két bizottság együttes ülést tart egyszerű szavazás végett. Az együttes ülésben a bizottság elnökei felváltva elnökölnek. Határozat csak úgy hozathatik, ha mindegyik bizottság tagjainak legalább két harmada jelen van. Ha az egyik bizottságban bármi okból annak egy vagy több tagja hiányzik, a másik fél bizottsága tagjainak számát olyképp tartozik leszállítani, hogy mindkét fél bizottmánya tagjainak számára teljesen egyenlő legyen. A leszállítást a többségben levő bizottság a maga keblében sorshuzás útján eszközli. A jegyzőkönyv mindenik fél nyelvén vezetetik a két fél tollvivői által s közösen hitelesittetik. Három üzenetváltás sikertelen maradván, joga van mindegyik félnek a másikat felszólítani, hogy a kérdés közös szavazás által döntessék el. Az ülés helyét s idejét ekkor a két elnök állapítja meg.

A közös miniszterium azon tárgyakat, melyek a bizottságokhoz tartoznak, mindegyik bizottságban külön adja elő. Minden bizottság intézhet kérdéseket a közös miniszteriumhoz vagy a közös szakminiszterhez s felvilágosításokat kérhet, a közös miniszteriumnak jogában áll s midőn arra fölszólít-

tatik, köteles is, úgy egyik, mint másik bizottságnál megjeleni, felelni, s ha ez kár nélkül történhetik, a szükséges iratok előterjesztése mellett, felvilágosításokat adni.

A közös ügyek vitelére megkívántató költség megszavazása a bizottságok egyik főteendője s szinte üzenetváltás útján tárgyalatik s állapittatik meg. A bizottságok a hozzájuk utalt ügyekben az illető törvényhozást képviselvén s utasítások által megkötve nem lévén, az általuk megállapított költségvetés az egyes országok által többé vitatás alá nem vétethetik, hanem köteles mindenik a törvényszerű módon előre megállapított arány szerint viselni s az illető költségbe bevenni. *)

Az évi számadások megvizsgálása s a közös miniszterium tagjainak feleletre vonása szinte a bizottságok hatásköréhez tartozik.

A bizottságok kezdeményezési joggal is birnak s tiléseik nyilvánosak.

VI. Fejezet.

A végrehajtó hatalomról.

75. §.

A végrehajtó hatalom a királyé.

A hatalom, melynél fogva a törvények fogantatására s a közügyek kormányára szükséges vagy

---

*) Jegyzet. Az 1867:14. t. cz. szerint 1868. január 1-től tiz esztendőre Magyarország Horvát- és Tótországgal s Erdélylyel együttvéve a közös költségek harmincz százalékát vállalta el.

hasznos eszközök alkalmaztathatnak, nálunk végrehajtó hatalomnak (potestas executivának) nevezetik. Ezen az államélet egészséges fejlődésére nézve oly fontos hatalom, mely nélkül a legjobb törvények erőnélküliek lennének, Magyarországon a királyt függetlenül s kizárólag illeti, ki mindazáltal azt a törvények értelmében még pedig az 1847, 8 : 3. t. cz. 6. §-a értelmében a magyar felelős miniszterium által gyakorolja. Kiderül ez az országgyűlési végzemény záradékából is, melyben a király „a törvényeket megtartani s megtartatni“ igéri.

Hogy a végrehajtó hatalom a királyt illesse, alkotmányunk természetéből, szelleméből folyik; de egyes országgyűlési végzemények, jelesen az 1548: 14. t. cz. következő szavai: „Quod ad obedientiam attinet quam Regia Majestas sibi per suos subditos praestari cupit, agnoscunt Status et ordines Regni, Domino eorum clementissimo debitam ab omnibus obedientiam praestari debere; quod si qui inobedientes fuerint majestas regia, tamquam verus Rex Hungariae, ordinaria auctoritate sua, potest in eos animadvertere pro merito cuiusque,“ kétségen fölül helyezik.

76. §.

Ellenvetések.

Vannak, kik a fejedelem kizárólagos végrehajtási hatalmának, mintegy korlátozásául kettőt szoktak ellenvetni, u. m. először a törvényhatóságok azon kétségtelen jogát, oly kormányzéki, sőt felségi rendel-

vények ellen, melyek a törvényekben nem gyökerezők, sőt azokkal ellenkeznek, felterjesztéseket (repraesentatiókat) tehetni, másodsor hogy a törvényhatóságok maguk választják tisztviselőiket, habár ezek a legfelsőbb végrehajtó hatalom kezelőiként szerepelnek is.

Ezek azonban bárminő fontosságuk legyenek is, a királyt végrehajtó jogának gyakorlatában nem korlátozzák; a kérelmek, tekintetek és indokok előterjesztései jog, mely absolut hatalmu uralkodóknál is fennáll, sem az alattvalóknak engedelmisségei kötelességét, sem a királynak jogát, engedelmisséget követelni, ki nem zárja. A tisztviselők megválasztásairai jog, mely különben is csak azok némely nemeire szorítkozik, szinte a fejdelem képviselőjének befolyása alatt eszközöltetvén, a király végrehajtó jogának korlátozásaként szinte nem tekinthető.

77. §.

A végrehajtó hatalom tárgyai.

Számtalanok s felettébb változatosak azon ügyek, melyek mindannyian a végrehajtó hatalom hatásköréhez tartoznak. Ide tartozik az igazságszolgáltatás, a legfelsőbb fölügyeleti jog, a fejdelemnek a vallás ügyei, az ifjuság nevelése s a közoktatás körüli joga; — a hivatalok és méltóságok osztogatása iránti jog; a fegyverjog, az adók s közjövedelmek szedése s a kitünő jog.

VII. Fejezet.

A birói hatalomról.

78. §.

A birói hatalom a királyé.

A birói hatalom, melynél fogva az egyes polgárok között keletkező jogkérdések elintéztetnek, az állampolgárok által egyesek vagy az állam ellen elkövetett sérelmek megtoroltatnak s a törvényes jogrend biztosítása s esetleg helyreállítása czéljából igazság szolgáltatik, a végrehajtó hatalomnak, tágabb értelemben véve, kiegészítő részét képezi. Mint ilyen ősi alkotmányunk szellemében illeti a királyt mint a nemzet fejét, ki Werböczy szerint (II. R. 3. cz.) minden polgári s bűnperek legfőbb birója, kire a nemzet az uralkodás és kormányhatalommal együtt, minden birói hatalmat is átruházott. Ezen legfőbb birói hatalmat királyaink, régi oklevelek tanúsága szerint, nem ritkán személyesen, jelenleg pedig a törvényesen fenálló s a királynak alá rendelt törvényszékek által gyakorolják; tartozván mindenkinek jog és törvény szerint, személy- és osztálykülönbség nélkül, törvényt s igazságot szolgáltatni.

79. §.

Vannak, kik a birói hatalomnak a királytól való teljes függetlenségét vitatják, a király ítélő hatalmának ellenvetvén, miszerint hajdan nem csak a polgári,

de a büntető ügyekben is az igazságszolgáltatás né- mely testületeket, sőt magán személyeket (a földes urakat) is illette, s hogy a királynak a létező törvé- nyek sérelme nélkül nem szabad az igazságszolgálta- tás folyamát önhatalmu intézkedések által háborítani. — Az elsöre nézve megjegyzendő, miszerint azon tes- tületék és magánosok, kik törvényhatósággal birtak, azt egyedül királyi kiváltsággul nyerték s azt a király meghatalmazottjaiként gyakorolták. A másik ellen- vetést illetőleg, abban az, mi az igazságügyi törvény- hozásra vonatkozik, azzal, mi a törvénykezést illeti, összezetartatik. Midőn a bírák a szoros értelemben vett igazságszolgáltatás hármias teendőit teljesítik, u. m. megismerik a vitás tényt, fölötte a törvények értel- mében ítélnék s ítéletüket végrehajtják, a király ítélő szent tisztében járnak el, mit magának személyesen teljesítenie lehetlen s ha lehetne is, tanácsos sem lenne.

80. §.

A bíróságok szervezése törvényhozási ügy.

Habár az országban fennálló bíróságok törvény- hatásága a fejdelemtől ered, mindazáltal ezen törvény- hatáság a bíróságokat sajátul illeti. Miért is ezeknek törvény által megállapított alakját és rendjét önha- talmulag megváltoztatni (1791: 12.) egyes ügyeket vagy személyeket, mint hajdan gyakran történt, a rendes törvényhatóság alól kivonni (1486: 21.), a tör- vények által szabályzott jogfolyamot avocatiók vagy birói parancsok által háborítani (1655: 53. — 1659:

45. t. cz.), a törvény rendes menetén kívül az illetőket akaratuk ellenére kiküldött bizottmányok által terhelni (1649: 42. — 1805; 5. t. cz.) tilos.

81. §.

A királyi Kuria.

Birói hatalmukkal királyaink hajdan az országban járva s udvart (Curiát) tartva személyesen; majd az ország rendes birái által éltek 1848 évig. 1861 évtől 1868 végeig a király legfőbb birói hatalmát a királyi tábla, váltó feltörvényszék s a hétszemélyes táblából álló főtörvényszékek (Curia) által gyakorolta. A Curiában az elnöklés a királyt illeté; ki magát azonban anádor, országbiró vagy személynök által helyettesíté. Az 1869: 4. tcz. értelmében a birói hatalom kizárólag a király nevében s általa kinevezett birák értelmében gyakoroltatik. A legfőbb biráskodás az 1868: 54. t. cz. által átalakított Curia tiszte, mely semmitő s legfőbb ítélő osztályból áll.

82. §.

A királynak az igazságügyre vonatkozó különös jogai.

A királynak az igazságügyre vonatkozó külön jogaihoz tartozik, miszerint az illető birákat az 1869: 4. tcz. értelmében az igazságügyi miniszter előterjesztésére maga nevezi ki, a bíróságok tekintélyére örökös s azokat senki által megsértetni nem enged, sem nem tűri, hogy valaki a törvények ellenére az országon kívül törvény előtt megjelenésre

kényszeritessék. Ezeken fölül jogaihoz tartozik a polgári és bünpercek jegyzékét minden törvényszéktől, kivétel nélkül, maga elé terjesztetni, s ha valamely ügynek bírása törvény által kijelelve nem lenne, vagy az ügynek különböző szempóntból tekintve más bírása is lehetne, bírót rendelni (delegalni). Ezen jogát Ő Felsege azonban az 1868: 54. t. cz. értelmében igazságügyi minisztere által gyakorolja. A király jogához tartozott az igazságszolgáltatásra birói parancsok (mandata) által hatni, melyek azonban ujjabb időben teljesen kijöttek a szokásból.

83. §.

A mi eddig a polgári törvényhozásról mondatott, a büntető törvényhozásra is alkalmazandó. A büntető törvények ugyan az országgyűlésen hozatnak, mely a büntető bíróságok szabályozását is eszközli; a királynak abbeli joga és tiszte azonban alkalmas módon oda hatni, hogy a büntettek egy részt fenytetlenek ne maradjanak, másrészt pedig, hogy tulszigor vagy elharmkodás által az igazság ne szenvedjen, ezáltal legkevésbbé sem érintetik. Ennélfogva jogában áll a királynak oly bünügyeket, melyekben a per rendes folyama meg nem tartatott, a hétszemélyes tábla mint semmisitőszék által megszüntetni, s azoknak, kik büntelenségüket utólag igazolni kívánják, perüknek megújítását kegyelem utján megenyedni, s körülményekhez képest minden nemü büntetések végrehajtását fölfüggeszteni.

84. §.

A rögtönbiráskodás engedélyezése.

A birói hatalomból folyó királyi jogokhoz tartozik hazánkban régi szokásnál fogva a rögtönbiráskodás (statarium) engedélyezése, valahányszor az egész országban, vagy némely vidéken bizonyos büntettek annyira elharapóztak, miszerint szükségessé válik azoktól gyorsan végrehajtott súlyos büntetés által elrettenteni. Rögtönítélő bíróságok fölállítását engedélyezni, azok kihirdetése iránt intézkedni, tartásuk módját s az annál követendő eljárást szabályozni a királyt illeti kizárólag, valamint egyuttal, kijelelni azon büntettek neveit is, melyek a rögtönbiróság alá esnek, végre azokat a szükség megszűntével, melyen kívül soha sem alkalmazhatók, megszüntetni. *)

85. §.

A kegyelmezési jog.

Hazánkban a koronának ezen legszebb kiváltsága tételes törvények (többek között 1715:45. t. cz.) által kétségen fölül van helyezve. Ezen fejedelmi jog azonban nem önkényesen, hanem a fenforgó körülmények megfontolása s tekintetbe vételével gyakoroltatik. Nem gátolják ezen jogot azon szóratosan előforduló egyes törvények sem (1492:82., 1563:63., 1655:26. t. cz.), melyek által bizonyos büntetteknel a visszaesőknek, vagy a bűnök súlyossága miatt,

kegyelmet adni tiltatik; az ily ideiglenes hatályú törvények, a fejedelem vitatlan és sehol kétségbe nem vont általános kegyelmezési jogát nem csorbíthatják.

Az 1862. évi június hó 12-én kelt kegyelmes királyi leirat által a Kuria kebelében egy külön tanács-testület, az ugynevezett kegyelmi tanács felállítása rendeltetett el, melynek kötelessége, mindazon esetekben, melyekben a hétszemélyes tábla halálbüntetést szabott, a felett nyilatkozni, vajjon léteznek-e az elítélt megkegyelmeztetését javalló indokok? s ha igen, milyetén megfelelő időleges büntetés lenne a halálos büntetés helyébe szabandó? A bünperiratok a kegyelmi tanács tanácskozási jegyzőkönyvének másolatával együtt Ő Felségéhez elhatározás végett felterjesztetnek.

A kegyelmezési jogot Ő Felsége az igazságügyi miniszter előterjesztésére s annak ellenjegyzése mellett gyakorolja.

A kegyelmezési jog még a rögtönbiróság által elítéltek javára is, kiknél felebbezésnek nincs helye, ha a végrehajtásra kitüzött rövid határidő a megkegyelmezést lehetővé teszi, érvényesíthető; csakis az 1848: 3. törvénycikk által felállított országgyűlési bíróság által elmarasztalt miniszterre van, annyiban korlátozva, hogy ilyenre nézve a kegyelmezési jog csak általános közbocsánat (amnestia) esetén gyakorolható.*)

---

*) L. Függel. az id. törv. szab. I. f. 27. lap. 1848: 3. tcz. 35. §.

VIII. Fejezet.

A legfőbb felügyeleti jogról.

86. §.

Nem elégséges hasznos a körülményeknek megfelelő törvényeket hozni, de szükséges, hogy azok erélylyes végrehajtásáról is gondoskodva legyen. E végre megkívántatik, hogy a fejdelem a közállapotokra vonatkozó minden nevezetes körülmények ismeretével birjon, mely joga legfőbb felügyeleti jognak neveztetik, ki ezt az egyes ügyek természetéhez képest, részint országgyűlésen, részint azon kívül gyakorolja s annak gyakorlatában más határokat nem ismer, mint a melyek az uralkodás természete, czélja a hazai tételes törvényeink által kijeleltettek.

87. §.

a) A közigazgatásra nézve.

Közigazgatási szempontból a közügyekre vonatkozó minden nemü politikai, birói, közigazgatási jegyzőkönyvek azok részéről, kikhez királyi rendelvénnyel utasítvák, fölülvizsgáltatnak; a rabok számáról s büntetteik nemének kijelelésével jegyzékek felterjesztetnek, a közjövödelmek, az állati gabna-termés, valamint a ki- és bevitt áruk mennyiségének kimutatása készittetik, s a körülmények szorosabb megvizsgálása végett néha biztosok küldetése is elrendeltetik, kiknek ellenszegülni s őket működésükben akadályozni tilos.

88. §.

b) A társulatok és közintézetekre nézve.

A király főfelügyeleti joga különösen az ország területén létező jogászi, erkölcsi személyekre, testületekre, s minden nemü közintézetekre terjed ki, melyeket megvizsgálni, a fenálló törvényekkel nem ellenkező és ártalmatlan társulatok alakulását megengedni, alapszabályaikat megerősíteni, vagy ha netán veszélyeseknek mutatkoznak visszautasítani, új találmányokat vagy műveket különböző kedvezésekben részesíteni jogában áll.

89. §.

c) A rendészetre nézve.

A legfőbb felügyeleti jogból, mint közös forrásból folynak mind azon intézkedések, melyek a köz- és magánbiztonságnak az országban fentartására, az állampolgárok hasznának és kényelmének előmozdítására vonatkoznak. Ide tartozik a legfőbb gyámi határolom, mely szerint a király a törvényes vagy végrendeleti gyámot nélkülöző árváknak jogaik védelmére gyámot rendel (I. R. 115. és 125. §.); továbbá a népességre való gondoskodás; a földmivelés, marhatenyésztés, ipar és kereskedés gyarapítása s a közigazgatás minden ágainak emelése, az ezeket gátló akadályok eltávolítása s minden közcsapásoknak lehetőleg elhárítása. Miért is a király fel van jogosítva, szükség ese-

tén a gabna kivitelét eltiltani, tüzrendtartást kibocsátani, az áradások és ragadós nyavalyák terjedése ellen intézkedni; a közmértékeket meghatározni s azok megtartására ügyelni s az élet első szükségéhez tartozó tárgyakkal, ha különös körülmények parancsolják illendő árt szabni. Rendészeti szempontból a gyógyszerárak megvizsgálását elrendelni, a méreganyagok árulását ellenőriztetni, a gyógyászat gyakorlatára fölügyelni; kór-, lelencz- és árvaházak, szegény- és zálog-intézetek felállításáról s a fenállók-nak jó karbani tartásáról gondoskodni. A közrendészeti ügyekre való felügyeletet Ő Felsége első sorban belügyi minisztere utján gyakorolja.

90. §.

d) Az állami erők felismerésére nézve.

Minden rendezett államban a közigazgatás nélkülözhetlen eszközét képezi az állami erőknek minél pontosabb és kimerítőbb ismerete. A végrehajtó hatalom feladatának csakis akkor felelhet meg kellőleg és mindenki iránt igazságosan, ha ezen ismeretekkel bír; mi végre jogában áll mindazon adatokat egybegyűjteni, melyekből a lakosság, a hasznos házi állatok, lakások stb. mennyisége és állapota kitudható. A mi tüzetesen az országos összeírást illeti, annak elrendelése, mint fentebb láttuk, az országgyűlés teendőihez tartozik.

Az országos (közigazgatási) statistica ügye csak a legújabb időkben méltattatott azon gyűjtemenyre, mely

azt a jelenkor igényeinek megfelelni törekvő-országban megilleti. Jelenleg a közigazgatási statistika ügyei a földmivelési, ipar- és kereskedés-miniszterium egy külön osztályában pontosulnak össze, mely egy a különböző szakminiszteriumok küldötteiből, valamint a szaktudomány s egyes társadalmi osztályok (gazdák, iparosok, kereskedők) képviselőiből alakult állandó statisztikai tanács közreműködése által támogatatik.*)

91. §.

e) Az utakra nézve.

A közutak készítése, iránya és fentartása hasonlag a közrendészet tárgyait képezik. Innen van, hogy valahányszor közszükség vagy hasznosság tekintetéből utak, hidak, révek föllállításáról van szó; ha a kereskedés előmozdítása tekintetéből csatornák, vaspályák terveztetnek, ehez királyi helybehagyás kívánatik meg, mely megadatván, a magánosok, kiknek földjein az illető csatorna vagy vaspálya keresztül vonul, földeiket kisajátítás útján illő kárpótlás mellett átengedni tartoznak (1836: 25. 26. — 1840: 40. — 1848: 30. 1868: 55. és 56. t. cz.).

A közutaktól azonban meg kell különböztetni a magánutakat, miket a tulajdonos saját földjén kénye

---

*) A statisztikai anyag (adatok) az egyházi s világi (törvény) hatóságok útján gyűjtetvén, a földmivelési, ipar- s kereskedelmi miniszterium által statisztikai közlemények czimén közrebocsáttatik. — Az említett tanács szervezetét illetőleg l. a Statisztikai közlemények 1. füzetében 1—3. lap.

szerint csináltathat, melyek csakis annyiban esnek a közfelügyelet alá, hogy senkinek sérelmére ne legyenek; miért is uti vám czim alatt az utasoktól külön kiváltság nélkül vámot szedni tilos; viszont a megyék felügyelni tartoznak, hogy a kiváltságlevelekben foglalt föltételek megtartassanak (1681: 20. 44. — 1715: 15. — 1723: 15. t. cz.). A különös fölvi gyázat alatt álló közutak országutaknak neveztetnek, akár postai czélokra, akár a kereskedelemre szánják. A közutak a szerint a mint az állam, a megye vagy az érdeklött helységek költségein tartatnak fenn, állami, megyei s községi utakra különböztetnek.

A közlekedési ügyekre nézve Ő Felsége jelenleg a közmunka- és közlekedési miniszterium utján intézkedik.

92. §.

f) A postákra nézve.

Posták fölállítása s az azok iránti szabad rendelkezés I. Miksa királynak 1525-ik évben kelt rendelvényének tanusága szerint régi időktől fogva a királyt illeti. Ezen a közjóban gyökerező jogot a rendek is nem egy alkalommal elismerték, megállapítván, miszerint a posták menete iránt ő Felsége a közszükséghez képest intézkedni méltóztassék (1715: 22. — 1723: 114. — 1741: 31. t. cz.).

A posta körüli jognál fogva a királyt illeti a posta-igazgatók és postamesterek kinevezése, a levél- és vitelbér meghatározása; postabér-mentességnek engedélyezése; posta-állomások fölállítása s régieknek

másalkalmasb helyekre áttétele stb. — Régiebb törvényeink szerint a postamestereknek jóbirtoku nemeseknek kellene lenniök (1715: 22. és 1741: 31. t. cz.), mely törvényt azonban a szokás már 1848 előtt is megszüntetett. A postaügygyel rokon távirda-ügyről hazai törvényeink még részletesen nem intézkedtek. Jelenleg az összes posta- és távirati ügyekre való felügyeletet Ő Felsége földmivelési, ipar- és kereskedelmi miniszteriuma utján gyakorolja. *)

93. §.

g) A folyókat s a hajózást illetőleg.

A patakok és folyók annak tulajdonát képezik, kinek földjein keresztül vonulnak, sőt a folyamok, az azokból vonható haszonra nézve magánosoknak is adományoztathattak; ez azonban a fő felügyeletet ki nem zárja. Köztekintetek ugyanis igénylik, hogy a folyamok hajózhatók legyenek, a kereskedés előmozdítására szolgáljanak s kiöntések által kárt ne okozzanak; e végre a mennyiben szükséges, töltésekkel s gátakkal szegélyeztessenek s a rendes hajózást akadályozó művek ne létesitessenek. Innen minden vízművek felsőbb fölügyelet alatt állanak s kivitelük előtt esetleg hatósági jóváhagyást igényelnek (1723: 122. — 1751: 14. — 1836: 25. 26. t. cz.) Végre megjegyzendő, miszerint a folyókoni hajózás szabad s a

---

*) L. A földmivelési, ipar- s kereskedelmi miniszternek 1867. május 1-én kelt rendeletét. Magyarországi törvények s rendeletek tára. I. k. 110. lap.

rajtuk járó hajóktörvény értelmében adómentesek stb. (1751 : 14. t. cz.).

94. §.

h) A közerkölcsiségre való fölügyelet.

Az elősoroltak által a főfelügyeleti hatalom teendői még nincsenek kimerítve; a fejdelem fő felvigyázata a közerkölcsiségre is kiterjed. E jognál fogva felügyel a titkos társulatokra, melyek mind céljukat, mindazon eszközöket, melyekkel azt elérni akarják, elrejtteni igyekeznek; a színházakra, tánczvigalmakra és egyéb közmulatságokra, a könyvnyomdákra, könyvkereskedésekre és kölcsön-könyvtárakra, melyek kellő felvigyázat és szabályzás nélkül a nemzeti erkölcsnek könnyen romlására válhatnak. Ezen a köztársadalom javára a belbéke és biztonság fentartására irányzott hatalom királyainkat, a mennyiben tételes törvények hiányoznának, az állam természeténél fogva illeti; s azt tőlük az állam veszélyeztetése nélkül sem eltagadni, sem illő határain túl korlátozni nem szabad.

95. §.

A könyvvizsgálat.

Az 1848-iki év előtt hazánkban minden nemű elmeművek közlésük előtt előleges vizsgálatnak (censura praeventiva) voltak alávetve, mely azonban az 1848: 18. t. cz. által örökre eltöröltetett s a sajtószabadság visszaállítottván, elvül kimondott, miszerint „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti.“ Nehogy azonban a sajtó visszaélés által a közjóra veszélyessé váljék, bizonyos, sajtó útján

elkövetett büntetésre méltó cselekvények sajtóvétségeknek nyilvánítottak, s megbüntetésük elrendeltett. Ilyen vétségek a következők: 1. Ki valamely bűn vagy vétség elkövetésére egyenes és határozott felhívást tesz a sajtó útján; 2. ki a nyilvános köz- és valóságos erkölcsiségből csufot üz; 3. ki a magyar sz. korona alá helyezett terület tökéletes álladalmi egységének, ki a sanctio pragmatikánál fogva megállapított s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tetteles fölbontására izgat, ki az alkotmány erőszakos megváltoztatására s a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázit, s bűnök elkövetésére hiv fel és buzdit; 4. ki a fejdelem személyének sérthetlensége, a királyi székbeli örökösödésnek megállapított rende ellen kikel, avagy a királynak legmagasb személye s az uralkodó ház tagjai ellen sértést követ el; 5. ki a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázit; 6. ki törvény által alkotott valamely hatóságot vagy testületet, valamely köztisztviselőt vagy köz megbízásban eljárót, hivatalos tetteire vonatkozólag, vagy végre valamely magán személyt rágalmakkal illet, a körülményekhez mért (hat év 3000 pftig terjedhető) fogság és pénzbüntetéssel, esküdtszéki ítélet folytán sujtathatik.

96. §.

A sajtóvétségek fölött nyilvánosan esküdtszék ítél.

Az esküdtszékek összeállítása s azok eljárása törvény által rendezve nem levén, ez, az országgyü-

léstől nyert felhatalmazás folytán közigazgatási uton az igazságügyi miniszterium 1867. május 17-kén kelt rendelete által szabályoztatott.

Ezen rendelet értelmében Pesten, mint a királyi ítélő, Nagy-Szombaton, Kőszegen, Debreczenben és Eperjesen, mint a kerületi táblák székhelyén, sajtóbírószágok állittattak fel. A ténykérdés v. i. a felett, „ha vajjon a vádlott vétkes-e vagy sem“, az esküdtszék határoz; míg a jogi kérdés iránt vagy is vétkesség esetén a vétkesre a törvény értelmében minő büntetés szabassék, az említett tábláknak, illetőleg az 1870: 15. t. cz. értelmében becikkelyezett vegyes bíróságoknak egy elnök és két bíróból álló küldöttsége ítél.

Esküdtek lehetnek: a) mindazok, kik életük 24. évét már betölték s a 60. évet még tul nem haladák, ha évenként 200 ft. tiszta jövedelemmel birnak; b) azok kik habár életük 24. évét még be nem töltötték, s évi 200 forint jövedelemmel sem birnak, de hites ügyvédek, mérnökök, bölcsészi, törvény- vagy orvostudorok okleveles sebészek, magyar tudós társasági tagok, nyilvános rendes vagy segédtanítók. Ellenben képességgel nem birnak egyházi személyek, szolgálatban lévő s nyugalmazott katonák, bírák, közvádlok; továbbá szolgák, napszámosok s általában azok, kik írni s olvasni nem tudnak, némák, vakok, siketek vagy nehézhallásuak, végre fenyíték alatti egyének.

Az esküdtek lajstromát az illető sz. kir. város törvényhatósága szerkeszti. Harminczhat esküdt

közül, kik soron vannak, tizenkettőt a közvádló, ugyanannyit a vádlott utasíthat indokolás nélkül vissza. Azon 12 esküdt, ki a többinek visszavétele után fennmarad, képezi az esküdtszék. Az esküdtek letett hitükhez képest meggyőződésük szerint határoznak. Arra, hogy valaki vétkesnek találtassék, legalább 7 szavazat szükséges; 6 felmentő szavazat elég a vádlott feloldására. Az esküdtszék tárgyalása nyilvános és élőszóval történik. A közvádlókat az igazságügyi miniszter nevezi ki. A pestinél közvádló a királyi ügyész. Az esküdtszék ítélete ellen csak semmiségi panasznak van helye, mely a hétszemélyes tábla által nyilvános ülésben döntetik el. *)

97. §.

Az időszakos lapokról.

Az ideiglenes sajtótörvény értelmében az időszakos lapok, a mennyiben, habár csak részben is, politikai kérdésekkel foglalkoznak, s hetenkint kétszer jelennek meg, csak úgy adathatnak ki: a) ha azon hatóságban, melyben a lap megjelenedik, annak alispánjához, főkapitányához, grófjához, polgármesteréhez egy nyilatkozat nyújtatik be, melyben a tulajdonos vagy felelős kiadó, vagy felelős szerkesztő neve, laka és a nyomda, melyben a lap nyomtatni fog, kitétetett; b) ha biztosíték nyújtatott, mely naponkinti megjelenésnél 10,000, különben 5,000 pftra szabott. — Sajtóvétség esetén a pénzbüntetés a biztosítékból vonandó le.

*) L. M. T. és R. Tára I. k. 122—142. lap.

- A hirlapokban megjelenő czikkekért, ha a szerző felelősségre nem vonhatnék, a nyilatkozatban kijelölt személyek is felelet terhével tartoznak.

98. §.

A nyomdákról és könyvvarusokról.

Nyomdát és könyomdát felállithat, ki az 1840 : 16. tcz. 1. és 2. fejezetében foglalt rendeleteknek eleget tevén, szándokát azon törvényhatóság elnökének, melyben lakik, bejelenti a fővárosban 4000, egyébütt 2000 ft. biztosítékot letesz. Zugnyomdász műszereinek elkobzásán túl 1 évi fogsággal és 2000 ftig terjedő büntetéssel büntettetett.

A könyvvarusság semmi különös engedelemtől nem függ, hanem azt a kereskedőkre nézve fennálló törvényes szabályok megtartása mellett mindenki nyithat; mindazáltal, ki oly elmemüvet árul, melyen a nyomdatulajdonos neve és laka kitéve nincs, a nála találtató példányok elkoboztatásán fölül, ötven forintig terjedő birsággal büntetendő (1848: 18. tcz. 37., 42., 44. §§.).

IX. Fejezet.

A vallási ügyekre vonatkozó királyi jogokról.

99. §.

Az egyháziak körüli jog.

Hogy az uralkodót a vallásügyek iránt bizonyos jogok illetik, kétségbe vonni nem lehet. A fejedelmi hatalom sajátságaihoz tartozik mindent tudni, mi terü-

letén belül, akár egyes személyek, akár testületek részéről, mely utóbbiakhoz egy és ugyanazon vallást követők egyeteme is számítandó, történik. A fő-felügyeleti hatalomból folyó ezen jogánál fogva a király ügyel, nehogy a vallás színe alatt oly valami csempésztessek be, mi egyesek sérelmére vagy a köztársadalom veszedelmére válhatnék. Királyainknak tételes törvényeink értelmében, jelesen az 1848 : 3. t. cz. értelmében, vallás- és közoktatási minisztere utján gyakorlandó ebbeli joga az országban létező minden vallásfelekezetre kiterjed, bár nem mindegyikre egyenlő hatálylyal.

100. §.

A külső fegyelemre nézve.

Hazánkban, valamint másutt is némely ügyek a király főfelügyeletének tartvák fön, kinek tudta és akarata nélkül, bármely vallást követőknek sem szabad gyülekezeteket és zsinatokat tartani; jogában állván a fejedelemnek: ezekre képviselőjét felügyelet tekintetéből elküldeni. Az ily gyülekezeteken hozott szabályzatok azonban, mielőtt kir. jóváhagyást nyerének, erőnélküliek, mi a nem katolikus vallásuakra nézve világos törvény által meg is állapítottatott. (1790. 26. törv. czikk). Átalán véve a kir. minden vallásfelekezethez szabadságát s egyházi törvényhatóságát, törvényes határai között fentartván, gondoskodik, hogy vallásügyi sérelmek ne keletkezzenek, s a netán mégis keletkezettek a törvények értelmében orvosoltassanak.

101. §.

A kegyes alapítványok.

A kegyes alapítványok úgy a szoros igazság, valamint tételes törvényeink (1790: 23. tcz.) értelmében az alapítók szándékához képest kezelendők; minek biztosítására szokássá vált a nagyobb szerűebbeket az alapító nevének felemlítésével, becikkelyezni. (1723: 70., 1729: 17., 1751: 21. stb. tcz.) Hogy az ily alapítványok a király különös védelme alatt állnak, III. Károly törvénye (1723: 70. tcz.) nyilván kimondja. Közigazgatási hatóságok útján a fejdelem ügyel föl arra, hogy az alapítványok rendeltetésükre fordítottassanak, el ne idegeníttessenek, el ne zálogosítottassanak vagy más terhekkal ne terheltessenek.

102. §.

A mortisatio.

Nehogy az egyes állampolgárok, valamint a közjó s a korona jogainak sérelmével és hátrányára ingatlan javak kelletén túl egyházi testületek s egyházak birtokába, ugynevezett holt kezekre jussanak s a közforgalomból kivétessenek, a szerzéstiltó (amortisationalis) törvények, névszerint II. Ulászló 1498: 55. t. cikke által a püspököknek s egyéb főpapoknak világi javakat királyi adomány vagy bármi más jogczimen egyházaik számára felkérni megtiltatott. III. Károly törvénye értelmében pedig, a szerzetbe-lépőknek ősi örökségüknek csak egy tizedrészét szabad magukkal vinni, még pedig csak készpénzben; mely tizedrész

azonban ötezer pengő forintot semmi esetben meg nem haladhat.

103. §.

A különböző vallások, névszerint a róm. katolika hitvallás szabadságáról.

Már fentebb láttuk, miszerint a királynak joga, de egyszersmind kötelessége is az országban létező különböző vallások jogait és szabadságait hazai törvények rendeleteihez képest megvédeni; következik ez a végrehajtó hatalom természetéből, valamint nálunk a koronázási eskü tartalmából is, melyben a király Isten anyaszentegyházának és az ország lakosainak jogait és szabadságait fentartani igéri. Áll ez névszerint a római katolika vallásra nézve, melyet Sz. István (D. L. I. C. 1.) törvénye, nem különben az uralkodó ház örökösödési rendjét szabályzó 1723:2. tcz. értelmében is, az uralkodó király követni tartozik. A római katolika hitvallás ezért nem csak uralkodó vallásnak (religio dominans) tekintetett, de az ország eleivel egykorú számos jogokkal van felruházva s különös viszonyban áll a szent koronához, mi leginkább királyi tetszvény és főpártfogói jog által nyilvánul.

104. §.

A királyi tetszvény.

Királyi tetszvény (placetum regium) alatt a király azon jogát értjük, melynél fogva a római pápa semmi rendelvényét vagy intézkedését, mielőtt királyi jóváhagyást nyert volna, kihirdetni s foganatosítani

nem szabad. A királyi tetszvénynek régi időktől való szakadatlan használatát Kollár és Benczuron *) kívül, többen sikeresen bebizonyíták. Királyaink ezen tetszvényi jogukat különösen akkor használták egész szigorral, midőn a római szent szék intézkedései által magukat sértve hitték; így névszerint Zsigmond király minden egyházi férfiaknak különbség nélkül fejesztés büntetése alatt megtiltotta, a római pápa, vagy a pápai követek avagy a római kuria hivatalainak leveleit különös királyi engedélye nélkül elfogadni, kihirdetni és végrehajtani, az ez ellen cselekedőket felségsértőknek nyilvánítván **). A pápai bullák, brévek, s hasonló levelek, mielőtt foganatosítottatnak, hátiratilag ily záradékkal: „In quantum eius (t. i. a leiratnak) tenores juribus et ordinationibus regiis non adversantur benignum Placetum tribui“ — szoktak elláttatni. Legujabb időben a tetszvényi jog az 1869/70 vaticani zsinat határozatai ellenében az országgyűlés beleegyezésével Ő Felsége által érvényében fenállónak elismertetett.

105. §.

A király főpártfogói joga s annak alapja.

A királynak a római katholika vallásra vonatkozó másik s legfontosabb jogát a főpártfogóság (fővédnökség, patronatus regius) képezi, mely a királyi

---

*) Kollár: de orig. et usu perp. pot. Legisl. Benczur: Was hat der Regent für ein Recht über päpstl. Bullen?

***) Pray Spec. Hier. Hung. 1. R. 92. s k. lap.

szent koronával elválhatlanul van egybekapcsolva. A főpártfogói jog általában magában az uralkodás természetében gyökerezik, hazánkban azonban eredete Sz. István vallási buzgóságában keresendő, melylyel valódi apostoli lelkesedéssel a keresztény hitet pogány őseink között terjeszteni igyekezvén, püspökségeket, zárdákat alapított s azokat gazdag javadalmakkal ellátta.

Werböczy (I. R. 11. cz.) szerint ezen jog királyainkat 1-ször az alapítás folytán; 2-szor Sz.-István első királyunk apostolkodása miatt; 3-szor törvényes idősülés; 4-er hitteli megerősítés alapján, mely a kostnizi egyházi zsinaton hozzájárult, illeti.

106. §.

A püspökök és javadalmasok kinevezése.

Főpártfogói jogánál fogva a király a sz. koronához tartozó egyházakban nem kérelmezi vagy bemutatja, de kinevezi az érsekeket, püspököket, apátokat, prépostokat és kanonokokat és teljhatalmával az egyházi javadalmakat (*beneficia ecclesiastica*) adja, adományozza és tulajdonba bocsátja. Ugyanez áll midőn valamely javadalmas egy javadalomról a másikra tétetik át. A mennyiben pedig némely családok bizonyos javadalmakat adományoznak, ezt csak királyi kiváltság alapján s annak felhatalmazása folytán teszik.

Ámbár az egyházi javadalmakat s névszerint a püspökségeket régi időktől fogva a király adományozza, a római pápának megerősítési joga mindazáltal a maga épségében szakadatlanul fenállott; úgy azonban, hogy a mint az illető püspöknek kine-

veztetett, a püspökség jövedelmeit azonnal huzza, püspöki öltönyt visel, mindenki által választott püspöknek czimeztetik, s ugy az országgyűlésen, valamint egyéb gyülekezeten is az őt a többi főpapok között megillető helyét elfoglalja, szóval ugyanazon jogokban és kitüntetésekben részesül, melyek a valóságos püspököket illetik, kivéven az egyházi rendre vonatkozó cselekvényeket, melyek időközben más erre alkalmas helyettes által végeztetnek. Ugyanez áll a valóságos és czimzetes apátságok adományozása körül. Azon püspökök, kik a Magyarországtól elszakadt tartományokban lévő püspöki székek számára neveztetnek ki, ha az egyházi rend kérdése nem merül föl, pápai jóváhagyásra nem szorulnak.

107. §.

Püspöki megyék alapítása.

Valamint Sz. István püspökségeket alapított, ugy utódai is mindenkor vitatlanul gyakorlák abbeli jogukat, mely szerint más létező püspöki megyéket felosztván, azokból vagy a szent korona visszaszerzett tartományaiból, új püspökségeket alakítanak. Igy a történelem tanúsága szerint a nyitrai nagyprépostság az esztergami érseki megyéből kihalatván, különös püspökségre emeltetett; ily Mária Therezia nyolcz új, részint római, részint görög katolikus püspökséget alapított s I. Ferencz az egri érseki megyéből a kassai és szatmári püspöki megyéket kihalatva; ily végre az eperjesi görög katolikus püspök-

ség a munkácsiból vette eredetét, mely új alakítások mindazáltal a római szent szék jóváhagyását szokás kikérni.

108. §.

Az egyházakra való felügyelés.

A fenálló egyházaknak s a hozzájuk tartozó javadalmak jó karban tartására örködni a királyt illeti, ki felügyel arra, hogy a javadalmasok a szent kánonok s a hazai törvények rendeleteinek eleget tegyenek ; hogy egy javadalmas több javadalmat egyszerre ne birjon (1471:13., 1498:56. stb. tcz.), hogy a javadalmasok javadalmaikat ne terheljék vagy épen elidegenítsék (1647:17. — 1715:16. tcz.) s hogy javadalmaik székhelyén tartózkodjanak (1723:55. — 1741:16. tcz.). — Mint minden javadalmak legfőbb kegyurja, a magyar apostoli király azon javadalmasok jövedelmeit, kik egyházaikat vagy javadalmaikat elhanyagolva romlásnak indulni engedik, zár alá vétetheti s III. Károly törvénye (1723:71. tcz.) értelmében a hanyatló egyházak vagy javadalmak kijavítására fordíthatja.

109. §.

A király a főpapok örököse.

Többen más nemzetek példájára a fejdelem azon jogát, mely szerint az üresedésbe jött püspökségek és egyéb javadalmak jövedelmeit huzza, a főpártfogói jogból származtatják. Minthogy azonban hazánkban a főpapok jóságai s javadalmi királyi adományból származnak s a javadalomlevelek az adománylevelek-

kel majdnem ugyanazon tartalmuak s birtokosaik azokat ugyanazon jogczimen birják, az örökösök nélküli világi egyházi birtokosok javai, mint a szent koronához tartozók, arra visszaszállnak: világos, miszerint a magyar király a korona ezen közös jogánál fogva, huzza a megürült javadalmak jövedelmeit is. (I. R. 3. 10. 12. cz.)

110. §.

Az egyházi javak világlasítása.

Vannak, kik azt állítják, miszerint az államnak joga van az egyházi rend tagjainak az állampénztárból bizonyos évi jövedelmeket rendelvén, az egyházi javakat minden jogsérelem nélkül elvenni s államjavakká változtatni, vagyis azokat világlasítani (secularisálni.) Nem szabad azonban szem elöl téveszteni, miszerint az állam kitünő tulajdonjogának határait mások birtokának elvételére mulhatlan szükség esetén kívül kiterjeszteni nem szabad. Magyarországbán az egyházak java: örök és visszavonhatlan joggal adományoztattak, a mint ezt az adományok világos tartalma Werböczyn (I. R. 10. cz.) kívül számos törvényeink (névszerint 1791: 23. tcz.) s a szakadatlan hagyomány tanusítják.

111. §.

A király joga a szerzetes rendekre vonatkozólag.

A végrehajtó hatalom természetéből következik, miszerint a királynak jogában áll a szerzetes rendek

alapszabályait megvizsgálni, a visszaéléseknek elejét venni, a fogadványok tételére megkivántató kort meghatározni, a szerzeteknek külföldi főnökeiktől függését körülírni vagy végleg eltiltani. Az ausztriai házból származó királyok korszakában szokássá vált az országba bocsátott szerzetes rendeket, azoknak ingatlan javakrai birtokképességét vagy képtelenségét, valamint követküldési jogukat becikkelyezni (1687. tcz.). Végre megjegyzendő, miszerint törvényeink értelmében országos szükség s a király jóváhagyása nélkül bárminemű szerzetes társulatokat és zárdákat alapítani nem szabad.

112. §.

A bevett vallások szabadságai.

A római s görög szertartásu katolika valláson kívül legujabb időkig három országgyűlésileg bevett vallást (religiones receptae) ismertünk, u. m. az ágostai és helvét hitvallást s a nem egyesült vagy mintjelenleg czimeztetik keleti görögöt. Az elsőbbeknek szabadságai, mint fentebb láttuk, a bécsi és linczi békekötések által törvényesen biztosítottak; (1608:1. és 1647:14.) a görögök pedig különféle régiebb és újabb királyi kiváltságok által nyerték jogaikat. A protestansok II. Leopold törvényénél (1791:26. és 27. tcz.) fogva Magyarországon vallásukat teljes szabadsággal gyakorolják, Horvát-, Tót- és Dalmátországban ellenben helyhatósági jognál fogva, mindennemű tiszteletektől és ingatlan javak birtokából is kizárattak.

Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd megyéknek, valamint Kővár vidékének bekebelezése után a törvényesen bevett vallásokhoz negyedikként az unitariusok hitvallása is járult (1848: 20. tcz.).

Ezen törvényesen bevett vallásfelekezetek szabad isteni tisztelettel birnak, egyházakat, tornyokat és harangokat használhatnak s külön lelkipásztort tarthatnak. Egyházi ügyekben saját előljáróságaitól, egyházi tanácsaik (consistoriumok) és gyülekezeteiktől (synodes) függenek. Minden más hitvallásbeli szertartásokbani részvétől és más egyházak szolgálainak teendő fizetések és szolgálatoktól mentek. Az evangélika hitvallásuak házassági ügyei, ha egyik házastárs sem katolikus, saját egyházi bíróságaik előtt s a mennyiben ezek még szervezve nem volnának, a világi bíróságok által intéztetnek el.

113. §.

A vallási viszonyok legujabb törvényeink szerint.

A bevett hitfelekezetek egyenlőségét az 1848: 20. tcz. kimondván a végrehajtására alkotott 1868: 53. tcz. értelmében a vegyes házasság bármelyik fél papja előtt érvényesen köthető; az abból származó gyermekek közül a fiuk apjuk, a leányok anyjuk vallását követik. Ezzel ellenkező szerződés, térítvény vagy rendelkezés jogerővel nem bir. Ha a szülők egyike más vallásra tér át, mint a melyet előbb követett, a hetedik évet még be nem töltött gyermekek nemük szerint követik az áttértet.

Törvénytelen gyermekek, ha apjuk őket elismeri, annak, különben anyjuk, lelenczek pedig annak vallását követik, a ki őket felfogadta. — Temetőekben a különböző vallás felekezetek tagjai vegyesen s akadálytalanul temetkezhetnek. Különböző vallásfelekezetűek által lakott községekben, melyek házi pénztárból egyházi czélokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segílyt szolgáltatnak ki, e segílyben igazságos arány szerint minden ott létező vallás felekezete is részesítendő.

114. §.

A görög keletiek.

Majdnem ugyanazon szabadságokkal birnak a görög keletiek, régi kiváltságaik, majd legujabb törvényeink (1848:20. tcz.) alapján. Ezekhez járul sajátosságos hierarchikus egyházi szerkezetük. Érsekeiket s püspökeiket a Görögországban a tizedik században divatozott módon választják, kik is haláluk esetére vagyonuk feléről szabadon rendelkezhetnek, hagyatékuk második fele azonban egyházi, vagy mint mondani szokták, nemzeti pénzalapjukra száll.

Ezen keleti hierarchia, eltekintve valjon hiveik román vagy szerbajkuak, ezelőtt közös volt; legujabb időben azonban szerb és románajkúra vált. Az 1868:9. t. cz. által az 1864. és 1865. évben Karlovi-czon tartott nemzeti congressus határozatai, a meny nyiben az az 1848:20. t. cz. 8. §-ától eltérőleg alkittatott, utólag törvényesítettvén, a gör. keleti román ajkuak részére felállított önálló, a szerbajkuakkal

egyenjogu metropolia, nem különben a görögkeleti vallásu püspökségnek érsekségre emeltetése törvénybe iktattatott s az 1792:10. t. cz. arra is kiterjesztetett. Az 1868 : 9. t. cz. értelmében, ugy a szerb mint román ajku görög-keletiek jogositva vannak, Ő Felsége legfelsőbb felügyeleti joga fennmaradván, egyházi, iskolai s ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket, az ország törvényeinek korlátai között, különkülön az illető metropoliák által Ő Felségének teendő előleges bejelentés mellett időszakonként egybe-hivandó egyházi gyülekezeteikben rendezni s ezen congressusokon alkotandó s Ő Felsége által jóvá-hagyandó szabályok értelmében saját közegeik utján önállóan kezelni és igazgatni. *)

---

*) A congressusok szervezete iránt megjegyzendő, hogy a szerb patriarcha által egybe hívott a szerb nemzeti congressus az illető főpásztorokon kívül 25 egyházi, 50 világi s ezek közé választandó 25 végőrségi követből áll. A gör. keleti román egyházi congressus, melyen az érsek elnököl (az illető főpásztorokon kívül, 30 egyházi, 60 világi s ezek közé választandó 10 végőrségi követből áll). A két metropolia különválásából eredő kölcsönös követelésekre nézve az 1868: 9. t. cz. által elrendeltetett, hogy a mennyiben egyezés utján kiegyenlíthetők nem lennének, azok egy delegálandó rendes bíróság előtt minden perorvoslat kizárásával, egyedül a két fokozatu fölebbvitel fentartásával intéztessenek el.

X. Fejezet.

A királynak nevelési és közoktatási ügyekrei joga.

115. §.

Azon nevezetes befolyás, mit az ifjuság nevelése az államéletre gyakorol, oka, hogy királyaink leg-régibb idők óta a közoktatásról gondoskodtak. Már Sz. István Székes-Fehérvárt Sz. Gellért csanádi püspök által köziskolákat nyitattott s az utána következő századokban a zárdák és káptalanok is iskolákat tartottak. Nagy Lajos Pécssett 1382-ben ugy nevezett Studium generalet (egyetemet), Zsigmond Budán akadémiát alapított, melyet Hunyady Mátyás korához méltón nagyobbított, ezen fölül Pozsonyban ugynevezett istropolitanakadémiát is állított; mindezen intézetek azonban a mohácsi vész után elpusztultak. 1559-ben Oláh Miklós primás Nagyszombatban felsőbb tanodát létesített; mig végre Pázmán Péter bíbornok esztergomi érsek 1625. évi pünkösdhó 12-én kelt alapító levelével a magyar nemzet harczias szellemének szelidítése végett egy a Jézustársaságiak vezérletére bizott egyetemnek Nagyszombatban leendő felállítására százezer forintnyi alapítványt tett. Ezen egyetem felállítása d. e. II. Ferdinand magyar királynak 1635. évi mindszenhó 18-kán jóváhagyatott s miután a jogi karral Lósy György és Lippai Imre érsek alapítványai által gyarapittatott s d. e. Mária Therezia Ő Felsége által egy orvosi karnak felállítása által teljes-

ségre emeltetett, ugyanezen dicső királynőnek 1777. márczius 6-kán kegyelmes leiratával az ország fővárosába, Budára, majd II. József császár által Pestre áthelyeztetett. 1848: 19. t. cz. által az egyetem közvetlenül a vallás és közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetett s a tanszabadság elvének alkalmazása elhatároztatott. Országos segélyben azonban csakis 1868 óta részesül.

116. §.

Az országgyűlések befolyása.

Első nyomát annak, hogy az ország figyelmét a tanügyre fordította az 1548-ki országgyűlésen találjuk, melyben a főpapoknak iskolák felállítása megghagyatott s a király felkérte, hogy a tanuló ifjuság ellátásáról gondoskodják, e célra az elpusztult zárdák javainak fele, alapítványul fordíttassék, s az ez ellen cselekvők ezen végzemény teljesítésére a király által szoríttassanak (1548: 6., 7. és 12. tcz.); mely határozat teljesítését a rendek két év múlva újra sürgették (1550: 19. tcz.). III. Károly alatt elhatároztatott, hogy a külföldi polgári és katonai tanintézetekben előadott tudományok a hazaiakban is taníttassanak (1723: 70. tcz.). II. Lipót alatt a közoktatási ügy szabályozására külön küldöttség neveztetett s a magyar nyelvnek tanítása elrendeltetett (1791: 15. és 67. tcz.).

117. §.

A király joga a katolikus tanodákra.

Bármi nemű tanodákat és nevelőintézeteket alapítani és fölállítani általában a király jogához tartozik. Felsőbb és közép tanodákat a kormány engedélye nélkül olykép, hogy azok nyilvánossággal birjanak, felállítani nem szabad. A katolikus gymnasiu-mokon, akademiákon s az egyetemen a fejdelem állapítja meg a tanrendet, nevezi ki a tanárokat s azok viseletére felügyeltet.

A katolikus iskolákat illetőleg mindez a legfelsőbb felügyeleti és főpártfogói jognak kifolyása, miért is a tanintézetek, a magán alapítványiakat kivéve, királyiaknak neveztetnek.

118. §.

A protestans tanodákra vonatkozólag.

A protestantismusnak hazánkban elterjedésével azonnal alsóbb és felsőbb rendű protestans tanodák alapítottak; melyek eleinte mint magánintézetek működtek, később azonban, (névszerint az 1791: 26. tcz. által) a hazai törvények védszárnya alá vétetvén, nyilvánosságra emelkedtek.

Ezen törvény erejénél fogva a protestansok elemi és alsóbb gymnasiumi tanodáikat megtarthatják, sőt a hol szükségét látják, újakat is alapíthatnak; felsőbb osztályuak felállítása mindazáltal királyi jóváhagyást igényel. Az igazgatói és tanári állomásokat saját valóságukbeli egyénekkel betölthetik s a tanulmányi ren-

det és szabályt is a fejdelem főfelügyeleti jogának fenhagyása mellett, meghatározhatják.

119. §.

A népiskolai közoktatásról.

Az ez ügyben alkotott 1868: 38. tcz. által a kényszertanítás elve törvényre emeltetvén, minden gyermek 6—15 éveig tankötelesnek nyilvánított. Viszont minden (hely) község, melyben felekezetek (hitközségek) iskolát nem tartanak fen, községi iskola felállítására s fenntartására köteleztetett. A község költségén fenntartott iskola felekezeti jelleggel nem bír s esetleg az állam által segélyeztetik. Néptanodai intézeteket, az államon kívül, felekezetek, községek, társulatok, sőt egyesek is felállithatnak. A néptanítók ellátásának minimuma 300 forinttal szabott meg s a legf. felügyeleti jognak gyakorlása végett az ország tankerületekre osztatván, megyénként tanfelügyelők és iskolai tanácsok s a községekben iskolaszékek állítottak fel.

XI. Fejezet.

A hivatalok és méltóságok körüli jogról.

120. §.

A végrehajtó hatalom a királyé, ki azt az 1848: 3. t. cz. értelmében felelős magyar miniszteriuma, illetőleg az ennek alárendelt kormányközegek útján s részben a megyék, kerületek s szabad királyi városok közreműködésével gyakorolja.

A végrehajtó hatalomból folyó ügyek tömege és

sokfélesége tisztviselők (hivatalnokok) alkalmazását igényli. Ezek részint országosok (királyiak), részint helyhatóságiak (municipalisok), kikhez a megyei (kerületi) sz. kir. városi és községi tisztviselők számítandók.

121. §.

A közhivatalokat a király adományozza.

A közhivatalok hazánkban, mint minden rendezett egyeduralkodási államban a király által, illetőleg nevében töltenek be, részint közvetlenül, részint közvetve kijelölés útján (1439:15. és 26. — 1526:2. — 1741:15. tcz.). Így a nádor s a koronaörök hivatala választás útján ugyan, de a királyi jelöltek közül töltenek be. A megyei tisztviselők is azok közül választatnak, kiket a király meghatalmazottja, a főispán által kijelöltet. A törvényhatóságok, nem különben az ország rendes birái s az ezredek tulajdonosai bizonyos helyeket adományoznak, de csak a király meghatalmazása folytán.

Ezen joggal királyaink a legrégibb időktől fogva éltek, gyakorlatában mindazáltal bizonyos föltételekhez kötve. Így hazai törvényeink értelmében az ország báróinak, az udvari kancellárnak, a királyi kincstárnoknak, a királyi kuria tagjainak, a királyi tanácsosok és titkároknak, honfiaknak és nemeseknek, a tartományi főbiztosnak a főuri, a többi tartományi biztosoknak pedig a nemesi rendből valóknak kellett lennie, valamint a királyi személynöknek is. Így a kamara-grófok s királyi jövedelmek kezelőinek,

nemeseknek, harminczadosoknak pedig, ha lehet birtokos benszülötteknek kellene lenniök. Így a főispánnak megkivántatott, hogy az illető megyében jó birtoku főúr vagy nemes legyen.

122. §.

A királynak ez ügyre vonatkozó egyéb jogai.

A királynak e részbeni joga nem egyedül a hivatalok betöltésére szorítkozik. A király fölügyeleti jogánál fogva a szükséghez képest új hivatalokat állít, a feleslegessé vált régiebbeket megszünteti s a fenlévőknek egymás közötti kölcsönös viszonyát, azoknak illetékességét és ügykezelését, rendtartások által szabályozza; a tisztviselőket hivatalaik rendes viselésére s a törvények megtartására esküvel kötelezi; a keletkezhető visszaéléseknek elejét veszi s az érdemetlenekké váltakat a körülményekhez képest hivatalaiktól elmozdítja.

Mindezen tág hatalma daczára a törvényesen fenálló kormányhatóságokat önkényesen meg nem szüntetheti, idegen alakba nem öntheti, sem törvényes hatóságukat meg nem szoríthatja; sem a törvények értelmében egyik hatósághoz tartozó ügyeket más hatósághoz utasítania, névszerint jogügyeket politikai kormányiszékekhez áttennie (1791:12. tcz.) nem lehet. Tilos továbbá a kormányiszékek hatalmát oly mértékben növelni s gyarapítani, hogy ez által a törvényhatóságok jogai a törvény ellenében megszoríttassanak (1791:14. tcz.); valamint tisztviselőket egyszerű

feladásra hivatalaiktól megfosztani (1791:17. tcz.). A bírák elmozdithatlanságát pedig az 1848:29. s legujabban az 1869:4. tcz. 15. §-a nyilván kimondotta.

123. §.

Az országbárók szaporítása.

A nemes testőrseregnek 1764-beni felállításakor kapitányának az ország bárói közé felvételéről lévén szó, vita támadt, valjon van-e a fejedelemnek joga a rendek beleegyezése nélkül új országos bárói méltóságokat alapítani? A vitás kérdés azonban nem annyira elhatározva, mint inkább a rendek ildomossága által elhárítva lön; mindazáltal, ha tekintetbe vesszük, miszerint az országbárók száma idő folytában hol nagyobb, hol kisebb volt, sőt néha két erdélyi vajda s több horvát s tótországi bán is volt egy időben, nem lehet tagadni, miszerint az ország báróit szaporítani a király belátásától függött, legalább ellenkező törvénynek nyoma nem létezik.

124. §.

A nem nemeseknek hivatalképessége.

Hajdan a hivatalok nagy része nemes származásuaknak voltak fentartva, mindazáltal a királyi tanácsosok és titkárok állomásait kivéve, egyéb kormányzéki tisztségekre, nem különben a sz. kir. városok tisztikarában nemnemesek is alkalmaztattak, a hadi és papi pályán bármi méltóságra emeltethettek s egyedül a püspökségtől, rég elavult törvény (1514:24. tcz.) értelmében, tiltattak el a paraszt vérből száрма-

zók. — Végre az 1844:5. tcz. által a hivatalképesség különbség nélkül minden benszülött lakosra kiterjesztett; a magyar nyelvnek ismerete mindazáltal megkivántatván.

XII. Fejezet.

A fegyverjogról s a rendes hadseregről.

125. §.

A fegyverjog.

Az országnak kül- és beltámadások ellen való sikeres megvédésére anyagi erő, fegyveres nép s hadi szerek szükségesek; ezek együttvéve a hadi hatalmat képezik s a királynak azon joga hadi szereket gyűjteni, várakat építeni, hadakat szedni s fölfegyverezni, fegyverjognak (jus armorum) neveztetik.

A fegyverjog ereje s hatalma a hadseregben fekszik. Eredetileg minden magyar fegyverviselő volt, s vándor nemzetek módjára a magyar hadak szerkezete inkább támadásra, mint védelemre volt irányozva; mi azonban, őseink a keresztény hitre térvén, megváltozott s a hadi szervezet honvédelmi rendszerré alakult.

Ennek folytában keletkezett a rendes és rendkívüli haderő közötti különbség, mely eredetileg ismeretlen volt. Az ország védelméről gondoskodni a király különös tisztéhez tartozott; ki is a történelem tanúsága szerint már régi időtől fogva a nemzeti derék hadon kívül fegyveres néppel birt.

126. §.

A rendes hadsereg.

A rendes királyi hadsereg hajdan a várnépekből, várjobbágyokból állott, kik bizonyos földeket hadi szolgálat terhe alatt birtak; ezekhez járultak a király pénzén fogadott zsoldosok, a királyi s némely királyi főtisztviselők dandárjai (banderiumai); végre némely családok, közönségek s a hűbérileg függő tartományok által állított hadjuttalékok. Így II. Andrásnak 1224-ben kelt oklevele szerint a Rados család, valahányszor a király hadba szállt, táborába tizenöt fegyverest (lorica-tos) és tíz gyalogot küldeni s így az erdélyi szászok az ország határain belül ötszáz vitézt, ha pedig a hadjárat azon kívül történt, a szerint a mint a király személyesen szállt táborba vagy sem, 100 illetőleg 50 vitézt állítani tartoztak. Az így részint hadjuttalékokból, részint zsoldosokból alakult királyi had rendes katonaságnak nem tekintethetett s idővel mindinkább hanyatlott, míg végre a mohácsi vész után a magyar hadak majdnem kizárólag zsoldosokból álltak.

127. §.

Az állandó katonaságról.

Állandó katonaságot hazánkban legelőször Hunyady Mátyás tartott, kinek fekete serege európai hirre emelkedett; a nagy király halála után azonban nem sokára feloszlott.

A mohácsi vész után s jelesen a török világ alatt

állandó rendes katonaság nem létezett; voltak ugyan magyar királyi hadak, de csak háboru idején, békében csak a véghelyeken. Béke idején is zászlók alatt maradó rendes katonaság csak is az 1715:8. t. cz. által lön felállítva, midőn a rendek belátván, hogy a banderiumokkal és a nemes felkeléssel az országot kellőn megvédeni nem lehet, rendes, ugy belföldiek mint külföldiek által alakítandó katonaság felállítását elhatározzák s annak fenntartására hadi adó (contributio) szedését elrendelék.

Ezen hadak rendszerint toborzás útján önkénytesekből alakultak, később, midőn a hadakat így kiegészíteni nem sikerült, ujonczok országgyűlésileg szerveztették, 1830-ig élethossziglan, ez időtől fogva 10 évi szolgálatra. Az ujonczok, ha önkénytesek kellő számban nem akadtak, a katonaságra kötelesek közül sorshuzás útján állítottak ki. Az 1840:2. t. cz.-ben világosan kikötöttet, hogy a magyar ezredek tisztjei született magyarok legyenek, s a kitünő magyar érdemek nemesi czimerlevelekkel, udvartelkekre s apróbb részekre osztandó jószágok adományával jutalmaztassanak; s hogy az állítandó ujonczok egyedül magyar ezredekben szolgáljanak s őket nem magyar ezredekhez áttenni ne lehessen.

Az 1867:9. t. cz. által megajánlott ujonczokra nézve hat évi szolgálati idő határozottatott s szinte kikötöttet, hogy a technikai osztályokat kivéve, más mint magyar ezredekbe az ujonczok ne soroztassanak.

Az 1867: 12. t. cz. értelmében a hadügy közösnek s mindaz, a mi az egész hadseregnek s így a magyar hadseregnek is, mint a hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére s belszo-vezetére vonatkozik, Ő Felsége által intézendőnek ismertetett el. De a magyar hadseregnek időnkinti kiegészítését, az ujonczok megajánlásának jogát, a megajánlás föltételeinek s a szolgálati időnek meghatározását, ugy szintén a katonaság elhelyezését, élelmezését illető intézkedéseket az eddigi törvények alapján, mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében az ország magának tartá fenn. Kijelentetett továbbá, hogy a védelmi rendszer megállapítása vagy átalakítása Magyarországon mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik.

A hadügy költségei a bizottságok által megállapított arány szerint Magyarország s Ő Felsége egyéb országai által közösen viseltetnek. Az állandó hadsereg közös levén, a közös hadügyi miniszter alatt áll.

Az 1868: 41. tcz. értelmében a magyar véderő az általános és személyes védkötelezettségén alapul, mely szerint minden fegyverfogható, illetőleg katonai szolgálatra képes férfiú huszadik évétől kezdve 3 évig a sorhad állományban, hét évig a tartalékban s két évig a honvédségben tartozik szolgálni. Ki közvetlenül a honvédségbe osztatott annak ottani szolgálati ideje 12 évig tart. Az összes rendes hadsereg létszáma 800,000 főre állapittatván meg, ebből jelenleg Magyarországra, Erdélyt, Horvát- és Tótországgal

együtt 329,632 fő esik; — mely utóbbi összegbe azonban a határörvidék jutaléka be nem számítatik.

Kiegészíti a véderőt a hadi tengerészet, mely a sorhaddal egyenlő jogokban részesül s melynek legénysége s tiszti kara a sorhaddal egyenlő módon állittatik ki, továbbá a honvédség s hadi veszély esetén a népfölkelés.

128. §.

A honvédségről.

A közös hadseregnek háború idején támogatására, béke idején a belrend és biztonság fenntartására a m. kir. honvédség van hivatva; mely az 1868: 40. és 41. t. cz. értelmében önálló zászlóalják, lovas századok és szórövegütegekből áll. A konvédség fő ura a magyar király, közigazgatási tekintetben a m. kir. honvédelmi minister, katonai ügyekben béke idején a honvédfőparancsnok, háboru idején az Ő Felsége által kinevezett hadvezér alatt áll. A honvédség kiszolgált tartalékosok, önkénytesek s oly katonakötelezettekbe alakul, kik közvetlenül a honvédségbe osztattak be. Tisztjeit, kik a sorhadbeli tisztekkel teljesen egyenjoguak, Ő Felsége nevezi ki. A vezényszó magyar; zászlaja Ő Felsége nevének jelvényei mellett az ország színeit s a magyar állam czimerét viseli. A horvátországi honvédsereg vezényszava horvát.

A honvédség mozgosítását, fenyegető háboru esetén Ő Felsége a honvédelmi miniszter útján rendeli el. Az ország határán kívül csak kivételesen s a

törvényhozás különös intézkedése folytán, esetleg, utólagos jóváhagyása mellett alkalmaztathatik. Költségeit az ország viseli, kivéve a hadi czélokra lett mozgósítás s alkalmazásából eredőket, melyek, a hadi védelem közös lévén, a közös hadügyér tárczáját terhelik.

129. §.

A határőrsereg.

A magyar állandó katonaságnak másik nemét az országszélek védelmére rendelt határőrsereg képezi. Már a legrégebb idők óta a magyar határgrófok és bánok tisztjéhez tartozott hadi fölügyeletet azon lakosok fölött gyakorolni, kik a határszélek ellenséges beütések elleni védelmének föltétele alatt földeket kaptak. A törökök hatalmának növekedése folytán a déli határszélek a szomszéd török tartományokból kivándorló népségek által gyarmatosítottván, újabb szervezetjüket II. Ferdinánd alatt 1630-ban, továbbá III. Károly és Mária Therezia kiváltságai s rendeletei által nyerték. Ezen kiváltságok alapján a beköltözők adómentes földeket kaptak, oly feltétel alatt, miszerint azok fejében béke idején a határszéleket megvédeni s magukat fegyverben gyakorolni, háboru esetén pedig rendes zsold mellett táborba szállani tartozzanak.

130. §.

A király haduri joga.

A fegyverjognál fogva a király minden magyar hadak főura s parancsnoka. Hadurijogánál fogva

hadcsapatok fölállítása és elbocsátása, régi hadak felszlatása, várak s egyéb erődítvények építése, a határszélek szervezése s igazgatása, a hadak kiegészítése s tisztjeinek kinevezése, a tüzérség s az egész hadi felszerelés előállítása, a hadi fegyelemnek szabályozása stb. a királyt illeti. A mennyiben azonban új szolgáltatások kívántatnának, ezek adó természetűek lévén, országgyűlési beleegyezést igényelnek.

A király ezen jogának következménye; miszerint az ország határán belül idegen fejedelemnek vagy magánosnak, de a honfiaknak sem szabad a király engedelmé nélkül hadakat szedni vagy vezetni; katonákat tartani vagy erődítvényeket felállítani; még a megyéknek sem (1514: 37. tcz.), melyek ámbár a haza védelmére mindenkor készeknek kell lenniök, hadakat mindazáltal különös engedély nélkül nem fogadhatnak (1498: 18. tcz.).

XIII. Fejezet.

A rendkívüli haderőről.

131. §.

A fölkelésről.

Őseink a honfoglalás idejében megannyian szabadok és harczosok lévén, a honvédelmi személyes kötelezettség általános volt; mely kötelesség a nemzeti létnek a középkor szellemébeni átalakulása folytán a nemességre háramlott, eleinte hadakozásnak (exercitatio) később fölkelésnek (insurrectionak) ne-

veztetett. Már Sz. István a nemesség ebbeli kötelességéről emlékezett (Dec. L. 1. C. 4.), II. András pedig az arany bullában arra nyilván hivatkozik s a nemesség szabadságait kiválólág e végből erősíti is meg (1222:7.). Ezen s más egyéb alapokon Werbőczy a nemeseket minden adók s adózásoktól menteknek nyilvánítja, kötelesek lévén mindazáltal az ország védelmére katonáskodni (I. R. 9. cz.).

A nemesi fölkelésnek több nemei léteztek. Midőn az egész ország fegyverre szólított, általános fölkelésnek (generalis insurrectionak), ha ellenben csak az országnak vagy a hadköteleseknek bizonyos része szólított a zászló alá, részletes fölkelésnek (partialis insurrectionak) neveztetett. A fölkelés a körülményekhez képest zászlós (banderialis), személyes (personalis) és kapu szerintinek (portalis) nevezteték. Az első a zászlós urak fegyveres népeiből, a másik a nemesi jogokkal bírók által alakított hadakból, a harmadik pedig a jobbágyi telkek szerint szedett, úgy nevezett telekkatonaságból állott.

132. §.

A banderiumokról.

A banderiumok (zászlós seregek, dandárok) nevezetüket a bandiera (zászló) olasz szótól vették s általában közös zászló alatt harcoló hadcsapatokat jelentettek. Hazánkban hajdan a király, a királyné, az ország legfőbb tisztviselői, az egyháznagyok s a főurak külön seregeket tartottak, melyek háboru idején

uraik zászlói alatt szálltak táborba; miért is azok, kik hivataluk vagy birtokuk után annyi fegyverest állítottak, mi egy zászlóaljzat képezett, zászlós uraknak neveztettek.

133. §.

A királyi banderium.

Hogy királyaink bizonyos számú katonaságnak tartására köteleztettek, többrendü törvényeinkből (1454:2., 1498:21., 1526:5. és 8.) világos. Ezekben nyilván megállapított, miszerint a király saját hadát, a királyi banderiumot, mely ezer lovasból állott, mindig készen tartsa s a királyi jövedelmekből fizesse, sőt a fentebb idézett s egyéb törvénycikkelyekből világos, miszerint néha egy időben több királyi banderium is tartatott. Tanusítja ezt V. László azon rendelkezése, miszerint „Tudassék ki, hány királyi hadat lehessen a királyi jövedelmekből felállítani“, nemkülönben Zsigmond királynak hadakozási szabályzata.

Állott pedig ezen királyi zászlós had, a királyi várnépeken kívül, tulnyomólag a királyi javak jövedelmeiből fizetett zsoldos katonaságból.

134. §.

A királyné s a királyi főtisztviselők hadai.

A királyné a királytól külön zászlóshadat, királynéi s hozományos javaiból felállítani tartozott (1537:20. — 1545:16.). Ehez járultak az ország legfőbb tisztviselőinek zászlóaljjai, nevezetesen II. Ulász-

lónak 1498:21. tcz. szerint, az erdélyi vajda, a székely gróf, a horvát bán s a temesi gróf seregei, melyek a határszélek védelmére lévén rendelve a királyi jövedelmekből fizettettek (1454:2. tsz.) és ezért általánosan a királyi hadak nevezete alatt értetnek. A király, a királyné s a főtisztviselők hadainak mindenkor készen kellett lenni, hogy első fölszólításra táborba szállhassanak.

135. §.

A magánosok zászlós hadai.

A mi a magánosok zászlós hadait illeti, ezek eredete bizonytalan; mindazáltal, tekintve ezen hadak elnevezésének olasz eredetét s azt, hogy Zsigmond (1403:3. cz. és 1435:1. tcz.) előtt törvénykönyvünkben nem említettnek, igen valószínűvé válik, miszerint a magánosok zászlóshadainak eredete vagy legalább tovább fejlődése Robert Károly és Nagy Lajos korából való. Alkalmul szolgált erre a várnépek számának, valamint a tartásukra rendelt várjavaknak gyérülése. Az így támadt hiány pótlása tekintetéből legalkalmasb módnak látszott, a nagybirtoku földesurakat a jobbágyházak vagy kapuk számát kulcsul véve föl, a többieknél nagyobb számú fegyveres népek kiállítására kötelezni. Ez volt a zászlós hadak, valamint a telekkatonaság fölállításának oka, ez az egyedüli különbség, mi hadviselési szempontból tekintve, a zászlós urak s a jobbágyokkal biró többi nemesek között létezett.

136. §.

A zászlós urak jogai s kötelességei.

A zászlós urak hadaikat, a mennyiben a királyi hadak az ellenség visszaverésére elégtelenek valának, a többi nemesek hadai előtt táborba vezetni köteleztettek, s ezért azon kiváltsággal bírtak, miszerint csapatjaikat saját zászlójuk alatt vezérelhették, míg a többi nemesek az általuk jobbágyaik számához aránylag állított fegyvereseket az illető megyék zászlóaljaihoz küldeni tartoztak. Ezekhez később mindazok soroztattak, kik sem javaiktól ötven lovas tartani nem bírtak, sem a bárói rendhez nem tartoztak. Törvényeink értelmében egy teljes zászlós csapat, (banderium) négyszáz, félzászlóalj 200, félében nehéz fegyverzetű (pánczélos), félében pedig könnyű lovasból (huszárokból) állott; miből világos, hogy ki saját családi zászlaja alatt akart hadakozni, az legalább egy zászlóalj nyolczadrészét tartozott kiállítani.

137. §.

A főpapok zászlóaljai.

A főpapok javaikat szinte nemesi jogon, s ugyanazon kötelességgel bírván, kétséget nem szenved, miszerint a kereszténységnek hazánkbai behozatalától fogva az egyháziak épugy, mint a világiak az ország védelmére hadakat gyűjteni tartoztak. A mi a szoros értelemben vett banderialis katonaságot illeti, ez az egyházi s világi főuraknál egy idejű s eredetű.

Ezen zászlós hadak az egyházi nemesek hadaitól

különböztek. Kiderül ez, eltekintve V. László II-dik végzeményétől, melyben az egyháznagyok hadakozási tartozása az egyházi jövedelmek csökkenése folytán le szállítani rendeltetett (1454 : 3. tcz.), mi, ha az egyházi nemesek zászlóaljain kívül a főpapok más hadakat tartani nem kötelesek, felesleges volt, s eltekintve azon másik törvénytől (1498 : 17. tcz.), mely szerint a főpapok jobbágyaik közül, hova a papnemesek nem sorolandók, zsoldosokat tartani kötelesek: Mátyás 1459 : 1. tcz.-ből, melyben a főpapok zászlai alatt hadakozó jobbágyaik, az egyházi nemesektől nyilván megkülönböztetnek.

A felsőbb egyházi rend jövedelmeit részint adományos javakból, részint a tizedből huzván, a honvédelmi seregekhez vagy önálló zászlóaljakkal vagy pedig az 1498 : 15. tcz. értelmében bizonyos mennyiségű telekkatonasággal járulni tartozott.

138. §.

A telekkatonaság.

A kapuk szerinti fölkelés vagy telekkatonaság (militia portalis) a zászlós hadaktól annyiban különbözött, hogy nem az állító földesurak, hanem a megyék zászlai alá gyűlt; — nevezetét pedig azon kulcs-tól vette, mely szerint a nemesség jobbágjai közül az ország hadseregéhez katonákat állítani, s azokat a szükségességekkel ellátni tartozott. Ily kulcsul nem a földterület, hanem a helységek népessége szolgált, oly formán, hogy minden ház népével egységül véte-

tett, s az így a kapuk száma szerint felállított hadi nép portalis fölkelésnek neveztetett.

Az országgyűlés ily katonaságnak fölállítását szükségesnek találván, mindannyiszor ugyanazon mértéket állandón megtartá, az egyes kapuk után járó hadjutalékot s az annak tartására szükséges költségek összegét azonban a körülmények szerint változó mennyiségben állapította meg.

139. §.

A személyes fölkelés.

Valahányszor a nemesség a haza védelmére fegyverre szólított, ez szoros értelemben fölkelésnek neveztetett. A nemesi személyes fölkelés (insurrectio) a magyar nemzet első társadalmi szerződéséből vette eredetét, mely szerint mindazok, kik nemesi szabadságokkal birtak, egyszersmind a hon védelmére fegyvert fogni tartoztak. Ennélfogva a főpapok, az ország bárói, főurak és nemesek általában (1715:8. tcz.) az ország védelmére hadakozni vagyis személyenkint fölkelni köteleztettek, még akkor is, ha földeket nem birtak. Némelykor azonban azok, kiknek jószágait a török birta, a személyes fölkeléstől menttek valának (1548:18. tcz.), míg különben azok, kik személyes honvédelmi tartozásukat pénzzel megváltani akarnák, fejvesztés büntetésével sujtatnak (1454:12. tcz.). Ezen személyes fölkelési kötelesség mindazáltal a gyakorlatban, nem szószerinti értelemben vétetett s a körülményekhez képest helyettesítéseknek, sőt kivételek-

nek is volt helye. Vitás kérdés volt, vajon tartozik-e a nemesség az ország határán kívül is táborozni s mily föltételek alatt? Az aranybulla erre vonatkozó pontja homályos, a gyakorlat s későbbi törvényeink értelmében a nemesség az ország határán kívül táborba szállni rendszerint nem tartozott (1439 : 3., 1492 : 18. tcz. stb.). Rendkívüli esetekben azonban a határon kívül is volt köteles hadakozni, mint ez az 1498 : 17. tczből kiderül.

140. §.

A fölkelést kivánni a király jogához tartozott.

Valahányszor a királyi hadak az országra törő ellenségnek feltartóztatására elégteleneknek mutatkoztak, a királyjogosítva volt a nemesség fölkelését kivánni; a nemesség viszont tartozott, a mennyiben a vagyonából kiállított hadak elégtelenek volnának, személyesen is fegyvert fogni s a veszélyezett határok védelmére sietni. Az első rendű fölkeléshez tartoztak az egyházi s világi zászlós urak seregei, a papnemesek s a telekkatonaság; a második nemű fölkelésnél a személyesen fölkeltek a királyi zászlók alatt harczoltak. A fölkelés fővezérei valának Magyarországon a nádor, a tartományokban a vajdák és bánok.

A fölkelési kötelesség a nemesi szabadalmakkal elválhatlan levén, a fölkelés módja, a hadak száma, a fentartásukra szükséges segélyek (subsidiумok) összege, a körülmények mivoltához képest országgyűlésileg határozott meg.

141. §.

A fölkelés a rendes katonaság felállításá után.

Az 1750: 8. tcz. állandó katonaságnak tartását rendelé ugyan, a nemesi fölkelést mindazáltal végkép el nem törölte, a király fentartván magának azon jogot, miszerint a nemességet, valahányszor az ország védelme megkívánná, ezentul is fegyverre szólithassa.

A fölkelés azonban ennek folytán többrendü változáson ment keresztül. Míg a zászlós és kapu-szerinti fölkelés divatozott, a földesúr a többnyire röghöz kötött jobbágya fölött teljes uri hatalmat birt; miért is a földesúr jobbágyát tetszése szerint katonaságra kényszerítette. Többrendü országgyűlési végzeményből látható, miszerint a megyei katonaság a nem zászlós főurak és nemesek jobbágyaitól szedett adóból, a zászlósok hadai saját jobbágyaiktól szedett adóból, a királyi zsoldosok pedig a királyi jövedelmekből tartattak. Később azonban azon jószágok és népes helyek, melyekből a banderiumok s a telekkatonaság kiállítottak, lassankint a teljesuri hatalomból kiváltak, ellenben saját telkeiktől az állandó katonaság számára hadi adót fizetni tartoztak; minek folytán a rendes katonaság ugyanazon néposztálytól állittatván és tartatván, melyből hajdan a banderiumok s a telekkatonaság kikerült, világos, hogy ezen tartozás a nemességet egész korábbi kiterjedésében nem terhelhette.

142. §.

A papság várdijairól.

Már Róbert Károly és Mátyás király idejében a magyar papság az általa élvezett tizedjog fejében a haza védelmére bizonyos díjakat fizetett, melyek azonban később eltöröltettek (1349: 19., 1471: 24. tcz.). A török az ország szívében megtelepedvén, az egyházna-
gyok régi zászlós hadai végkép eltűntek s egyedül emléküik maradt fen; midőn azonban I. Leopold győz-
elmes hadaival visszafoglalt egyházi jószágokat a ti-
zeddel együtt a papságnak visszaadá, a magyar egy-
ház akkori feje Kollonich primás az összes papság
nevében a tizedjövedelem tizedrészét hadi segélyül
ajánlá föl. Ezen segély a várak jókarbani tartására
fordittatván, várerősítési díjnak (taxa cleri pro forta-
litiis) neveztetett. Eleinte csak öt évre ajánlatott föl,
1773-tól kezdve azonban állandóvá vált. A tizedről a
papság 1848-ban lemondván, a várerősítési díj is
megszűnt.

143. §.

A nemzetőrségről.

A köztelherviselés elve az 1848. törvények által
kimondatván, a már régóta elavult fölkelési rendszer
érvényessége megszűnt. Helyébe lépett bizonyos ér-
telemben az 1848: 22. tcz. által alkotott nemzeti
őrsereg, mely habár törvény szerint csakis a szemé-
lyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke bizto-
sítására volt szánva, de a viszonyok hatalma alatt

ifjabb legénysége csakhamar mozgósítván, hadi szolgálatra is alkalmaztatott. Ebbéli alkalmazása a megváltozott hadászati viszonyok között a kívánt sikert nem bírván aratni, s az országnak egy nemzeti haderő felállítása iránt táplált hő óhajtása a honvédség szervezése által kielégítettén, a nemzeti őrsereg-ről szóló törvény előbb (1867: 11. tcz.) felfüggesztett, majd az 1868: 41. tcz. által eltöröltetett.

144. §.

A népfelkelésről.

Háboru esetén a honvédségen kívül a népfelkelés van hivatva a rendes hadsereget hadi műveleteiben támogatni.

A népfelkelés az 1868: 42. tcz. értelmében oly önkénytesekből alakul, kik sem a hadsereghez, sem a honvédséghez nem tartoznak. A népfelkelés egyenruhát nem visel, legénysége csakis nemzeti kardkötő által tünteti föl hadicélokra való mozgósítását. A fölkelte csapatok maguk választják fő- és altisztjeiket, kik a háboru tartamára a hadi diszjelek viselésére jogositvák. A pénzügyőrség s minden közbiztonsági fegyveres csapatok, szükség esetén a fölkeléshez csatlakozni kötelesek. A fölkelést Ő Felsége rendelvén el, a csapatok a nemzetközi jog védelme alá helyeztetnek és zsoldot s ellátást a közös hadi tárczából huznak. A jutalmak, rokkantjaik s az elesettek özvegyei és árváinak ellátása tárgyában a fölkelők a sorhad és honvédekkel egyenlő elbánásban részesülnek.

XIV. Fejezet.

A közjövödelmek forrásairól s a királyi javakról különösen.

145. §.

A közjövödelmek forrásai.

Az államnak, hogy nagyszerü feladatát, a bel- és külbiztonság s a közjólét eszközlését megoldhassa, pénzre van szüksége. Hazánk alkotmánya szerint a közszükségletek fedezésére jövödelemforrásul szolgáltak: 1. a közjavak, koronajószágok (domainák); 2. bizonyos kamarai jövödelmek, miket nagyobb királyi haszonvételeknek (regáliáknak) neveznek; végre 3. az állampolgárok által a közszükségtek fedezésére fizetett adó.

146. §.

A királyi jövödelmek hajdan.

Hajdan a magyar királyok a közszükségletek fedezése s udvaruk fényének fentartása tekintetéből tetemes fekvő javakkal és egyéb jövödelmekkel bírtak, melyek azonban daczára annak, hogy a koronajavak már Sz. István alatt elidegenithetlenné nyilvánítottak, részint egyes királyok bőkezűsége által, melylyel kegyeletes alapítványokat tenni s hűséges szolgálatokat adományozások által jutalmazni igyekeztek,

részint némely királyok pazarlásai s hűtelen kezelés folytán oly annyira megcsökkentek, miszerint ezen sajnós állapotnak elhárítása tekintetéből már Albert király megígérte, miszerint a királyi javak és jövedelmek jövőre sem örökjogon eladatni, sem elzálogosíttatni többé nem fognak (1439: 16. tcz.). Minthogy pedig nem sokára reá az ország rendei azt tapasztalnák, hogy a királyi kincstár végelszegényedésre jutott, 1514-ben elhatározott, miszerint a magánosok által zálogczimen birt valamennyi királyi javak a koronának azonnal visszaadassanak s jövőre, bármi sürgető szükség daczára a királyi tanács beleegyezése nélkül el ne idegeníttethessenek (1514: 1, 2, 3, — 1608: 22. k. e. és 1791: 7. tcz.).

147. §.

A kamarai javak korona és ügyészi javakra oszlanak.

Azon jószágok, melyeknek jövedelme közszükségletek fedezésére szolgál, általában államjavaknak (domaináknak), hazánkban pedig kamarai jószágoknak (bona cameralia) neveztetnek; ezektől különböznek a király s a királyi család magánjai (bona patrimonialia), melyek jövedelme nem az államkincstárba, hanem a fejedelem magánpénztárába folyik s habár a fejedelem nagyfelkülsége által esetleg közczélokra, (udvartartásra, magán kegyelmi ajándékokra) fordíttatik is, természeténél fogva a közjövödelmek közé nem sorolható. — A kamarai javak korona-és

ügyészi javakra (bona coronae et fiscalia) különböztetnek.

A koronajavak természetüknél fogva kizárólag a királyi ház illő és méltó fentartására rendeltetvén, azokat sem részben, sem egészben az ország beleegyezése nélkül elidegeníteni nem szabad, az elidegenítettek pedig bármikor a korona részére visszakövetelendők; mint ez törvényeink egybevetése s többször ismétlődött példákból látható (1439: 16., 1514: 2. s 3., 1608: 22., 1715: 34. és 1791: 7. tcz.). A koronajavakhoz a jászkún kerületeken kívül a királyi és bányavárosok is számítottak, melyeknek földesura a király, kinek is földesuri jogának elismerése fejében évenkénti királyi bérrel (census regius) adóztak.

Az ügyészi javak jövedelme, ép úgy mint a koronajószágoké, a közjövedelemhez tartozik. Ezen javak mindazáltal a koronajavaktól annyiban különbözök, a mennyiben magánosok birtokából megszakadás vagy hűtlenség folytán a koronára visszaszállt jószágokból állnak, melyeket a király tetszése szerint eladományozhatott, vagy magának megtarthatott.

148. §.

A megürült egyházi javadalmak jövedelme.

A közjövadalmak időleges forrását a megürült egyházi javadalmaknak a közbeeső időre járó jövedelmei is képezik, melyek a koronát illetik; valamint az

elhunyt főpapok hagyatékának a kincstárba szálló része. Felemlitendők még e helyen a különféle közintézetek fentartására rendelt alapítványi javak (bona politico-fundationalia), melyek jövedelme meghatározott célokra van rendelve, s melyekre a főügyelet főpártfogói jogánál fogva a királyt illeti.

XV. Fejezet.

A királyi harminczadjogról.

149. §.

A harminczad behozatala.

A nagyobb királyi haszonvételekhez hazánkban a harminczad, a só- és bányaregale s a posta tartozik, melyeknek jövedelme szinte a kincstárba folyik.

A harminczad szerzőjéül hazánkban Zsigmond király tartatik, első lévén, ki magáról mondja, miszerint az országba és abból kiviendő minden áruktól értéküknek egy harminczadrészét lefizetni rendelé (1405: 17. tcz.). Miért is ezen adózás, mely másutt királyi vám czime alatt fordul elő, nálunk harminczadnak (tricesimae) neveztetett. Hogy azonban már korábban is létezett ilyenmü adózás, történelmi adattaink alapján kétséget nem szenved, sőt maga a harminczad szó már régibb okmányokban is előfordul; így Róbert Károly végzeményében is (1342: 45. §.) emlittetik s Mátvás is I. Lajos idejében fizetett

harminczadról emlékezik. Ugy látszik, hogy Zsigmond inkább ezen akkor elavult adózási nemet, oly czélből, hogy a kereskedők annál nagyobb vámmal ne terheltesse, ismét föleleveníté.

150. §.

A harminczad fizetése.

A harminczad fizetésére rendszerint még 1848 előtt is mindenki köteleztetett, ámbár nem hiányoztak egyes kiváltságok, s törvény vagy nemzetközi szerződvények által megállapított kivételek. Így külföldi követek kíséretökkel együtt a harminczadtól fölmentve valának. Harminczadot nem fizettek a nemesek, a világi s szerzetes papok, saját birtokaikon termesztett vagy a saját szükségletre máshonnan beszerzett javakból (1553: 18., 1557: 16., 1559: 44., 1630: 17., 1659: 61. és 62., 1662: 40., 1723. 14. és 1807: 19. tcz.). Ha azonban azokat kereskedelmi tekintetből vásárlák vagy ily czélből kivinni akarák, harminczadot fizetni tartoztak (1559: 44., 1638: 49. s köv.); tilos áruk pedig elkoboztattak (1405: 15., 1599: 34. s köv.). Mind a mellett a saját használatukra vett árúkat is a harminczad előtt bevallaniok és ez utóbbi körülményt annak rendje szerint igazolniok kellett. Ugyanez állt azokra nézve is, kik ámbár nemesi szabadsággal nem birva a törvény értelmében hasonló kedvezményben részesültek, mint a bécs-ujhelyi, brucki és hainburgi polgárok saját termé-

nyeikre nézve (1649: 13. tcz.), továbbá a várak számára eleséget szállítók (1801: 1. 109. 29. §. stb.), a sószállítók, az ország határán kívül eladott nyolcz igás ökörre nézve (1622: 68. — 1655: tcz. tcz.), végre minden nemü javakra nézve, a mennyiben egy forint értékét meg nem haladják.

151. §.

Országgyűléseink a harminczaddal gyakran foglalkozván, megállapított, miszerint az árukat a harminczadon arrai külön fölszólítás nélkül is be kell vallani, különben a vámsikkasztás nyilván lévén s az illető tetten kapatván, az áruk elkobzandók. Ha azonban a csempészkedés kétes, róla felsőbb hatóság határoz, ha pedig a csempészkedésnek jelenségei csak később mutatkoznak, az ügyész a kihágót saját bírósága előtt perlendi be. — Megállapított továbbá, hogy a harminczadosok tisztjüket lelkiismeretesen teljesítsék, a becsúszott visszaélések megvizsgáltassanak s a kihágók megbüntettessenek. Tilos volt továbbá a harminczad-jövedelmeket idegeneknek vagy zsidóknak bérbe adni (1439: 6., 1630: 15., 1647: 91. tcz.). Az országban lévő harminczad-állomások meghatározva lévén, újabbaknak felállítása eltiltatott s az azon fölül létezők megszüntetése elrendeltetett (1723: 13. s több régibb tcz.).

152. §.

A vámok szabályozása.

A harminczadosok által elkövetett zaklatások megszüntetése végett az országgyűlésekből több ízben bizottmányok küldettek ki (1655: 100. — 1659: 61. tcz.); majd III. Károly alatt a jogos és méltányos vámszabályzatnak kidolgozása a királyi kamarától kiküldendő biztosok segélyével a királyi táblára, később pedig az időközben szervezett helytartótanácsra bízott, az így készítendő terv királyi jóváhagyás alá léven terjesztendő. E szabályozás azon tárgyak közé tartozott, melyek kidolgozása II. Leopold előterjesztési értelmében külön alakított országos küldöttségekhez utasított (1791: 67. tcz.).

Legujabban a vámügy a magyar korona országai s Ő Felsége többi királyságai között 10 évre kötött s az 1867: 16. tcz.-ben foglalt vám- és kereskedelmi szövetség által szabályoztatott.

Ezen szövetség értelmében annak tartamára mindkét fél államterülete egy vám- és kereskedelmi területet képez, melyet közös vámhatár vesz körül. Ennek következtében egyik félnek sincs joga azon forgalmi tárgyakra, melyek az egyik fél területéről a másik fél területére vitetnek, bárminemű be-, ki- vagy átviteli vámilletéket vetni s a végből közbelső vámvonalat felállítani. Az idegen államokkal kötött vámszövetségek kötelező erőben hagyattak. Ujabb szerződésekre nézve megállapított, miszerint az

alkudozás és a szerződés megkötése, mindkét törvényhozótest jóváhagyásának fenntartása mellett csak a közös külügyminiszter által történhetik. A fennálló vámdijszabályzatok s vámtörvények érvényben maradtak, a vámok szedése s kezelése azonban a két fél kormányainak az alájuk rendelt államterületek határai között fentartatott. A vámok tiszta jövedelme az 1867: 12. tcz. 64. §-a értelmében a közös költségek fedezésére fordítandó, az 1867: 14. tcz. értelmében azonban ezen tiszta jövedelmekből előbb a közös vámvonalon átvitt adó alá vetett tárgyak után járó adóvisszatérítések levonandók. Ezen vámszerződés csak tíz évről tíz évre mondathatik fel, a felmondás maga mindig csakis a kilencedik év végén történhetik meg.

XVI. Fejezet.

A só körüli jogról.

153. §.

A sóaknák királyi haszonvétele s ennek eredete.

A sóaknák (salinae) hazánkban az elidegeníthetlen királyi haszonvételekhez tartoznak olyképen, hogy a magánosok sós tartalmu földei, illő kárpótlás mellett a koronához voltak váltandók (1486: 49. — 1492: 30. — 1514: 1. és 3. tcz.) s a kincstárnak joga van sóraktárat magánosok javain is fölállítani (1548: 29.). A királyi kincstáron kívül senkinek sem szabad sót ásni

avagy főzni, sem pedig kívülről behozni; kivéven azon vidékek lakosainak, kik erre nézve különös kiváltsággal bírtak; így a kapcsolt részekben a tengeri, — Árva, Thurócz és Liptó megyéknek pedig a lengyel sónak használata kivételesen megengedett (1548: 29. — 1635: 43. — 1715: 13. és 122. tcz.).

Nem lehet ugyan egész bizonyossággal meghatározni azon időpontot, melyben eredetileg a só a királyi jövedelmek forrásává vált, homályos nyomai azonban már a tizenkettedik század derekán kiadott királyi kiváltságlevelekben is előfordulnak; a tizenharmadik század elején pedig az aranybulla tanúsága szerint II. András (1222: 24. és 25. cz.) a sógyed-áruságot tetteg gyakorolta. Ez időtől fogva oly kizárólagos királyi haszonvétellé vált, hogy habár Ulászló alatt az ásványok nyerése bizonyos feltételek mellett szabadon bocsáttatott, a sóaknák mindazáltal a királyi kincstárnak fentartva maradtak.

154. §.

A só árának fölemelése.

A só a királyi haszonvételek közé tartozván, árát hajdan a királyok minden megszorítás nélkül szabad tetszésük szerint szabták meg. III. Károly (1729: 5.) és Mária Theresia (1741: 34.) törvényei tanusítják ugyan, hogy a só ára országgyűlésen leszállított; azonban, hogy ez nem a fejedelmjósántából történt legyen, s hogy a só árának meghatározására, az ország

rendeinek beleegyezése szükséges lett volna, ezen törvényekből nem lehet következtetni.

Igy volt ez II. Leopold koráig; midőn az ország rendei sürgetőleg követelték, hogy a só árát ne más-kép, mint az országgyűlésen lehessen fölemelni; leginkább azon okoskodásból indulván ki, miszerint a só nélkülözhetlen czikk, s azt a királyi raktárakon kívül szerezni nem lehetvén, ezen királyi jövedelem, ha csak törvény útján eleje nem vétetnék, könnyen rejtett adóztatássá válnék, melynek magasságát megállapítani a király önkényétől függene. Hosszas és ismételt alkudozások után végre elhatároztatott, miszerint a só árának fölemelése az országgyűlésileg egybegyűlt karok és rendekkel tárgyalassék, s ha csak végletes sürgető körülmények nem igényelnék, a só ára országgyűlésen kívül, föl ne emeltessék (1791: 20. tcz.). A későbbi országgyűléseken az ország rendei ezen zarándékot olykép kérték magyaráztatni, miszerint azon okok, melyek a hadi adónak országgyűlésen kívüli megajánlását (1715: 8. — 1741: 22.) megen-gedik, a só árának fölemelésére is alkalmaztassanak; mely értelmezésre azonban a király reá nem állt, s a törvény szó szerinti tartalmához ragaszkodva, annak megbírálását, valjon végső szükség esete forog-e fenn vagy sem, magának fentartotta.

155. §.

A só árának egy része közmunkákra fordítandó.

Mária Theresia a só minden mázsájára egy garas pótlékot vetvén, az ebből befolyó pénzalapot, a pestis elnyomására fordítani rendelé; II. József pedig közmunkálati költségek fedezése tekintetéből a só minden mázsájára nyolcz krajczár pótdót vetett, mi később törvénynyé vált (1792: 14. tcz.); hogy pedig a kitűzött célra fordíttassék, meghagyatott a helytartó tanácsnak, ez iránt ő Felségének alkalmas javaslatokat felterjeszteni. E végre a kamarai valamint a politikai kormányshékeknek ügyelni kellett, nehogy ezen királyi jövedelem bármi módon csorbulást szenvedjen, viszont, hogy ezen nélkülözhetlen fogyasztási cikk megszerzése, az ország egyik részében se neheztessék; s e tekintetből a sószállítóknak illő fuvarbér fizettesék; — a lakosokat mindazáltal erőhatalommal sószállításra szorítani törvényeink által tiltatik.

156. §.

Az 1867: 16. tcz.-ben foglalt vám-szövetség XI. cikke értelmében a sójövédék a szerződés ideje alatt mindkét államterületen egyenlő törvények és közgazgatási rendszabályok szerint kezelendő. Az 1868: 11. törvényczikk által a só ára a sótermelési helyeken mázsánként öt forintjával állapíttatott meg; sóeladási helyek felállítása a termelési helyeken kívül is megengedett, melyeken az eladott só alapárához még a

fennálló szállítási s egyéb költségek is számitandók. A kedvezményi árak Erdélyben, Máramarosban, Árva, Liptó és Turócz megyében s az ugynevezett kapcsolt részeken s a határőrvidéken továbbra is meghagyattak. Horvátország Szávántuli lakosainak, valamint a magyar-horvátországi tenger melléki halászok számára a fehér tengeri sónak kedvezményes ár melletti használata fenhagyott.

XVII. Fejezet.

A bányák iránti királyi haszonvételről.

257. §.

A bányaregale.

Hazánk vidékein Tacitus tanusága szerint a Quadok már a rómaiak előtti időkben bányákkal birtak. Sz. István az ásványkincseknek kiaknázásáról gondoskodván, e végre Braczlav morva fejedelemtől bányami veléshez értő hadifoglyokat vásárolt. A szent király halálával bekövetkezett zavaros időkből, a bányaiparról nincsenek történelmi adataink; mindazáltal Árpád vérbeli királyaink fenmaradt, névszerint a bányavárosoknak adott kiváltságleveleikből kiderül, miszerint a földben lévő fémeket, különösen a nemeseket, a korona kizárólagos tulajdonául tekintették, melyek nyérése egyeseknek különös királyi szabadalomképen s csak bizonyos föltételek mellett engedtetett meg.

158. §.

A bányaregalének különböző határai.

A koronának azon joga, mely szerint a földben rejlő ásványok tulajdona, a felszíntől elkülönítve a királyt illeti, ki azok nyerését vagy maga eszközléi vagy magánosoknak különös engedélylyel megengedi, bányái királyi jognak (bányaregalének) nevezetik. Különböző időben terjedelme is változott. I. Lajos (1351: 13. tcz.) rendelé, miszerint az ásványtartalmú jószágok a földesuraktól illő csere nélkül el ne vétessenek, hanem ha a király ezeket magáéva tenni akarja, azok fejében hasonértékű jószágot adni tartozzék, ha pedig ezt nem akarná, a bányáktól királyi haszonélvezetet huzzon. Zsigmond királyi ily jószágokat csere mellett is csak az esetben engedé elvétetni, ha a földesur abba beleegyezik, különben azokat megtarthatja; köteles azonban a királynak a bányajövedelem felét bányabérül kiszolgáltatni s a saját használatára nem fordított ásványokat a királynak eladni (1405: 13.). Mátyás király I. Lajos határozatát újra feleleveníté (1486: 49. tcz.), míg végre II. Lajos a bányamivelést szabadnak nyilvánítá (1523: 39. tcz.), rendelvén: hogy pedig az arany és ezüst bőségben legyen, Ő Felsége az arany-, ezüst-, réz- és egyéb érczbányák mivelését mindenkinek szabadon megengedi. Megerősíti e határozatot Miksa császárnak 1573: febr. 16-kán kelt bányarendtartása, mely a törvénykönyvbeni hivatkozás által törvényerőre is emeltetett, valamint az

1854. május 23-kán kelt s az ideiglenes törvénykezési szabályok által érvényben fenntartott általános bánya-törvény 3. §-a is.

159. §.

A királynak a bányaiparra vonatkozó különös jogai.

A királyt mint legfőbb bányaurat az összes bányászat fölötti főfelügyelet illeti; e végre bányászati bályzatokat bocsát ki, s a bányászati ügyeket, országos törvényeink és ezzel egy erejű szokásainkkal nem ellenkező rendelvények által igazgatja, a bányahivatalok és bányabiróságok törvényhatóságát meghatározza a bányabirtokosoknak s bányászoknak kiváltságokat osztogat stb. Innen van, hogy II. Leopold is a bányatörvények reformját, a bányabiróságok felállítását és rendezését az ország rendével tárgyalandónak nyilvánítá; a bányászat gazdasági ügyeinek szabályozását mindazáltal magának különösen fentartván (1791: 22. tcz.).

XVIII. Fejezet.

A pénzverési királyi jogról.

160. §.

A pénzverés jog a királyé.

A bányaregaléval szoros kapcsolatban áll a pénzverési királyi jog (jus regis circa rem monetarium),

mely számos törvényeink s az ország állandó szokása szerint, a legrégebb időktől fogva a király sajátja volt. Már Sz. István s utódjai Péter és Sámuel pénzt verettek, mint ezt azon időből fenmaradt érmeik nyilván tanusítják. I. Béla volt az első, ki a keleti római birodalom divatozó pénzeknek, az úgy nevezett byzantinusoknak, Magyarországon szabad folyamát megengedte, maga is súlyosb nemű pénzeket veretett, s e részben pénzszabályzatot is bocsátott ki, melyet Zsigmond király is megtartatni rendelt. Róbert Károlynak a pénzverés dolgában tett intézkedései 1342. évi törvényéből láthatók.

Régebben a királyok pénzverési jogukat nem mindig maguk gyakorlák, sőt gyakorlását bizonyos föltételek között másoknak is átengedék; így I. András Béla öcscsének, II. András német vitézeknek, Mátyás király pedig Kassa városának.

161. §.

A rendek befolyása a pénzverési ügyre.

Királyaink eredetileg e fontos ügyben bölcs belátásuk szerint szabadon rendelkeztek. Lassankint azonban az ország rendei is kezdtek a pénzverési ügyhöz szóllani, leginkább az ezen jog gyakorlatából a közönségre keletkező károknak elhárítása tekintetéből. Így Albert (1439:10.) és II. Ulászló 1490. évi törvényeiben megállapítva találjuk, hogy a pénzek folyama és értéke, a rendek tanácsa s meghallgatása nélkül, meg ne változtassék. Törvénykönyvünkben

számos törvény foglaltatik a pénznek jó és igaz értékben verése és jóságában való megtartása (1559: 46. stb. tcz.) s ily kellékekkel nem bíró idegen pénzeknek az országban el nem fogadása (1548: 21. tcz.) iránt; hogy az arany és ezüst az országból ki ne vitessék (1405: 15. — 1492: 32. — 1659: 46. tcz.); hogy az izmaeliták és zsidókra a pénzverés ne bizassék (1222: 24. tcz.) s több hasonló irányú intézkedések.

162. §.

A régi pisetariusi tisztról.

Hasonló czélja volt a régi pisetariusi (pénzverde-felügyelői) tisztségnek, melyről már Róbert Károly törvénye emlékezik. Köteles volt ugyanis az ezen tisztséggel felruházott esztergami érsek, a tárnokmesterrel együtt arra ügyelni, hogy a pénz igaz súly és vegyiték szerint veretessék s embereik által, kiket a törvény pisetariusoknak nevez, az újból verendő denárok jóságát hetenkint megvizsgáltatni tartoztak. Nem hiányoznak törvényeink, melyekben az érsek sürgettetik, miszerint pénzverde-főfelügyelői tisztét emberei által teljesítse (1522: 19.—1553: 23.—1557: 15. stb. tcz.) s egyszersmind ügyeljen, nehogy a nyers arany és ezüst az országból kivitessék, az ez ellen vétőkre elkobzási büntetés szabotván. Az érseknek ezen tisztje fejében járó jövedelme, melyből Pázmán Péter érsek évenként 5000 forintot a nemes ifjuság nevelésére szentelt, maiglan pisetum (pénzördij)-nak neveztetik.

163. §.

A király tiszte a pénzverési ügy körül.

A politika és közgazdaszat elvei szerint a pénzverési jog nem annyira a kincstár nyeresége vagy gazdagítása, mint inkább a közjólét előmozdítása végett lévén gyakorlandó, a királynak nem csak arra kell ügyelnie, hogy jó vegyitékü, igaz értékű ércpénz veretessék, de örködni kell arra is, hogy hamis pénznek verése által se magánosok, se a közjó ne károsodjanak. Mindazok, kik a király engedelmé nélkül pénzt csinálnak, akár az a folyó pénznél rosabb, akár azzal egyértékű legyen is, kik az ércpénzt körülmetélik, ráspolják, az ily meghamisított pénzt tudva kiadják, vagy máshonnan az országba behozzák, mindannyian a pénzhamisítás sulyos büntettét követik el.

Királyaink az ily büntetésreméltó cselekvényekre sulyos büntetéseket szabtak; így a pénzhamisításnál tetten értek, jószágaik vesztésével lakoltak. Későbbi számos törvényeink által a pénzhamisítók és hamis-pénzt csinálók, közgyalázat és örök hűtlenséggel sújtatnak (I. R.: 14. cz. — 1462: 2. — 1495: 4. és 1523: 40. tcz.).

164. §.

A pénzrendügyi legujabb intézkedések.

A kereskedelemmel szoros kapcsolatban lévő pénzrendszer és pénzlábnak Magyarország s Ő Felsege többi országaiban egyenlősége nemcsak kívánatosnak

de mindenik fél érdekében szükségesnek is találtatván, az 1867: 12. tcz. 66. §-a értelmében ezen ügynek a vámszövetség kötése alkalmával egyezkedés utjáni elintézése elrendeltetett. Ennek folytán az 1867: 16. törvény által becikkelyezett vámszövetségben az osztrák érték közös értéknek fogadtatván el, egyuttal kikötetett, miszerint mindkét félnek szabadságában állandó váltópénzt is veretni, mely a másik fél államterületén is forgalomba fel fog vétetni. A magyar pénzek alakja, belértéke és sulya az 1868: 7. tcz. által szabályoztatott. A pénzverés alapjául az 500 grammal egyenlő pénzfönt vétetett.*) Az 1869: 12. t. cz. által még 10 frank értékű négy forintos és 20 frank értékű 8 forintos aranyok verése is rendel-
letett el.

XIX. Fejezet.

A z a d ó r ó l.

165. §.

A z a d ó k n e m e i h a j d a n.

Történelmi adataink, régi okmányok s törvé-
nyeink világosan tanúsítják, miszerint a királyság

---

*) A pénzverdékben aranyok, ezüst forintosok, ezüst 20 és tiz krajczárosok, réz 4 és 1 krajczárosok veretnek. Az aranyok átmérője 19.75 millimetre, finomsági tartalma $986\frac{1}{9}$ ezredrész, sulya $815\frac{25}{201}$ parány. Az egyforintos átmérője 29 millimetre, finomsági tartalma $600\frac{0}{100}$, sulya $\frac{2}{81}$ pénzfönt. — A 20, 10, 4 és 1 krajczárosok váltópénzek. — Az arany és ezüstpénzekben Ő Felsége arczképe, magyar felirattal az ország czimerével látható.

fennállása óta hazánkban részint készpénzben, részint természetben fizetett, a körülmények szerint ugyan mint czimre, mint nagyságra változó adók léteztek.*) Ide tartoztak az ugynevezett szabad denárok (liberi denarii), melyek már a királyság elein divatoztak, mint ez a pécsváradi apátságának 1015, s a zalai apátságának 1024. évben kiadott adománylevelekből kiderül**). Ide tartozott a tizedek huszada (vice simae decimarum), mely névszerint Albert (1439: 7. tcz.) által említettik; az ötvenedek (quinguagesimae) Erdélyben, s a Tótországba Kálmán király által kivetett nyestadó (marturinae), mely eredetileg bizonyos számú nyestbőrökből állt, később azonban

---

*) Így többek között Pray közzé tett Kun Lászlónak 1276-ban kelt levelét, melyben élelmiszerekbeni s a nyestadó Tótországban említettik, mely közönségesen zulusma vagy solyosmának neveztetik, így a zaladi apátság fenntérített alapítványlevelében, ugy az élelmi szerek, valamint a szabad denárok gyűjtőiről van szó. Ezeknek felemlítése Sz. László megerősítő levelében is előfordul. Hogy pedig bor- a marhadók is léteztek, maga az aranybulla tanusítja, rendelvén: *Cybriones (csöbrök) tributa boves et duas partes castrorum Rex obtineat.*

***) Kálmán király törvénye ezen adózást szabad denároknak (libertatis denarii) nevezi, mondván: *Liber quoque hospes, sicut Slavi, vel caeteri extranei, qui in terris laborant aliorum pro libertate tantum denarios dent: Non alios etiam denarios insuper pro opere aliquo dare cogantur (Dec. L. I.: C. 80.).*

pénzre változtatott, s mit II. András, elődje Kálmán király alatt divott szokás szerint kívánta fizettetni (1222: 27. tcz.); ide számítandók a különböző vámok, mik az országutakon járók kelöktől szedettek s más egyéb közczélokra szedett adózások.

166. §.

A kamarai nyereség eredete.

A régebben divatozott szabadságdenárokat II. András nagy részben megszüntetvén, ezen adózási nem helyébe a kamarai nyereség (*lucrum camerae*) czimü adózás lépett. Legelőször II. András törvénykönyvünkbe nem iktatott utolsó végzeményében említettik; törvényerőre azonban még csak Róbert Károly szabályozása után emelkedett. Károly ugyanis az egyházi és világi nagyok beleegyezésével elrendelte, miszerint minden kaputól (*portától*), melyen egy gabonával megrakott avagy szénásszekér keresztül járhat, minden megyében 18 denár vagyis három széles garas fiztessék. Ugyanezen adózást fentartá Nagy Lajos és Albert (1351: 4. 5. és 12. — 1439: 6. és 7. tcz.) — Az adónak kapuk (*porták*) szerinti kivetése nem csak a kamarai nyereségnél, mig szokásban volt, de a hadi adó és egyéb segélyek beszedésénél napjainkig is fenmaradt; mely idealis adókulcsot az egyes megyékre alkalmazni az országgyűléshez tartozott.

A kamarai nyereség lassankint évente szedett rendes országos adóvá vált; melynek összege és tar-

tama mindazáltal változott. Valahányszor azonban más országos segély vagy közadózás lön megajánlva, a kamarai nyereség abba mindig betudatott, mint ezt számos törvényeink között az 1563: 9. tcz. nyilván tanusítja; miért is az állandó országos adónak behozatala óta végkép megszűnt.

167. §.

A hadi adó.

A hadi adó (diákul *contributio* vagy *dica*) a XV. század elejétől fogva törvényeinkben folytonosan előfordul, azonban nem mindig ugyanazon nevezet alatt, sem ugyanazon célra nem fordított. Állandó nem lévén, s csak bizonyos időre s az ország időszrinti szükségeire országgyűlésileg megszavaztatván, majdnem közsegély (*subsidium*) természetével birt, s azzal hasonértelműnek is vétetett. Innen van, hogy az adó nem mindig egyedül a haza védelmére, hanem más közcélokra is fordított.

168. §.

Az adó meghatározása az országgyűlést illeti.

Az 1715: 8. tcz. által az ország állandó katonaságnak felállítását szükségesnek találván, miután az zsold nélkül fenn nem állhat, tartására bizonyos mennyiségű állandó adó rendeltetett. Minthogy pedig ezen adónak célja, az ország ellenséges beütésektől védelme nem időleges, hanem az európai államviszonyok jelen állapota szerint, melyben minden állam tetemes hadsereget kénytelen béke idején is fegyverben

tartani, állandó: világos, hogy ezen adó is állandó, öszszegének időről időre való meghatározása azonban az országgyűléshez tartozik: mint ez névszerint az 1827: 4. tcz. által ismételve nyilvánított. Országgyűlésen kívül csak különös az 1715: 8. tcz.-ben tüzetesen kijelölt kivételes esetekben szabad hadiadót kivetni.

169. §.

A z a d ó m e n t e s s é g r ől.

A középkorban az adózás szabad embert lealacsonyító dolognak tekintetvén, az országos nemesek hazánkban eredettől fogva adómentesek voltak s még az 1715: 8. tcz. után is azok maradtak.

Ezen mentesség azonban nem szorítkozott kizárólag a nemesekre; ezeken kívül adómentesek voltak ugyanis még a szolgák és dicatorok (1351: 5. §.), a birák, a nemesek szolgái (1411: 2.) s végre a szegények, kik 10 ft. értékkel nem birnak (1527: 9. tcz.). A horvát megyék (Zágráb, Varasd és Körös) 1492: 2. s 1608: 14. tcz. értelmében csak felét fizették a reájok rótt hadi adónak.

XX. Fejezet.

Egyéb közjövédelmekről.

170. §.

Állandók s bizonytalanok.

A most felsoroltakon kívül többrendü részint állandó, részint bizonytalan közjövédelmek léteztek s

részben maiglan is léteznek. Az elsőkhöz számítandók a várerősítési díjak, s a zsidók által 1849 előtt fizetett türelmi adó; — az utóbbiakhoz sorolhatók azon különböző díjak (taxak), melyek a felkért nemesség s egyéb kiváltságok, továbbá különféle méltóságok, czimek, hivatalok, kitüntetések adományozása folytán fizettetnek; a vegyes adományban kapott jószágokért fizetett vételárak; a caducitások, a sorsjátéki intézet (Lotteria) jövedelme s több e félek.

171. §.

A talált kincs része.

Kincs (thesaurus) alatt oly régóta elrejtett, majd ismét feltalált arany, ezüst vagy drágakövekből álló ingóságokat értünk, melyeknek tulajdonosa nem tudatik. Ily drágaságokra királyaink mindig bizonyos igényt tartottak. Így a Pray által közzétett s 1214—1235. évről származó „Ritus explorandae Veritatis“ czimű jogemlékben már azon időben tolvajoknak nyilváníttatnak, kik a feltalált kincset a királynak föl nem jelentenék. Országos törvényeink ugyan ez iránt mit sem rendelkeznek, Mária Therézia (1777. jan. 27-kén kelt) rendelete folytán azonban a talált kincs a mennyiben értéke 150 ftot meghalad, egy harmada a királyi kincstárt, a másik két harmad a találót s a földesurat illeti.

172. §.

A deperditák.

E helyütt felemlitendő még a *Regulamentum militare*, vagy is az országban elszállásolt katonaság tartását szabályzó 1751-ben megjelent királyi rendelvény, mely egysajátságos hallgatagos adónemnek deperditáknak volt alapja. Ezen regulamentum *militare* szerint a jobbágyok náluk beszállásolt katonaságnak élelmi és egyéb szükségleteket természetben bizonyos megszábott (*reglamentaris*) áron adni tartoztak, mely szolgáltatás a szabott s a piaci ár közötti különbség folytán a szolgáltatókra vesztéssel járt. Ebből látható, hogy ezen szolgáltatás alattomos adót képviselt, mely eredeténél fogva deperditának neveztetett.

XXI. Fejezet.

Az adórendszer átalakulásáról korunkban.

173. §.

A közteherviselés elvének életbeléptetése, az urihatalóság megszüntetése s az országos állapotoknak a jelen kor kormányzati, közigazgatási és törvénykezési igényeihez képest eszközlött átalakítása folytán, az államháztartás költségei oly mérvben szaporodtak, miszerint azok fedezésére a kincstár régibb jövedelemforrásai elégteleneknek mutatkoztak, s új, bővebb forrá-

soknak nyitásáról gondoskodni kellett. Az állam szükségleteinek fedezése ma már legnagyobb mérvben az állampolgárok adózásai által eszközöltetvén, magától értetik, miszerint az adórendszer az ujkori államis viszonyok között nagy jelentőséggel bír.

A legujabb adótörvények szerint az adók egyesek és közvetettekre különböztethetők. Az elsőkhöz tartoznak a föld, házjövedelem és személyes kereseti adó (1868: 22, 25, 16, és 24. tcz.) s a bányamértékek után fizetett illetékek. A közvetett adókhoz, melyek jövedékeknek is neveztetnek, tartoznak a nemzetközi vámok (Zölle), melyek a magyarosztrák vámszövetségi terület határain be-, ki-, vagy átvitt áruktól fizetnek (1867: 14. tcz. 3. §., 1867: 16. tcz.), a sójövedék (1868: 11.) a dohányjövedék (1868: 12. tcz.) a lottójövedék (1868: 15. tcz.) a szeszadó (1868: 16. tcz.) a bor- és husra vetett fogyasztási adó (1868: 17. tcz.) a seradó (1868: 19. tcz.) a czukoradó (1868: 20. tcz.) végre a bélyeg és illetékadó (1868: 23. tcz.)

Mindezen adók kivetése és behajtása körül követendő eljárást az 1868: 21. tcz. az alább következő módozatok szerint szabályozta.

174. §.

A közadók kivetéséről.

Az adók kivetését a pénzügyminiszter közegei a törvényhatóságok és községi előljárók közreműködésével eszközlik. Azon községek, melyek eddig az egyéni

felosztást maguk teljesítették vagy teljesíteni kívánják azt maguk teljesítik; ellenben a többi községekre nézve az egyéni kivetést az adóhivatalok végezvén, a községi előljárók az egyénenként kivetett adót csak az adókönyvecskébe beírni köteleztetnek. — Mindenadózó adókönyvecskét kap, melynek ki kell tüntetnie az adóhátralékot, a folyóévi adót s laapját, a fizetési határidőket, a fizetési lapot s a törvénynek a fizetési kötelezettségre vonatkozó nyomtatott határozatait. Az adóba semmi más természetű követelés be nem számítható. Adóelengedésnek elemi csapások által okozott károk rendkívüli eseteiben úgy van helye, hogy a kérdéses adóra rótt adótétel azon arányban szállíttatik le, melyben jövedelme csökkent.

175. §.

A z a d ó k b e f i z e t é s é r ő l .

Az egyenes adók negyedéves részletekben, mindig az évnegyed közepéig fizetendők. Ki a fizetési határidőt elmulasztja, havonként minden forint után félkrajczárnyi késedelmi kamatot fizetni tartozik. Féléven túl hátralékos adó kényszer útján hajtatik be. Viszont ki az évnegyed közepéig a következő negyedre adóját előre fizeti, évnegyedenként minden forint után egy krajczárnyi adóelengedésben részesül. Fizetési határidő meghosszabbításokat, ha egy negyedre túl nem terjednek, a pénzügy-igazgatóságok adhatnak. Az adó rendszerint a községi adóhivatalnál, az adószedőknél vagy előljáróságoknál fizetendő.

176. §.

A közadók biztosításáról s behajtásáról.

Az adó biztosítása s behajtása a pénzügyi közegek, illetőleg a szolgabírák és esküdtek által zálogolás után történik. Mindenek előtt az adóval hátralékos készpénzjövendelmei, ilyenek hiányában könnyen pénzzé tehető ingóságai foglalandók le; elvül tüzetvén ki, hogy az adóhátralék az adókötelezettre minél kevésbé sértő módon és minél csekélyebb károsításával biztosítottassék s hogy oly tárgyak, melyeknek eladása által az adókötelezett nagyobb kárt szenvedne, mintsem az adóhátralék fedezésére mulhatlanul szükséges, a mennyire lehet megkíméltesse nek s a kéznél lévő tárgyak közül mindig azok foglaltassanak le, melyeket az adózó maga jelöl ki, ha e tárgyak könnyen eladhatók.

Emberbaráti és közgazdasági tekintetknél fogva a zálogolás alól kivétnek: a) a végrehajtást szenvedőnek és családjának szükséges ágya és ágyneműje; b) szükséges öltözéke; c) egyetlen vagy utolsó haszonmarhája s annak egy havi takarmánya; d) a földmivelésre szükséges eszközök; e) a gazdaság folytatására szükséges ígás marha; f) az adózónak iparüzésére vagy a napszámosnak munkájára nélkülözhetlen műszerei; g) az adózónak hivatásszerű munkája folytatására nélkülözhetlen könyvek és egyéb segédeszközök, 50 ftnyi érték erejéig, választása szerint; végre a végrehajtást követő 15 napra szükséges élelem. Ha 15 nap alatt a hátralék tisztázva van, akkor a lefoglalt vagyont

a községi előljáró a zár alól feloldhatja, ha nem, a lezálogolt javak elárvereztetnek. Ingatlanokra csak akkor vezethetik a végrehajtás, ha ingókból a hátralék nem telik. Az ingatlanok lezálogolása és árverezése csakis az ingatlanokra vezetett birói végrehajtásra nézve általában fennálló törvényes eljárás szerint történhetik.

177. §.

A megyei s községi tisztviselők az adó behajtásánál közreműködése s felelőssége.

A megyék és kerületek közönségei tisztviselőik által felügyelnek arra, hogy a községi előljárók, mindazokat, mik a közadók kivetésére, beszedésére, behajtására vonatkoznak s a mik iránt az illetékes pénzügyi hivatal vagy annak kiküldött tagja által fel fognak szállíttatni, hatáskörük szerint teljesítsék.

A törvényhatóságok mindazokat, miknek teljesítése a törvényesen megszavazott és beszédetni rendelt adók kivetése, biztosítása és behajtása körül az 1868: 21. törvényczikk s a közadók tárgyában hozott egyéb törvények által köteleességükké tételik s az ezekkel egyezőleg kiadott vagy kiadandó miniszteri rendeleteket, felelősség terhe alatt, végrehajtani tartoznak.

Ennélfogva, valahányszor valamely törvényhatóság közgyűlésén indítvány tételik a pénzügyminiszternek a törvényesen megállapított adók iránt a fentebiek értelmében kiadott rendeleteinek végre nem haj-

tása vagy elhalasztása iránt, az elnök köteles névszerinti szavazást tüzni ki s az indítványozónak valamint az indítvány mellett szavazók neveinek jegyzőkönyvbe iktatását eszközölni. Ha az elnök ezt tenni elmulasztaná, kártérítéssel tartozik.

A kártérítési kereset a kincstári ügyészség által az illető kerületi tábla előtt indittatik; a föllebbezés a királyi táblához történik.

178. §.

A közadók körül előforduló vétségek büntetése.

Az adótörvények és szabályoknak a kincstár szándékos megrövidítésével párosult áthágásai, a mennyiben az egyes törvények más bíróságot nem rendelnek, a megrövidítés vagy károsodás összegével felérő, illetőleg annak négyszereseig terjedő bírsággal, ha pedig az említett összeg nem tudatik, 1—500 frtnyi, szándékos megrövidítést nem tárgyazó kisebb áthágások, egytől ötven forintig terjedő bírsággal büntetendők.

Ki a pénzügyi hatóságok küldöttjeinek hivatalos eljárásukban tetteleg ellenszegül, vétségeért közkereget utján félévig, a ki pedig azokat tetteleg bántalmazza, egy évig terjedhető fogsággal lakol. Súlyosabb sérülés esetén vagy nehezítő körülmények között, bűnvádi eljárás szerint egy éven túl terjedhető fogság is szabható az illető büntető bíróságok által.

Viszont a pénzügyi közegek is szabályellenes eljárásukért a miniszterium által feleletre vonandók. Ha azonban szabályellenes eljárásban tényleges erő-

szakot használnak, ezen vétségért közkereset útján fél-
évig s ha ugyancsak szabályszerű eljáráson s önvéde-
lem esetén kívül vagy ha szabályszerű eljárásban
ugyan, de szükség nélkül testi bántalmazást követnek
el, egy évig terjedhető fogságbüntetéssel büntetendők.
Súlyosabb sérülés esetén vagy nehezítő körülmények
között, bünvádi eljárás szerint, egy éven túl terjedő
fogság is szabható az illető bíróságok által.

XXI. Fejezet.

A kitünő jogról.

179. §.

A kitünő jog fogalma.

Kitünő jog (*jus eminens*) alatt az uralkodó király azon joga értendő, melynél fogva rendkívüli közszükség esetén, a honpolgárok jogairól, azok akaratja ellen is az állam közjávára rendelkezik. A mennyiben a honpolgárok személyére vonatkozik, kitünő uralkodói, a mennyiben pedig javaikról intézkedik, kitünő tulajdoni jognak (*dominium eminens*) neveztetik. Ezen joga „*salus publica suprema lex*“ elvén alapul. Valahányszor a magánosok jagai a közjával összeütközésbe jönnek, azoknak ez előtt tágítania kell.

Ezen kitünő jog hazánkban a dolog természeténél fogva a királyt illeti, kire törvényeink (Werb. II. R. 3. czim.) értelmében minden uralkodás és kormányzat ruháztatott.

180. §.

A kitünő jog részletesen s határai.

A király végveszély esetén, kitünő uralkodói hatalmánál fogva szabadon rendelkezik minden állampolgár személyéről kor és nemre való minden tekintet nélkül, nevezetesen fegyver alá szólíthat s közmunkára szoríthat mindenkit, ki arra képes, a szükség szerint egyes polgárokat túsokul adhat vagy követül küldhet stb. — Kitünő tulajdon jogánál fogva kénye szerint lefoglalhatja a magánosok javait, magánosok földjein erődítvényeket építtethet, tábort üttethet, házakat, faültetvényeket hadi célokból elpusztíthat, éhség idején a gabna kivitelét föltétlenül eltilthatja.

Ezen egyedül a végszükség által igazolt jognak meg vannak azonban természetes határai, melyek ha meg nem tartatnak, ezen jog a legborzasztóbb kényuralommá fajul. Ily határuul szolgál, miszerint csak ily végszükség esetében léphet hatályba s csak addig tart, mig gyakorlata a közjóra nézve mellözhetlen. Ehez járul, hogy azon magánosoknak, kik közveszély idején jószágukban a közjó tekintetéből kárt szenvedtek, a veszély multával káruk illő módon a többiek által pótoltsék. A kitünő jog folyamánya a kisa-játítás, mely közlekedési vonalok és egyéb közhasznu munkák foganatosítása czéljából, de csak az ingatlan tulajdonra nézve, a törvényszabta formák között s valódi és teljes kárpótlás mellett eszközöl-tethetik (1888: 55. t. cz.)

XXIII. Fejezet.

A külkormányzati jogok.

181. §.

A külkormányzati jogok beosztása.

A szabad, egymástól független nemzetek folytonos hol békés hol ellenséges viszonyban állnak egymáshoz, mely viszonyoknak szabályozása a külkormányzatot képezi. — A külkormányzati jogok természete szerint a követküldési (jus legationis), a szövetségkötési (jus foederum) s a had és béke jogára (jus belli et pacis) oszolnak; melyek hazánkban s *pragmatica sanctio* értelmében a birodalom fejét, mint magyar királyt is illetik.

182. §.

A követküldési jog.

A követküldési jog a legrégibb időktől fogva hazánkban divatozott s kizárólagosan a királyt, mint az országnak a külországok irányábani képviselőjét illeti. Tanusítják ezt azon számos követségek, melyeknek emlékét a történelem fentartotta, tanusítják ezt számos törvényeink is (1618: 37., 1630: 36., 1715: 41., 1723: 104., 1791: 17. és 65. stb.), melyekben megállapittatik, miszerint a török kapuhoz küldendő császári követ mellé, ezzel egyenlő rangú s a magyar tanács részéről utasítással ellátandó magyar követ, rendeltés-

sék. Valahányszor pedig Törökországból követek jön-
nének, vagy oda visszabocsáttatnának, az mindenkor a
nádorral tudattassék.

A követküldési jognak kifolyásaként egyedül a
királytól függ meghatározni, minő külföldi udvarok-
hoz küldessenek követek, mily ranggal ruháztassanak
föl, továbbászájukra rangjukhoz illő fizetéstrendelni,
valamint őket működésükre nézve külön utasítással
ellátni, melyeknek természetüknél fogva titkosaknak
kell lenniök, a mennyiben a pillanatonkint változó kö-
rülményekhez, melyek nem mindig nyilvánosak, alkal-
mazandók.

A külképviselő költségei az 1867: 12. tcz. értel-
mében a bizottságok által tárgyaltnak s állapítottat-
nak meg, mi által a külviszonyokra a magyar ország-
gyűlés közvetve hathatós befolyást nyert, mint va-
laha birt.

183. §.

Szövetkezési jog.

Idegen fejedelmekkel s nemzetekelszövetségeket
kötni nemzetközi kötések létesíteni a király joga; a
mennyiben azonban Magyarországot különösen érde-
kelnék, régibb törvényeink jelesen az 1741: 11. és
1791: 17. tcz. értelmében, megkötésük előtt a magyar
tanácsosok meghallgatandók.

Habár a nemzetközi szerződévények minden eset-
ben országgyűlési ügyet nem képeznek is, mindazál-
tal midőn arról volna szó, kire szálljon a trónöröklés
joga, mint hajdan a királyválasztások korában, vagy az

ország valamely tartományának vagy oly szerződés forogna fenn, mely az ország alaptörvényeit érintné, vagy mely által az országra valamely adózás vagy új teher háromolnék, mindannyiszor az országgyűlés hozzájárulása megkivántatik; egyrészt: mert ily ügyek tárgyalása az országgyűlésnek különösen fen van tartva, másrészt pedig, mert különben külföldi hatalommal kötött szövetség által az ország alkotmányát az országgyűlés beleegyezése nélkül egyoldalulag részben vagy egészben megszüntetni lehetne.

Ezen elveknek hódolva 1867 óta a külföldi államokkal kötött kereskedelmi, vám, távirdai s egyéb szerződések mindannyiszor becikkelyeztetvén a belső földre való érvényük rendszerint csak is törvényre emelkedésüktől kezdődik.

184. §.

A had és béke joga.

A hadjogra vonatkozó hazai törvények között az 1608. kor. e. alkotott sarkalatos törvényczikk, világosan rendeli, miszerint a király a fennálló békét ne csak maga tartsa, de azt mások által is megtartassa s Magyarország és a kapcsolt részek tudta és beleegyezése nélkül semminemű háborút ne kezdjen, se idegen hadakat az országba ne vezessen; mely intézkedést II. és III. Ferdinand valamint I. Leopold felavatási oklevelei majdnem szórul szóra megerősitenek. Mindazáltal, habár e törvény kétségbe nem vonható s noha ez intézkedés az akkor fenforgott viszonyok között cél-

szerű s üdvös volt, általános érvényűnek még sem tekintethetik oly módon, mintha a fejedelem hadat egyedül az országgyűlés tudtával s beleegyezésével üzenhetne. A fentérintett törvények szelleme, sőt szó szerinti tartalma az ellenségeknek az országban létét tételezi föl s a záradékot csak az országban s a kapcsolt részekben nem indítandó háborura terjeszti ki, mi világosan a fentebbi rendelkezés ideiglenességéről tanácskodik.

185. §.

Ellenkezik ezen megszorítással azon számos politikai tekintet, mely nem engedi, hogy a háboru üzenete országgyűlésileg tárgyalassék. A háboru sikeres vezetésére nagy, sőt döntő befolyással van az alkalmas pillanatnak megválasztásra, mely, ha fölötte előbb országgyűlésileg kellene tanácskozni, könnyen elrepülhetne. Ehez járul, hogy a hadviselés szövetségek kötését, hadi népek s hadszerek gyűjtését teszi szükségessé, minek lehetőleg titkon és zaj nélkül kell történnie; már pedig, ha országgyűlésen szönyegre hozatnék, ép ez hiúsulna meg, az ellenség a tervezett megtámadást ideje előtt megtudná s talán az ország legnagyobb veszedelmére megelőzné. Ezen érveket őseink úgy látszik később át is látták, midőn az említettek után a had- és béke-ügyekben hozott törvényeikben (1681: 4., 1715: 41., 1741: 11. tcz.) már csak a magyar tanácsnak, a Magyarországot illető közügyekbeni meghallgatását kívánják. A mennyiben azonban a háboru vite-

lére vagy folytatására a királynak pénzre, ujonczokra, vagy természetnyekbeni segélyre van szüksége, mindannyiszor az országgyűlés beleegyezése kívántatik meg, mi által az országnak a hadviselésre közvetve elégséges befolyás van biztosítva.

186. §.

Békekötésrei jog.

A mit a hadüzenés és viselésről mondtunk, a békekötésre nézve is áll. Ennél fogva a béke megkötéséhez az országgyűlés beleegyezése csak azon esetben szükséges, ha az országnak a békekötés föltételei folytán valamely jogos igényéről, tartományáról vagy részéről kellene lemondania; ha csak a haza végső szüksége másra nem kényszerít. Nem lehet ugyan is föltenni, hogy a fejedelem esküvel szentesített kötelemeiről, saját hasznáról, dicsőségéről és hatalmáról megfeledkezve, végszükség esetén kívül saját birodalmát megcsonkítaná. A békekötésekre nézve megkívánják hazai törvényeink, (1681: 4., 1715: 41. tcz.) hogy azok a magyar tanácsban, mely alatt hajdan a királyi tanács, később az udvari kancellária, jelenleg a ministeri tanács értendő, tárgyalassanak s a kötött békeszerződvények az országban kellőképen kihirdetessenek, mi egyébiránt a dolog természetében is gyökerezik, a békekötések ugyanis a nemzetet egész összeségében ép úgy, mint annak minden egyes tagját különösen kötelezik.

XXIV. Fejezet.

**Az uralkodási és kormányalak Magyarorszá-
szágban.**

187. §.

A kormányalak egyeduralkodás.

Magyarországban a kormányalak törvények által korlátolt egyeduralkodás (monarchia limitata).

Az állami felség ugyanis hazánkban a királyt illeti egyedül és kizárólag, és senkit mást. Kiderül ez alkotmányos közjogunk egész szelleméből, kiderül hazánk történetéből. Béla király névtelen jegyzője, biborban született Constantin s bölcs Leo császárok egyhangú tanúsága szerint a magyarok hazánkbailetelepedésük óta, egyeduralkodóknak hódoltak, kik Álmostól fogva Sz. Istvánig vezérek s miután István magát megkoronáztatá, királyok czimével éltek. Sz. István (LI. 2. fej. II. 18. fej.) országát monarchiának s népét, nemzetét monarchiájának mondá.

188. §.

A kormányalak nem vegyes.

Voltak, kik a kormányalakot vegyesnek állíták. Így Conring Hermann II. András koráig Magyarország alkotmányát tiszta egyeduralkodásnak tartja, mely azonban az általa a nemességnek adott terjedelmes kiváltságok folytán fő úri (aristokratikus) ve-

gyületet nyert. Ezen véleményben több nevezetes jogtudósok is osztoztak, kik közül Lehner és Jony a magyar kormánylatokat nyíltan monarchico-aristocraticusnak czimezék. Mindazáltal számos hazai jogtudósaink czáfolatai szerint hibásan, miután a nemességnek adott terjedelmes szabadalmak és kiváltságok által, a királyi felség lényeges tekintélye és hatalma csorbulást nem szenvedett. De a II. András által a nemességnek biztosított szabadságok nem annyira adottak, mint inkább visszaadottak valának, s a mi később a királyoktól közjogi tekintetekből kéretett és meg is adatott, nem a királyi méltóság csonkítására, sőt annak biztosítására s szilárdítására szolgált.

189. §.

A királyi hatalom korlátozása.

A kormányalak ezek szerint hazánkban tiszta, mindazáltal gyakorlatában, a kormányzatban korlátozott egyeduralkodás. A kormány ugyanis hazánkban a legrégibb időtől fogva, ha néhány szomorú kivételes korszaktól eltekintünk, sem jogilag sem tetteleg korlátlan (absolut) nem vala soha. Habár történelmünk tanúsága szerint a királyok hol szorosabban ragadták meg a kormányzat gyeplőit, hol pedig a körülmények hatalma előtt meghajolva, a nemzetnek a közügyekre nagyobb befolyást engedtek, hatalmuk mindazáltal minden időben mérsékelve volt olyképen, hogy ámbár a király személye minden felségi jogok-

kal birt, azokat s uralkodói hatalmát általában nem kénye szerint, hanem egyedül az országgyűlésen a nemzet beleegyezésével alkotott törvények értelmében és magyar kormányzékei, 1848 óta pedig felelős magyar miniszteriuma utján gyakorolhatta.

190. §.

A mondottakból következik, először, hogy a magyar király egyeduralkodó a szó valódi s teljes értelmében; másodsor, hogy az örökös fejdelem a jog s az alávetési szerződvény erejénél fogva elődjének minden jogaiba lépven, csak aunyi jogot nyer, mint a mennyivel elődje birt; de viszont abból mivel az előd birt, az utódtól, akaratja ellen mi sem vétethetik el, s ennél fogva a kormány alakja egyoldalúlag semmi esetben sem változtathatik meg. Mit lehessen azonban kölcsönös beleegyezésével megváltoztatni vagy értelmezni; mit igényel a felavatási oklevél szentsége; s minő megállapítás történt ez iránt az 1741: 8. tcz. által, az illető helyeken felemlítettett.

191. §.

Az 1791. évi 12. törvényczikk.

Meg nem ingatja a fentebbiek igazságát azon körülmény sem, miszerint sarkalatos törvényünk van, mely a törvényhozói hatalmat a király s az országgyűlésre törvényesen egybejött karok és rendek között közösnek nyilvánította, — ha tekintetbe vétetik a törvények hozatalában hajdan va-

lamint ujabban divott gyakorlatnak értelme, mely szerint a törvények egyedül mindkét résznek hozzájárulása mellett hozhatnák, miért is a király, ki a törvényeket szentesíti, kinek neve alatt kiadatnak és kihirdettetnek, törvényhozónak méltán tekintetik. Egyébiránt a törvényhozási hatalom akár a fejdelem és nemzet között közösnek, akár egyedül a királyénak mondassék, de úgy, hogy azt egyedül országgyűlésileg gyakorolhatja s hogy a nemzet beleegyezéséhez legyen kötve, ezen megkülönböztetés pusztán elméleti, a nélkül, hogy gyakorlati következményeket vonhatna maga után; mindkét esetben igaz maradván Werbőczy István mondata: „Et sic postea Reges ispsi, convocato, interrogatoque populo constitutiones facere coeperunt: Prout et temporibus nostris fieri consuevit“.
(II. R. 3. cz. 2. §.)

V. KÖNYV.

Az ország közigazgatásáról.

I. Fejezet.

A közigazgatásról általában, s központi kormányzatról különösen.

1. §.

A közigazgatás általános fölosztása.

A legfőbb hatalom hazánkban a királyt illeti, miért is az összes közigazgatás a király végrehajtási jogának kifolyása. A közigazgatás tágabb értelemben minden politikai, igazságügyi, pénzügyi (vagy kamarai) és hadi ügyeket foglalja magában; mely fő beosztás szerint a közhatóságok is politikai vagy tulajdonképen közigazgatásiakra, igazságügyiekre, pénzügyi s katonai hatóságokra különböztetnek. A hatóságok ismét vagy első folyamodásuak, vagy felsőbb hatóságok, vagy végre legfőbb (központi) hatóságok, melyekhez tudniillik az ügyek, mint utolsó helyre végelintezés végett kerülnek.

2. §.

A központi kormányzat alakjainak változásáról.

A közigazgatás alakulásában hazánkban három külön korszakot kell megkülönböztetnünk. Az első-

ben, mely a helytartótanács megalakulásáig terjed, az országos ügyek, daczára annak, hogy királyi tanács is létezett, rendszerint a nádor, helytartó, kanczellár, országbiró és tárnok egyéni, de az udvari kamara s az országban állomásozó idegen hadak fővezérei által gyakran korlátolt intézkedései által a király tudtával és beleegyezésével intéztettek el, a nélkül, hogy a politikai kormányzat még rendszeres alakzatokat nyert volna. A magyar udvari kancellária 1608, a helytartótanács 1723-ban felállítottván a központi közigazgatás kormányzéki (dicasterialis) alakot nyert, melyet 1723-tól 1848-ig meg is tartott. Ez évben a jelenleg hatályban levő ministerialis közigazgatási alakzatnak alapja vettetett ugyan, teljesb kifejlődését azonban csakis az 1867. évi törvények megalkotása után nyerhette.

3. §.

A központi kormány 1848-ig jelesen az udvari kancellária.

Hogy királyainknak, más fejedelmek módjára eredettől fogva kancelláriájuk volt, melynek tagjai a szükséges államokiratok kiadmányzását, a királyi parancsoknak írásba foglalását, az adott kiváltságoknak ünnepélyes oklevelek alakjában szerkesztését eszközölték, a kormányzat természetéből folyik, de számos történelmi emlékeink is tanusítják. Ezen kancelláriák főnökei egyszersmind a királyi pecsét őrei s az írástudók száma a középkorban gyér levén, több-

nyire egyháziak voltak; kik még a XII. században, Notarius (jegyző), Scriptor (írnok), és Capellanus (káplán) nevezete alatt fordulnak elő, leginkább mert a királyi székhelyen a királyi levéltárrai felügyelettel voltak megbizva. Innen van, hogy régebb emlékeinkben a kancellár czim ritkábban, de helyette Archi-Capellanus, gyakrabban Magister vagy Comes Capellae czimzet olvasható. Ez utóbbi czim különösen Róbert Károly és I. Lajos okleveleiben fordul gyakrabban elő.

4. §.

A legfőbb kancellár.

A legfőbb kancellártól (Summus Cancellarius) meg kell különböztetni az udvari kancellárt (Cancellarius aulicus), a mennyiben a tizenhatodik század elejétől fogva ezen két méltóságot törvényeink s a régi okiratok tanúsága szerint egy személyben egyesítve csak ritkán találjuk. A legfőbb kancellár a kettős királyi pecsétnek, ellenben az udvari kancellár a titkos pecsétnek régóta öre. A legfőbb kancellári méltóság az ország primását örökösen illette (1741: 10. 1751: 3. tcz.), hogy azonban néha változó volt, kétséget nem szenved. Az udvari kancellár hivatalának természete szerint mindenkor a király személye körül tartózkodott, oldala mellé részint halmozott teendői miatt, részint távollétébeni helyettesítése tekintetéből az alkancellár lévén rendelve. Ezen főül a kancellár, míg királyaink az országon belül szé-

keltek, a királyi tanács és törvényszék tagja s az ország rendes biráinak egyike volt (1486: 68. tcz.).

5. §.

A fentebbiek szerint az ország primása legfőbb, a titkos kancellár (cancellarius secretarius) pedig az udvari kancellárral egy, a mint ezen különböztetés Mátyás király I. végzeményében világosan kifejeztett, Mátyás 1464. évi II. végzeménye, befejezésében a kettős hiteles pecséttel megerősítv István, kalocsai érsek s legfőbb kancellár kezeiből, ellenben Mátyás 1486. VI. végzeménye a titkos pecséttel megerősítve János, váradi püspök s udvari titkos kancellár által kiadottnak mondatik. Ennek daczára az esztergami érsek, mint Magyarország primása maiglan legfőbb és titkos kancellár címével él, I. Ferdinánd kiváltsága alapján, ki nyíltan elismerte és megerősítette, miszerint ezen cím és méltóság az esztergami érseket, mint Magyarország primását illeti.

6. §.

A kancellária újabb időben.

Mióta Bécs lett a magyar királyok székhelyévé, a magyar kancellária is a királyt követve, ott települt le. Az idők viszontagságai folytán hatalma és függetlensége már-már hanyatlásnak indult, midőn a rendek ismételt sürgetésére II. Mátyás alatt újra felállított (k. e. 1608: 9. és 10. 1609: 21. tcz.); egyuttal

kimondatott, hogy a kancellár a magyar tanács-tagjaiból neveztessek, hogy idegen nemzetek és idegen nemzetbeli emberek a magyar kormányba be ne folyanak s hogy Ő Felsége magyar ügyekben csak magyar tanácsosok tanácsával éljen. Hogy fennállása megszilárduljon, minden rendelet, mely a magyar ügyekben más valamely udvari hatóság által kibocsátott volna erőnélkülieknek nyilvánított (1608: 9. tcz.). Ezen s más törvények (1559: 9., 1563: 35., 1618: 8. tcz.), valamint I. Leopold, VI. Károly és Mária Theresia által kibocsátott szabályzatokon alapult a kancellária szervezete és hatósága, s annak minden más törvényhatóságtól függetlensége, egyedül s közvetlenül a királynak lévén alávetve. Magától értetett, miszerint annak vezetése s szervezése a fennálló törvények épességben tartása mellett, kizárólag a királyt illeté.

7. §.

Szervezete.

A magyar királyi udvari kancellária állt egy, a körülményekhez képest két fő-, és egy vagy két alkancellárból döntő szavazattal bíró bizonyos számú előadó udvari tanácsosokból (consiliariusok és referendariusokból), udvari titkárokból, fogalmazókból, levéltári, iगतó- és kiadóhivatal igazgatóiból s a szükséges irodai és szolgaszemélyzetből.

8. §.

Hatásköre.

A kancellária hatásköre általában az országnak összes közigazgatásához tartozó minden kegyelmi, politikai, egyházi vagy polgári ügyekre terjedt ki, minők a szabadalmak, egyházi javadalmak adományozása, nemesítések, adományozások, mik mindnyájan, ha nem ezen uton adattak ki, hatálytalanok. Az országgyűlés hirdetése, az országgyűlési tárgyalások s azok berekesztésével a végzemények kiadmányozása is a kancellária útján történt. A királyi parancsok (mandata) az ország főméltóságaihoz, a helytartótanácsához s az ország egyéb hatóságaihoz a kancellária útján bocsátattak ki; a kancellária terjeszté fel azon hivatalok betöltésére javaslatokat, melyek a király kinevezésének fentartvák vagy fejedelmi felhatalmazása folytán maga tölté be; ezen felül az igazságnak rendes és gyors kiszolgáltatására felügyelt, miből látható, miszerint a királyi kancellária, a királyi hatalmat a neki kiszabott korlátok között gyakorolni volt hivatva.

Mind ez ügyek tárgyalásánál a kancellária fő teendőihez tartozott arra ügyelni, hogy a királyi jogok csonkítlanul megőriztessenek, a király tekintélye minden lehető összeütközéstől megóvassék s hogy a király neve alatt a törvényekkel ellenkező intézkedések ne tétessenek (1543: 31. tcz.). A kancellária teendője volt végre a felsőbb parancsok és törvények foganatosításáról gondoskodni.

9. §.

Az ügykeelés alakja.

A kancellária tanácsában tárgyalt határozatok Ő Felsége elé szoktak terjeszteni. Nagyobb fontosságú ügyekben a hozott határozatok a fejedelem sajátkezű aláírásával, egyebekben a kancellár egy udvari tanácsos és egy titkár aláírásával ellátva a király nevében bocsáttattak ki; az elsőbbek királyi leirato kna k (rescripta), az utóbbiak rend elv é ny e knek (decreta) neveztettek.

Megjegyzendő, miszerint a magyar királyi udvari kancellária hiteles hely (locus credibilis). Itt őriztettek az ugynevezett királyi könyvek (libri regii), melyekbe I. Ferdinand idejétől fogva, a régiebb királyi könyvek a mohácsi veszedelem után eltévedvén vagy elveszvéen, a kiváltság- s egyéb nagyobb fontosságú levelek örök emlékre egész szövegük szerint szóról szóra beigtatnak. Mint más hiteles helyeken, ugy a kancellárián is ünnepeles cselekvények, minők egyességek, végrendelkezések, bevallások tétetek, ügyvédek s meghatalmazottak rendeltettek s ezekről ugy tanusitványok, valamint hites kiadmányok (transumtak) adattak ki, mik mindenütt teljes bizonyerővel birtak.

Az udvari kancellária az 1848: 3. tcz. által megszüntetett, 1860. okt. 20-án kiadott diploma alapján azonban a testületi kormányzat ideiglenesen ismét visszaállittatván, a magyar udvari kancellária is ujra

felállított. Működése 1861. okt. 21-től, illetőleg 1861. nov. 1-től 1867. márczius 10-kéig tartott.

II. Fejezet.

A magyar királyi helytartótanács.

10. §.

A helytartótanács eredete.

A királyi helytartótanácsnak eredete a magyar királysággal egykorú királyi tanácsban keresendő (Sz. István D. L. 1. C. 7.). A közügyek elintézése s vezetése tekintetéből királyaink már a legrégebbről időktől fogva egyházi s világi férfiakból alakított testület tanácsával éltek, mely a királyokat utazásaik közben mindenhová elkíséré. Tudjuk egyszersmind, miszerint királyaink, valahányszor az országból huzamosb időre eltávozni kénytelenültek, az ország kormányzására helytartókat neveztek, oldaluk mellé minden rendű férfiakból alakított tanácsot rendelvén. Ez a király s a rendek közmegegyezése folytán I. Mátyás alatt (1485: 10. tcz.) törvénynyé vált.

Ezen helytartótanácsi intézet, míg királyaink állandóan a hazában laktak, csak esetleges távollétük ideje alatt állott fönn s így időleges természetű volt, ámbár a királyi tanács akkor is rendesen fennállott. A mohácsi vész után I. Ferdinand székhelyét állandón az ország határain kívül tartván, a rendek mit sem sürgetének inkább, mint hogy a magyar királyi ta-

nács előbbi hatalmával és tekintélyével újra fölállitassék (1542: 30., 1582: 1., 1588: 3., 1608: 10. kor. e. 1609: 12. tcz.). Ezen ismételt sürgetések folytán ily tanács fel is állittatott, melynek elnökei a helytartók, később pedig a nádorok valának.

Az 1848-ig fennállott helytartótanács kétségtelesen ezen régi tanácstól származik, mely a király távollétében az országos ügyeket intézte, hatalma azonban ama viszontagságos időkben felette ingatag volt s főleg I. Leopold idejében enyészetnek indult s a belviharok korában majdnem végkép elpusztult, míg III. Károly alatt tövényes és állandó szervezetet nem nyert.

11. §.

A helytartótanács rendeltetése.

A király s a rendek közmegállapodása folytán 1723-ban többrendü törvényczikkelyek (1723: 97. — 102.) által királyi helytartótanács (Consilium Locumtenentiale Regium) szerveztetett, mely által a király az őt illető végrehajtó hatalmat a politikai ügyekben rendszerint gyakorolta, oly annyira, hogy az e részben hozott szerves törvények is, melyek ezen tanácsnak hatalmát és kötelezettségét meghatározták, ezen szempontból keletkeztek.

12. §.

A királyhozi viszonya.

A mi a magyar helytartótanácsnak a királyhoz való viszonyát illeti, megjegyzendő, miszerint az

törvény szerint egyedül s közvetlenül a királynak volt alárendelve és senki másnak (1723: 101., 1741: 11. és 1791: 17.), s hogy egyszersmind az ország legfelsőbb politikai kormányzékét képezé. (1790: 14.) Ezen függetlenségét az ország autonómiája hozta magával, miért is minden felterjesztései vagy javaslatai s indítványai ugyan a kancellária útján, de közvetlenül a királyhoz intéztettek s ugyanezen uton érkezett ezekre a királyi válasz, hol rendelvény, hol leirat alakjában Ehez járul, hogy habár a helytartótanács, az ország vagy a birodalom egyéb törvényhatóságaival kölcsönös hivatalos érintkezésben állt is, törvényhatóságának körületében előforduló ügyekre nézve, azok semmi nemü határozatai által kötve nem volt, s egyedül a király parancsainak volt köteles hódolni.

13. §.

A helytartóság hatásköre s teendői.

A politikai ügyeknek legfelsőbb igazgatása nem csak Magyarorszában, de az 1790: 58. tcz. értelmében az ország kapcsolt részeiben is a helytartótanácsot illeté. Hatásköre az ország minden egyházi s világi törvényhatóságaira, mint a püspöki megyék, a vármegyék, szabad királyi városok, kiváltságos kerületek, nem különben a tudományos és egyéb intézetekre, a káptalanokra s szerzetes társulatokra is kiterjedett. Innen következék, miszerint ezen testületek és intézetek, a helytartó tanács fölszólítására a szükséges felvilágosításokat adni s a hozzájuk érkező rendeleteket végre-

hajtani tartoztak; a törvényhatóságok s névszerint a megyék felterjesztési joga ez által nem csorbítottván.

A helytartó tanács teendőihez tartozott: I. Az adóügy, s a katonatartás és elszállásolásra való fölügyelet. II. A királynak az egyháziak körüli a különböző vallásfelekezetek irányábani jogát érdeklő ügyekrei fölügyezet. III. A nevelés és közoktatás az egész tanulmányi ügy. IV. Minden közalapítványok, intézetek és pénzalapok legfőbb vezetése. V. Az egészségi, sajtó és rendészeti ügyekre való felügyezet. VI. Kereskedelmi és közgazdasági ügyek, mint folyamok szabályozása, csatornák, gátak, utak építése, vámok, vásári és erdőügy. VII. A posta és VIII. a gyámi ügyre való föfelügyezet. IX. A nemesi ügyek. X. Az urbéri kérdések eldöntése, főleg a mennyiben az adóalappal kapcsolatban álltak.

14. §.

A mondottakból kiderül, miszerint a helytartó tanácsnak hatásköre eléggé terjedelmes, hatalma mindazáltal, mint azt már neve tanúsítja, pusztán helyettesítő minőségű s a királytól függő volt; miért is a királyi parancsokat, mint alattas kormányzók a törvényhatóságokhoz és intézetekhez juttatni, s hogy kellőképen foganatosítsanak, azok teljesítését megtagadni tartozott. A végrehajtó hatalmat a király a fennálló törvények értelmében gyakorolván, a helytartó tanács kötelessége volt az országgyűlési végzeménye-

ket foganatosítani és semmi oly határozatot nem hozni, mely hazai törvényeinkkel ellenkeznék, (1723: 102. tcz.), sőt a mi ezekkel ellenkeznék, azt akadályozni tartozott, még pedig oly módon, miszerint a törvényekkel netán ellenkező királyi parancsokat felfüggeszteni (1791. 14. tcz.) törvényesen kötelezve, s a helytartótanácsnak kegyelmesen adott utasítás értelmében jogositva is volt a nádor közbenjárását felkérni (1801. évi utasítás 2. §.). Ha azonban a király az elébe terjesztett nehézségek után sem tért el előbbi rendeletétől, a helytartótanács azokat foganatosítani tartozott.

Ha a király huzamosb időre jött az országba, a helytartótanács hatósága csak a király távollétére lévén számítva, ügyeinek folytatására külön királyi parancs által hatalmaztatott fel.

15. §.

A helytartótanács belsejének szervezete.

A helytartótanács a király által az ország különböző részeiből a főpapok, a világi nagyok és nemesek rendéből valláskülönbség nélkül választott huszonkét tanácsosból állott; elnöke a nádor, mint királyi helytartó volt; székhelye eleinte Pozsony vala, később Budára tétetett át. Határozatához tizenkét tanácsosnak jelenléte volt szükséges (1723: 97. tcz. 4.), kiket valamint az iroda igazgatóját, az alapítványi pénztárok főnökét, a tartományi biztosság fő- és aligazgatóját s a titkárokat a helytartó tanács előterjesztésére a király, a többi fogalmi, irodai és

számvevői személyzetet a helytartó tanács szótöbbség-
gel nevezé ki (1723: 98. és 100. tcz.).

III. Fejezet.

A helytartó tanácsnak alárendelt egyéb köz- intézetekről.

16. §.

A tartományi biztosságok.

A helytartó tanácsnak különféle intézetek és hatóságok voltak különösen alárendelve. Ezek között első helyen említendők a tartományi biztosságok (Commissariatus provinciales), melyek III. Károly alatt a helytartótanácssal egyidejüleg léptettek életbe (1723: 100.). Élükön állt egy igazgató, kinek a helytartó tanács kebeléből és a főuri rendből kellett lennie. Ez alatt állott a nemesi rendből választott tiz tartományi vagy kerületi biztos (comissarii provinciales vagy districtuales), kik az e végre tiz kerületre felosztott ország egy-egy kerületére felügyeltek. A tartományi biztosokat a helytartó tanács előterjesztésére a király nevezé ki, s fizetésül a hadiadó után kivett bizonyos hányadot húztak.

17. §.

Teendőik.

Azon országgyűlésen, melyen felállításuk elrendeltetett, számukra királyilag helybenhagyott külön

utasítás dolgoztatott ki. Ezen utasítás értelmében tartoztak arra ügyelni, hogy a mi a hadiadónak behajtása iránt törvényes módon megállapított, foganosítottassék; névszerint a hadiadó illető része hiány nélkül s annak idején szolgáltatassék be, s az országban szállásoló katonaság, méltányos módon elhelyeztessék. Tartoztak továbbá e helyőrségek, valamint az átkelő katonaságnak ellátásáról s az előfogatoknak a regulamentum militare szerinti előállítására iránt intézkedni ez iránt a polgári és katonatisztek közötti összeszámításokat eszközölni, hogy a mik élelmi szerekben, fuvarban és készpénzben az adózók által szolgáltatottak, kellőképen beszámittassanak, s mindenkép örködni, nehogy a nép az előszabottakon kívül egyéb szolgáltatásokkal terheltessék, végre a katonaság s a polgári osztály között keletkező zsurlódásoknak elejét venni.

18. §.

Egyéb hatóságok.

A mondottakon kívül az egyházi s a kegyes alapítványok, a politikai és gazdasági ügyek vezetésére valamint a nevelési és közoktatási ügyek kezelésére a helytartóság kebeléből alakított két bizottmány létezett, az egyházi (ecclesiastica) és az iskolai bizottmány (studiorum commissio), melyek hatásköre külön rendeletek által szabályozva volt. A közalapítványi javak gazdasági ügyeinek vezetésére különböző igazgatók (praefectusok), a jogügyek igazgatására a jogigazgató

(causarum director) és ügyészek (fiscales); a köz építészeti, posta, egészségügyi, visszabélyegzési s egyéb szakismereteket igénylő közügyek vezetésére a vízépítészeti igazgatóság, fő-posta igazgatóság, az országos főorvos (proto medicus) voltak rendelve.

19. §.

A fiumei kormányzók.

Mióta Fiume és kerülete az anyaországhoz csatoltatott, kormányzására egy kormányzó (gubernator) bizonyos számú ülnökökkel volt rendelve, melyek tisztán politikai ügyekben a magyar kir. helytartótanácstól függtek.

IV. Fejezet.

A felelős miniszteriumról.

20. §.

A kormány felelőssége.

A kormány felelősségének eszméje hazai alkotmányunkban nem új s már régibb törvényeinkben is nyomára akadunk. Így az 1507: 7. s 1514: 2. tcz. által kimondatott, miszerint: „ha valaki az urak, avagy a nemesek közül, kik a király tanácsában vannak, az ország szabadságas a közjós az országtörvényei ellen cselekedni merészelve, az illetett ülnök urak a legközelebbi országgyűlésnek névszerint följelenteni tartozzanak; melynek joga leendő az illetőt, mint a

közjő s az ország szabadságainak árulóját javaiban és személyében, érdeme szerint megbüntetni.“ Az ezen törvényczikkek hozatala után következett szomorú időkben azonban, ezen törvényes elv gyakorlati kivitele abban maradt. Midőn pedig a haza a török iga alól felszabadult s a helytartótanács felállításával (1723-ban) az ország közigazgatási főhatósága kormányzékai (dicasterialis) szervezetet nyert, a határozatok az 1723: 102. tcz. értelmében szótöbbséggel hozatván, miután a helytartótanácsi utasítás értelmében a tanácsosok s titkárok titoktartásra esküvel köteleztettek, s így tudni nem is lehetett, kinek szavazatával hozatott valamely határozat, a kormány felelőssége a gyakorlatban kivihetlenné vált; még pedig annál inkább, minthogy a szinte kormányzékileg szervezett s az ország határán kívül működő magyar királyi udvari korszátság rendeleteit Ő Felsége nevében s parancsára bocsátván ki, ezek ellen a helytartótanács felterjesztéseket tehetett ugyan, de végre engedelmeskednie kellett. Ehez járult, hogy a helytartótanács határozatainak foganatosítására hivatott megyék a helytartótanácsi intézvények foganatosítását, ha törvénybe ütközöknek vélték, egyrészt felterjesztések, másrészt az által, hogy azokat minden indokolás nélkül „tisztelettel félretették“ magakaszthatták, sőt esetleg végkép meg is hiúsíthatták.

21. §.

A miniszterium összealkotása.

Ezen bajok orvoslása céljából az 1848: 3. tcz. általa kormányszéki (testületi) s így természeténél fogva feleletre sem vonható kormány helyébe a miniszterialis kormány lépett, az addig létezett kormány székek (udvari korlátnokság, helytartótanács, udvari kamara) feloszlattattak s a közigazgatási ágazatok élére személyesen felelős, de minden az ország határain kívül álló kormányközegtől független miniszterek állítottak.

A miniszterium, a mint az az 1848: 3. s 1867: 8. tcz. értelmében alakult, s az 1867. február hó 17-kén kelt kegyelmes leirat által ismét visszaállítottatott, áll: a) egy elnökből b) egy Ő Felsége személye körüli, továbbá c) a belügyi, d) országos pénzügyi e) közmunka és közlekedési, f) földművelés-, ipar- és kereskedelmi, g) vallás és közoktatási, h) igazságügyi, i) honvédelmi s az 1868: 30 t. cz. értelmében, k) egy tárcza nélküli h orvátországi miniszterből. A miniszterium mindegyik tagja mindennemű hivatalos eljárásáért felelős; viszont minden királyi rendelet, parancsolat és kinevezés csak úgy érvényes, ha a Buda pesten székelő miniszterek egyike által aláíratott (ellenjegyeztetett).

A miniszterek az országgyűlés mindkét táblájánál (házánál) ülésel birnak s nyilatkozni kívánván, meghallgatandók; ugyanők az országgyűlés mindegyik táblájánál annak kívánatára megjelenni, a megkívántató felvilágosításokat előadni s hivatalos irataikat

mindegyik táblának kívánatára, magának a táblának vagy a tábla által kinevezett küldöttségnek megvizsgálása alá bocsátani kötelesek.

22. §.

Feleletre vonása.

Azonkívül, hogy a miniszterek a fentebbiek szerint felvilágosításokat adni, irományaikat előterjeszteni, s így az országgyűlés tagjai által hozzájuk intézett kérdésekre (interpellációkra) felelni tartoznak, bizonyos a törvény által kijelölt esetekben vád alá is helyeztethetnek.

Az 1848: 3. tcz. 32. §-a értelmében ugyanis feleletre vonathatnak:

a) Minden oly tettért vagy rendeletért, mely az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvények rendeletét, az egyéni szabadságot vagy a tulajdon szentségét sérti, s általuk hivatalos minőségükben követték el vagy illetőleg adatik ki.

b) Kezeikre bízott pénz-és egyéb értékek elsikkasztásaért vagy törvényellenes alkalmazásaért.

c) A törvények végrehajtásában vagy a közcsend és bátorság fenntartásában elkövetett mulasztásokért, a mennyiben ezek a törvény által rendelkezésükre bízott végrehajtási eszközökkel elháríthatók valának.

A minisztereknek vád alá helyezését az alsó tábla szavazatainak általános többségével rendeli el. A bíráskodást a felső tábla által saját tagjai közül titkos szavazással választott bíróság nyilvános eljárás mel-

lett gyakorolja s a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg. E célra 36 tag választatik, kik közül tizenkettőt az alsó tábla által a vádper elővitelére kiküldött biztosok, tizenkettőt pedig a vád alá vont miniszterek vethetnek vissza. Az ekként alakított tizenkét tagból álló bíróság mondja ki az ítéletet. Az elmarasztalt miniszterre nézve a király kegyelmezési joga, mint fentebb mondatott, csak általános közbocsánat esetében gyakorolható. Hivatalos működésükön kívül elkövetett egyéb vétségekre nézve a miniszterek a köztörvény alatt állanak.

Ezek azon elvek, melyek a feleletre vonás iránt törvény által megállapítvák, melyek azonban nem egy későbbi törvény által megoldandó kérdést hagynak eldöntetlenül *).

23. §.

A z ü g y e k t á r g y a l á s a .

A miniszterium által az ügyek részint a miniszteri tanácsban közös megvitatás útján, részint a menyiben az egyes miniszteri szakmát önállón illetik,

---

*) Jegyz. Így p. o. nincs kimondva, miként s minő számmal választandók a közvádlokul működő alsóházi bizottság tagjai? élhet-e s minő védővel a vádolt miniszter? Általános vagy viszonylagos többséggel határoz-e a felsőházi bíróság? s egyenlő szavazatok esetén az elnök bír-e döntő szavazattal avagy ez esetben a vádlott fölmentettnek tekintendő? Vannak-e a bírák a büntetés kiszabásánál a büntető törvényekhez kötve, különösen hozhatnak-e halálos ítéletet, s mely esetben minő az eljárás, jelesen a mi a bizonyítékokat illeti? stb.

az illető miniszter által, illetőleg annak meghagyásából intéztetnek el. A minisztertanácsban, midőn Ő Felsége abban jelen nincs, törvény szerint a miniszterelnök, ennek akadályoztatása esetén helyettese, szokás szerint a rangidősb miniszter elnököl. Nagyobb fontosságu, Ő Felsége legmagasb elhatározásának fentartott ügyekre nézve a miniszterium, illetőleg az egyes miniszter legalázatosb előterjesztésekben kéri ki az általa javaslatba hozott elhatározást, melynek alapján vagy királyi rendelettel az illető miniszter ellenjegyzése mellett, vagy miniszteri rendelet alakjában tudatják az illetőkkel a legfelsőbb intézkedés, melynek helyességeért s jelesen törvényességeért az illető miniszter mint a korona tanácsosa királynak s országnak a fentkifejtett módon felelős. Egymás között az illető miniszterek átíratok (jegyzék iratok) alakjában közlik nézeteiket. Ha valamely intézkedés több szakminiszter hatáskörébe vág, rendszerint közös ellenjegyzés mellett bocsáttatnak ki az illető rendeletek.

Kisebb fontosságu ugynevezett folyó ügyekben jelesen előkészítési, közbenszóló intézkedéseknél, az illető miniszter vagy nevében az államtitkár, vagy kit a miniszter e célra felhatalmaz, egyszerű miniszteri rendelvény által intézkedik.

24. §.

A miniszteriumok belszerkezete.

A miniszterium belrendjét (ügykezelési módját), a miniszterium maga határozza meg; a tisztviselők

fizetései, a minisztertanács illetőleg a miniszter előterjesztése alapján Őfelsége legfelsőbb elhatározása által szabályoztattak; minthogy azonban az összes költségvetési irányzatban a központi kormányzat szükségletei is befoglaltatnak, s ezek évről évre törvény által tételenként megszavaztatnak, ezen illetmények szabályozása is végleg törvényhozási uton történik.

A jelenkor gazdaszátilag fejlettebb s ezért szövényesebb viszonyai az ügyek szakszerű tárgyalását igényelvén, ennek megfelelőleg az egyes miniszteriumok az előforduló tárgyak mennyisége s különféleségéhez képest két vagy több szakosztályra (section) és ezek ismét ügyosztályokra (departement) osztatnak. Az elsők élén rendszerint miniszteri tanácsosok, mint szakosztályvezetők, az utóbbiak élén osztálytanácsosok, mint ügyosztályvezetők működnek, kik mindannyian a miniszteren kívül, az őt ugy az országgyűlésen, valamint a hivatalos teendőkben is helyettesítő egy vagy több államtitkárnak rendelvék alá. Mind-egyik miniszterium mellett egy külön számvevőség működik, azon ügyek előleges tárgyalására, melyeknél számvételek fordulnak elő, mint költségvetési előirányzatok, építési költségvetések s több e félék.

25. §.

Az egyes miniszteriumok hatásköre.

A közigazgatási ügyek oly sokfélék, miszerint annak részletes előadása minő tárgyak tartoznak egyik vagy másik miniszterium hatáskörébe majdnem lehet-

len, tájékozásul mindazáltal felemlitendő, miszerint a) az Ő Felsége személye körüli miniszteriumhoz a miniszterelnöki s szakminiszteri l. a. felterjesztéseknek Ő Felsége kezeihez juttatása, a nemzetközi levelezések, nemesség, czim, rangok adományozása, a felosztatott udvari kancelláriák levéltáraitra való felügyelet, külföldi utleveleknek kiadmányozása tartozik. b) A belügyi miniszteriumban az országgyűlési megyei és városi közjogi, személyzeti és közigazgatási, jelesen szervezeti és költségvetési ügyek, határrendezési, urbéri, honosítási, telepedési, nemességi, rendészeti, jelesen mindennemű jótékonyági állam és közrendőri, jelesen közegészségi és biztonsági ügyek, szin-, kór-, lelenc-és árvaházak, tébolydák stb. tárgyalandók. c) A pénzügyi miniszteriumhoz, az összes országos pénzügy, jelesen az évi államköltségvetési előirányzat összeállítása s előterjesztése, s az államszámadások fölülvizsgálata, közhitelügy (államkölcsönök, földtehermentesítések pénzügyi tekintetben), társulatok s vállalatoknak adandó államsegélyek, az összes államadó-ügy, az összes államjavad (kamarai jószágok, erdők, bányák, pénzverdék stb.) végreasmelczi bányaaakadémia ügyei tartoznak. d) A közlekedési és közmunka miniszterium ügyköréhez sorolandók, minden országos utépitészeti s fenntartási ügyek, e célrai kisajátítások, hidépitészeti, közvasuti, csatornázási, folyamszabályozási s vízépitészeti, országos és középületek építését, azok tervelését s költségvetéseit tárgyzó, továbbá vízhasználati s hajózási ügyek.

e) A vallás- és közoktatási miniszterium hatásköréhez tartoznak a római és görög katolikus egyház személyzeti és vagyonügyei, kegyuri, papnöveldei, anyakönyvi, hitváltoztatási ügyek, templomi építések, mennyiben alapítványi vagy kincstári javadalom terhére történnek; a görög keleti és protestáns felekezettük vallási és közoktatási ügyeik, a mennyiben az őket törvényesen illető önkormányzat értelmében saját gyülekezeteik és hatóságaik által nem intéztetnek el; továbbá az összes köznevelési ügy; ide értve az elemi, közép és szakiskolákat (a bányá- és gazdasági tanintézetek kivételével) s az egyetemet; a magyar nemzeti muzeum, a műemlékekre való felügyelet, a művészeti s egyéb ösztöndíjak adományozása, végre a vallás, tanulmányi, egyetemi s minden köznevelési célokkal kapcsolatos közalapítványok s alapi jószágok pénzügyi s gazdasági kezelése.

26. §.

f) A honvédelmi miniszterium hatásköréhez tartoznak az összes katonai igazgatási ügyek, jelesen ujonczozási, beszállásolási és élelmezési ügyek; a honvédsereg minden ügyei, lovak vásárlása, hadi kárpótlások, a katonai növeldek jelesen a Ludoviceumra vonatkozó ügyek.

g) Az igazságügyi miniszteriumhoz tartoznak a törvénykészítési (codificationalis), a királyi bíróságok személyzeti s költségvetési ügyei, ügyvédek s közjegyzők, a törvényhatóságok igazságügyi közegeire való felügyelés, bíróküldés, a mennyiben bel- és

külföldi bíróságok között illetéki villongás fejlődött, hitbizományok, árva és gondnoksági, urbérrendezési kérdések, a mennyiben, sem a bíróságok, sem a politikai hatóságok elé nem tartoznak; a bűnügyi törvénykezésre való fölügyelet s a börtönügy; egyletek jogi szempontból, telekkönyvek behozatalára vonatkozók stb.

h) A földmivelés ipar- és kereskedelmi miniszterium hatásköréhez tartoznak a földmivelés és állattenyésztés gyarapítására vonatkozó intézkedések, jelesen gazdasági s erdészeti szakiskolák, mintagazdaságok, gazdasági egyletek és kiállítások szervezése s rendezése, a lótenyésztési ügy, az országos gazdaszati ösztöndíjak kezelése; továbbá az összes iparügy: jelesen ipartörvények előkészítése, gyár- s egyéb iparvállalatok engedélyezése, ipartanodák s szakszerű szempontból, találmányi szabadalmak osztogatása, iparkiállítások rendezése. A bányai ipar ügyei, a bányakapitányságok személyzeti, közigazgatási és költségvetési s a földtani intézet ügyei. Kereskedelmi tekintetben a nemzetközi vámügy, kereskedelmi vállalatok, kereskedelmi s iparkamrák, hitel- és kölcsönintézetek (bankok, takarékpénztárak, segély- és zálogintézetek), részvénytársulati, végre a kereskedelmi ügynökök (consulatusok) az összes posta- és távirdai ügyek. Végre az országos statistika nagy fontosaúgy ügye. *)

---

*) Jegyz. Hivatalos statistikai közlemények I. évfolyam 23. s köv. lap.

27. §.

Az állami számvevő székről.

Parlamentaris kormány mellett mulhatlan szükséges tudni, valjon a költségvetési törvényben megszavazott összegek valóban azon célokra fordítatak-e, melyekre a törvény által szánva voltak vagy sem. E célból már az 1848: 3. t. cz. 37. §-ában kimondatott, hogy a miniszterium a multa nézve az általa kezelt jövedelmekről számodását megvizsgálás s illetőleg jóváhagyás végett évenként az alsó táblának bemutatni köteles. Minthogy azonban a szövevényes állam-számadások alapos megvizsgálása az országgyűlés által csakis szakképzett testület előleges megbírálása után történhetik, az 1870: 18. t. cz. által az államszámvevőszék felállítása elhatároztatott.

Ezen törvény értelmében az államszámvevőszék egy miniszteri rangban levő elnökből, kit az országgyűlés hármassal kijelölése folytán a miniszterelnök előterjesztésére Ő Felsége nevez ki, egy főszámtanácsosból s a szükséges számú számtanácsosokból áll. Az elnök tiszte élte fogytáig tart. Minden mulasztásért vagy törvényellenes eljárásért felelős, melyet vagy maga követ el, vagy a melyet, arról tudomása levén, az országgyűlésnek be nem jelentett. Az elnök az országgyűlés által az 1848: 3. t. cz.-ben megszabott módon vád alá is helyeztethetik.

Az állami számvevőszék a miniszteriumtól független, s önálló hatáskörrel bir. Nála vezetetik az

állami főkönyv; ő ügyel arra, hogy a számadások helyesen vezetessenek, az utalványok az államköltségvetési törvény értelmében történjenek, a kiadások az engedélyezett összegeket meg ne haladja, a megtakarítások átruházása (vicement) a törvényszabta módon eszközöltessék. A bevételek és kiadások, az összes államvagyon kezelésés a nyugdíjazási szabályok megtartását ellenőrzi, végre ő tartozik minden év szeptember elsejéig a megelőző évre vonatkozó zárszámadást elkészíteni s észrevételeivel együtt a miniszterelnökkel közölni. Tisztjében eljárhatás végett a miniszteri számadásokat, iratokat betekintheti s az állampénztárakat megvizsgálhatja.

V. Fejezet.

Az ország köztörvényhatóságairól.

28. §.

A törvényhatóság fogalma.

Törvényhatóság alatt tárgyilagosséertelemben véve, általában azon hatalmat értjük, mely a polgárok közés magánjavaról alkalmas és törvényes módon gondoskodik s tevékenysége a körülményekhez képest eredeti, vagy átvitt, még pedig az utóbbi esetben rendes vagy rendkívüli, egyházi vagy világi is; ez ismét politikai, pénzügyi, birói, katonaira szakad.

Hazánkban azonban a közönséges szólásmód szerint törvényhatóságok alatt azon erkölcsi testületeket értjük, melyek semmi magánhatalomnak alá-

vetve nem lévén, az alkotmányban magában gyökerező hatalmuknál fogva, saját törvényes tisztviselőik által a közigazgatásról s a törvényeknek illető területeiken leendő megtartásáról gondoskodnak.

29. §.

A törvényhatóságok rendezéséről.

A törvényhatóságok korábbi szerkezete régi jogköre, hatalma, az ország törvényhozása s a kormány iránti viszonya az 1848-ki törvények, jelesen a felelős miniszterium felállítása s az országgyűlésnek népképvisélet alapján egybealkotása által lényegesen megváltozván, azok átalakítása mellözhetlenné vált. Az e célból alkotott 1870: 42. tcz. értelmében, a törvényhatóságok, melyek alatt a vármegyék, székelyszékek, Jász-Kun-, Hajdu- és nagy-kikindai kerület, Kővár, Fogaras és Naszód vidéke, a szepesi XVI város kerülete, és a szabad királyi, valamint az ezen törvénycikkbenkülönösen felsorolt városok is értendők, mint ilyenek jövőre is gyakorolni fogják a törvény korlátai között: az önkormányzatot, s az állami közigazgatás közvetítését.

Ezeken fölül egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitathatják, azokra nézve megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és a kormánynyal közölhetik, s kérvény alakjában a képviselőházhoz közvetlenül felterjeszhetik.

30. §.

Önkormányzati joguknál fogva a törvényhatóságok saját belügyeikben önállólag intézkednek, határoznak és szabályrendeleteket (statutumokat) alkotnak; határozataikat és szabályrendeleteiket saját közegeik által hajtják végre; tisztviselőiket választják; az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapítják, s a fedezetről gondoskodnak; a kormánnyal közvetlen érintkeznek.

Oly határozat, mely a) a költségvetés megállapítására, b) ingatlan vagyon elidegenítésére vagy ingatlan vagyon szerzésére, c) kölcsönvételekre, d) a helybenhagyott költségvetésben elő nem forduló terhes szerződések kötésére vagy felbontására, és közművek emelésére, e) új hivatalok rendszeresítésére, vagy a fennállók megszüntetésére vonatkozik, és általában minden határozat, melyre nézve a törvény felsőbb megerősítést rendel: csak miniszteri jóváhagyás után hajtathatik végre.

Ha a kormány a felterjesztéstől számítandó 40 nap alatt egyáltalában nem nyilatkozik, a felterjesztett határozatok helybenhagyottaknak tekintetnek és végrehajthatók.

31. §.

Szabályrendeletek alkothatása.

Helyhatósági szabályokat (statutumokat) vagy mint a legújabb törvény nevezi, szabályrendeleteket alkotni a törvényhatóságok ősi jogát képezi, mely a

legújabb törvény által is feuntartatott. Ezen szabályrendeletek csak önkormányzati hatáskör korlátaik között alkothatók, a törvénynyel, s a kormánynak hatályban levő szabályrendeleteivel nem ellenkezhetnek, a községek (faluk, mezővárosok) önkormányzati jogait nem sérthetik, és csak a szabályszerű kihirdetéstől számítandó 30 nap után hajthatnak végre. Minden szabályrendelet, ha csupán helyi érdekű, a törvényhatóság területén, ha közérdekű: az egész országban kihirdetendő.

Szabályrendeletek ellen az érdeklettek a szabályszerű kihirdetéstől 30 nap alatt az illető miniszterhez folyamodhatnak, ki a törvényhatóság meghallgatása után végérvényesen határoz.

A szabályrendeletet felfüggesztő vagy megsemmisítő rendelet indokolandó.

32. §.

A törvényhatóságok önadóztatási joga.

A törvényhatóságok saját közigazgatási s egyéb költségeik fedezése céljából régóta azon joggal bírtak, hogy bizonyos adót (házi adót) megállapíthattak s be is szedhettek. A fentidézett t. cz. értelmében addig is, míg a törvényhatósági költségek fedezésének és beszedésének módja külön törvény által végleg fog szabályoztatni, megengedett, hogy a házi adó az egyenes (föld-, ház-, jövedelem-, személyes-kereseti) államadó után százalékokban vettessék ki, az államadóval együtt szedessék, és az illető törvényhatóságnak havonként előzetesen kiszolgáltassék.

Azon törvényhatóságokban, a melyekben rendezett tanácsu városok vannak, a törvényhatóság egyetemét közösen illető költségek a járásiaktól elkülönítve állapíttatnak meg és vettetnek ki.

A rendezett tanácsu városok csak a közös költségekhez járulnak. A törvényhatósági joggal felruházott városok a kormány engedélye mellett a közvetett államadókra is vethetnek községi pótdót, a városban s annak területén illetékeket, helypénzket, vármokat szedhetnek, s az állam által igénybe nem vett új adókat hozhatnak be.

33. §.

A törvényhatóságok költségvetése.

Minden rendes igazgatás alapfeltétele, hogy az igazgatási költségek előre megállapíttassanak s az azokra szükséges pénzerő előállítása (fedezet) iránt jóeleve gondoskodva legyen.

E végre mindegyik törvényhatóság a jövő évi költségvetését az őszi közgyűlésben megállapítani, a zárszámadást pedig a tavaszi közgyűlésen megvizsgálni tartozik.

Az előirányzat, a zárszámadás, s az állandó választmány, illetőleg városi tanács véleményes jelentése a közgyűlés előtt tizenöt nappal közzemlére kitétetik, és egyszersmind a bizottsági tagoknak kézbesítetik. Egyes adózók a költségvetésre és zárszámadásra észrevételeket tehetnek s azokat a közgyűlés előtt öt nappal az állandó választmánynak, illetőleg tanácsnak beadhatják. A választmány, (tanács) a be-

adott észrevételeket tárgyalni s véleményes jelentés mellett a közgyűlésnek bemutatni köteles.

34. §.

A törvények és rendeletek végrehajtása s a felirási jog.

A törvényeket, a királyi parancsokat s a kormánynak a törvényhatóságokhoz intézett rendeleteit a törvényhatóság területén a törvényhatóság hajtja végre saját közegei által.

Ezzel szemben áll a felirási jog (*jus repraesentationis*), mely a rendi alapon szervezve volt törvényhatóságok egyik legfontosabb kiváltságát képezé. Ezen jog alapján a kormányzések rendeletei sőt a királyi parancsok ellen is, a menyiben azokat vagy az ország törvényeivel, vagy a törvényhatóság kiváltságaival ellenzőknek, vagy végre egyesek jogaira nézve sérelmeseknek találtak, — a rendeletek elleni észrevételeiket, nehézségeiket s a rendelet végrehajtását gátoló okokat kifejtván a rendelet visszavonását vagy megváltoztatását szorgalmazhatták, addig pedig míg a fölterjesztés iránt véghatározat nem hozatott, a királyi parancs vagy rendelet végrehajtását függőben tartották; ha pedig felterjesztésük daczára mégis a törvényellenes vagy általában általuk sérelmesnek tekintett intézkedés foganatosítására birattak vagy kényszerítettek, jogukban állott az ügyet, mint sérelmet (*gravament*) az országgyűlésen szóba hozni. Ezen felirási jog a *jus resistendine* maradványa, s mint ilyen, erős fegyver

volt a törvényhatóságok kezében, a nem felelős kormányzások intézkedései ellenében. — Az 1848: 3. t. cz. által létesített felelős miniszteri kormánynyal szemben a korlátlan felirási jog fenntartása eszközölhető nem volt; miért is ezen keserű vitákra szolgáltatott jog az 1870: 42. t. cz. 16. §. által tüzetesen szabályoztatott. Ezen t. cz. értelmében minden törvényhatóság a törvény korlátaik között felirhat egyes kormányrendelet ellen a végrehajtás előtt, ha azt törvénybe ütközőnek, vagy a helyi viszonyok miatt célszerűtlennek tartja. De ha a miniszter a felhozott indokok ellenére a végrehajtást követeli, vagy ha a törvényhatóságot hozott határozatának foganatosításától másodizben eltiltja, a kormányrendeletet azonnal és feltétlenül teljesíteni és végrehajtani tartozik. Az ilyen, valamint a szabadságos és tartalékos katonák berendelését, és valamely, az állam veszélyezett érdekei miatt halaszthatlan rendőri intézkedést tárgyozó kormányrendelet csak a végrehajtás után s csak annyiban szolgálhat közgyűlési vita és határozat tárgyaul, a mennyiben a törvényhatóság a kormány eljárását netán sérelmesnek találván, a képviselőháznál keresne orvoslást. Kivétetnek a végrehajtás kötelezettségének szabálya alól az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására, vagy meg nem ajánlott ujonczok tényleges kiállítására vonatkozó rendeletek. Az előmunkálatok azonban ezekre nézve is azonnal teljesítendőek.

VI. Fejezet.

A megyei közigazgatásról.

35. §.

A megyék gyűlései hajdan.

A megyék első eredetét annak helyén láttuk, régi belszerkezetük azonban inkább hozzávetőleg tudatik csak. A szerint a mint 1848-ig fennállottak, minden megye az országnak egy-egy több járásra föloszlott önálló részét képezé, melynek nemessége tisztikarával együtt a megye karait és rendeit (status et ordines) alkotá, s a megye birói székéhez tartozó polgári és büntető ügyeket kivéve, minden egyéb (politikai) ügyeket nyilvános gyűléseken (congregatiokon) tárgyalta, melyeken a megyei tisztviselőkön kívül a megyében lakozó vagy birtokos minden nemes szavazatjoggal megjelenhetett, miért is a megyék a főpapok, bárók, országnagyok és nemesek közönségének czimével éltek és ezen czimmel mások által is megtiszteltettek. Ezen czim azonban egyedül a közgyűléseket (generalis congregatiókat), melyeken a tárgyalandó ügyek fontos volta miatt az összes nemesség megjelent, illeté; nem pedig a kis gyűléseket is, melyeken a kisebb rendű, de gyorsabb elintézését szükséglő ügyek a közelében található nemességgel tárgyalattak.

36. §.

Közgyűlési tárgyak 1848-ig.

A közgyűlés teendőihez tartozott különösen: Az országgyűlési végzemények, mindennemű királyi

parancsok s helytartósági rendeletek kihirdetése s végrehajtásuk iránti intézkedés. A megyei tisztviselők (1723: 56., 1729: 15. tcz.) s az országgyűlési követek választása (1625: 62., 1723: 7. tcz.). Az országgyűlési utasítások kidolgozása. A közterhek kivetése. A közpénztárra való rendkívüli utalványozás. A czimeres s egyéb kiváltságos levelek kihirdetése (1630: 30. tcz.). Nemességi bizonyítványok kiadása s közzététele, valamint egyéb magánjogokat illető oklevelek kihirdetése. Adósleveleknek betáblázása (1723: 7. tcz.). A gyámi ügyekre való felügyelet (1764: 26. tcz.). Közkeresetnek (fiscalis actionak) elrendelése. Magánpanaszoknak, a mennyiben a bíróságok elé nem tartoznak, elintézése. A közrendészet, adó és pénztári ügyekre való felügyelet.

37. §.

A közgyűlésekről az 1870: 42. t. cz. értelmében.

A közgyűlések számát és idejét a törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg, de minden tavasszal a múlt évi számadások megvizsgálása és minden ősszel a jövő évi költségvetés megállapítása végett közgyűlést kell tartani. A közgyűlés elnöke a fő- ennek akadályozása esetén az alispán.

Valahányszor a főispán a megyei bizottság, vagy a főispán akadályoztatása esetében az alispán szükségesnek látja, mindannyiszor tartathatik rendkívüli közgyűlés.

Az alispán, a közgyűlés határnapját s a felveendő

tárgyak sorozatát legalább 8 nappal, illetőleg 24 órával a gyűlés előtt szabályszerűleg kihirdetni köteles.

38. §.

A közgyűlés hatásköre jelenben.

A közgyűlés hatásköréhez a következő ügyek tartoznak:

- a) a szabályrendeletek alkotása,
- b) a közigazgatási és választó kerületek alakítása,
- c) a törvényhatósági közlekedési vonalok, közművek, építkezések s a közmunka feletti intézkedés,
- d) kölcsönvételek,
- e) törzsvagyon szerzése vagy elidegenítése,
- f) a költségvetési előirányzat megállapítása s a zárszámadások megvizsgálása,
- g) a tisztviselők, az állandó, az igazoló és a bíró választmány s egyes küldöttségek választása s a főispán (főkirálybíró stb.) által felfüggesztett alispán, helyettesítése, valamint egyéb, időközben főispánilag történt helyettesítések feletti intézkedés törvényben meghatározott esetek kivételével.
- h) tisztviselőknek ellenőrzése, felelősség alóli felmentése, felfüggesztése, ugy ellenök a tisztviselés elrendelése,
- i) a tisztviselők, a segéd- és kezelő személyzet s a szolgák fizetésének szabályozása, felemelése vagy leszállítása,

k) új hivatalok és állomások felállítása, vagy a régiék megszüntetése,

l) a törvényhatóságok kezelése vagy felügyelete alatt álló pénztárak megvizsgálása s erre vonatkozó jelentése,

m) a községektől a községi törvény értelmében felterjesztett vagy fölebbezett ügyek másodfoku el-
látása,

n) kérelmezési és levelezési jog gyakorlása,

o) indítványok tárgyalása,

p) a felirati jog gyakorlása,

q) mindazon ügyek, melyeket ezen, vagy más törvény avagy a törvényhatóság szabályrendelete kizárólag a közgyűléshez utasít. Vármegyékben, székekben, kerületekben és vidékekben az a, b, c, d, e, f, i, k, m pontjai alatt elősorolt ügyeknek, s általában az önkormányzat fontosabb ügyeinek közgyűlési tárgyalását a törvényhatóság állandó választmánya készíti elő.

39. §.

A közgyűlés menete.

A gyűlést az elnök nyitja meg és zárja be. Ugyanő vezeti a tanácskozást, örködik a rend fenntartása felett, s tüzi ki a kérdést szavazásra.

Szavazás előtt a kérdés megállapításához szólni a tagok jogában áll.

A szavazatok a szólók szerint vétetnek számba, de tiz tag kívánatára az elnök a névszerinti szavazást elrendelni köteles. A közgyűlésen a jelenlevők hatá-

roznak, s végzéseik a távollevőkre is kötelezők. Egy bizottsági tag sem vehet részt oly tanácskozásokban, a melyekben közvetlenül érdekelve van.

A hallgatóság számára elkülönített hely jelölendő ki. A napirendre kitüzött tárgyakkal össze nem függő önálló indítványt, mely 24 órával előbb a közgyűlésen, vagy pedig az elnökségnél be nem jelentett, s egyszersmind a jegyzői hivatalnál vagy más alkalmas helyen közszemlére le nem tétetett, a közgyűlésen tárgyalni nem szabad. Ügyrendét, a törvény korlátai között, maga a törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg.

40. §.

Ha tiszti kereset elrendelése, vagy valamelyik tisztviselő hivatalvesztése forog szóban, a szavazás titkos, melynek módját a törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg. A ki a tanácskozás méltóságát vagy a gyűlés egyes tagjait sértő kifejezéssel él, s azt rögtön vissza nem vonja: széksértési kereset alá vonathatik, s a gyűlés által, a fellebbezés kizárásával, 100 forintig terjedhető s közigazgatási uton behajtható bírságra büntetethetik, fennmaradván, a büntető törvények súlya alá eső bűntényekre nézve a későbbi megtorlás joga. A közgyűlési jegyzőkönyvek hiteles másolatai a belügyminiszterhez a hitelesítéstől 30 nap alatt, egyes jegyzőkönyvek pedig egyik vagy másik miniszter kívánatára rögtön fölterjesztendők.

41. §.

A közügyek tárgyalásának módja.

A közgyűlések a legközelebbi mult gyűlésen tett meghagyások fölötti jelentések tárgyalásával nyitattak meg, mire a felsőbb hatóságok rendeletei s egyéb levelezések hirdetnek ki. Ezt követik a közbeeső időben tartott kisgyűlések végzéseinek fölülvizsgálása és meghitelesítése s mind azon egyéb teendők, miket fentebb elősoroltunk, végre a magánosoknak különböző panaszlevelei s egyéb folyamodások.

Ezen számos teendők közül némelyek előleges nyomozásokat, rendszeres tárgyalásokat igényelvén, e végre külön küldöttségek (deputatiók) alakíttatnak; ezek ismét részint állandók mint az árva és gazdasági küldöttségek, részint csak bizonyos esetre küldetnek ki, a körülményekhez képest oly tárgyak elintézésére, melyek haladékat nem szenvednek. Ily küldöttségek azonban a közgyűlés határozatától el nem térhetnek, valamint a kisgyűlések határozatai is csak a közgyűlés helybenhagyása után emelkednek jogerőre.

A megyei gyűlések végzéseit a távollevőket is kötelezik. A jegyzőkönyvek a főispán útján a belügyminiszterhez terjesztetnek fel.

42. §.

A megyék régibb előjogai.

Azon jogon kívül, miszerint területük határain belül helyhatósági szabályokat alkothattak s az összes

polgári s büntető igazságszolgáltatást gyakorolták kiváltságukhoz tartozott külön levéltárt tartani (1765: 11. tcz.) s a király által engedélyezett hiteles pecséttel élni. (1550: 62. tcz.). A ki a közgyűlés tekintélyét illetlen szólas vagy cselekedet által megsérteni nem átalotta, széksértés vétkébe esett s többrendü törvényeink által (1723: 57. — 1649: 94. — 1635: 89. tcz. stb.) kemény büntetésekkel sújtatott. — A megyeházak minden köztehertől mentek, mindazáltal bennük a királyi haszonvételeket gyakorolni tilos volt (1423: 73. tcz. 4. §.). — Minden megyének van végre saját zászlaja, mely alatt hajdan a nemesség s a megye telek katonasága fölkelés idején táborba szállt.

43. §.

A főispánok tisztje.

A megyei tisztikar s az egész megye élén áll a főispán, ki a megyei ügyeket hivatalánál fogva ugyan, de királyi meghatalmazás alapján kormányozza. A főispáni hivatal alkotmányunkkal egyidejű s a király által adományoztatik. Az ujonnan kinevezett főispán hivatalába a királyi oklevél vétele után a királyi biztos által, ha csak különös felmentésnek nem volt helye, ünnepélyesen be szokott iktattatni. Esküjét a főispánezen ünnepélyes beiktatás alkalmával teszi a megyegyűlés színe előtt. Ennek akkor is volt helye, midőn a főispáni méltóság valamely családban örökös; ha az ezen méltóságra hivatott családtag azonban kiskorúság vagy más akadály miatt hivatalát el

nem láthatná, helyette a család tagjai közül helyettes neveztetik. A főispáni méltóság élethossziglani, a királynak mindazáltal jogában áll oly főispánt, ki súlyos törvényszegés elkövetése által fényes tisztségére érdemlenné vált, attól eltávolítani.

44. §.

A főispánok hatásköre.

A főispán a végrehajtó hatalom képviselője; mint ilyen ellenőrzi a törvényhatósági önkormányzatot és öröködik a törvényhatóság által közvetített állami közigazgatás érdekei felett e végből:

a) a megyei, széki, vidéki, kerületi rendes közgyűlések előtt, az alispánból, főjegyzőből, tisztügyiészből s az állandó választmány alelnökeiből alakított számonkérő (scontralis) széket tart;

b) megvizsgálja személyesen legalább egyszer évenként a hatósági tisztviselők hivatalos eljárását, s megtekinti, valahányszor jónak látja, az alispánhoz vagy polgármesterhez érkezett kormányrendeleteket s más beadványokat;

c) vizsgálatot rendelhet a hanyag vagy vétkes tisztviselő ellen, s azt a vizsgálat tartamára felfüggesztheti hivatalától; az alispánt és polgármestert azonban csak a belügyminiszter jóváhagyásával felfüggesztheti fel;

d) a felfüggesztett tisztviselőket az alispán kivételével, ideiglenesen másokkal helyettesíti;

e) indokolt felterjesztést tesz a kormánynak, ha

az alispán vagy polgármester valamely kormányrendeletet végrehajthatónak nem vél; mely felterjesztéshez az alispán, illetőleg polgármester nyilatkozata is csatolandó.

f) gyakorolja a tisztujtó székeken a törvény értelmében a kijelölés jogát;

g) kinevezi az 1870: 42. tcz. 65. §-ban érintett tisztviselőket, s a mutatkozó szükséghez képest a tiszteletbeli tisztviselőket; kinevezi továbbá a vármegyékben, székekben, vidékekben, kerületekben az alispán meghallgatása után a csendbiztost, a várnagyot általában a segéd- és kezelő összes személyzetet;

h) gyakorolja mindazon jogokat és teljesíti mindazon kötelezéseket, melyeket jelen törvény a főispánra ruház.

46. §.

Az alispánok eredete.

Az alispán (vicecomes, comes parochianus), kinek régibb törvényeink értelmében a földesuraktól független s ha lehet birtokos nemesnek kellett lennie, a megyének a főispán után az első tisztviselője s mint neve mutatja a főispán segédje s helyettese. Az alispáni hivatal majdnem az ország eleivel egykoru, régente nem választás, hanem főispáni kinevezés útján tölthetett be; a mint ezt névszerint I. Mátyás 1486: 60. tcz. s több régi oklevelek tanusítják. II. Ulászlótól kezdve azonban a törvények rendelék, hogy az alispán a megyei rendek beelegyezése nélkül ne nevezetessék ki

(1504: 2.) hanem a főispán s a megye által együtt választassék. Minthogy pedig, főleg újabb időben az alispán teendői tetemesen megsaporodtak, helyettesül és segéd társául a szükséghez képest másod alispán is választatik (1729: 15. tcz.).

47. §.

Az alispánok teendője ma.

Az alispán a vármegye első tisztviselője; mint ilyen az 1870: 42 t. cz. értelmében:

a) vezeti a törvényhatóság nevében a közigazgatást, intézkedik minden ügyben, mely a közgyűlés vagy egyes közegek hatásköréhez utasítva nincs;

b) végrehajtja a közgyűlés határozatait;

c) átveszi a törvényhatóság közönségéhez intézett kormányrendeleteket, leveleket, jelentéseket, folyamodványokat;

d) végrehajtja a kormány rendeleteit.

Ha azonban valamely rendeletet törvénybe ütközönek, vagy a helyi viszonyok között károsnak, vagy épen kivihetetlennek vél: jelentést tesz 24 óra alatt a főispánnak, s távollétében felir az illető miniszterhez.

Ha a miniszter a felirat ellenében továbbra is fenntartaná rendeletét, és az alispán a miniszteri leirat után se érezné magát a rendelet végrehajtására kötelezettnek: a főispánnak azonnal jelentést tesz, s annak rendeletére, vagy ha távol van, annak nevében a rendkívüli közgyűlést legfeljebb 10 napra

azonnal összehívja, s a rendeletet a közgyűlés elé terjeszti, mely azt rögtön felvenni és tárgyalni köteles;

e) végrehajtja a kormány azon rendeleteit, melyek azonnal és feltétlenül végrehajtandók, s eljárásáról a végrehajtás után a legközelebbi közgyűlésnek jelentést tesz;

f) aláírja a törvényhatóság nevében kiállított okmányokat, leveleket és felterjesztéseket;

g) öröködik, hogy a kormányrendelet ellen intézett felirat három nap alatt felterjesztessék;

h) őre a törvényhatóság pecsétjének;

i) utalványoz a házipénztárra a költségvetés korlátai között;

k) rendelkezik a törvényhatóság tisztviselőivel, a segéd- és kezelő személyzettel, s ha hivatalos kötelességének teljesítésében, vagy valamely hivatalos megbízásban egyik vagy másik pontosan el nem jár: a teendők teljesítésével más rendes vagy tiszteletbeli tisztviselőt biz meg, s azt a házipénztárból a hanyag tisztviselő fizetésére utalványozott napdíjakkal látja el;

l) intézkedik a katona-elszállásolási ügyekben;

m) elrendeli a karhatalom alkalmazását és felfogadja és elbocsátja a csendőröket (pandurokat), valamint felfogadja különös tekintettel a kiszolgált katonákra és honvédekre a törvényhatósági szolgákat, — kik ha hiven teljesítik kötelességeiket — élet-hossziglan alkalmaztatnak;

n) legalább egyszer megvizsgálja havonként a törvényhatóság pénztárait, a számvevő és tiszti ügyész közbejöttével;

o) a közgyűlésnek s a főispánnak tüzetes jelentést tesz intézkedéseiről és a törvényhatóság állapotáról;

p) intézkedik a közgyűlési tárgyaknak az állandó választmány által előkészítéséről, s az egyes ügydarabok teljes felszereléséről;

q) eljár mindazon ügyekben, a melyeket egyik vagy másik törvény az alispánra biz.

48. §.

A szolgabírák.

Valjon a régi megyei bírák (judices megalles) voltak-e a mai szolgabírák elődjei vagy sem, vitás. Később Zsigmond, V. László, I. Mátyás és II. Ulászló végzeményeiben a szolgabírák nem esek bírái (judices nobilium) nevezet alatt fordulnak elő. Régi törvényeink megkivánják, hogy hivataloskodásukat megkezdvén esküt tegyenek (1435: 1., 1486: 73., 1492: 33. tcz.), hogy a megye birtokos nemesei közül választassanak, a nagyobb hatalmassági perekben haladéktalanul föllépjenek stb.

A megyék kisebb nagyobb terjedelméhez képest az ügyek több vagy kevesebb járásokra, kerületekre osztatnak, melyek élén fő-ét alszolgabírák állanak, kik a megyei végzések végrehajtásáról gondoskodni tartoznak. Az 1870: 42. t. cz. értelmében a szolgabíró

a járás (szakasz) első tisztviselője. Felügyel a hatósága alatt álló községekre, és gyakorolja azon jogokat és teljesíti azon kötelességeket, melyeket a törvény és szabályrendeletek reá ruháznak.

Utasításait, a mennyiben a törvény kivételesen másként nem intézkedik, az alispántól és az alispán útján veszi, s közvetlenül azzal érintkezik.

Külön pecséttel bir, a törvényhatóság czimerével, s a járás (szakasz) nevét tartalmazó körirattal. Teendőinek pontos ellátására a törvényhatóság költségén irnokot tart, és azzal saját felelősségére szabadon rendelkezik.

49. §.

A jegyzők.

A jegyzők (notariusok) részint fő-, részint helyettes és aljegyzők. Ezek dolga a közgyűlés, az állandó és igazoló választmány és ideiglenes szakbizottságok s küldöttségek jegyzőkönyveit vezetni, a határozatokat, a közgyűlési és alispáni felterjesztéseket, jelentéseket, leveleket fogalmazni, végre a törvényhatóság nevében kiállítandó okmányokat elkészíteni s a közgyűlésen a tárgyakat előadni.

Ha az alispán beteg, ha távol van, vagy az alispáni szék üres: az alispáni teendőket a főjegyző teljesíti. Főjegyző csak az lehet, ki valamely jogi tanintézetben a tanfolyamot elvégezte vagy a megfelelő vizsgát letette; avagy már hasonló közhivatalt viselt.

50. §.

A megyei ügyészek.

Minden megyének volt fő- és több alügyésze, kik a büntető pereket a vádlottak ellen megindíták s őket a mennyiben maguknak ügyvédet nem vallottak védeni is kötelesek voltak. A megyebeli szegények pereit ingyen folytatni s míg a jobbágyi viszony fennállott, a jobbágyokat az uraságok elleni perekben védeni s a rabok kellő tartására ügyelni tartoztak. Az ügyésznek kötelessége továbbá a közgyűlésen felvigyázni, hogy a király, az ország, a megye, annak egyes karai avagy tagjai szóval vagy tettel meg ne sértessenek s hogy a sértők megbüntetésük végett perbe fogassanak; végre hogy a nemesi kiváltságokat senki ne bitorolja stb.

A jobbágyi viszony megszűntével s a kir. bíróságok felállításával a megyei tiszti ügyész hatásköre is tetemesen változott. Az 1870: 42 t. cz. értelmében a tiszti ügyész az árvaszék tagja s a törvényhatóság jogtanácsosa. Véleménye olyan ügyben, melynél a jogi szempont a döntő, a határozathozatal előtt mindig meghallgatandó.

Öre a törvényeknek, a törvény erejével bíró szokásnak, a törvényhatóság szabályrendeleteinek az önkormányzatban és a közgyűléseken. Képviseli a törvényhatóságot magánügyeiben.

Megindítja a széksértési kereseteket, s indítványozza a kiszabandó bírság mennyiségét.

Fogatosítja a tisztviselők ellen elrendelt tiszti keresetet.

51. §.

Az adószedő s számvevő.

A pénztárat a megyében a fő- és aladószedők (perceptorok) kezelik, kiknek régiebb törvényeinek értelmében nagyobb biztonság tekintetéből jóbir-toku nemeseknek kellett lennie (1567: 7., 1471: 15., 1723: 56. tcz.) A dolog természetéből következik, hogy mind ők, mind pedig örököseik s jogutódaik a megyé-nek számadással tartoznak, mit, ha annak idején tenni vonakodnának, erre büntetésekkel kényszeríthetnek, sőt személyökben le is tartóztathatnak (1723: 63., 1715: 57.); míg viszont, ha az adószedő számadá-sai kellő időben a számvevő (exactor) által meg nem vizsgáltnak, a felelőség terhe az utódokról a hanyag tisztviselőkre száll (1723: 63. tcz. 12. §.).

52. §.

Megyei tisztek és szolgák.

A fentelősorolt tisztviselőkön kívül voltak s van-nak a megyének egyéb tisztjei is, minők a megyei or-vosok, seborvosok, mérnökök, várnagyok, uti és élelmezési biztosok, irnokok s több efélék. A közbiztonság fentartására minden megye kisebb na-gyobb számú hajdukat, huszárokat, gyalog és lovas pandurokat tart.

53. §.

A tisztségek betöltése s a tisztujítások.

A megyei tisztviselőket rendszerint a főispán kijelölése folytán a megyei közönség választotta (1723: 56., 1729: 15. tcz.), kivéven azon államásokat, melyek némely megyében szokás szerint főispáni kinevezésnek föntartvák. Törvényeink értelmében minden harmadik évben új választásnak vagy mint mondani szokás tisztujításnak (restaurationak) kellett történnie (1723: 56. tcz. 4. §., 1729: 15. tcz. 3. §.), s a ki azon megválasztatott, hivatalát 25 márka birság terhe alatt elfogadnis azt legalább egy évig viselni tartozott (1435: 2., 1492: 34., 1559: 54. tcz.), azontul azonban ötévi időközben új tisztség elvállalására nem kényszerítettetthetett.

A tisztujítás törvényeink szellemében gyökerező ősi szokás szerint következő módon ment végbe. Mindenek előtt a megye pecsétje, a levél- és pénztárak kulcsai átadatván, az összes tisztikar lemondott, mire a főispán kijelölése folytán az egyes tisztségekrei választások azok rendje szerint történt. Legelőször az első alispán választatott, mely állomásra legalább négy alkalmas egyén (1723: 56. 2. §., 1729: 15. 3. §.) minden egyéb tisztségre pedig három volt kijelölendő, kik közül a választók vagy fölkiáltás vagy pedig, ha a többség kétes volt, szavazás útján általános szótöbbséggel választottak. A megyében birtokos avagy lakozó minden nemes szavazatjoggal birt. — A választás meg-

történnén, a megválasztottak, hivataluknak megfelelő tiszti esküjüket nyilvánosan letenni tartoztak (1435: 1., 1486: 73., 1492: 33: 1723: 56. tcz.).

54. §.

A megyei hatóság átalakításáról.

Az 1848-ik évi törvények a nemzet nem kiváltságos osztályait is politikai jogokba részesítvén, a megyei hatóságnak a változott viszonyokhoz képesti átalakítása szükségessé vált.

A megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról szóló 1848: 16. tcz. a megyei szerkezetet az alkotmányosság védbástyáinak nyilvánítván, a közszabadság-
gali öszhangzásba hozatala, egyszermind a közigazgatásnak minden megakadástóli megóvása tekintetéből, addig is, míg a megyei szerkezetnek népképviselői alapjánirendezése a legközelebbi országgyűlésen fogna eszközöltetni, egy előlegesen kihirdetendő közgyűlésen tekintettel a megye kiterjedésére, népességére, a megyei honpolgárok minden osztályaira s a megyei közigazgatásnak s különösen az 1848-ki országgyűlésen hozott törvények sikeresítésére egy nagyobb számú állandó bizottmánynak, minden születésrei különbség nélkül a szokott módon megválasztása rendeltetett el; mely bizottmány a fő- s annak távollétében az alispán elnöklete alatt a megyei tisztségviselőség hozzájárultával összegyűlvén, mindazon hatóságot ideiglenesen gyakorolja, mely törvény és alkotmány szerint a megyei közgyűléseket illeté. A

megyei bizottmány „a megye közönségének nevében“ ugy az országos hatósággal érintkezésben áll, mint a törvény értelmében a megyei tisztviselőkkel határozatilag rendelkezik. A bizottmány hatásköre ideiglenes, ülési nyilvánosak, tanácskozási nyelve a magyar.

55. §.

A fentidézett törvény csak ideiglenes volt s azon reményben, alkottatott, hogy az 1848. évben Pestre egybehivandó országgyűlésen a megyei rendszer törvény által, még pedig oly módon fog rendeztetni, hogy a megyei önkormányzat az országos önkormányzattal vagyis a parlamentaris s annak kiegészítéseül szolgáló felelős miniszteri rendszer között támadható összeütközéseknek eleje vétessék.

A közbejött szomorú események folytán ezen várakozás egy ideig nem teljesülhetvén, midőn Ő Felségének 1860. évi október 20-án kelt legmagasabb kézírata folytán a megyék ismét helyreállítottak, ugyanők az 1848: 16. tcz. értelmében szervezkedtek s csak annyiban történt változás, hogy az ideiglenes törvénykezési szabályok rendeletéhez képest állandó törvényesékek állítottak fel, s azokkal együtt telekkönyvi hivatalok rendeztettek. — Az 1860-ban alakult megyék azonban, miután a miniszterium az 1861-ki országgyűlés erélyes sürgetései daczára sem állítottatott fel, a reactivált m. kir. helytartótanáccsal s a korlát-noksággal, főleg pedig a hatályukban meghagyott

idegen szerkezetű s a bécsi cs. kir. pénzügyminiszteriumtól függő pénzügyi közegekkel ellentétbe kerültek, s miután a törvényesen meg nem szavazott adók behajtását megtagadták, 1861 végén feloszlattak s a közigazgatást, a választott tisztikar lemondása folytán, a kormánybiztosok, s ezek hatalmával felruházott főispáni helytartók által kinevezett tisztikar vette át; bizottmányi gyűlések tartása pedig végleg beszüntetett.

56. §.

Az 1865. évi országgyűlésre szükséges képviselői választások, — nehogy azok törvényessége idővel kétségbe vonathassék, az 1848: 5. tcz. 7. §-ában érintett teendők, jelesen a középponti választmánynak megalakítása céljából az 1861. évi megyei bizottmányok ad hoc ismét egybehivattak, rendes működésüket azonban csak akkor kezdték ismét meg, midőn a magyar felelős miniszterium Ö Felségének 1867. február 17-én a magyar országgyűléshez intézett kegyelmes királyi leiratával életbeléptetvén, a törvényhatóságok helyreállítása, az országgyűlés mindkét házának 1867. márczius 8-kán, illetőleg 11-én hozott határozatával s abban foglalt módosításokkal elrendeltetett.

57. §.

Ezen határozat értelmében felhatalmaztatott a miniszterium, miszerint az 1848: 16. tcz. betűjétől

némileg eltérve, az 1861-ben alakított bizottmányoknak még meglevő tagjait hívhassa össze, ezek gyakorolván a megyék végleges rendezésig mindazon jogokat, melyeket a fentidézett törvényczikk a megyei bizottmányokra ruházott, s hogy egyuttal elrendelhesse, miszerint az 1861. bizottmányok az egész tisztikart a főispán kijelölése mellett szabadon választhassák. Kimondatott továbbá, hogy a főispánok alkalmas egyéneket, jelesen a birói hivatalokra jogtudományban jártasokat jelöljenek ki, hogy a megyei törvényszékek elnökei a végrendezésig az alispánok legyenek, s többi tagjai szinte tisztujítás alá tartozzanak, kivéve a telekkönyvi hivatalok kezelési személyzetét. Kimondatott végre, hogy a megyei bizottmányok s tisztviselők csak a megyék végleges szervezetének tetteleges életbeléptetéseig maradnak állásukban s hivatalukban; végre, hogy az 1848: 16. tcz. e, pontja annyiban a mennyiben a megyei bizottmányok köztanácskozási nyelvűl kizárólag a magyárt rendeli, további intézkedésig felfüggesztessék.

58. §.

A megyei bizottmányok legujabb szervezete.

A megyének mint törvényhatóságnak egyetemét az 1870: 45. t. cz. szerint a bizottság képviseli, s a mennyiben a törvény kivételesen másként nem intézkedik, a hatósági jogokat a törvényhatóság nevében a bizottság gyakorolja.

A bizottság áll fele részben a törvényhatóság

területén legtöbb egyenes államadót fizető azon nagykorú honpolgárokból, kik országgyűlési képviselőválasztásra jogosítva vannak; hason fele részben pedig a választó közönség választottjaiból.

Bizottsági tag általában nem lehet:

a) a ki írni és olvasni nem tud;

b) a ki a törvényhatóság területén legalább két év óta nem bír, vagy ugyanannyi idő óta ott nem lakik és adót nem fizet;

c) a ki a törvényhatóság közjavadalmait haszonbérli vagy a törvényhatósággal más számadási viszonyban áll.

59. §.

A bizottsági tagok számát a törvényhatóság lakosainak száma szabályozza, t. i. vármegyékben, székekben, kerületekben és vidékekben minden 500 lakos után egy bizottsági tag számittatik.

A bizottság választott és nem választott tagjainak száma 120-nál kevesebb is 600-nál több sehol sem lehet.

A legtöbb adót fizetők névjegyzékét az adóhivatalok hivatalos kimutatásai alapján minden év végével a törvényhatóság igazolási választmánya állítja össze, illetőleg igazítja ki.

Az igazolási választmány áll: a közgyűlés által egy évre választott 5 tagból, és a főispán által a bizottsági tagok közül szintén egy évre kinevezett elnökből és három tagból; előadója a törvényhatósági jegyző.

Érvényes határozat-hozatalra az elnökkel öt tag jelenléte szükséges.

A választmány a kitűzött és kihirdetett napokon nyilvánosan tartja üléseit, s a megállapított névjegyzéket indokolt jelentés kíséretében a közgyűlésnek megerősítés végett bemutatja.

60. §.

A sorrend megállapításánál csak a törvényhatóság területén fekvő ingatlan vagyon s a törvényhatóság területén élvezett jövedelem összes egyenes államadója és a személyes kereseti adó vétetik számításba; továbbá az állami, felekezeti, községi és magántanintézetek tanárai, a tudományos akadémiának tagjai, a folyóirat és lapszerkesztők, a lelkészek, az ipar- és kereskedelmi kamarák bel- és kültagjai, ugyyszintén a magyar államban érvényes oklevéllel ellátott: tudorok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek és gazdatiszteknek összes egyenes államadója kétszeresen számíttatik.

A férj vagy atya államadójába a nő, valamint kiskoru gyermekek államadója is beszámítandó, ha a nőnek vagy a kiskoru gyermekeknek vagyonát kezeli.

Mindenki csak egy törvényhatósági bizottságnak lehet tagja; az, a ki több törvényhatóságban jön a legtöbb államadót fizetők sorába, azon törvényhatóság bizottságának lesz tagja, melyet maga jelöl ki.

Midőn ketten vagy többen fizetnek hasonmeny-

nyiségü államadót, ezek között a sorshuzás dönt; midőn pedig ezen eset olyan egyének közt fordul elő, kik közül az egyik egyszeresen, a másik pedig kétszeresen számított államadó folytán juthatna a bizottságba, az utóbbi bir elsőbbséggel.

Az, a ki 5 év óta az országban lakik, folytonosan adót fizet s más államnak nem alatvalója, a sorrend megállapításánál a törvényhozás tüzetes intézkedéséig honpolgárnak tekintendő.

61. §.

A bizottsági tagok választása vármegyékben, székekben, kerületekben és azon törvényhatósági joggal felruházott városokban, a melyekben a választók száma a 600-at meghaladja, választó-kerületenkint eszközöltetik.

Minden választókerület és alkerület, lehetőleg páros számban, csak annyi bizottsági tagot választ, a mennyi a bizottságnak választás alá eső tagjaiból a kerület vagy alkerület választóinak a törvényhatóság összes választóihoz viszonyított aránya szerint a kerületekre vagy alkerületre esik.

Választó és választható a törvényhatóság mindazon lakosa, a ki országgyűlési képviselő-választásra jogosítva van.

Az egyes választó-kerület választóit külön-külön betürendben a közgyűlés által kiküldött választmány állítja össze az országos képviselők választására jogosultak utolsó névjegyzékéből.

62. §.

A bizottság választás alá eső tagjai három évenként 6 évre választatnak.

A legelső alkalommal megválasztottak közül az első három év leteltével minden egyes választókerületre és alkerületre nézve külön-külön eszközölt sorshuzás utján a választottak fele kilép.

Jövőre pedig minden három év leteltével azok lépnek ki, a kik a szabályszerű 6 évet már kitöltötték.

A sorshuzást a közgyűlésen az elnök eszközli.

A kilépett tagok újra választhatók.

Az, a ki elveszti időközben tagsági képességét, megszűnik tagja lenni a bizottságnak, helye pedig, valamint az időközben elhunyt és leköszönt tagok helyei is, minden év végével töltenek be azon kerület vagy alkerület által, a mely által megválasztottak.

63. §.

A tisztviselők választásáról.

Az önkormányzat egyik ősi jellemvonása hazánkban, hogy a törvényhatóságok s jelesen a megyék tisztviselőiket (kevesek kivételével) a főispán kijelölésére ember emlékezet óta szabadon választották. A megyei tisztviselőknek azonban 1848 előtt jó birtoku nemeseknek (nobiles, bene possessionati) kellett lenni, s három éven túl akaratjuk ellenére szolgálni nem tartoztak. A törvényhatóságok rendezésére vo-

natkozó legújabb törvény értelmében a tisztviselőket a bizottság még pedig hat évre választja.

A levéltárnokot élethossziglan a főispán nevezi ki. A segéd- és kezelőszemélyzetnek a főispán által kinevezett tagjai élethossziglan megtartják állomásaikat, s csak tiszti kereset útján mozdíttathatnak el.

Tisztviselővé csak az lehet, illetőleg csak azt lehet azzá kinevezni, a ki

a) életének 22. évét már betöltötte;

b) a magyar állam polgára;

c) se csőd, se bűnvádi kereset, se büntetés alatt nincs, se becstelenítő büntettek miatt elítélve nem volt. A főjegyző és árvaszéki elnökre nézve megkívánatik, hogy valamely jogi tanintézetben a tanfolyamot elvégezte vagy a megfelelő elméleti vizsgát letette, avagy már hasonló közhivatalt viselt légyen; a tiszti ügyészre nézve az ügyvédi, az orvosra és állatorvosra nézve a magyar államban érvényes oklevélen fölül két évi gyakorlat.

64. §.

A tisztújító szék tartamára, ha általános a választás, a főispán jegyzőt s tiszti ügyészt helyettesít.

A jelöltek névsorát a kijelölő választmány állítja össze, mely a főispánból mint elnökből, a bizottság által választott 3 és a főispán által meghívott szintén 3 bizottsági tagból alakul; a szavazatok egyenlősége esetén az elnök szava dönt.

Minden állomásra legalább 3 egyén jelölendő

ki; e szabály alól eltérésnek csak akkor van helye, ha nem jelentkezett kijelölhető 3 egyén a betöltendő tiszti állomásra.

A szavazás, mely 20 bizottsági tag írásban beadott kívánatára mindig elrendelendő, a főispán által kinevezett egy vagy több küldöttség előtt, a szavazók nevének és szavazatának feljegyzésével, törvényhatósági joggal felruházott városokban szavazati lapok által történik.

Az alispán általános szótöbbséggel választatik. Ha általános szótöbbséget egyik sem nyer a jelöltek közül: új szavazásnak van helye a legtöbb szavazatot nyert két jelölt között. A többi tisztviselők viszonylagos szótöbbséggel választatnak.

A megválasztott tisztviselők a törvényben foglalt minta szerint a királynak hűséget, az ország törvényeinek engedelmességet és hivatalukkal járó kötelességeik lelkiismeretes teljesítését esküvel fogadják.

65. §.

A bizottsági tagok és tisztviselők felelősségéről.

A tisztviselő mindazon kárért, melyet hivatalos eljárásában akár cselekvése, akár mulasztása által szándékosan vagy vétkes gondatlanságból, az államnak, a törvényhatóságnak, községeknek vagy egyeseknek jogtalanul és illetéktelenül okozott, ha a kár szabályszerű jogorvoslattal elhárítható nem volt, teljes kártérítéssel tartozik.

A kárkeresetek a törvénykezési rendtartás szerint illetékes bíróság hatásköréhez tartoznak.

Konok porlekedők, a törvényhatóság valamelyik jótékony intézete javára 500 forintig emelhető pénzbírsággal büntetethetnek, s a perköltésekben elmarasztalandók.

Ha a károsult az elmarasztalt tisztviselő vagyontalansága miatt kielégítést nem nyerhetne, vagy nem lehetne kideríteni, hogy e sérelmes határozatra kik szavaztak: a kárt viszkereseti jog fennmaradása mellett, a törvényhatóság pénztára téríti meg. A közpénzt kezelő tisztviselők által okozott kárt azonban ezek után első sorban azok tartoznak viselni, a kik a pénzkezelésre törvény szerint felügyelni tartoztak ha kötelességüket épen nem vagy nem szabály szerint teljesítették.

Tisztviselő olyan cselekvényért, melyet a törvény tett kötelességévé, feleletre nem vonható, se ellene tiszti kereset el nem rendelhető.

A tiszti kereset felett a törvényhatóság székhelyére illetékes első folyamodásu királyi törvényszék ítél.

A vétkesnek talált tisztviselő és hivatalnok dorgálással, 500 forintig terjedhető bírsággal, s ha kötelességét ismételve és feltűnően elhanyagolta, vagy oly mérvü tudatlanságot tanusított eljárásában, hogy hivatalban maradása a közigazgatás érdekeit veszélyeztetné: hivatalvesztéssel is büntetethetik.

VII. Fejezet.

A közigazgatás a sz. kir. városokban, a szabad kerületekben s a községekben.

66. §.

A városi kormányzatról.

Minden szabad királyi városnak már 1848 előtt is megvolt saját tisztikara. Ehez tartozott a városbíró, polgármester, városkapitány és az egyes városok szükségéhez aránylagos számú tanácsosokból alakított belső tanács (senatus interior); melynek főnöke némely városokban a főbíró, másokban a polgármester volt. A tisztikart kiegészíték a rendészetre felügyelő városi fő- és alkaptányok s a jegyzők, kiknek állásuk s hivatásuk a megyei jegyzőkkel azonos. — A külső tanácsot a választott polgárok képezék; kiknek tanácsával főleg gazdasági ügyekben a belső tanácsnak is élni kellett.

67. §.

A városi tisztujtítás.

A városi tisztviselők 1848-ig az e végre kiküldött királyi biztos jelenlétében s elnöklete mellett, az évente avagy minden másod-, illetőleg harmadévben tartott tisztujtító széken a választó polgárok által, a királyi biztos részéről kijelölt egyének közül választattak. A városi hivatalok a külső s belső tanácsbelieket kivéve,

kiknek hivatala állandó volt, mindannyian választás alá kerültek. A választás érvényéhez mindazáltal királyi helybenhagyás volt szükséges.

Az 1848: 13. tetz. értelmében a tisztikart nem többé a választó polgárok (a külső tanács tagjai), hanem a városok mindazon tagjai választották, kik a törvényben felvett censuson alapuló képesítéssel bírtak. A kijelölést egy 10 tagu választmány eszközölte. Ugyanakkor választatott a képviselőtestület, de minden kijelölés nélkül. Ezen testület kis városokban legalább 30, közép városokban legalább 82, nagy városokban legalább 157 tagból állott. Közgyűlés havonkint legalább egyszer tartandó, s ezek valamint a tanács ülései nyilvánosak, a hallgatóságnak azonban a tanácskozás folyamatát hátoritania tilos.

68. §.

A városok legujabb szervezete.

Az 1870: 42 t. cz. értelmében a szabad kir. városok a megyékkel és kerületekkel egyenjogu törvényhatóságoknak ismertetnek el s szervezetük, — némi csekély eltéréssel mely a városok mint községek természetéből folyik — a megyék fentecsetelt szervezetével azonos.

Bizottságuk szinte fele részben a legtöbb adót fizetőkből, fele részben pedig választott tagokból áll. A bizottság tagjainak száma 250 lélek után egyet számítva 48-nál keveseb 400-nál több nem lehet. Választó

és választható mindenki ki az országgyűlési képviselő választására jogosítva van.

A város élén áll a városi főispán, illetőleg a választott polgármester, ki a gyűlésen elnököl. A városi főispán, ki megyei főispán egyuttal nem lehet, ugyan azon hatáskörrel bír a város, mint a megyei főispán a megye közönsége irányában.

69. §.

A városi tisztviselőkről.

A szabad kir. és törvényhatósággal felruházott városok első tisztviselője a polgármester, ki a tanács elnöke, s a város pecsétjének őre. Ő intézkedik mind azon ügyekben, melyek törvény vagy szabályrendelet értelmében hatásköréhez tartoznak, átveszi a városhoz intézett leveleket, jelentéseket, folyamodványokat, végrehajtja a törvényt szabta felelősség terhe alatt a kormány rendeleteit, aláírja a város nevében kiállított okmányokat, leveleket, felterjesztéseket, intézkedéseiről s a város állapotáról a városi közgyűlésnek s a főispánnak jelentést tesz, s a városi szolgálkat különös tekintettel a kiszolgált katonákra ő fogadja fel. A ki a polgármester határozata által sértve érzi magát, ügyét a közgyűléshez s onnan a belügyminiszterhez fölebbezheti.

Alatta állnak a tanácsbeliek, jegyzők, ügyészek a rendőrség gyakorlatára hivatott fő- és alkapitányok levéltárnok s egyéb tisztviselők, kik mint a megyék-

nél hat évre választatnak, még pedig csak is a bizottmány tagjai által.

70. §.

A szabad kerületek közigazgatása.

A szabad kerületekben a közigazgatás a megyei s illetőleg városi közigazgatáshoz hasonló. A kis és közgyűlések tartása s a tisztviselők választásánál köveendő eljárás ideiglenesen az 1848: 25. és 26. tcz. által szabályoztatott, a közigazgatás formái s módja a fenállott gyakorlat szerint meghagyattak. A törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény ezen kerületeknek is az említett 1870: 42. tcz. értelmében leendő átalakítását mondá ki.

71. §.

A községekről általában.

Község alatt egy közös határon állandón megtelepedett családoknak egyesületét értjük, kik közös helyi ügyeikre nézve törvényesen elismert külön szervezettel s önálló közigazgatással birnak, közös vagyonukat illetőleg erkölcsi (jogászi) személyt s az állam közigazgatási szervezetében annak legalsóbb de felette jelentékeny tényezőjét képezik. Kóbor (nomad) népeknél egyéni földtulajdon s állandó lak nem léteztvén, a községek eredete a földmivelés kezdetével összeesik. A magyar jog 1848 előtt a szabad-királyi és bányavárosokon s szabadalmas községeken kívül,

nemesi közbirtokosságokat, melyek feje a hadnagy vagy igazgató volt, külön biráskodási joggal felruházott rendezett tanácsu községeket, mezővárosokat, urbéri községeket és népesített és egyéb pusztákat ismert. Az uri hatóság megszüntetésével a volt urbéri községek a megye hatósága alá helyeztetek, a szab. kir. városok pedig az 1848: 23. t. cz. által ideiglen rendeztetek. A községek azonban a szabad királyi és egyéb törvényhatósági joggal felruházott városok kivételével, melyek az 1870: 42. t. cz. által rendeztetek, általános és részletes szervezetüket csak is az 1871: 18. t. cz. által nyerék. Ezen t. cz. értelmében a községek, városok, nagy- és kis községekre különböztetnek.

Az elsőkhöz tartoznak mindazon községek, melyek az idézett törvényczikk 64. §-a szerint rendezett tanácscsal bírnak; nagy községek azok, melyek rendezett tanácscsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek; kis községek, melyek a törvény által a községekre ruházott teendőket korlátolt anyagi viszonyaik miatt saját erejükből teljesíteni nem képesek és e végből más községekkel kell szövetkezniök. Minden község a törvény korlátai között önállóan intézi saját belügyeit, végrehajtja a törvénynek és a törvényhatóságnak az állami és a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeleteit.

Felelősségi hatóságuk első fokban a törvényhatóság (megye, város), második fokban a kormány.

72. §.

A községi hatóságról és illetőségről.

A község hatósága kiterjed a községben s a község területén lakó vagy tartózkodó minden személyre és a községben és területén létező minden vagyponra. Kivétetnek a hadseregnek, haditengerészetnek és a honvédségnek tetteleges szolgálatban álló tagjai, a katonai szolgálatra vonatkozó s általában az 1867. XII. t. cz. 14. §. és az 1868. XL. t. cz. 54. §-a szerint, a katonai bíróság hatásköréhez tartozó ügyekben; Ő Felségének a királynak s udvarának állandó vagy ideiglenes lakhelyül szolgáló épületek s azok tartozékai; végre kizárólag erődítési és más katonai czélokra tényleg használt minden épület vagy helyiség a használat tartama alatt.

Minden honpolgárnak valamely községbe kell tartoznia, de jogában áll más községbe is települni, s a község a települést csak azon esetben tagadhatja meg: ha a települő ellen bebizonyíttatik, hogy bűnvádi kereset, vagy büntetés alatt van; s ha a község terhelése nélkül magát fentartani nem képes.

73. §.

A községek jogairól és teendőiről.

Minden község saját belügyeiben határoz és szabályrendeleteket (statutumokat) alkot; határozatait és szabályrendeleteit saját választott előljárói és

közgei által hajtja végre; rendelkezik a község vagyona fölött; községi adót vet ki és hajt be; gondoskodik a tisztán községi utakról és egyéb közlekedési eszközökről; hasonlólag gondoskodik a községi iskolákról és más rokon intézetekről; kezeli a tűz- és közrendőrséget s a szegényügyet; gyakorolja mindazon jogokat és teljesíti mindazon köteleességeket, melyek a községeket törvény szerint megilletik.

Rendezett tanácsu városok a most elősorolt jogokon felül kezelik a helyi igények szerint a piaczi, mezei, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi rendőrséget; gyakorolják az árva- és gyámhatóságot, a községi árvák és gondnokság alatt állók mindazon ügyeiben, melyek a rendes bíróság illetőségéhez nem tartoznak; eljárnak a gazdák és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett s az ipar-ügyekben, a törvény és szabályrendeletek értelmében.

A község szabályrendelete a törvénynyel; a kormány és törvényhatóság hatályban levő szabályrendeleteivel nem ellenkezhetik; a törvényhatósághoz azonnal fölterjesztendő, és csak ennek nyilvános vagy hallgatóságos jóváhagyása után hajtathatik végre.

A rendezett tanácsú városok, közvetlenül és kizárólag az alispán, kis és nagy községek a járási (szakasz) tisztviselőség útján veszik a törvényhatóság rendeleteit, s ezekre vonatkozólag a törvényhatósággal ezen hatósági közegek útján érintkeznek.

74. §.

A községi képviseletről.

A község az önkormányzat jogát képviselő testülete által gyakorolja.

A képviselőtestület felerészben a választó közönség választottaiból, hason felerészben pedig a legtöbb egyenes államadót fizető községi lakos vagy birtokos nagykoru honpolgárokból áll.

A községi képviselők számát a népesség száma szabályozza, t. i. minden 100 lélek után egy képviselő választatik.

A választott és nem választott képviselők összes száma azonban kis községekben 10-nél kevesebb, 20-több, nagy községekben 20-nál kevesebb, 40-nél több, rendezett tanácsú városokban 48-nál kevesebb és 200-nál több nem lehet.

Választó minden 20 éves községi lakos, ha saját vagyontól vagy jövedelmétől a föld-, házjövedelmi, vagy személyes kereseti adót a községben már két év óta fizeti; a ki azonban személyes kereseti adón kívül egyéb adót nem fizet, csak azon esetben, ha gazdai hatalom alatt nem áll; továbbá minden testület, intézet, társulat és cég, ha a községben fekvő vagyonnal bir és attól közadót fizet, végre azon idegenek, kik az idézett t. cz. 19. §. rendelete alá esnek, vagy rendeleteinek eleget tesznek.

Községi képviselővé választathatik: kis és nagy községekben minden nagykoru községi lakos, a ki

választási joggal bir, azoknak kivételével, kik a község közjavadmait haszonbérlik vagy a községgel más számadási viszonyban állanak; rendezett tanácsú városokban mind az, a ki országgyűlési képviselő-választásra jogosítva van, ha egyszermind irni és olvasni tud. A képviselő-testület választás alá eső tagjai háromévenként 6 évre választatnak.

75. §.

A képviselő-testület gyűléseiről.

A közgyűlés rendes elnöke kis és nagy községekben a bíró, rendezett tanácsú városokban a polgármester.

A közgyűlések számát és idejét a község szabályrendelettel állapítja meg, de minden községben minden tavasszal a múlt évi számadások megvizsgálása, és minden ősszel a jövő évi költségvetés megállapítása végett — az illető törvényhatóság tavaszi és őszi közgyűlését legalább egy hónappal megelőzőleg — közgyűlést kell tartani.

76. §.

A községi előljárásról.

A községi előljáróság áll, még pedig kis községekben: a bíróból és helyetteséből (másod- vagy törvénybíróból), legalább két tanácsbeliből (esküdt, hites), és a körjegyzőből; nagy községekben: a bíróból és helyetteséből (másod- vagy törvénybíró), legalább 4 tanácsbeliből, pénztárnokból, községi jegyzőből, ille-

töleg jegyzőkből, közgyámból, és a hol van, a rendes községi orvosból.

A rendezett tanácsú városokban az előljáróságot a tanács tagjai képezik, t. i. a polgármester, rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, rendes fizetéses jegyzők, főügyész, rendes fizetéses ügyészek, árvaszéki ülnök, pénztárnok, számvevő, ellenőr, közgyám, levéltárnok, orvos, mérnök s a község által a helyi igények szerint rendszeresített más tisztviselők, kik közül kis és nagy községekben a jegyző, illetőleg jegyzők, a körjegyző, és a hol van, a rendes községi orvos; rendezett tanácsú városokban az előljáróság, a kezelő- és segéd-személyzet valamennyi rendes tagja fizetést huz.

Az előljáróság, a jegyző kivételével kis és nagy községekben három évre, rendezett tanácsú városokban 6 évre választatik.

A községi és a körjegyző élete fogytáig megtartja hivatalát, s attól közigazgatási uton csak akkor mozgathatják el, ha kötelességeinek teljesítésére való elégtelensége, hivatalbeli hanyagsága, a közigazgatás körében elkövetett visszaélés bizonyul be.

A községi előljáróság választása a községi tisztújító székeken, kijelölés mellett eszközöltetik, melynek elnöke kis és nagy községekben a szolgabíró, vagy akadályoztatása esetén a törvényhatóság által e czélból előre kijelölt helyettese; rendezett tanácsú városokban az alispán, vagy akadályoztatása esetén a közgyűlés által e végre kiküldött helyettes.

A választás felkiáltással vagy szavazás útján történik.

Az előjáróság minden tagja a képviselő-testület előtt a törvényben megallapított esküt letenni köteles.

77. §.

Az előjáróság és a képviselők felelőségéről.

Az előjáróság minden egyes tagja mindazon kárért, melyet hivatalos eljárásában akár cselekvése, akár mulasztása által szándékosan vagy vétkes gondatlanságból, az államnak, a törvényhatóságnak, a községnek és egyeseknek jogtalanul és illetéktelenül okozott, ha a kár szabályszerű jogorvoslattal elhárítható nem volt, teljes kártérítéssel tartozik.

Ha az előjáró felsőbb meghagyás folytán és annak értelmében járt el, a kárkeresetek azok ellen indítandók, kik a törvénytelen cselekvényt elrendelték.

Az állami közigazgatásra vonatkozó rendeletek végrehajtásáért: kis és nagy községekben a bíró és községjegyző, rendezett tanácsú városokban a polgármester felelős első sorban.

78. §.

A községi háztartásról.

A községnek és a községi felügyelet alatt álló intézeteknek ingó és ingatlan vagyonát minden évben

leltározni s a leltárt a községi zárszámadáshoz kell csatolni, magától értetvén, hogy a község törzsvagyona csonkittatlanul fentartandó.

Kivételes esetekben annak elidegenítését, lényeges átalakítását, vagy felosztását a képviselő-testület csak az általa e végre legalább 30 nap közbevetésével határozatilag külön kitüzendő és kihirdetendő közgyűlésében, összes tagjainak általános többségével névszerinti szavazás mellett határozhatja el.

Ugyanez áll a községi felügyelet alatt álló intézetek törzsvagyonára nézve is.

A költségvetési előirányzatot a községi tanács, illetőleg az előjáróság terjeszti a közgyűlés elé.

E költségvetésnek magában kell foglalnia a község minden rendes és rendkívüli kiadásait, különös tekintettel azon kiadásokra, melyeknek fedezésére a községet maga a törvény kötelezi. A költségvetés szoros megtartásáért a községi előjáróság felelős.

A mennyiben a község kiadásai a községi törzsvagyon jövedelmeiből nem fedeztethetnének, a község a községi lakosokra és a birtokosokra községi adót vethet ki.

A pénztári kezelés és számvitel módja községi szabályrendelettel állapittatik meg, mely jóváhagyás végett a törvényhatósághoz terjesztetik fel.

A községi számadások a költségvetés rovatainak megfelelőleg készítendők.

Ezen számadásokat kis és nagy községekben a

tavaszi közgyűlésen maga a képviselőtestület vizsgálja meg. Rendezett tanácsú városokban a közgyűlés elébe terjesztést a számvétség, illetőleg a szakosztály, s ha ilyenek nem léteznek, küldöttség vizsgálata előzi meg.

A közgyűlés által megvizsgált számadás, a törvényhatósághoz felülvizsgálat végett minden esetben felterjesztendő.

VIII. Fejezet.

A pénzügyi intézetekről.

79. §.

A királyi kamara.

A királyi kincstár, valamint az összes közjövödelmek kezelése eredetileg a tárnokot illeté, később külön kincstárnokra (thesaurarius) bízott, ki többnyire egyházi férfiú volt, míg végre a bécsi békekötés által meg nem állapított, miszerint született magyar s a világi rendből való legyen. Számos teendőinek elintézése végett oldala mellé több tisztviselő rendeltetett. Így alakult egy külön kormányszék, mely később magyar királyi kamarának neveztetett, elnöke volt a kamara-igazgató (praefectus camerae), később a kamaraelnök (camerae praeses).

A kamara föloszlása előtt elnökén és alelnökén kívül több tanácsosból, mint előadókából, s a kiadmá-

nyok eszközzésére megfelelő számú titkárok és fogalmazókból állott. Ezenkívül volt számos tagból álló segédszemélyzete, nagyszerű leltára, melyben a királyi ügyészt illető számos újabb és régibb okmányok őriztettek.

Számtalan hazai törvényeink értelmében jogilag önálló s minden más hatóságtól független kormányzók voltak, mely a Bécsben létezett általános udvari kamarával egyszerű levelezésben állt (1608: 5. kor. e. 1715: 18., 1723: 16., 1741: 14. stb. tcz.): miért is a királyi parancsok, habár az általános udvari kamara útján a budai kamarához bocsáttattak, mindenkori leirat alakjában, a király aláírásával ellátva adattak ki.

Teendőihez a következők tartoztak, ugy mint 1. A királyi s a közjövödelmeknek kezelése, a hadi adót kivéve; névszerint a kamarai és ügyészi, valamint az üresedésben lévő egyházi jószágoknak s a bányaugyeknek igazgatása, végre a dijak, harminczad, a só s a posta regale, jövödelmeinek kezelése. 2. A királyi kincstárjai fölügyelet. 3. A királyi ügyész igényeire és jogaira való felvigyázat s azok érvényesítése. 4. A királyi kincstár hitelügyeinek tárgyalása. A királyi városok gazdaszáti ügyeire való örködés. — Politikai és bírói hatósága — a csempészeti eseteket kivéve — nem volt.

72. §.

A kincstári javak a köztörvény alá vetvék.

A kincstári javakra nézve megjegyzendő, miszerint azok ép ugy mint a magán birtokosok javai a köz-

törvény alatt állanak, s a közterheket csak úgy viselni tartoznak. Miért is a királyi ügyész akár mint fel-, akár mint alperes jogait a per rendes útján köteles érvényesíteni (1741: 23. tcz.). Az illető politikai hatóságok intézkedései, a kamarai javakra szinte kiterjednek (1723: 63. tcz., 7. §.), s a kamarai tisztek ezen minőségüknél fogva a köztörvény alól magukat szinte ki nem vonhatják (1715: 44. tcz.).

73. §.

A magyar királyi pénzügyi igazgatás.

A magyar kir. udvari kamara 1848: 3. tcz. 6. §-a értelmében feloszlattatván, helyébe a m. kir. pénzügyi miniszterium lépett. Szervezete a többi miniszteriumok szervezetéhez hasonló; hatásköre fentebb ecseteltetett.

A pénzügyi miniszteriumnak alárendelvék a kincstári ügyészségek, kiknek hivatása a kincstári jogügyeit bíróságok s a mennyiben közigazgatási ügyek fordulnak elő a közigazgatási hatóságok előtt, különösen pedig az államjavak mindennemű ügyeit védeni; továbbá a kincstári felügyelőségek, jövedéki vám- és adóhivatalok, melyeknek teendője a kincstárba folyó jövedelmek, akár az államjavakból, vámok, jövedékek s adókból eredjenek, kezelése, kivetése, beszedése; a lotto jövedék kezelésére rendelt lottohivatalok, a dohánygyedárussággal kapcsolatos dohánybeváltási hivatalok s dohánygyárak; az állam-bányák, erdők és jószágok kezelésével megbizott selmeczi főkamara grófság, a szomolnoki, nagybányai, marmaros-szigethi és sóvári bánya,

erdő és jószág illetőleg só-bányaigazgatóságok; az országos főpénztár, a pesti fémjelzési főhivatal s a pesti bányatermelvényi áruság. Végre bizonyos mérvben a kir. pénzügyi törvényszékek.

74. §.

A bányáigazgatás Magyarországon.

A kamarának bányaugyekbeni befolyása leginkább az ausztriai házból való királyaink alatt kezdődött; jóllehet I. Károly idejében már a bányaugyek vezetésére Kormöczön külön bányagrófszékelt. Ennek alattasai kezelték a bányákból származó királyi jövedelmeket, a beszolgáltatott nyers fémek kiolvasztását s a pénzverést. Később a bányagróf a németektől kölcsönzött kifejezéssel főkamara grófnak (supremus camergraphius) s az oldala mellé rendelt, többrendű ülnökök, tanácsosok s egyéb hivatalnokokból álló s Selmeczen székelő kormányzék „Alsó-Magyarországi főkamara grófi hivatalnak“ neveztetett. Ez alatt állottak a körmöczi és zólyomi kamarák s különféle bánya-, pénzverő-, gazdasági és igazságügyi hivatalok.

Felső Magyarországra nézve, a selmeczi főkamarahivatallal hasonló hatáskörrel bírt a szomolnoki és nagybányai főbányaigazgatóság; a bánságban pedig az oraviczai bányáigazgatóság; melynek a selmeczi főkamarahivatal módjára megfelelő számú tanácsosai, ülnökei, igazgatói s a szükséges segéd-személyzete voltak. Az összes bánya és pénzverési ügyre való főfelügyelet a bécsi udvari kamara által gyakoroltatott.

75. §.

A bánya hatóságok teendői.

A bánya hatóságok teendői már a fentebbiekből kiderülnek. Ezek tartoznak a királyi bányák kiaknázását, hasznosítását s igazgatását eszközölni, a bánya-mivelésnek ugy a királyi, valamint a magánosok bányáin szabályszerű folytatására fölvigyázni s a bányaugyekben támadó peres kérdéseket elintézni; a fémolvaszdákra, válaszdákra, a pénzverésre s a mi ezzel egybe van kapcsolva, fölügyelni, végre az alsóbb bíróságoktól hozzájuk felterjesztett peres ügyeket felülvizsgálni. Jelenleg a bányaugyek a mennyiben nem az állambányák kezelésére vonatkoznak, a bányakapitányságok, birói tekintetben a bányakapitányságok székhelyén lévő bányabíróságok által kezeltetnek, illetőleg intéztetnek el.

IX. Fejezet.

Az igazságügyről.

76. §.

Az igazságszolgáltatás régente.

Első királyaink alatt az igazságszolgáltatás hazánkban a középkori európai államokban divatozóhoz hasonló volt. A perbe idézés a királyi, a világi vagy egyházi bírák pecséteinek küldése által történt, mint ez László és Kálmán végzeményeiből látható. Ezen idézést a hirnökök (praecones) végzik. A peres ügyeket a király udvarában s elnöklete alatt egybegyült bíróság, gyakrabban a nádor intézte el. Nehogy pedig

a perlekedő felek a király udvarát nagy költséggel felkeresni kénytelenítettessenek, Kálmán törvénye értelmében az egyes püspöki megyékben a megyei bírák évente kétszer a többi tisztviselővel együtt a peres ügyeket elintézni tartoztak (Kálm. 1. K. 2. és 3. stb.). Néha a király maga igazságszolgáltatás végett az országot beutazta. Hogy pedig a fő- és alispánok s a nemesi, a későbbi szolgabírák törvényt és igazságot szolgáltatattak, régi okmányaink kétségen fölül helyezik. Az egyházi bíróságok pedig királyság eredetével egykorúak.

77. §.

Az elősoroltakhoz járultak később a nádori székek (judicia palatinalia), miket télen tartani tilos volt; továbbá a kikiáltott gyűlések (proclamatæ congregationes). Ezek leginkább az erőszakos foglalások ellen voltak irányozva 1335: 4. és 5. tcz.) de Mátyás Király és II. Ulászló által megszüntettek (1486: 1. 2. 17. — 1492: 35. 35. 38. tcz.). — Ezek után léptettek életbe az octavalis törvényszékek. Nevezetjüket onnan vették, mert a nagyobb ünnepek nyolczad napján tartattak. Ilyenek voltak a III. Károlyig fennállott itélőmesteri székek (protototaria). Kiváltság utján törvényhatósággal bírtak a szabad grófok és örökös főispánok, szabad királyi városok, kerületek és földesurak.

Ezeken kívül II. Ulászló idejében kétes ügyekben párbajbírótság (judicium duelli) ítélt, habár

azt Hunyady Mátyás egyedül a hadbirósági s oly ügyekre szorítá, melyben minden egyéb bizonyíték hiányzott (1492: 37., 1486: 18. tcz.). Végre megemlitendők az istenitéletek (ordaliak) vagyis a tüzes vas és forró viz próbái, melyek tartását azonban Kálmán király a püspökségek s nagyobb prépostságok székhelyén kívül betiltotta (I. K. XXII. Fej.).

78. §.

A királyi kuria.

A királyi kuria (curia regia) a mint III. Károly alatt szervezetett, a hétszemélyes s a királyi táblából állott, mindazáltal bizonyos tekintetben egy egészet képezett. Így a királyi parancsok a királyi kuriához együttvéve bocsáttattak, s nagyobb szerű nem peres ügyekben, például midőn véleményük kikéretik a két tábla egy egészül tekintettek. — A királyi kuriának közös levéltára volt s kiadványai is a személynöknél lévő ugynevezett kisebb királyi kanczelláriából bocsáttattak ki, a király nevében s birói pecsétje alatt.

79. §.

A hétszemélyes tábla mint legfőbb törvényszék.

Hazánk legfőbb törvényszéke a hétszemélyes tábla (tabula septemviralis) volt, mely a közvélelem szerint nevét vagy onnan vette, mert azt eredetileg az ország hét főméltóságai, mint birák alkoták, vagy mert ítélelhozásra hét birónak jelenléte megkíván-

tatott. Bár mint légyen, ezen ítélőszék, birái számának növekedése daczára, eredeti nevét napjainkig megtartotta. Elnöke a nádor (1723: 24.) s akadályoztatása esetében az országbiró volt. A nádoron kívül huszonegy tagból állt: úgy mint öt egyháznagyból, közöttük az ország primása, hét az ország bárói s főuri s kilencz a nemesi rendből választott biróból. Ítélet hozatalára az elnökkel együtt legalább tizenegy birónak jelenléte kívántatott.

80. §.

A királyi tábla.

A királyi tábla (tabula regia judiciaria) a hét-személyes törvényszék után első helyet foglalt el. Elnöke hajdan a királyi személynök (Personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens) volt. A királyi tábla birái között két főpap, két táblai báró, az alnádor és az alországbiró, négy ítélő mester, két érseki s több királyi ülnök foglalt helyet. Ezekhez járult bányaugyekben, a bányaeloadó s a királyi ügyek igazgatója, ki azonban valahányszor a királyi kincstárt érdeklő ügyek kerültek szőnyegre, eltávozott. Érvényes határozat hozatalára kilencz tag jelenléte volt szükséges. A segédszemélyzetten kívül, a királyi táblán működtek a királyi tábla hites jegyzői (jurati notarii), kik nemcsak az üléseken hallgatókkép voltak jelen, de apróbb birói teendőkre, mint tanuk vallasására, idézések, kézbesítések s hitelesítések eszközlésére, ki is küldettek. — A szegények képviselőjére pedig a királyi kincstárból fizetett

szegények ügyvédje (pauperorum advocatus) alkalmaztatott.

81. §.

A váltó feltörvényszék.

A királyi táblához járult az 1840: 15. tcz. által a váltó és kereskedelmi ügyek elintézésére fölállított váltó feltörvényszék, mely a királyi táblának mintegy külön osztályát képezé. Állt pedig egy elnökből és tiz ülnökből, melyek közül ítéllehozásra ötnök jelenléte megkivántatott. A fiumei első folyamodásu váltó törvényszéket kivéve, melytől a fölebbezés váltóügyekben a fiumei kormányshékhez ment, a többi váltó törvényszékek a náluk tárgyalt ügyeket felebbezés esetében a pesti királyi váltó feltörvényszékre terjeszték fel elintézés végett. A váltófeltörvényszéktől az ügyek fölülvizsgálat végett a hétszemélyes táblára terjesztettek föl mely fölöttük végleg határozott.

82. §.

A kerületi táblák.

A III. Károly által megszüntetett ítélő mesteri székekhez tartozó ügyek elintézésére az ország négy kerületében négy kerületi (districtualis) tábla állíttatott föl. Itéltek ezek az egykori ítélő mesteri ügyekben s azokban, melyek későbbi törvények által hozzájuk utasíttattak, jelesen hitbizományi ügyekben és sajtóvétségek fölött (1715: 28. 1723: 30. és 34., 1723: 31. 1729: 44. 1807: 9. tcz.). Álltanak egy elnökből s hat vagy több ülnökből, jegyzőből s egyéb segédszemélyzetből; ítéllehozásra legalább három

ülnök jelenléte kivántatott. Hasonló hatáskörrel birt az ítélő tábla Horvátországban, honnan a felebbezés a báni s illetőleg a hétszemélyes táblára ment (1729 : 31. tcz.).

83. §.

Első folyamodásu váltó törvényszékek.

A váltó s kereskedelmi ügyeknek elintézése végett 1840: 15. tcz. folytán Magyarorszában hét első folyamodásu váltó törvényszék állittatott föl, székhelyül Pest, Pozsony, Sopron, Arad, Debreczen, Eperjes és Fiume levén kijelölve. A pesti első folyamodásu váltó törvényszéken nyolcz, a többiekén két ülnök volt rendszeresítve. Ezekhez járult a kereskedelmi testületekből három évre választott négy kereskedelmi ülnök. A váltó törvényszékek elé tartoznak a váltó ügyek, továbbá a kereskedők és gyárosok mint ilyenek között támadó peres ügyek, a kereskedelmi czimek bejegyzése, földtehermentesítési kötvények megsemmisítése s a magyar földhitelintézeti kölcsönökből eredő ügyek s több hasonló birói cselekvények.

84. §.

A megyei bíróságok.

A megyékben legutóbbi időkig három különböző bíróság létezett, ugymint a szolgabíró esküdt társával, az alispáni szék, mely áll az alispán, szolgabíró és esküdtből, s végre a megyei szék (sedes judicaria vagy összevonva sedria). Az alispán s a szolgabírák csak első bíróságilag ítéltek, még pedig egye-

dül polgári, nem pedig büntető (criminalis) ügyekben. A megyei szék ellenben részint első bíróságilag, részint másodbíróságilag határozott, t. i. azon ügyek fölött, melyek a szolgabíró vagy alispántól a megyei székre felebbeztettek.

Állt pedig a megyei szék a fő- s ennek akadályoztatása esetére az alispán elnöktele alatt a szolgabírákból esküdt társaikkal, a jegyzőből, mint előadó- ból s táblabírákból, mint döntő szavazatu ülnökökből. A felebbezés a megyei széktől a királyi illetőleg báni táblára ment. Az 1861. évi ideiglenes törvénykezési szabályok folytán a megyei törvényszékek állandósítottak.

85. §.

A városi bíróságok.

A szabad királyi városok első s eredeti szabaddalmihoz tartozott, miszerint polgáraik ugy magán, valamint bünügyekben is, némely a törvény által különösen kijelölt eseteket kivéve, egyedül a kebelökből választott bíróságnak voltak alávetve. A városoknak külön feltörvényszékeik is voltak; némely városokbeli ügyekben a tárnoki szék, másokban a személynöki szék határozott másodbíróságilag. — Megjegyzendő, miszerint a hét bányaváros u. m. Körmöcz, Selmeecz, Zólyom, Bakabánya, Libetbánya, Bélabánya és Ujbánya ezen városok küldötteiből alakult külön feltörvényszékekkel birtak, mely a nevezett városokban keletkezett, ügyekben másodbíróságilag ítélt.

86. §.

A bányabíróságok.

A bányavidékeken, minden személyi s dologi ügyek, kivéve a bün- s azon ügyeket, melyek a bányászattal mi kapcsolatban sem voltak 1848-ig a bányabíróság elé tartoztak. Ezek közül némelyek kerületiek (districtuales), mások alsóbíróságok voltak, csak saját alattasainak szolgáltatóván igazságot. Az ideiglenes törv. szabályok értelmében a bányakapitányságok székhelyén u. m. Budán, Lőcsén, Besztercebányán, N.-Bányán és Oraviczán kir. kerületi bányabíróságok szerveztettek, melyekre nézve a királyi tábla képezi a feltörvényszéket.

87. §.

Egyéb bíróságok.

A Jász-Kunok bíróságai a helységek tanácsai, a kerületi kapitányok s a nádori főkapitány, legfőbb bíróságuk pedig a nádori szék volt, melyet a nádor magasb rangu tisztviselőkből elnökte alatt alakított. — A hajdu városokban első bíró a tanács, attól a kerületi onnan pedig az országos főtörvényszékekhez megy a per. A tizenhat szepesi városban a helyi tanácstól a tartományi s onnan polgári ügyekben a személynöki székre történt a fellebbezés. Büntető ügyekre nézve minden kerületekben első bíróság a kerületi szék, honnan a Jászok és Kunok a nádori székre, a többiek ellenben a királyi kuriára fellebbezték ügyeiket.

A z u r i s z é k e k r ől.

Mig a jobbágyi viszony tartott mindazon perekben, melyek ezen viszonyból a földes-uraság és jobbágy között eredtek, továbbá a jobbágyoknak egymás közötti pereikben, a gyámi ügyekben s ha a földesur pallos-joggal birtajobbágyok bünügyeiben is az u r i s z é k járt el. Ezen a földesur vagy személyesen, vagy megbizottja által elnökölt, mindazáltal a közötte s jobbágyai között fenforgó ügyekben sem személyesen jelen nem lehetett, sem tisztjei birótársakul nem szerepelhettek (1836: 10. tcz.), hanem az elnöklet egy a földesur által választandó minden tekintetben részrehajlatlan táblabíróra volt ruházandó; melléje esküvel lekötelezendő két jogtudó rendeltetvén. Az uri széken hivatalból jelen volt, még pedig szavazati joggal, a szolgabíró esküdt társával s a megyei tiszti ügyész, mint a jobbágyok védője. Az uri székről a polgári, valamint az urbéri ügyek is, először a megyei székre, onnan pedig az első rendűek a királyi táblára, az urbérik pedig a helytartótanácsához felbeztettek s a körülményhez képest királyi fölülvizsgálat alá is terjesztettek. Megjegyzendő, miszerint az uri szék ítélete a mennyiben a jobbágyok s a földesur közötti viszonyra vonatkozott, felsőbb jóváhagyás nélkül még a jobbágyok beleegyezése mellett sem volt végrehajtható. .

89. §.

Az uri székek eltörlése.

Az 1848: 9. tcz. 4. §-a általa földesuri törvényhatóság, mind polgári, mind büntető tekintetben megszüntetvén, azon ügyekre nézve, melyek addig a földesuri hatóság által intéztettek el, az azon évi 11. tcz. által rendeltetett, miszerint azon sommás szóbeli és mezei rendőrségi perek, melyek addig a földesuri hatóság által itéltettek, ezután a szolgabírák által intéztessenek el; másodsor oly perek, melyek addig az első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanács által az uri székekre vitettek feljebb, ezután egyenesen a megyei törvényszékre feljebbeztesse; rendezett tanácssal nem bíró helységekre nézve a megyék a szükséghez képest több törvényszéket, mint első bíróságot alakíthassanak; a büntető hatóságot szinte a megyei törvényszékek gyakorolják.

90. §.

A fiumei törvényszékek.

Fiume városában s kerületében előforduló minden polgári ügyek, — a váltó s a tengeri ügyeket kivéve, — az 1836: 19. tcz. értelmében első bíróságilag a városi tanács hatósága alá tartoztak, honnan a kapitányi székre, onnan pedig közvetlenül a hétszemélyes táblára; a büntető ügyek pedig, melyek a kapitányi szék előtt indítottak, onnan a királyi illetőleg a hétszemélyes táblára fellebbeztettek.

91. §.

Egyházi bíróságok.

Az egyházi bíróságok, v. i. a mint nevezni szoktuk szentszékek elnöke a megyés püspök vagy helyettese, birái az egyházi rendből valók. Ezekhez a katolikus és vegyes házassági ügyeken kívül hajdan a végrendelet érvénytelenítése, a hamis eskü fölötti kérdések stb tartoztak. Ezen szentszékektől az ügyek az érseki, onnan pedig a primási székre fellebbeztetnek, s a körülményekhez képest végelhatározás végett a pápa elé terjesztetnek, ki azonban maga helyett rendszerint egy idősb magyar püspököt szokott kiküldeni, mert valamely pert az országból Rómába kivinni fejtés vagy elvesztés büntetése alatt tilos (1471: 19. tcz.). Megjegyzendő, miszerint a kalocsai érseki széktől az ügyek egyenesen a pápához fellebbeztetnek.

92. §.

A pénzügyi törvényszékekről.

Hazai bírósági szervezetünkben új intézményt képeznek a pénzügyi törvényszékek, melyek az 1868: 21. tcz. által léptettek életbe.

Ezen törvénycikk értelmében ugyanis mindazon ügyek elintézésére, melyeknek tárgyát az egyenes adókra, jövedékekre, a fogyasztási adókra vagy végre az illetékekre vonatkozó törvények megsértése képezi, a mennyiben a megsértés birságolást vonna

maga után, minden pénzügyi igazgatóság székhelyén s annak területére kiterjedőleg egy-egy (számszerint tehát tizenhat) pénzügyi törvényszék rendeltetett felállítatni. Mindegyik törvényszék három birói tagból s egy jegyzőből áll. Elnöke az illető pénzügyi igazgató vagy helyettese, ülnökei az igazságügyi, jegyzője a pénzügyminiszter által neveztetik ki. — Ezen törvényszékek ítéletei ellen a fellebbezés a Budapesten székelő pénzügyi feltörvényszékre történik, melynek határozata ellen további jogorvoslatnak nincs helye. Ezen törvényszék Ő Felsége által az igazságügyi miniszter javaslatára kinevezett öt tagból áll.

93. §.

Az igazságügy szervezete iránt tett legújabb elvi intézkedésekről, jelesen az igazságszolgáltatás alapelveiről.

A gyors, pontos és részrehajlatlan igazságszolgáltatás minden helyes országlás alapját képezvén, s az ország eddigi törvénykezési szerkezete a jelenkor fokozottabb igényeinek többé nem felelvén meg, az igazságügy hazánkban a legutóbb alkotott szerves törvények által gyökeresen átalakított; a mennyiben a választás útján alakított bíróságok elve elejtetett s helyébe az elmozdíthatlanság elvén alapuló kinevezett bíróságok rendszere léptettetett. A törvénykezési rendszerünkre nagyfontosságú s horderejű 1869: 4. t. cz. értelmében ugyanis a birói hatalom ezentul Ő Felsége

a király nevében gyakoroltatik s a közigazgatástól elkülönítettvén, közigazgatási tisztviselő birói hatalommal nem birand s viszont bíró közigazgatási teendőkkal nem terheltethetik. A bírakat Ő Felsége nevezi ki, az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett, fizetésüket, mely le nem szállitható, az állampénztárból nyerik. A bírák a törvényben meghatározott eseteken s módon kívül hivatalukból el nem mozdithatók, sem őket akarattuk ellenére más bírósághoz áttenni, sőt előléptetni sem szabad. A bíró a rendesen kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem vonhatja, de a rendeletek törvényessége fölött egyes esetben határozhat. A bíró az igazságszolgáltatást senkitől meg nem tagadhatja, de eljárásáért az 1871: 8. t. cz. értelmében felelős. Bíró csak az lehet, ki feddhetlen jellemű, életének 26-dik évét betöltötte, sem csőd, sem gondnokság alatt nem áll, az előszabott elméleti és gyakorlati szakképzettséggel bír, s a nemzetiségek egyenjogúsága tárgyában alkotott 1868: 44. t. cz. rendeletének megfelelni képes. Viszont a bíró nem lehet országgyűlési képviselő, gyakorló ügyvéd vagy ülnök, bárminemű közhivatalnok egyházi fizetési tisztviselő vagy katonatiszt, sem tanár, sem tanító; nem folytathat kereskedést vagy ipart, nem lehet valamely politikai folyóirat szerkesztője, tulajdonosa, kiadója, sem politikai vagy munkásegylet tagja, sem az állam által segélyezett vagy biztosított vállalat engedményének tulajdonosa, sem más részvényes, kereskedelmi vagy ipartársulat elnöke,

igazgatója vagy ily társulatok igazgató tanácsának, felügyelő vagy vizsgáló bizottmányának tagja.

94. §.

A bírák bírósági hivatalnokok felelősségéről.

A bírák s bírósági hivatalnokok, azon kitünő állás fejében, melyben az 1869:4. t. cz. által helyeztetek, viszont szigoru felelősséggel tartoznak, mely az 1871: 8. t. cz. által szabályoztatott. Ezen t. cz. értelmében felelősséggel tartoznak tisztii kötelességeknek szándékosan vagy vétkes gondatlanságból elkövetett megszegéseért s azon károkért is, melyeket ez által okoztak. A törvény hivatali bünteteket és fegyelmi vétségeket különböztet meg. Hivatali büntettet képeznek, a hivatali titok közlése, a megvesztegettetés, a zsarolás, az erőszak, a hamisítás és sikkasztás, mely büntettek a rendes bünvádi eljárás utján toroltatnak meg. A ki bünösnek ítéltetett a büntetésen fölül hivatalát s abból vonható előnyeit is elveszti.

Fegyelmi vétséget követ el, ki hivatali kötelességét vétkesen, de nem azon bünös czélből szegi meg, hogy ez által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen vagy valakinek jogtalan kárt okozzon, ki botránnyos magaviselete miatt tiszteletre s bizalomra méltatlanná válik. Fegyelmi uton roszalás, feddés, pénzbüntetés, sőt hivatalvesztés is mondatnak ki, a fegyelmi törvényszék által. A felelősség

kártérítéssel jár. A kártérítési kereset a polgári peruttra tartozik ugyan, de a kereset megindítására szükséges, hogy a keresetőség a fegyelmi bíróság által előzetesen megállapíttassék. Sikkasztás esetén a károsított az állam által is követelhet kártalanítást.

95. §.

A bíróságok legújabb szerkezete.

Az ezen elvek szerint részben szervezett, részben szervezendő bíróságok élén van, mint legfőbb foku ítélő szék, a királyi kuria, mely az 1868: 54. t. cz. értelmében két osztályból, úgy mint semmitőszéki, s legfőbb ítélőszéki osztályából áll. Az első kizárólag polgári perekben gyakorolja a polgári törvénykezési rendtartás által meghatározott eseteken semmitési hatalmát, az utóbbi úgy polgári, mint büntető ügyekben harmadfokban ítél, s a bűnügyekben semmitő hatalmat is gyakorol. Székhelye Pest. A királyi kuria semmitő osztálya az 1870: 16. t. cz. értelmében áll egy elnökből, egy alelnökből és 18 rendes bíróból; legfőbbítélőszéki osztályának személyzete ugyanezen törvény által egy elnök, hat tanácselnök és negyvenkét rendes bíróval állapított meg.

Másod foku bíróságok a váltófeltörvényszék megszüntetése folytán a pesti s a marosvásárhelyi királyi ítélő tábla. Az első a magyarországi, a másik az erdélyországi területre. Az

elsőnél egy elnök, egy alelnök, tiz tanácselnök, kilencven rendes és harminczegy pótbiro; az utóbbinál egy elnök, három tanácselnök, husz rendes és négy pótbiro van alkalmazva.

Első folyamodásu biróságok az 1871: 31. t. cz. értelmében a királyi törvényszékek, a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszék, melyek társasbiróságok s a királyi járásbiróságok, melyek egyes biróságok. A királyi törvényszékek száma az 1871: 32. t. cz. értelmében száz kettőre állapittatott meg. A királyi törvényszékek az eddigi társasbiróságok által elintézett polgári s bűnügyeken kívül a váltóügyekben az adó be nem hajtása iránti kártérítési s a pénzügyi törvényszékekhez utalt ügyekben, urbéri tagosítási és arányosítási perekben ítélnék. Némely külön kijelölendő királyi törvényszékek bányabirósággal fogván felruháztatni az eddig a bányakapitányságok mellett fennálló bányabiróságok megszünetendnek.

A járásbiróságok, melyek száma az 1871: 32. t. cz. által 360-ra állapittatott meg, ítélnék egyelőre mindazon polgári s fenyítő ügyekben, melyek eddig az egyes biróságokhoz tartoztak, továbbá a sajtó törvény (1848; 18. t. cz.) 32, 35, 36, 39, 40, 41 és 44. §-ban érintett esetekben, végre a színházakról hozott 1848: 31. t. cz. 1. és 3. §-ában foglalt szabályok meg nem tartása esetén. Ezeken kívül teljesitik a büntető vizsgálatot a járásukon belül fölmerülő azon bűnügyekben, melyek a törvényszék hatásköréhez

tartoznak, a mennyiben a törvényszék ezen bünvizsgálatok vezetését saját vizsgáló biráira nem bizza.

Az említett királyi bíróságon kívül békebirák minőségében az 1868: 54. t. cz. 9. czime értelmében harmincz forint erejéig a községi bíróságok szerepelnek, melyek a helybeli bíróból vagy törvénybíróból, illetőleg hadnagyból, egy esküdtből s a jegyzőből állanak. Az előttük illetőségük körében kötött egyesség végrehajtható, itélniök azonban csak akkor szabad, ha a felek magokat önként aláveték; felebbezésnek ez esetben nincs helye, de a per rendes utja az illetőre nézve fennmarad.

96. §.

A királyi ügyészségről.

A bűnügyekben a közvádloi teendőket eddig a királyi ügyek igazgatója, a városi, megyei és kerületi tiszti ügyészek végezték. A törvénykezésnek a közigazgatástól elválasztása s királyi bíróságok felállítása folytán a városi és megyei tiszti ügyészek állása lényegesen megváltozván, az állam közérdekeinek az igazságszolgáltatás körüli képviselésére az 1871: 33. t. cz. által a királyi ügyészségek rendeltettek felállítani. A királyi ügyészséghez tartoznak a koronaügyész, ki a kir. kuria mellé, a királyi főügyészek, kik a királyi táblák, s a királyi ügyészek, kik az első folyamodásu törvényszékek mellé neveztetnek, végre a koronaügyészi és királyi főügyészi helyettesek s a királyi alügyészek. Az ügyészség tagjait Ő Felsége a

király nevezi ki, az igazságügyér ellenjegyzése mellett. Az ügyészség a bíróságoktól független s közvetlenül az igazságügyi miniszternek van alárendelve, mely megbizását az ügyészség bármely tagjától megvonhatja. — Az ügyészek mindazon bünvádi ügyekben, melyek azon törvényszék hatásköréhez tartoznak, mely mellé rendelvek, közvádlókul működnek, a járási, mint vizsgáló bírák eljárását szemmel tartják, s azokat ellenőrzik, fegyelmi ügyekben befolyást gyakorolnak, végre a fogházakra s a rabok tartására felügyelnek.

X. Fejezet.

A hadügyi intézetekről.

97. §.

A hadügyi igazgatás.

Minő alkatrészekből áll a hadsereg, mit rendelnek honi törvényeink annak fölállítása és ellátása iránt, fentebb láttuk. A király, mint a hadak főura és legfőbb parancsnoka a fegyelem, a katonaság igazgatási, gazdasági és igazságügyi szervezete iránt rendelkezik, mely a birodalom egyes részei századok óta egy közös fejedelmi család alatt egyesülvén, a magyar és nem magyar tartományokban hasonlóná vált. A hadügy legfőbb vezetésével 1848-ig az udvari tanács mint legfőbb katonai hatóság volt megbizva, mely alatt az országos főparancsnokságok álltak.

98. §.

Jelenleg a honvédelemre vonatkozó minden ügyek jelesen az 1867: 12. tcz. 12. és 13. §-ban felsoroltak kezelése az 1848: 3. tcz. 14. §-a által életbeléptetett magyar királyi honvédelmi miniszterium feladata, mely miniszterium ügyköre fentebb illető helyén vázoltatott; míg viszont a hadügyek azon részének, mely az 1867: 12. tcz. 9, 10 és 11. §-ában közösnek ismertetett el, jelesen mindazon ügyeknek elintézése, melyek az egész hadsereg s így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkoznak, s melyek Ő Felsége által elintézendőknek ismertettek el, az 1867: 12. tcz. 27. §-a értelmében felállítatni rendelt cs. kir. közös hadügyi miniszterium van hivatva, mely e tekintetben mint fentebb láttuk a közösügyi bizottságoknak felelős.

99. §.

A katonai bíróságokról.

A törvényszolgáltatás a katonaságot illetőleg, részint az egyes ezredek, részint a kiküldött bíróságok által gyakoroltatik; azoknál egy őrnagy, ezeknél egy ezredes elnököl; honnan az ügyek a katonai felés legfőbb törvényszékre fellebbeztetnek. A katona személyeknek a hadi szolgálatra és fegyelemre vonatkozó minden ügyei a katonai bíróságok törvényható-

sága alá tartoznak (1655: 7. — 1723: 11. tcz.), mind azon magyarországi polgári viszonyaik, melyek ezekre nem vonatkoznak a magyar törvényhozás, illetőleg kormányzat intézkedése alá tartoznak. (1868: 12. tcz.) A hadi szolgálatban elhunyt honfiak hagyatékának tárgyalása mennyiben illesse a katonai, mennyiben pedig a polgári bíróságokat, azt az 1830: 9. tcz. világosan meghatározta.

XI. Fejezet.

Az országban divó nyelvek közigazgatásbani használatáról.

100. §.

Oly országban, melynek lakosai egy és ugyanazon nyelvet beszélnek, természetes, hogy az állam (v. i. a hivatalos) nyelv iránt külön törvényes intézkedés nem szükséges. Másként áll a dolog oly országban, hol több nyelv van egymás mellett divatban. Ily esetben a divó nyelvek diplomatiái használata iránt névtáni surlódások elkerülése végett bizonyos szabályok megalkotása mellőzhetlen. Az 1836, 1840 és 1844-dik évi törvények a deák nyelv kizárólagos diplomatiái használatát megszüntetvén s az 1848-diki törvények a népzömét is politikai jogokkal felruházván, időszerűnek találtatott az 1868. 44. t. cz. által elvül kimondani, hogy Magyarország összes honpolgárai politikai tekintetben, egy nemzetet, az oszthatlan magyar nemzetet képezik, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék,

egyenjogu tagja; továbbá, hogy ezen egyenjoguság csakis az országban divatozó nyelvek hivatalos használatára nézve és csak is annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége a kormányzat és a közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé tesz, ellenben a honpolgárok teljes egyenjogusága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván. E szerint az állam nyelve a magyar, mely a magyar országgyűlésnek is tanácskozási s ügykezelési nyelve a törvények magyar nyelven hozandók, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók. Az országos kormány s a királyi bíróságok hivatalos nyelve a magyar. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vezetendők; de vezettethetnek mindazon nyelveken is, melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány egy ö t ö d e jegyzőkönyvi nyelvül óhajt. Hiteles szöveg a magyar. Törvényhatóságok közgyűlésén minden szólni jogosított anyanyelvén szólhat. Az államkormányhoz intézett iratokban a törvényhatóságok a magyar nyelvet használják, de hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is használhatják, melyben náluk a jegyzőkönyv vezetetik. Levelezéseikben az államnyelvét vagy azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik jegyzőkönyviteli nyelvül elfogadtatott. — A törvényhatósági tisztviselők törvényhatóságaik határán belül a köz-

ségekkel, egyesületekkel, intézetekkel s magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják. Egyházközségek egyházi s iskolai nyelvüket — ez utóbbit az országos iskolai törvény korlátai között, — tetszés szerint meghatározhatják. Felsőbb egyházi területek és hatóságok önmaguk állapítják meg a tanácskozás s ügyvitel nyelvét, mely ha nem magyar, akkor a jegyzőkönyvek hiteles magyar fordításban is felterjesztendők. Államköltségen fentartott tanodákban az oktatás nyelvét a közoktatási miniszter határozza meg, de gondoskodni fog, hogy nagyobb tömegekben együtt élő, bármely ajku honpolgárok vidékük közelében anyanyelvükön ki képezhessék magukat. Az akademiák s az egyetem nyelve a magyar, azonban az országban divatozó nyelveknek külön tanszékek állítandók föl.

A községek maguk állapítják meg ügyvitelük nyelvét, s tisztviselőik azt használni kötelesek. A községek, egyletek s magán felek által nem magyar nyelven tett beadványokra a végzés hiteles fordításbar is feljegyzendő. Községek, egyletek s magánosok bármely nyelvü tanintézeteket állithatnak. Intézetek s egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg. — A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyi képesség szolgálандván irányadóul, valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető bármely hivatalra vagy méltóságra való emelkedés akadályául.

Betűrendes tárgymutató.

	Lap		Lap
Adomány, mint nemesség szer-		Banderium királyi	264
zési mód	126	— királynéi	264
Adó, nemei hajdan	290	— főpapi	266
korunkban	296	— főtiszteké	264
Adó kivétel	297	Báni tábla	368
— befizetés módja	298	Bányaipar	286
— behajtása	299	Bányabíróságok	396
— biztosítása	299	Bányakapitányságok	396
— mentesség	294	Bányaregale	284
— körüli vétségek megbüntete-		annak határai	285
tése	301	Bányavárosok	137
Adórendszer, átalakulása ko-		Bárók (ország bárói)	100
runkban	296	— eredetük, rangjuk	101
Adószedő (megyei)	359	— szülöttek	122
Adózálogolás alól kivett tárgyak	299	Belügyi ministerium hatásköre	334
Alapítványok kegyesek, a király		Bevett vallások szabadságai	245
különös védelme alatt állnak	298	Bécsi békekötés	14
Alapítvány javak	276	Békekötések	19
Alaptörvények	8	Békekötési jog a királyé	308
Alispánok, megyeiek, eredete	353	Birói hatalom a királyé	220
Alkancellár, udvari	317	Birói (királyi) pecsét	167
Alkotmány (Magyarorszáé)	3	Bíróságok szervezése törvény-	
annak eleje	5	hozási ügy	221
Alsó tábla alkotása hajdan	197	— legújabb szervezete	399
— elnöke a személynök	194	Birtokjog, nemesi annak fo-	
Amortisationalis törvények	298	galma	90
Apostoli (czime a magyar ki-		Bizonyítása a nemességnek	133
rállynak) ennek eredete s		Bizottságok, közügyiek	214
megerősítése	161	Bizottságok eljárása	215
Arany Bulla (II. András szabad-		Bizottságok l. Tartományi bi-	
ság-levele)	8	zottságok	
Arany bulla (pecsét)	166	Bosnyákország	29
Arany sarkantyus vitézek 61,	177	Bolgárország (Bulgaria)	32
Armálisok l. Czimeres levelek.		Bölcsészet	24
Aurániai jel l. Zágrábi fő-		Bulla aurea	8
prepost.		Clenodia (regni) l. Arany Bulla	65
Árpádok, az uralkodás szerzési		Czime a magyar királynak	161
módja	45	— újabb	163
Ágostai hitvallás	245	Czimerai az országnak	163
Államjavak	274	Czimeres levelek	129
Államszámvevőszék	337	Dalmáthon	28
Államszerződvények	69	czimere	164
Általános felkelés, nemesi	263	Deperditák	296
Általános közjog	10	Dica l. Hadi adó.	
Áttérések egy vallásról másikra	246	Diploma leopoldinum	37
Bán, horvát	115	Diszjelvények (királyiak)	65
— hatásköre jelenben	117	Donatio l. adomány.	

	Lap		Lap
Egyetem magyar királyi annak alapítása	249	Főpapak az országgyűlésre meghivatnak	196
Egyházi bíróságok	398	Főpapak zászlóshadai	266
Egyházi bizottmány	326	Főpártfogói jog a királyé, ennek eredete	240
Egyházi javak, üresedések esetén	275	Főrendek háza I. Felső tábla. Főurak ezek eredete	120
Egyházi jog	22	Gyámság (királyi)	72, 73
Egri érsek felső tábla tagja	196	Görögkeleti (n.egyesült) egyház legújabb rendezése	247
Elnök (alsóházi) választása	195	Grófok eredete (megyeiek)	121
— hatásköre	205	— születettek	122
— felsőházi hajdan	195	Habsburg-lothringi királyi ház, Hadi adó, annak eredete	258
— — jelenben	195	— annak megszavazása az országgyűlés joga	293
Első szülöttség (szerint örökösödik jelenleg a magysz. korona)	49	Had és béke joga	306
Elvesztése a nemességnék	133	Hadsereg rendes	257
Erdély (Transilvania)	35	Haduri jog a királyé	261
— czimere	165	Hadügyek I. közös ügyek. Hadügyi igazgatás	405
Erdély- s Magyarország egyesülésének részletes szabályozása	38	Hajduvárosok	141
Esküdtszékek, itélnek sajtóvétségek fölött, azok rendezése.	233	Hajózás, szabályozása, a legf. felügyeleti jog tárgya	231
Esztergami érsek	99	Halics (Galiczia)	34
felső tábla tagja	196	— czimere	164
Fegyverjog annak fogalma	256	Harminczad eredete	276
Felkelés, nemesi	262	— fizetése	277
— hirdetése	270	Harminczadosok	278
Felkelés későbbi időben	270	Hasonlagosság (analógia)	20
Felsőbíró jogok fogalma	156	Határjog	41
— beosztása	156	Határőrserreg ennek eredete, rendeltetése	261
— fentartottak	158	Havasalföld	31, 33
— közösek	158	Hármaskönyv	16, 17
Felső tábla	195	Házrend (országgyűlési)	203
— elnöke hajdan	195	Helyhatósági szabályok	18
— jelenleg	195	Helytartó, királyi	106
— tagjai	196	Helytartónács eredete	320
Felügyelet egyházakra való	243	— rendeltetése	321
Felügyeleti jog, legfelsőbb	226	— királyhozi viszonya	321
Félnemesek	148	— hatásköre	322
Fiume (sz. k. város)	41	— szerkezete	324
Fiumei kormányzók	327	— alattas közegei	325
Fiusítás (Prefectió)	129	Helvét hitvallás	245
Folyók szabályozása	231	Hétszemélyes törvényszék	390
Füstpénz	154	Hitlevél (felavatási koronázási)	57
Főajtónálló mester	118	— annak tartalma	58
Főispán, annak tisztje	351	— változtatható-e	59
— hatásköre	352	Hivatalképessége, a nem nemeseknek	255
Földmivelés, (ipar s kereskedelmi) ministerium hatásköre	336	Hivatalok, nemei	252
Fólovázmester	118		
Főpapak rendjének eredete	80		
— kik számítandók ezekhez	96		
— ezek jogai	97		

	Lap		Lap
Hivatalok l. közhivatalok.		Kard (királyi)	67
Honosítás annak kellékei . . .	130	Katholikus tanodák l. Tanodák	
— korlátozás	131	katholikusok.	
Honoratiorok	148	Katholikus vallás, annak állam-	
Honvédelmi ministerium hatás-		jogi helyzete	239
köre	334	Katonaság, állandó	257
Honvédség	260	— alkotása	258
Horvátország (Croatia)	270	Katonai bíróságok	377
Horvátország czimere	164	Kegyelmezés	224
államviszony legujabb ren-		Kegyelmi tanács	225
dezése	28	Keleti görög l. Görög keleti	
Hübériség, nyomai	95	egyesült.	
Hübérjog (jus feudale)	23	Kerületek (országos, négy) . . .	44
Időszaki lapok, politikaiak azok		— szabadok	—
biztosítéka	235	Kerületi táblák	392
Igazolása a követválasztásnak a		— ülések	201
ház által történik	203	Kettős pecsét (duplex)	166
Igazságszolgáltatás hajdan . . .	388	Képviselő ház alkotása	197
Igazságügyimisterium hatás-		Képviselők, városiak választása	357
köre	335	Kikiáltott gyűlések	389
Indítványok (országgyűlésen		Kilenczed (urbéri)	154
tettek) azok alakja	204	Király felkelést kívánhat	270
Insurrectio l. Felkelés		— haduri joga	262
Iskolai (tanulmányi) bizottmány	326	— ifjabb (kis)	71
Iskolaépületek kiváltsága	252	— igazságügyre vonatkozó	
Istenitéletek	390	jogai	222
Ítélmesteri székek	389	— kegyelmezési joga	224
Javadalmások, azok kinevezése	241	— az országgyűlésre vo-	
Jászok és kunok (kerületei) . . .	139	natkozó jogai	209
— vizontagságaik	—	— a püspökök kinevezését	
— főkapitányuk	140	illetőleg	241
Jegyzők, megyeiek	357	— alakítja a püspöki me-	
— országgyűlésiek	204	gyéket	242
— teendőik	205	— vallása	49
Jobbágycok eredete	149	— a végrehajtó hatalomövé	218
— különbözö osztá-		Királyi előterjesztések	201
— lyaik	150	— felség	160
Jobbágycok állapota régente . . .	149	— jövedelmek (hajdan)	273
— 1848 előtt	153	— levelek (meghívók)	189
Jog (köz- és magán)	1	— pácza (Luzogány)	67
Jogtörténelem	23	— rendelvények	19
Judex Curiae l. Országbíró		— gyermekek	70
Kalocsai érsek felsőtábla tagja	196	— szolgák l. Nemesek.	
Kamara, királyi, eredete	384	— tábla	367
— ujabb szervezete	385	— ügyek igazgatója	367
— teendői	385	— ügyész	179
Kamarai javak	274	— válaszok	206
— nyereség, régi adónem	292	Királynő (magyar)	68
Kanczellár legfőbb	315	— koronázása	64
— udvari	316	— udvara	69
Kapuk l. Hadi adó.		— urodalmi	99
Kapu szerinti felkelés, nemesi	267	Királyválasztás, leginkább a ve-	
Karok és Rendek	78		

	La	Lap
gyes házaktól való királyok		
korában divatos	46	
Kincs (talált) annak felosztása	295	
Kincstári javak	385	
Kiskorúsága, a királynak	72	
Kitünő jog, fogalma	302	
— határai	303	
Kiváltság (adási jog)	171	
— annak kellékei	172	
— ereje s megszűnése	173	
— annak megerősítése	174	
Kiváltságos városok	137	
Kivetése a közadónak l. Adó		
kivetés.		
Korelnök, az országgyűlés felős		
s alsó tábláján	203	
Korjegyzők	204	
Korlátnok, legfőbb l. Érsek esz-		
tergomi		
Korlátózása a kir. hatalomnak	310	
Kormányalak, Magyarországon	308	
Kormánytárs (Corregens) en-		
nek hatalma	74	
Kormánytárs ennek rendelése		
országgyűlés elé tartozik-e	76	
Korona (magyar szent) annak		
alakja, eredete	66	
Korona a koronázás érvényéhez		
szükséges	57	
Koronajavak	275	
Koronaőrök	119	
Koronázás (királyi)	53	
— hatása	55	
— helye	64	
— ki végzi	62	
Koronázási eskü (kettős	62	
— szertartások)	60	
Könyvárusok	236	
Könyvvizsgálat, előleges, an-		
nak eltörlése	232	
Követek (országgyűlésiek) vá-		
lasztása 1848 előtt	190	
Követválasztási jog	192	
Követek (távollévőkéi) 1848		
előtt, kellékeik.	191	
Követválasztás 1848 után a kö-		
vetküldési jog kiterjesztése	191	
Követválasztási kerületek ala-		
kitása	193	
Követválasztás módja	194	
Követküldési jog	304	
Közalapítványi javak l. Alapit-		
ványi javak.		
Közbozsánat, a kegyelmezési		
jog kifolyása	224	
Közerkölcsiség a legf. felügye-		
leti jog tárgyát k		
Középponti választmány (kö-		
vetválasztásnál)	193	
Közép-Szolnok l. Részek.		
Köz hivatalok, azok betöltése	253	
Köz igazgatás általában	313	
Köz jog (annak tárgya)	2	
Közjövödelmek (forrásai)	273	
Közlekedési ministerium, hatás-		
köre	334	
Köz nemesség részvéte az or-		
szággyűlésen hajdan	186	
Köznevelés, a király felügyelete		
alatt áll	249	
Közoktatási ügyek	249	
Közös érdekek	51	
Községekről	375	
Köz (polgári) törvények	17	
Közutak, a legf. felügyeleti jog		
tárgyát képezik	229	
Kraszna megye l. Részek.		
Kunság czimere	165	
Kuria, királyi	390	
Legujabb szerkezete	402	
Külkormányzati jogok kirá-		
lyiak általában	304	
Külügyek l. közös érdekek.		
Ladomér I. Halics.		
Lemondás a királlyságról, kény-		
szerített s önkénytes	77	
Linczi béke	14	
Lucrum camerae l. kamarainye-		
reség.		
Magán (zárt) ülés	204	
Magna Charta, angol	9	
Magyar ezredek	260	
Magyar közjog, forrásai	7	
Magyarország czimere	164	
— felosztása	43	
— függetlensége	159	
— határai	26	
— keletkezése	4	
— területe	25	
Mágnások l. főurak.		
Megyei bizottmány	361	
Megyei együletek (congregatiók)	445	
— ezek tárgya	445	
Megyei hatóságok átalakítása	350	
Megyei közigazgatás	361	
Megyei tisztek, alsóbb rendűek	359	

	Lap		Lap
Megyék (azok felsorolása)	44	Országgyűlés elnöklés	194
Ministerium felelőssége	327	— megnyitása	195
— összealkotása	329	— tárgyai	198
— kérdőrevonatása	330	— megalakulása	203
-- ügyek tárgyalási módja	331	— befolyása a köznevelés ügyére	250
— belszerkezete	332	Országgyűlés jogai	210
— hatásköre	333	Országgyűlések, részletek	213
Napi rend, annak magállapítása	204	Országlakosok általában	78
Nádor (eredete)	102	Öröklési rend, jelenleg, hatályos	49
— méltósága választás után	105	Örökbefogadás (adoptio)	128
— ján töltetik be	108	Örökváltság	154
— közben járói tiszte	108	Palást (királyi)	68
— hatalma	109	Palatinus l. Nádor.	
— hivatala	106	Panaszok (követválasztás irántiak) azok tárgyalása	203
— mint bíró	109	Pannonhalmi főpát felső tábla tagja	196
— Pestmegye főispánja	110	Papnemesek eredete	144
— legujabb intézkedések	113	— kiváltságaik	146
Nádori adomány	111	Párbajbírótság	165
— székek	395	Pártcsoporthatóság az alsó házban	198
Nemesek ezek eredete, különféle elnevezéseik	125	Pecsétek (királyiak)	165
Nemesség, sarkalatos jogai	83	— azok anyaga	367
— mennyiben állnak fen	84	Personalis l. Személynök.	
— szerzése	126	Personalis Unio	50
— tartozott-e az országgon kívül hadakozni	269	Pénzügyek l. közösügyek.	
Nemzeti őrsereg eredete	271	Pénzrendügyi intézkedések, legújabbak	289
Nemzetiségi törvény	407	Pénzügyi közegek, azok kihágásai miként fenytendők	301
Nemzetközi jog	21	Pénzveresi királyi jog	286
Nevelés l. Közoktatás.		— a rendek befolyása	287
Népfelkelés	272	Pénzügyministerium hatásköre	334
Néptanodák, azok rendezése	252	— kamara helyébe lépett	384
Nyelvek, hazaiak, közhasználatának szabályozása	407	Pénzügyministerium alattas közegei	386
Nyelvismeret	24	Pénzügyi törvényszékek	398
Nyestadó (mardurina), régi adó	291	Pisetariusi tiszte az esztergomi érsekséggel jár	288
Nyilvánosság, az országgyűlés mindkét tábláján	198	Pisetum	288
Nyolczados székek	389	Placetum l. Tetszvény.	
Nyomdák ezek felállítására	236	Posták, a legf. felügyeleti jog tárgyát képezik	230
Oláhország (Valachia)	31, 33	Praedialisták l. Papnemesek.	
Ordáliák l. Istenítéletek.		Pragmatica Sanctio	48
Országbárok, azok számának nevelése	255	Primae nonus alaptörvény-e	16
Országbíró	114	Privilegium l. Kiváltság	
Országgyűlés eredete	184	Protestansok l. Bevett vallások.	
— czime	185	Protestans tanodák	251
— kihirdetése	188	Püspöki megyék, azok alakítása	242
— helye	189		
— meghívás módja	189		

	Lap		Lap
Püspökök, azok kineveséze.	241	Székhely királyi	168
— megyések. és választottak a felső tábla tagjai.	169	Személynök, királyi a kir. ítélő tábla elnöke volt	367
Püspökök (megyések) felső tábla tagjai	196	Sz. György vitézek	176
Püspökök (választottak) felső tábla tagjai	196	Sz. István első magyar király	66
Rangja a magyar királynak hajdan és most	169	— kardja	67
Ráma	29	— palástja	68
Ráma czimere	165	— rendje	177
Ratio educationis	19	Szent-korona I. Korona.	268
Regales (litterae) I. Kir. levelek.	19	Személyes felkelés	142
Regulamentum militare	19	Szepesi lánzsások széke	147
Rendek, országosak	82	Szepesi XVI. városok (kerülete)	147
— azok közé felvétel	257	Szerbajkuak egyházi iskolai ügyeik rendezése	248
Rendes hadsereg	227	Szerbia	31
Rendészet, tárgyát képezi a legfelsőbb felügyeleti jognak	204	Szerbhon czimere	165
Rendreutasítás (országgyűlésen)	204	Szervezése a bíróságoknak	221
Representatiók I. királyi előterjesztések	39	Szerzetes rendek, a király joga ezek irányában	19
Residentia I. Székhely királyi Részek (magyarországiak)	263	Szokás (országok)	346
Részletes fölkelés (nemesi)	154	Szolgabírák	258
Robot	223	Szolgálati idő, katonai	305
Rögtönbíráskodás	234	Szövetkezési jog	367
Sajtóbírószágok, azok székhelyei	234	Táblai hites jegyzők	251
Sajtószabadság, törvény által biztosított	232	Tanodák katolikusok	251
Sajtvétségek, azok fogalma	176	— protestansok	250
Sárkányrend	22	Tanszabadság, egyetemi	250
Segédtudományok (közjogra vonatkozók)	201	Tanulmányi bizottmány I. Iskolai bizottmány.	117
Sérelmek, azok országgyűlési tárgyalása	280	Tárnok (mester, fő) a hivatal eredete hatásköre	227
Só-aknak (kir. haszonvétele)	281	Társulatok, legfelsőbb felügyeleti jognak alávetvék	259
Só-ára, annak fölemelése	283	Tartalék, szolgálati ideje a tartaléklegénységnek	324
— egy része közmunkákra fordítandó	150	Tartományi biztosságok	267
Soltészek	281	Telekkatonaság	40
Statarium I. Rögtönbírószág.	228	Tengerpart magyar	239
Statistica, hivatalos, annak rendszerezése	291	Tetsvény, királyi, annak fogalma	65
Szabad denárok	148	Tiszeletdíj (koronázási)	368
Szabadosok	358	Tisztujítások, megyeiek	372
Szabad kerületek közigazgatása	348	Tisztujítás, városi	372
Számvevő, megyei	204	Tisztviselők (helyhatóságiak) közreműködésök az adók behajtásánál	370
Szavazás (országgyűlésen) annak módja	204	Tisztviselők felelőssége általában	167
Saecularisatio I. Világiasítás.	258	Titkos királyi pecsét	99
Septemvirális tábla I. Hétszemélyes törvenyszék.	164	Tized (papi)	258
		Toborzás, régibb módja a hadak kiegészítésének	26
		Tótország (Slavonia)	164
		Tótország czimere	164

	Lap		Lap
Törvények csak országgyűlésen		Választók összeírása	193
— hozathatnak	181	Válaszfelirat	205
— azok megváltoztatása s értelmezése	183	Választási (követ) jegyzőkönyv megbízásul szolgál	203
— fölélesztése	183	Választó kerületek alakítása	193
— felfüggesztése	184	Választók (képviseleői választásra) kellékei jelenleg	191
— változhatlanok létezenek-e	208	Váltó feltörvényszék	367
— kihirdetése	207	— törvényszékek	369
Törvényhatóságok országgyűlésre vonatkozó jogai	1	Vámok azok szabályozása	279
Törvényhatóság, fogalma	338	Vámok tisztajövedelme a közös-ügyi költségekre fordítandók	280
— azok nevei	338	Vámszövetség, Magyarország s Ausztria között	279
Törvényhozó hatalom	189	Vámterület (magyar-osztrák)	279
Törvényesítés	132	Vámtörvények	280
Turmezei nemések kerülete	143	Vámvonal (közbenső)	279
Tripartitum (werbőczianum)	16	Váradhegyi prémontrei prépost	196
Udvar, királyi	169	Várdíjak, papságéi]	272
Udvari kancellaria, magyar királyi, eredete	314	Várnépek	70
— szervezete	315	Városi bíróságok	376
— újabb időben	316	— kormányzat	355
— hatásköre	318	— tanács	357
— ügykezelése	319	Városok (szab. királyiak) eredete	134
— mint hiteles		— állásuk a rendek között	135
— hely	318	— becikkelyezésük	136
Újonczok, katonaiak	260	— polgáraik	137
Unitarius l. Bevett vallások		— meghivattak az országgyűlésre	187
Unio, Magyar s Edély között	37	Védrendszer	258
Uralkodás, annakszerzési módja	45	Vegyés királyi házak, az uralkodás szerzési módja	46
Urbér annak rendezése	151	Végrehajtó hatalom	217
— eltöröltetése	155	— gyarkorlási módja	218
Uriszékek	396	— annak tárgyai	219
— azok eltörlése	397	Világiasítása az egyh. javaknak	244
Uri törvényhatóság	155	Viszony. Magyarország s Ausztria közötti	50
Utasítások, követiek	212	Vitézlők l. Nemések	
Ügyészek, megyeiek	358	Werbőczy Hármaskönyv	16
Ügyigazgató közalapítványi	326	Zágrábi főprépost felső tábla tagja	196
Ügyészi javak	275	Zaránd megye l. Részek	
Ügyészségek királyiak azok hatásköre	404	Zászlós hadak	263
Üzenetek, bizottságiak	216	Zászlós urak (magánosok) hadai	265
Vallás és közköztatási ministerium hatásköre	335	— jogaik	266
Vallási ügyek, azokra vonatkozó királyi jogok	236		

Herczegh Mihály. Magyar polgári törvénykezési rendtartás. MDCCCLXIII:
LIV. t. cz. Folytonos tekintettel a vonatkozó felsőbb rendeletekre, a magy.
kir. curia semmitőszékének elvi jelentőségű határozataira, nem különben a
magyar- és erdélyországi korábbi törvények és törvényszéki gyakorlatra.
(Nagy 8-adrét, 688 lap) füzve 5 frt.

Hoffmann Pál, dr. A római jog történelme és institúciói.

Első kötet: A római jog külszerű történelme és a római per-jog. Nagy 8-rét. Második kiadás. Füzve 5 frt. 50 kr.

Hoffmann Pál dr. Justinianus császár institúciónak négy könyve. A corpus juris civilis. Kriegel testvérek által 1858-ban (nyolczadszor) kiadott eredeti szövege szerint 186 $\frac{1}{2}$ és 186 $\frac{2}{3}$ -ik évbeli tanítványai közreműködésével fordítva (280 lap, 8-rét) füzve 1 frt. 20 kr.

Hoffmann Pál. A római magánjog rendszere mai érvényében vagyis pandekták alapvonalai. Negyedik kiadás 1872. (8-rét) füzve 4 frt.

Hoffmann Pál. közönséges és magyar részszzerű katolikus egyházjog alapvonalai. Második kiadás. 1868. (268 lap 8-rét) füzve 1 frt. 20 kr.

Karvasy Ágost. A váltójogtan. Magában foglaló az általános váltójogi elmélet a magyar váltójog és a közönséges német váltórendszabályt rendszeresen előadva. Harmadik kiadás. (184 lap, 8-rét) füzve 1 frt.

Karvasy Ágost. A magyar váltójogi eljárás az 1840-ki s 1841-ki törvényczikelyek, országbirói értekezletek határozatai és némely újabb legfelsőbb rendeletek szerint. Rendszeresen előadva példákkal és írománymintákkal. különös tekintettel az osztrák váltójogi eljárásra. Harmadik kiadás. (140 lap, 8-rét) füzve 1 frt.

Kautz Gyula. Politika, vagy országásattan, tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására. Rendszeres kézikönyvül, (529 lap, 8-rét) füzve 4 frt.

Kautz Gyula Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika folytonos tekintettel törvényhozási feladatainkra és társadalmi teendőinkre az anyagi érdekek terén. A magy. tud. akademia által 1000 frt. díjjal koszoruzott pályamunka. (VII és 678 lap, nagy 8-rét) 1866. Füzve 4 frt. 50 kr.

Kerékgyártó Árpád. Magyarország történetének kézikönyve. Prati, Katona, Fessler, Engel, Horváth, Szalay, Bartal, gr. Teleky József, stb. nagy művei nyomán.

Első rész: A magyarok beköltözésétől III. Endre király haláláig 883—1301, (VII-és 181 lap) füzve 80 kr.

Második rész: III. Endre király halálától a mohácsi csatáig 1301—1526. (1867 VIII, 200 lap, 8-rét) füzve 80 kr.

Harmadik rész: A mohácsi csatától a linzi békekötésig s Ferdinand király haláláig 1526—1657. Füzve 80 kr.

Negyedik rész: I. Leopold király székfoglalásától a szatmári békeig 1657—1711. Füzve 80 kr.

Ötödik rész: A szatmári békétől II. József császár haláláig 1711—1790. (8-adrét, 215 lap) füzve 80 kr.

Hatodik rész: II. József császár halálától a reformi és nemzetiségi harczokig 1790—1840. (8-rét, 272 lap) füzve 1 frt.

Hetedik rész: A reformi és nemzetiségi küzdelmekről a függetlenségi harcz végeig. 1840—1849. Füzve 2 frt. 40 kr.

Kautz Gyula. A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. A magyar tudományos akadémia által a Fáy-alapítványból koszoruzott pályamű. (Nagy 8-rét, XVI, 602 lap) füzve
4 frt. 40 kr.

Kautz Gyula. Nemzetgazdaság- és pénzügytan tekintettel a gyakorlati iparéletre a fensőbb tanulmány szükségéire, meg az államkormányzat és törvényhozás feladataira. Második, átdolgozott és tökélyesbített kiadás, 2 kötet füzve
ára 6 frt.

Külön kiadás: I. kötet. **A nemzetgazdaságtan rendszere.** Ára 4 frt.
II. kötet. **Pénzügytan.** Ára 2 frt.

Kereskedelmi törvény, az általános német. Fordította s a közönséges német váltorendszabály s a magyar kereskedelmi törvényekkel kapcsolatban legfeljebb engedélyvel közrebocsátotta **Hegedűs Lajos.** (211 lap, nagy 8-rét) füzve
1 frt. 40 kr.

Kogler N. J., Általános vagy elméleti államtan. 1868. (VIII, 232 lap, 8-rét) füzve
1 frt. 60 kr.

Konek Sándor dr. Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira. Harmadik átdolgozott és javított kiadás. 2 kötet. (Nagy 8-rét.) Ára az egész munkának 2 kötetben 5 frt. 50 kr.

Kürthy János. dr. Az ausztriai-magyar birodalom statistikájának vázlatja. Jogakadémiai hallgatók számára. (8-rét 456 lap) füzve 2 frt. 60 kr.

Mackeldey Ferdinand, dr. A római jog tankönyve. A tizennegyedik. dr. **Fritz János Ádám** által tetemesen javított és bővített kiadás után magyarra áttették **Bátaszéki Lajos, Löw Tobiás** és **Wagner Géza.** Hatodik javított kiadás. Három kötet (780 lap, 8-rét) füzve 6 frt.

Matlekovits Sándor, dr. Pénzügytan. (8-rét, 202 lap) füzve 1 frt. 50 kr.

Mohl Robert. Az államtudományok encyclopaediája. Fordította **Löw Tobiás.** (466 lap, nagy 8-rét.) Második kiadás. Füzve 3 frt.

Németh Antal. A francia büntetőtörvénykönyv. (Code Pénal.) A legújabb időkig tett változtatásokkal együtt. (8-rét, 300 lap) füzve 2 frt.

Ökröss Bálint. Általános magyar polgári magánjog az 1848-dik évi törvényhozás és az országbirói tanácsokmány módosítása nyomán az újabb törvényrendelettel bővítve. Harmadik kiadás (956 l., nagy 8.) füzve 5 frt.

Schilling Frigyes Adolf, dr. A természetjog vagy bölcséleti jogtudomány kézikönyve, összehasonlító tekintettel a tétéles jog intézkedéseire. A szerző után **dr. Werner Rudolf** által.

I. kötet: A bevezetést, általános részt és magánjogot tartalmazva. (8-rét, XXXII, 308 lap.)

II. kötet: A természeti állam- és nemzetközi jogot tartalmazva. (XI, 380 lap.)
Ára a két kötetnek 5 frt.

Szlemenies Pál. Magyar fenytő törvény. Negyedik javított s a legújabb törvények és rendeletekkel bővített kiadás. **Ökröss Bálint**tól. 1865. (272 lap, 8-rét) füzve 2 frt.

Függelékkel: **Büntetőjogi kalauz** szótári alakban. 1865. (271, 213 lap, 8-rét) füzve 3 frt.

Télly János. Ethika vagy bölcsészeti erkölestan. (216 lap, 8-rét) füzve 2 frt.

